

Міністерство освіти і науки України
Житомирський державний університет імені Івана Франка

ВІСНИК
ЖИТОМИРСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Випуск 3 (98)

Науковий журнал,
заснований у серпні 1998 року

Вид-во ЖДУ ім. І. Франка
Житомир
2022

*Видається за рішенням вченої ради Житомирського державного університету імені Івана Франка
(протокол № 21 від 25 листопада 2022 року).*

Головний редактор

Йоганна Гетка, доктор філологічних наук, професор, керівник відділення Центрально- та Східноєвропейських міжкультурних студій, Варшавський університет, Польща

Відповідальні редактори

Олена Юрчук, доктор філологічних наук, доцент, Житомирський державний університет імені Івана Франка, Україна

Галина Гримашевич, кандидат філологічних наук, доцент, Житомирський державний університет імені Івана Франка, Україна

Олег Гирин, кандидат філологічних наук, доцент, Житомирський державний університет імені Івана Франка, Україна, Україна

Тетяна Криворучко, кандидат філологічних наук, доцент, Житомирський державний університет імені Івана Франка, Україна

Редактори

Олена Андрушенко, кандидат філологічних наук, доцент, Університет Аугсбурга, Німеччина

Наталія Астрахан, доктор філологічних наук, доцент, Житомирський державний університет імені Івана Франка, Україна

Наталія Борисенко, кандидат філологічних наук, доцент, Житомирський державний університет імені Івана Франка, Україна

Юрій Громик, кандидат філологічних наук, доцент, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Україна

Світлана Ковпик, доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української та зарубіжної літератур, Криворізький державний педагогічний університет, Україна

Сергій Михида, доктор філологічних наук, професор, Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький, Україна

Віктор Мойсієнко, доктор філологічних наук, професор, Житомирський державний університет імені Івана Франка, Україна

Людмила Славова, доктор філологічних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

Лариса Федоренко, кандидат філологічних наук, доцент, Житомирський державний університет імені Івана Франка, Україна

Фелікс Штейнбук, доктор філологічних наук, професор кафедри русистики та східноєвропейських студій, Університет імені Коменського в Братиславі, Словаччина

Наталія Шульська, кандидат філологічних наук, доцент, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Україна

Катажина Якубовська-Кравчик, доктор Phd з гуманістики, ад'юнкт, в.о. завідувача кафедри україністики, Варшавський університет, Польща

Свідоцтво Міністерства юстиції України про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ № 23685-13525 ПР від 27.12.2018 р.

Наукове періодичне видання

Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки: науковий журнал / [Гол. ред. Й. Гетка, відповід. редактори О. Юрчук, Г. Гримашевич, О. Гирин, Т. Криворучко]. Житомир: Вид-во Житомирського держ. ун-ту імені І. Франка, 2022. Вип. 3 (98). 229 с.

Журнал «Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка» внесено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з філології – наказ МОН України № 1188 від 24 вересня 2020 р.

**Журнал індексується в таких наукометричних базах:
Index Copernicus, Google Scholar, Ulrich's Periodicals Directory та CiteFactor**

Сайт видання: [http:// philology.visnyk.zu.edu.ua](http://philology.visnyk.zu.edu.ua)

Макетування: Кривонос О.

Коректор англomовної версії: Гирин О., Криворучко Т.

В усіх статтях збережено орфографію та пунктуацію авторів.

Підписано до друку 25.10.2022 р. Формат 60x90/8. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.

Друк різнографічний. Ум. друк. арк. 19.1 Обл.-вид. арк 26.4. Тираж 300. Замовлення 35.

Видавництво Житомирського державного університету імені Івана Франка

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи: серія ЖТ №10 від 07.12.04 р.

електронна пошта (E-mail): zu@zu.edu.ua

Україна, 10008, м. Житомир, вул. В. Бердичівська, 40. тел. (0412)431195, 431417

ISSN (Print): 2663-7642

ISSN (Online): 2707-4463

© Житомирський державний університет імені Івана Франка, 2022

Ministry of Education and Science of Ukraine
Zhytomyr Ivan Franko State University

ZHYTOMYR
IVAN FRANKO
STATE UNIVERSITY
JOURNAL

PHILOLOGICAL SCIENCES

Volume 3 (98)

Scientific journal,
founded in August 1998

Zhytomyr Ivan Franko State University Press
Zhytomyr
2022

*Approved for publication by the Academic Council of Zhytomyr Ivan Franko State University
(protocol № 21 dated from 25.11.2022).*

Editor-in-chief

Joanna Getka, Warsaw University, Warsaw, Poland

Co-editor-in-chief

Olena Yurchuk, Zhytomyr Ivan Franko State University, Ukraine

Halyna Hrymashevych, Zhytomyr Ivan Franko State University, Ukraine

Oleh Hyryn, Zhytomyr Ivan Franko State University, Ukraine

Tetiana Kryvoruchko, Zhytomyr Ivan Franko State University, Ukraine

Editors

Olena Andrushenko, University of Augsburg, Germany

Natalia Astrakhan, Zhytomyr Ivan Franko State University, Ukraine

Natalia Borysenko, Zhytomyr Ivan Franko State University, Ukraine

Yurii Hromyk, Lesya Ukrainka East European National University, Lutsk, Ukraine

Svitlana Kovpik, Kryvyi Rih State Pedagogical University, Ukraine

Serhii Mykhyda, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical university, Ukraine

Viktor Moisiienko, Zhytomyr Ivan Franko State University, Ukraine

Liudmyla Slavova, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

Larysa Fedorenko, Zhytomyr Ivan Franko State University, Ukraine

Feliks Shteinbuk, Comenius University in Bratislava, Republic of Slovenia

Nataliia Shulska, Lesya Ukrainka Eastern European National University, Ukraine

Katarzyna Jakubowska-Krawczyk, Warsaw University, Warsaw, Poland

**Certificate of the Ministry of Justice (Ukraine) on the State Registration of Print Media
KB № 23685-13525 ПП from 27.12.2018**

Scientific Periodical

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal. Philological Sciences: scientific journal / [editor J.Getka, co-editor-in-chief O.Yurchuk, H.Hrymashevych, O.Hyryn, T. Kryvoruchko]. Zhytomyr: Zhytomyr Ivan Franko State University Press, 2022.
Vol. 3 (98). 229 p.

«Zhytomyr Ivan Franko State University Journal» is included in the list of scientific professional publications of Ukraine, which can publish the results of the thesis for a Doctoral and Candidate Degree in Philology – Resolution of Ministry of Education and Science of Ukraine № 1188 from September 24, 2020.

The journal is indexed in Index Copernicus, Google Scholar, Ulrich's Periodicals Directory and CiteFactor

Website: <http://philology.visnyk.zu.edu.ua>

Modelling: Kryvonos O. M.

Proofreader of English-language Edition: **Hyryn O., Kryvoruchko T.**

Authors' spelling and punctuation are preserved in the articles.

Signed for printing 25.10.2022 p. Size 60x90/8. Offset Paper. Font Times New Roman.

Risograph printing. Conventional printed sheets 19.1. Printed sheets 26.4. Number of copies 300. Order 35.

Zhytomyr Ivan Franko State University Press

Licence of the Subject of Publishing: Series ZhT № 10 from 07.12.04.

(E-mail): zu@zu.edu.ua

Ukraine, 10008, Zhytomyr, Velyka Berdychivska Str., 40. tel. (0412)431195, 431417

ISSN (Print): 2663-7642

ISSN (Online): 2707-4463 © Zhytomyr Ivan Franko State University, 2022

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

УДК 82.091-251'06:1(045)

DOI 10.35433/philology.3 (98).2022.7-17

ТРАНСФОРМАЦІЇ МОТИВІВ РЕЛІГІЙНОЇ ДРАМИ В ЛІТЕРАТУРІ ХХ–ХХІ СТОЛІТЬ: ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

І. В. Богданова*

У статті розглянуто проблему трансформації мотивів релігійної драми в літературі ХХ–ХХІ століть під кутом зору релігійної філософії, а саме з позиції неотомізму. Поняття трансформації інтерпретовано як перехід до використання смислогенеративних моделей, близьких драмі як роду літератури в контексті візуального повороту в культурі ХХ–ХХІ століть. Актуалізацію дії як формотворчого засобу поряд із явним чи неявним акцентуванням цілісності картини світу тлумачимо як пошук метафізичних підстав для естетичних систем модерну та постмодерну й поетик окремих авторів та їхніх творів. Обґрунтовано філософський аспект прийнятої в науковій літературі інтерпретації релігійної драми як метажанру для літератури ХХ–ХХІ століть. Окреслено універсальний характер родових прийомів і засобів виразності релігійної драми для літератури в умовах візуального повороту.

Естетика літератури між феноменологічним і метафізичним підходами до людської дії може схилитися до коливання (метаксис) між ними, що зумовлює стильову й жанрову відкритість релігійної драми. У вказаному контексті її елементи використовують у традиційних жанрах, а також для переосмислення жанрових, стильових меж репрезентації людської дії в мистецтві назагал та в літературі зокрема. Мотиви релігійної драми (подорож, подолання перешкод, герць, подвиг як стрибок віри, кохання, відчай, зневіра, ненависть, нудьга як екзистенціали людського стану, служіння, жертва) у творчості П. Клоделя, Г. Чубая та Д. Бартелмі представлені зі значними відмінностями, але зі збереженням парадигмальних рис – символізму та метафізичності як указування на остаточну цілісність, не досягну ані раціонально, ані чуттєво. Універсалізм мотивів релігійної драми інтерпретовано як присутню амбівалентність, яка гранично зближує високе й низьке, профанне та сакральне, пародію й гротеск із пафосом тощо.

Ключові слова: релігійна драма, філософія, метажанр, метафізика, символізм.

* кандидат філологічних наук, доцент
(Черкаський національний університет
ім. Б. Хмельницького),
terra.ukr.com@gmail.com
ORCID: 0000-0002-8997-6573

TRANSFORMATIONS OF MOTIVES OF RELIGIOUS DRAMA IN THE LITERATURE OF THE 20TH-21ST CENTURIES: THE PHILOSOPHIC ASPECT

Bohdanova I. V.

The article studies the transformation of motives of religious drama in the literature of the 20th-21st centuries from the point of view of religious philosophy, namely the neo-Thomism paradigm. The concept of transformation is interpreted as a transition to the use of meaning-generating models close to drama as a kind of literature in the context of the visual turn in the culture of the 20th-21st centuries. The actualization of action as a form-creating means along with the explicit or implicit accentuation of the integrity of the world picture is interpreted as a search for metaphysical grounds for the aesthetic systems of modernism and postmodernism and the poetics of individual authors and their works. The article substantiates the philosophical aspect of the interpretation of religious drama accepted in scientific literature as a metagenre for the literature of the 20th-21st centuries. The study outlines the universal character of generic methods and means of expressiveness of religious drama for literature in the conditions of the visual turn.

The aesthetics of literature between phenomenological and metaphysical approaches to human action may be inclined to the fluctuation (metaxis) between them, which conditions the stylistic and genre openness of religious drama. In this context, its elements are used both in traditional genres and to rethink the genre and stylistic boundaries of the representation of human action in art in general and in literature in particular. Motives of religious drama (journey, overcoming obstacles, battle, feat as a leap of faith, love, despair, hatred, boredom as existential aspects of the human condition, service, sacrifice) in the works of P. Claudel, H. Chubai and D. Barthelmy are presented with significant differences, but with the preservation of paradigmatic features – symbolism and metaphysics as an indication of the ultimate integrity, unattainable neither rationally nor sensually. The universalism of the motives of religious drama is interpreted as the present ambivalence, which brings together high and low, profane and sacred, parody and grotesque with pathos, etc.

Keywords: religious drama, philosophy, metagenre, metaphysics, symbolism.

Постановка наукової проблеми.

Сучасний стан гуманітаристики назагал, філософії та літературознавства зокрема прийнято визначати як кризовий, причому це стосується світової й вітчизняної традицій, щодо статусу якої як постколоніальної досі не вщухають суперечки [10]. Варто зазначити, що сутність і зміст згаданої предикації "кризовості" легко варіюється відповідно до ідеологічної платформи, філософсько-естетичної парадигми, устаєних норм певної літературно-критичної традиції чи то особистих смаків й уподобань дослідника. Такий релятивізм певною мірою розмиває межі традиційних уявлень про літературну творчість як естетичну систему, що позначається також на чіткості й позірній статичності меж родів літератури та їх жанрової структури. Практично безроздільне панування постмодерної естетики наприкінці ХХ та в першій чверті ХХІ ст. узвичаїло, наприклад, концепції інтертекстуальності, фрагментарності,

відцентровості, іронії як чи не фундаментальних філософем відповідності умовного тексту певним літературним кондиціям [8]. Становлення естетики метамодернізму [19], яке спостерігаємо останнім часом, постулює концепцію метаксису (коливання між крайнощами), запозичену з доробку Платона ("Симпосій"). Ця концепція, на нашу думку, поза інтерпретацією її в межах метамодерної естетики може виступити своєрідною метафорою розуміння (Дж. Лакофф) для теми, що перебуватиме в полі нашої уваги. Ускладнення культурних форм, пов'язане з поняттям соціокультурної динаміки, призводить до превалування інтерпретації культури як дельозівського ризоматичного об'єкта, що знаходить своє відображення в літературі. Струнка архітектоніка лінійної моделі та симетричних або деревовидних структур розвитку поступається місцем химерній, сказати б, бароковій, естетичній континуальності,

помережаній точками сингулярності в смисловому та формальному вимірах текстів, які складають тіло культури й літературного тезаурусу [1]. Такий підхід до сталого як такого, що лише постає, притаманний також феноменологічній парадигмі у світовому літературознавстві (наприклад, Р. Інгарденові). Як саме традиційні мотиви драми, пов'язані з актуалізацією дії в досвіді та уяві реципієнта через вербальні засоби впливу, мову, трансформуються у творчості близьких і далеких хронологічно, естетично та локально-культурно митців – це питання видається ключовим для проблематизації моделей смислогенерації. Це стосується насамперед інтерпретації та реінтерпретації в герменевтичному сенсі, але при цьому за Гадамеровим герменевтичним колом ми простежуємо давню платонівську традицію народження космосу з хаосу. Формально компаративний аспектний розгляд творчості П. Клоделя, Г. Чубая та Д. Бартелмі може дати змогу наблизитись до розуміння новітніх фреймів смислогенерації. Зазначені міркування зумовлюють актуальність нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми, дотичні до теми нашого дослідження, порушували зарубіжні та вітчизняні дослідники. Зокрема філософські питання рецепції літературних текстів розкривали М. Гайдеггер, Ю. Габермас, Ю. Крістева, Ж.-Ф. Ліотар, С. Жижек, М. Епштейн, Г. Гадамер, Т. Іглтон, І. Балабан, Ю. Чорноморець, В. Стеценко, Н. Астрахан та ін. Питання трансформації драми вивчали Є. Васильєв, Н. Гаврилюк, К. Олійник. Змістовні аспекти творчості Г. Чубая досліджували І. Скрипник, К. Москалець, І. Дзюба та ін. Творчість П. Клоделя була в полі зору таких дослідників, як І. Василенко, В. Азарова, О. Волчек, Т. Біляшевич та ін. Творчість Д. Бартелмі вивчали М. Нестелеєв, О. Мащенко та ін.

Мета дослідження – компаративний розгляд мотивів драми у творчості П. Клоделя, Г. Чубая та Д. Бартелмі в контексті трансформації естетичних систем ХХ ст. та оптики філософської рецепції літератури.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Трансляція смислів життєсвіту людини, безпосередньо не пов'язаних із досвідом предметності, зумовлює акцентування в драмі маніфестацій метафізичних прочитань людської дії. Драма як рід літератури, що репрезентує людину через її діяльність, а не тільки посередництвом семіотичного коду мови, сприяє феноменологічній рецепції реальності, натомість метафізична модель унаочнює її присутній символізм, коли цілком відповідно до середньовічної концепції *signatura rerum* (знаковості речей, традиція від Т. Аквінського до Я. Беме) речі, люди, мотиви, образи, сюжети сплітаються в тканину Задуму, який розгортає Волю Творця. Зокрема, у драмі-містерії П. Клоделя "Атласний черевичок" ідея креаціонізму набуває виразної ігрової форми, у якій зміна сюжетних планів та колізій є засобом пояснення Божого задуму як мети, смислового осердя твору. У поемі Г. Чубая "Вертеп" ігровий характер творення смислу акцентовано формальними та змістовними засобами через указування на маріонетковість, "ляльковість" персонажів і мінливість, плінність їхніх умовних соціально-текстуальних ролей. У новелах Д. Бартелмі, які фіксують поезику на межі модерну й постмодерну, концепція Божого задуму втрачає чіткі обриси й постає не як мета, призначення чи доля, а як питомий ігровий хаос, у якому все не те, чим здається, і все може постати чим завгодно, що парадоксально вказує на ідею креаціонізму від противного – через принципову неможливість для людини зрозуміти принципи творення. Ідеться про унаочнення певної моделі інтерпретації досвіду, реалізованої саме в літературі, а не у філософській

традиції, з огляду на специфіку та засоби художньої виразності драми зокрема й літератури назагал, на відміну від дискурсивного характеру, текстуальної філософської традиції. Репрезентація людських дій (у випадку П. Клоделя подекуди з традиційним поясненням, експлікацією моралі, мораліте), сюжети взаємодій, колізії та конфлікти генерують поза нарративним рівнем ще й рівень трансцендентальних смислів, який представлений не дескриптивно, а наочно. Можна припустити, що релігійна драма та її основна ознака – містеріальність (яка цілком співзвучна філософському спірітуалізму) є властивими для людської творчості способами виходу за межі досвіду, осягнення як переживання трансцендентальних істин, формалізація яких або цілком антиномічна, за Кантом, або взагалі неможлива, оскільки губиться у сфері трансцендентного досвіду. Зауважимо, що подібна інтерпретація драми видається відповідною та генетично пов'язаною з естетикою бароко. Знаменно, що такі представники протофеноменологічної традиції, як Г. Фехнер і Р. Лотце [11: 56], указуючи на переживання як спосіб подолання схематизму раціонального мислення, продовжують традицію бароко, у якій химерність є модусом переосмислення реальності як повернення до її джерела – Бога. Природно, що феноменологічна й герменевтична естетики (зокрема у творчості Р. Інгардена та Г. Гадамера) повертається до згаданої моделі. Метафізична модель смислогенерації парадоксально, за замовчуванням передбачає контекст трансцендентного, усунення яких вимагають феноменологічні редукції. На нашу думку, традиційні жанри релігійної драми (міраклъ, містерія, мораліте, притча, фарс, екстраваганца тощо) певною мірою пронизують доволі умовну конструкцію естетико-філософських парадигм модерну й постмодерну [6], причому прийоми драми широко застосовуються і в прозових жанрах як на рівні

ускладнення композицій і сюжетних структур текстів, так і на рівні смислогенерації, що знайшло своє відображення, наприклад, в естетичному візуальному повороті (наразі інтерпретуємо цю концепцію якнайширше – як превалювання демонстрації, як участі над описом як спостереженням, що прямо вказує на родову ознаку драми – інтерактивність) насамперед у масовій культурі та літературі абсурду, хоча вони позірно розташовані на протилежних полюсах естетичного спектру. Наприклад, драматургія Е. Йонеско, Д. Хармса, О. Введенського чи романи та драми Дж. Барнса, Ф. Дюрренматта, Ж. Жене за замовчуванням вважають належними до сегменту так званої елітарної літератури, натомість кіновсесвіти DC і Marvel та індустрія літератури, пов'язаної з ними, навпаки, – до масової літератури й культури, хоча й та, й інша сформовані на основі фундаментальних християнських метафор, філософських опозицій і нарративів. У сучасній українській традиції, причетній до окреслюваного нами явища, варто згадати творчість В. Діброви, Л. Подерв'янського, І. Семесюка, М. Бриниха та ін.

Сучасний дослідник Є. Васильєв зауважує, що "середньовічний жанр містерії відроджується та модифікується в текстах сучасної драматургії в розмаїтих формах. Він передбачає звернення до різноманітних релігійних пластів, сплавляє високе й низьке, сакральне й профанне, давнє й сучасне..." [4: 41]. Можливо, варто акцентувати вихід впливу формальних і змістових елементів релігійної драми за межі драматургії, як і за межі літератури, оскільки в першій третині XXI ст. напружені пошуки нової філософської картини світу передбачають трансформацію як естетичних, так і етичних уявлень людини, насамкінець – філософської антропології. Імовірно, візуальність драми є універсальним маркером сучасної динаміки смислів у

соціокультурній сфері. Б. Шалагінов стверджує, що містерія може набувати нових естетичних якостей і відповідно нової масштабної оптики, постаючи від початку XIX ст. як метажанр і метасюжет, притаманний усім жанрам літератури та іншим видам мистецтва [15]. Д. Дроздовський узагалі проголошує постановня "містеріального патерну" в літературі як метажанрового явища, притаманного різним літературним стилям, напрямам та епохам [6]. К. Олійник висновує "своєрідний метажанровий характер містерії як явища літературного та мистецького загалом" [9: 25].

Звертаючись до творчості П. Клоделя, Г. Чубая та Д. Бартелмі, ми матимемо на меті проілюструвати метажанровий характер мотивів релігійної містерії як своєрідного патерну та водночас смислового атрактора в межах поетики модерну й постмодерну. Це не означатиме спроб схематизації творчості митців, лише тематичний компаративний розгляд під зазначеним кутом зору.

Творчість П. Клоделя традиційно розглядають із позиції філософії неотомізму. На нашу думку, найбільш близькими та принагідно до теми нашої статті актуальними для творчості митця ідеями неотомізму були погляди Е. Жільсона та Ж. Марітена на синтетизм й універсализм людського переживання [2]. П. Клодель намагається подолати споконвічний конфлікт між релігійною та інтелектуальною свідомістю, опираючись на неотомізм у традиції Томи-Марітена, у якій раціо обмежується та ініціюється в акті волі заради досягнення віри, тобто йдеться про умовний синтез віри й розуму, про те, що розум має слідувати за вірою. Уся драматургія П. Клоделя є розгортанням цієї тези, інколи доволі суперечливим. Вихідна теза неотомізму щодо умовного примату віри над розумом й акту віри, який здійснюється зусиллям волі, не є конгруентною профанному світові та відповідно наративу, пов'язаному з ним, оскільки необхідність прийняття

цієї тези часто-густо заперечує цілевідповідність і логічну обґрунтованість дій персонажів. Варто згадати концепцію *signatura rerum* (знаковості речей) і позицію Томи Аквінського, згідно з якою істини віри є вищими за істини розуму, але не суперечать різноманітним формам раціоналізації Задуму, тобто пізнання Бога через Його творіння. Це підкреслюється мотивом фіналізації наративу, людської долі як сюжету, який виявляється через осмислення смерті. Недарма П. Клодель чи не кожну свою драму завершує через мотив смерті, який інтерпретує як питому інакшість, зрима доведення істини віри, а не зникнення смертної плоти. "Смерть є найвищою драматичною формою, яка є жертвоприношенням", – стверджував митець [18]. Смерть у драматургії П. Клоделя постає як символ переходу, причому це не має безпосереднього стосунку до етичного меседжу чи очевидної дидактики текстів. Драма-містерія "Атласний черевичок" (1925) позірно відповідає канонам класичної барокової трагікомедії. Дія відбувається на тверді, на небі та на морі в Європі, Америці, Африці та Японії. Притчевий пролог і прохання до Бога повернути брата-протагоніста до Бога через пристрасті та випробування позначає амбівалентність християнського пафосу, притаманного традиційній релігійній драмі, у просторі простонародної літератури. Відповідно традиційний зачин може бути прочитаний як певна збитковість, що само по собі не є пародією, але доводить до надмірних значень протистояння розуму та віри як здорового глузду, життєвого досвіду та віри як свідомого вибору й волі людини. П. Клодель безкомпромісний у цій антитетичності, тому його вершинний твір легко читається в дусі літератури абсурду, постмодерних чи метамодерних "екзерсисів". Смерть у цьому контексті є не логічним завершенням земних випробувань в очікуванні суду, а останньою спробою

рацію втриматись у власних межах, точкою розриву неперервності смислів. Відзначимо кореляцію між неотомістськими мотивами та К'єркегоровою концепцією "стрибка віри", який один спроможний позбавити людину хитань і сумнівів, тобто практично є смертю для цього світу. Фабульні лінії, які утворюють сюжет, – лінія Родріго та доньї Пруези – відповідно до космічного масштабу містерії відтворюють визначальні ознаки високої драми (Ж. Расін, П. Корнель, П. Кальдерон, Л. де Гонгора, Т. де Моліна) та простонародного фарсу чи драми в дусі Мольєра або ж Лопе де Веги з фундаментальними християнськими концепціями гріха, провини, любові, які розкриті через відповідні метафори, наприклад, нитки, поцілунку тощо. Також можна знайти відповідності між естетикою гін'юоля та японського театру но, а також відомими театральними експериментами М. Райнгардта та Е. Жак-Далькроза чи сучасним імерсивним театром.

Сучасна дослідниця І. Василенко, розглядаючи ідеал святості та форми його маніфестації в драматургії П. Клоделя як концепт, указує на те, що літургійний підтекст драми-містерії фундований на символізмі [3]. Варто зауважити, що акцентована візуальність, гіперболізована театральність драматургії П. Клоделя поєднує середньовічні жанри та модерний театр від епохи *fin de siècle* до ХХІ ст. Таке поєднання відбувається в ідейному просторі неотомізму, який з'ясував свою дивовижну ефективність для естетичних світів модерну, постмодерну та навіть метамодерну. Попри свою закоріненість у вченні Томи, концепція гармонії між вірою й розумом (сказати б точніше, синергії віри та розуму), яка досягається зусиллям волі, не є однозначною. Вона можлива завдяки особистим зусиллям волі, що є процесуальним актом діяльності, і передбачає не опис, а демонстрацію (у термінах Л. Вітгенштайна періоду "Трактату" –

не пояснення, а показування), тобто драматичну візуалізацію дії. Символ і символізація наразі є модусом виведення цієї дії на сакральний, трансцендентний рівень, тобто є маркером онтологізації тексту. За таких умов інтертекстуальність набуває переважно вертикального спрямування, коли буденні речі та явища побуту й профанного світу вказують на Задум Творця та ведуть до нього. Отже, згідно з Августиною "De docta cristiana", "Сумою теології" Томи меседж Е. Жильсона і Ж. Марітена актуалізує екзегетику як практику, зокрема й естетичну, причому не обмежену корпусом біблійних текстів чи Священного переказу, а спрямовану на тотальність інтерпретації світу як книги Святого Духа. Знаменно, що неотомізм філософських поглядів митрополита А. Шептицького, за якими чесноти є властивостями діяльності особистості, інтерпретованими не екзистенційно, але метафізично [16], на нашу думку, посутньо вплинув на розбудову світовідчуття Г. Чубая назагал і його поеми "Вертеп" зокрема. Власне томістична тріада Бог – світ – людина є спільною для П. Клоделя, Г. Чубая та Д. Бартелмі (щодо останнього можемо говорити про модель богошукання "від противного", подібно до конструкцій апофатичної теології). Ю. Чорноморець, розглядаючи генезу томізму та неотомізму, вказує, що "посередниками між сутністю предмета і нашим мисленням ставали образи (*species*). Онтологічний статус цих "образів" – незрозумілий. Вони супроводжують знання в Богові та в нашому мисленні як умосяжні схеми, вони ж дані в чуттєвих предметах та переживаннях як фантазійні "сліди" [13: 187]. Неможливість звести вказану дуальність ні до феноменологічних, ні до герменевтичних, ні до метафізичних моделей пізнання вказує на неабиякий естетичний потенціал такого підходу, оскільки те, що неможливо формалізувати в мисленні та формально-логічних структурах мовної дескрипції, можна просто показати.

Отже, драма для модерну та наступних естетичних систем стає ключем і запорукою можливості тотального синтезу, який постулювали як Тома, естетика романтизму, бароко, так і неотомісти.

У поемі "Вертеп" (1968) мотив гри є фундаментальним, як і, наприклад, у романах Г. Гессе, Г. Броха, прозі та драматургії В. Діброви, що репрезентують модерну й постмодерну традиції. І. Скрипник зауважує, що "двоюрусний театр маріонеток" і "гра самого ліричного героя, який як суфлер-деміург грається в суддю" [12: 94] підкреслює "ляльковість" вертепного лялькового театру, яка конститує питомий символізм людської дії та тожсамість (К. Москалець) персонажів. Поема гостро критична і маніфестує прийомами гротеску соціальні й екзистенційні патології. Дія, драматизм, власне театральність поеми набувають метафізичного масштабу, що повертає нас до традиції релігійної філософії та неотомізму. *"Вирує світ, сміється, плаче, вие./ Кружляють видива, веселі і сумні./ Іде вертеп без поділу на дії,/ Хіба що з поділом на ночі і на дні"* [14: 75]. Динаміка і статика в поемі окреслені через дії, які здійснює не мовець, – вони є знеособленими, персонажами ж поеми є поет і цивілізація. Поет присуджує, оцінює – і це його основні дії, які є заданими самим слововжитком, прямими та конотативними значеннями дієслівних форм (*рухається, встигає, кружляє, затьмила, пофіміамлять, втікаю, продиктовано, перефарбовано, боюся, преи, плів, модернізує, вибухне, взяла, хрумтіла, жувала*) – дії поета та цивілізації генеровані дієслівними дискурсами, які є акцентовано візуальними. Різка й амбівалентна метафора К. Москальця "лялька залишається приреченою на одну й ту ж саму тотожність, видність, на одну й ту ж подію коїтусу з пентафалічною рукою" [8: 181] вказує на неминучу зміну масштабу оптики: колізія між поетом і цивілізацією триває в часі як фрагмент задуму й стосується до

творіння як частина до цілого. Тому поема не справляє гнітючого враження попри доволі похмуру образність – вона вказує на те, що сам факт часовості, продовжуваності промовляє про можливість змін і нарешті – порятунку.

Насамкінець модерна тенденція наближення до поезики релігійної драми виявляється в прозі американського письменника Д. Бартелмі. Оповідання автора наскрізь "театральні", оскільки складаються з мізансцен і діалогів та просякнуті дією. Відзначимо близькість атмосфери творів П. Клоделя та Д. Бартелмі в сенсі заперечення завершеності як стагнації та ствердження становлення як перманентної зміни. Світ, який складається з предметів і людей, що втратили свої сенси, не перетворившись на щось інше, світ, у якому розмито межі між дійсним та фікцією, у якому власне суб'єктність людини позірно зникає під тиском формальної логіки мови, яка унаочнює абсурдність реальності, – такий світ зображує автор. *"Єдина форма висловлювання, що не викликає у мене протесту, – це каталог"*, – говорить персонаж оповідання "Повстання індіанців", причому каталогізація реальності не є простим упорядкуванням, оскільки до неї надаються як речі, так і людські переживання чи екзистенційні стани, і не є онтологізацією, а є більше ламентациєю щодо втраченого раю. Чорний гумор і поезика абсурду Д. Бартелмі від противного вказують на пошуки Бога, який після Ніцшевого "Бог помер" зник із цього світу, залишивши лише повсюдні символи абсолюту, тобто Себе. Знаменно, що мотив переліку, каталогу яскраво виражений також у поемі Г. Чубая "Вертеп". Справді, у світі, у якому частини цілого втратили смислові зв'язки між собою, залишається лише перерахунок безпосередньо даного досвідів. В оповіданні "Стрибок", апелюючи до гегелівсько-к'єркегорівської концепції "стрибка

віри", письменник фіксує часовість як певну точку сингулярності, перехід від побуту до трансцендентного, пафос і пародія наближаються до ототожнення. "Сьогодні ми здійснили стрибок до віри. Сьогодні. – Сьогодні? – Сьогодні. – Ми дійсно перейдемо до справи? Насамкінець? – Не знаю. А раптом ми не готові?" [17: 244]. Абсурдність ситуації в тому, що дія в оповіданні відсутня на рівні розвитку сюжету та як діалектика, тобто розвиток ідей. Власне, ніякого стрибка й немає. Є лише ігрова рефлексія. Діалог із самим собою фіксує межове перебування свідомості героя оповідання – між мисленням і світом досвіду, між Задумом як належним і наявним як фактуальним. Кантове трансцендентальне запитування людини щодо себе та світу повертається до свого метафізичного підґрунтя, коли заперечення віри постає як її обстоювання, а деструкція раціонального через абсурд і пародію веде до віри, яка вкотре виправдовує розум. Оповідання "Скляна гора" складається зі 100 речень, які згідно з теорією значення Г. Фреге генерують окремі смисли. І ця пародійна конструкція містифікує визначальні мотиви й образи міфології (гора, лицар, замок, орел, символ, принцеса тощо), доводячи дескриптивну смислогенерацію до межі, за якою вона втрачає зв'язність, стає простим переліком (каталогом) і парадоксальним чином утворює при цьому нову цілісність як смислогенеративну модель. Майже за Тертуліановим "вірю, тому що безглуздо" вона апелює до не проявленої, але атрактивної вищої цілісності. Власне, лише до Бога, який тільки й уможливує опис і розуміння реальності в межах мови як Аристотелева абсолютна категорія. Отже, абсурдистську поетику модерної та постмодерної американської літератури "чорного гумору" (Т. Пінчон, Дж. Барт, Дж. П. Данліві) щодо Д. Бартелмі надано до розгляду як модифікацію релігійної драми, якщо релігійність у секулярній та

постсекулярній культурі тлумачити як легітимізацію метафізики та тотальність пошуків маніфестацій Бога.

Висновки та перспективи дослідження. Підсумовуючи, можемо сказати, що неотомістичне прочитання релігійної драми в модерній та постмодерній естетиці є відмовою від феноменологічного підходу та поверненням до метафізичного. Візуальний поворот у мистецтві та літературі кінця ХХ – початку ХХІ століть це демонструє. Розгляд філософського аспекту прийнятої в науковій літературі інтерпретації релігійної драми як метажанру для літератури ХХ–ХХІ століть свідчить про те, що цей метажанр має ознаки універсалізму. Родові прийоми та засоби виразності релігійної драми для літератури в умовах візуального повороту виступають маркером трансформації самої жанрової системи та розширення горизонту смислів літератури як мистецтва і як позапоняттєвої філософії.

Естетика літератури між феноменологічним і метафізичним підходами до людської дії, між поетикою модерну та постмодерну може схилитися до хитання (метаксис) між ними, що зумовлює стильову й жанрову відкритість релігійної драми. У вказаному контексті її елементи використано в традиційних жанрах і в еклектичних конструкціях для переосмислення жанрових, стильових меж репрезентації людської дії в мистецтві назагал та в літературі зокрема. Мотиви релігійної драми (подорож, перебування в часі – часовість, подолання перешкод, герць, подвиг як стрибок віри, кохання, відчай, зневіра, ненависть, нудьга як екзистенціали людського стану, служіння, жертва) у творчості П. Клоделя, Г. Чубая та Д. Бартелмі представлені зі значними відмінностями, але зі збереженням спільних рис і принципів, якими є принцип символізму, що передбачає специфічну оптику формальних структур тексту та смислогенерації, а

також принцип метафізичності, який фіксує вказування на остаточну цілісність, недосяжну ані раціонально, ані чуттєво. Універсалізм мотивів релігійної драми постає як присуття амбівалентності, що гранично зближує високе й низьке, профанне й сакральне, пародію та гротеск з пафосом тощо. Зазначимо, що корпус ідей неотомізму може бути розглянутий як філософське підґрунтя такого прочитання аналізованих художніх творів.

Отже, можемо припустити, що трансформації мотивів релігійної драми в літературі модерну й постмодерну (і навіть метамодерну) окреслюється, по-перше, універсальним характером тлумачення дії в контексті візуального повороту в культурі й, по-друге, яка переважає орієнтацією на переживання

метафізичного смислу сучасною людиною. Простір людської дії не тлумачиться як розмежований, і всі її модуси надаються як засоби подолання останньої межі – виходу до трансценденції, трансцензусу, формалізованого схоластикою, Томою та осмисленого неотомізмом. Концептуалізація метафізичного як універсальної цілісності, яка виходить як за межі раціональної формалізації, так і за межі чуттєвої рецепції, відбувається при цьому в межах визначальних ідей неотомізму. Подальший розгляд векторів розвитку та трансформацій естетичних парадигм у літературі та їхнього філософського підґрунтя може бути евристичним для осягнення змісту й форм осмислення людиною себе та світу в контексті стрімких соціокультурних змін сьогодення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Блюменберг Г. Світ як книга; пер. з нім. В. Єрмоленка. Київ: Лібра, 2005. 544 с.
2. Богданова І. В. Філософія Бога і Людини Поля Клоделя в контексті неотомізму. *Мова і культура*. 2012. 156 (Випуск 15). С. 47–54.
3. Василенко І. Духовні шукання особистості та її шлях до ідеалу святості в драмі-містерії Поля Клоделя "Благовіщення Діви Марії" ("L'annonce fait a Marie"). *Літератури світу: поетика, ментальність і духовність*. 2020. Вип. 14. С. 167–179.
4. Васильєв Є. Жанрові модифікації містерії в сучасній драматургії. *Слово і час*. 2017. № 11. С. 31–42.
5. Дроздовський Д. Карнавал і містерія як метажанрові чинники змін літературно-історичних періодів. *Південний архів (філологічні науки)*. № 79. 2019. С. 34–38.
6. Затонский Д. В. Модернизм и постмодернизм: Мысли об извечном коловращении изящных и неизящных искусств. Харьков: Фолио, 2000. 256 с.
7. Кліпінгер Д. Інтертекстуальність. *Енциклопедія постмодернізму*; за ред. Ч. Вінквіста і В. Тейлора ; пер. з англ. В. Шовкун ; наук. ред. пер. О. Шевченко. Київ: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2003. 503 с. С. 172.
8. Москалець К. П'ять медитацій на "Плач Єремії". К. Москалець. *Гра триває: літературна критика та есеїстика*. Київ: Факт – Наш час, 2006. 240 с.
9. Олійник К. Містерія як метажанр у драматургії ХХ століття. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки*. 2021. № 2(95). С. 18–26.
10. Постколоніалізм. Генерації. Культура; за ред. Т. Гундорової, А. Матусяк. Київ : Лаурис, 2016. 336 с.
11. Рьод В. Шлях філософії: ХІХ–ХХ ст.; пер. з нім. М. Д. Култаєвої, В. І. Кебуладзе, В. Терлецького. Київ: Дух і Літера, 2010. 368 с.
12. Скрипник І. Поема Грицька Чубая "Вертеп": нищівний діагноз цивілізації та радянській системі. *Актуальні питання суспільних наук та історії медицини*. 2015. № 2(6). С. 93–97.

13. Чорноморець Ю. Апорії неотомізму. Роздуми над книгою Андрій Баумейстер. Тома Аквінський: вступ до мислення. Бог, буття і пізнання. Київ: Дух і літера, 2012. *Sententiae*. 2014. № 1. С. 182–195.
14. Чубай Г. Вертеп. Г. Чубай. *П'ятикнижжя*. Львів: Видавництво Старого Лева, 2013. 256 с. С. 74–92.
15. Шалагінов Б. Карнавал і Містерія: Роздуми про історичні долі двох метаформ європейського мистецтва. *Всесвіт*. 2011. № 3–4. С. 249–255.
16. Шеремета О. Ю. Етичне вчення Андрея Шептицького про природні чесноти. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2015. Вип. 3–4. С. 90–100.
17. Barthelme, D. *Sixty stories*. Published by G. P. New York: Putnam's Sons, 1981. 457 p.
18. Claudel, P. *Religion et poésie. Reflexions sur la poesie*. P.: Gallimard, 1963. 187 p.
19. Vermeulen, T., Akker, R. van den. Notes on metamodernism. *Journal of AESTHETICS & CULTURE*. 2010. Vol. 2. Pp. 1–14.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Bliumenberh, H. (2005). *Svit yak knyha*; per. z nim. V. Yermolenka [The world as a book]. Kyiv: Libra. 544 p. [in Ukrainian].
2. Bohdanova, I. V. (2015). *Filosofii Boha i Liudyny Polia Klodelia v konteksti neotomizmu* [Paul Claudel's philosophy of God and Man in the context of neo-Thomism]. *Mova I kultura*. 156 (Vypusk 15). P. 47–54. [in Ukrainian].
3. Vasylenko, I. (2020). *Dukhovni shukannia osobystosti ta yii shliakh do idealu sviatosti v dramy-misterii Polia Klodelia "Blahovishchennia Divy Marii" ("L'annonce fait a Marie")* [Spiritual searches of the personality and its path to the ideal of holiness in Paul Claudel's drama-mystery "The Annunciation of the Virgin Mary" ("L'annonce fait a Marie")]. *Literaturny svitu: poetyka, mentalnist i dukhovnist*. Vip. 14. P. 167–179. [in Ukrainian].
4. Vasyliiev, Ye. (2017). *Zhanrovi modyfikatsii misterii v suchasni dramaturhii* [Genre modifications of mystery in modern drama]. *Slovo i chas*. № 11. P. 31–42. [in Ukrainian].
5. Drozdovskiy, D. (2019). *Karnaval i misteriiia yak metazhanrovi chynnyky zmin literaturno-istorychnykh periodiv* [Carnival and mystery as metagenre factors of changes in literary and historical periods]. *Pivdennyi arkhiv (filolohichni nauky)*. № 79. P. 34–38. [in Ukrainian].
6. Zatonskiy, D. V. (2000). *Modernizm i postmodernizm : Mysli ob izvechnom kolovrashchenii izyashchnykh i neizyashchnykh iskusstv* [Modernism and Postmodernism: Thoughts on the Eternal Rotation of the Fine and Non-Fine Arts]. Kharkov: Folio. 256 p. [in Russian].
7. Klipinher, D. (2003). *Intertekstualnist* [Intertextuality]. *Entsyklopediia postmodernizmu*; za red. Ch. Vinkvista i V. Teilora; per. z anhl. V. Shovkun; nauk. red. per. O. Shevchenko [Encyclopedia of postmodernism]. Kyiv: Vyd-vo Solomii Pavlychko "Osnovy". P. 172. [in Ukrainian].
8. Moskalets, K. (2006). *Piat medytatsii na "Plach Yeremii"* [Five meditations on Jeremiah's Lamentation]. K. Moskalets. *Hra tryvaie: literaturna krytyka ta eseistyka* [The game continues: literary criticism and essay writing]. Kyiv: Fakt – Nash chas. 240 p. [in Ukrainian].
9. Oliinyk, K. (2021). *Misteriiia yak metazhanr u dramaturhii 20ho stolittia* [Mystery as a metagenre in 20th century drama]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Filolohichni nauky*. № 2(95). P. 18–26. [In Ukrainian].
10. *Postkolonializm*. (2016). *Heneratsii. Kultura*; za red. T. Hundorovoi, A. Matusiak [Postcolonialism. Generations. Culture]. Kyiv: Laurus. 336 p. [in Ukrainian].

11. Rod, V. (2010). Shliakh filosofii: 19–20 st.; per. z nim. M. D. Kul'taievoi, V. I. Kebuladze, V. Terlets'koho [The path of philosophy: 19–20 centuries]. Kyiv: Dukh i Litera. 368 p. [in Ukrainian].
12. Skrypnyk, I. (2015). Poema Hrytska Chubaia "Vertep": nyshchivnyi diahnoz tsyvilizatsii ta radianskii systemi [Hrytska Chubai's poem "Vertep": a devastating diagnosis of civilization and the Soviet system]. *Aktualni pytannia suspilnykh nauk ta istorii medytsyny*. № 2(6). P. 93–97. [in Ukrainian].
13. Chornomorets, Yu. (2012). Aporii neotomizmu. Rozdumy nad knyhoiu Andrii Baumeister. Toma Akvinskyi : vstup do myslennia. Boh, buttia i piznannia [The aporias of neo-Thomism. Reflections on the book Andrii Baumeister. Thomas Aquinas: an introduction to thinking. God, existence and knowledge]. Kyiv: Dukh i litera. *Sententiae*. № 1. P. 182–195. [in Ukrainian].
14. Chubai, H. (2013). Vertep [Nativity scene]. H. Chubai. *Piatyknyzhzhia [Pentateuch]*. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva. P. 74–92. [In Ukrainian].
15. Shalahinov, B. (2011). Karnaval i Misteriia: Rozdumy pro istorychni doli dvokh metaform yevropeiskoho mystetstva [Carnival and Mystery: Reflections on the historical destinies of two metaforms of European art]. *Vsesvit*. № 3–4. P. 249–255. [in Ukrainian].
16. Sheremeta, O. Yu. (2015). Etychne vchennia Andreia Sheptytskoho pro pryrodni chesnoty [Andrei Sheptytskyi's ethical teaching about natural virtues]. *Multyversum. Filosofskyi almanakh*. Vyp. 3–4. P. 90–100. [in Ukrainian].
20. Claudel, P. (1963). Religion et poésie [Religion and poetry]. *Reflexions sur la poesie [Thoughts on poetry]*. P.: Gallimard. 187 p. [in French].
17. Vermeulen, T., Akker, R. van den. (2010). Notes on metamodernism. *Journal of AESTHETICS & CULTURE*. Vol. 2. Pp. 1–14. [in English].

Стаття надійшла до редколегії: 07.09.2022

Схвалено до друку: 25.11.2022

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal.
Philological Sciences. Vol. 3 (98)

Вісник Житомирського державного
університету імені Івана Франка.
Філологічні науки. Вип. 3 (98)

ISSN (Print): 2663-7642
ISSN (Online): 2707-4463

УДК 821. 161. 2.

DOI 10.35433/philology.3 (98).2022.18-34

МИСТЕЦЬКИЙ УКРАЇНСЬКИЙ РУХ ЯК ЯВИЩЕ Й ФАКТ ПІСЛЯВОЄННОГО ЛІТЕРАТУРНОГО ПРОЦЕСУ

В. С. Василенко*

У статті розглянуто основні події й процеси в історії Мистецького Українського Руху (МУРу) як письменницької організації та явища українського літературного життя повоєнного часу. Досліджено зміст художньо-естетичних та ідеологічних засад, на яких утворився МУР, а також деякі організаційні аспекти його літературної діяльності. Проаналізовано роль МУРу в літературно-художньому житті української еміграції повоєнного часу, зокрема розглянуто зміст трьох письменницьких з'їздів (1945, 1947, 1948) і трьох конференцій (1946) МУРу, їхні історико-культурний та інтелектуально-світоглядний контексти. Порушено питання спадкоємності ідейно-творчих та організаційних принципів МУРу, зокрема взорування його творців на традиції ВАПЛІТЕ; наголошено на продовженні традицій МУРу в об'єднанні українських письменників не еміграції "Слово", яке постало згодом. Розкрито тему дискусії між МУРОм та "ідеалістичною групою" "Світання", що відокремилася від МУРу, а невдовзі перейшла в опозицію до нього. Стверджено, що МУР відіграв важливу роль у відновленні українського літературного життя на еміграції, а проведені ним з'їзди та конференції продемонстрували продуктивність художніх і літературно-критичних напрацювань українських письменників і критиків на еміграції, виявили плідність і різноманітність їхніх ідейних і естетичних пошуків. До аналізу залучені мемуарні матеріали, листи, статті українських письменників і літературознавців, причетних до створення й діяльності МУРу.

Ключові слова: Мистецький Український Рух (МУР), група «Світання», літературний процес, повоєнна доба.

ARTISTIC UKRAINIAN MOVEMENT AS A PHENOMENON AND FACT OF THE POST-WAR LITERARY PROCESS

Vasylenko V. S.

The paper deals with the most important events and processes in the history of the Artistic Ukrainian Movement (MUR) as a literary and artistic organization of Ukrainian writers and a phenomenon of Ukrainian literary life in the post-war period. The article focuses upon the content of the artistic, aesthetic and ideological foundations on which the MUR was formed, as well as some

* кандидат філологічних наук
(Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України),
wadym.wasylenko@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7685-9258

organizational aspects of its literary activity. The study deals with the role of the MUR in the literary and artistic life of the post-war Ukrainian emigration is analyzed, in particular, the content of three writer's congresses (1945, 1947, and 1948) and three conferences (1946) devoted to the problems of the development of literary criticism and drama, and their historical and cultural, and intellectual worldview contexts. The article touches upon the issues of continuity of the ideological, creative and organizational principles of the MUR, in particular, the orientation of its creators onto the tradition of VAPLITE; there is a continuation of the MUR's traditions in the association of Ukrainian writers in exile "Slovo" ("The Word"), which arose later, is noted. The topic of the discussion between the MUR and the idealistic group that separated from MUR, which was called "Svitannia" ("The Dawn"), and soon turned into opposition to it, is revealed. The article argues that the MUR played an important role in restoring Ukrainian literary life in emigration, and the congresses and conferences it held demonstrated the productivity of artistic and literary-critical developments of Ukrainian writers and literary critics, the fruitfulness and diversity of their ideological and aesthetic searches. The analysis involved memoirs, letters, articles of Ukrainian writers and literary critics involved in the creation and activities of the MUR.

Keywords: Artistic Ukrainian Movement (MUR), «Svitannia» group, literary process, post-war period.

Постановка наукової проблеми.

Доба Мистецького українського руху (МУРу) тривала порівняно недовго, з 1945 по 1949 ("три роки літературного життя на еміграції" – так охарактеризував її В. Державин), та залишила по собі значний культурний слід. Із відстані часу МУР як епоха й дискурс (літературно-критичний і художній) бачиться явищем самодостатньо цілісним, історично закономірним і в інтелектуальному та естетичному аспектах різноманітним. У перспективі всього ХХ ст. і, зокрема, у контексті тягlosti літературного процесу, виникнення й згорання літературних організацій, груп і шкіл (як-от "празької школи", об'єднання українських письменників в екзилі "Слово", Нью-Йоркської групи та ін.) МУР є одним із найскладніших і найцікавіших епізодів в історії української еміграційної літератури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Першими істориками та аналітиками МУРу були його творці й учасники, які у своїх спогадах, листах (а отже, на рівні автобіографічному) зафіксували найважливіші події та процеси, що відбувалися в ньому: ідеться про такі джерела з історії МУРу, як "Нарис про історію створення та діяльності МУРу" (1958) У. Самчука, його "записки на бігу" "П'ять по дванадцятій" (1954), "Плянета Ді-Пі" (1979), а також "сторінки зі спогадів"

"МУР і я в МУРі" (1987; 1991) та друга частина спогадів "Я – мене – мені... (і довкруги)" (2001) Ю. Шереха та ін. Суттєве доповнення для розуміння духу та суті літературного процесу того й пізнішого періодів становить епістолярій членів МУРу – письменників і критиків, які мали визначальний вплив на розвиток МУРу й еміграційного літературного процесу загалом, зокрема листування Ю. Шереха з Ю. Лавріненом [16], Г. Костюком [3], О. Ізарським [15] та ін. Важливе значення мають також републікації джерел (як літературно-критичних, так і художніх), зокрема, видана під назвою "Mission Impossible" (2014) антологія матеріалів і документів з історії МУРу (статей, рецензій, виступів українських письменників і літературознавців, які були співтворцями МУРу, наприклад, У. Самчука, Ю. Шереха, В. Державина, В. Петрова, Ю. Косача, І. Костецького та ін.) [33], а також збірник "Проза Мистецького українського руху" (2013), до якого ввійшли новели В. Петрова, Ю. Косача, І. Костецького, Ю. Клена, роман "Юність Василя Шеремети" У. Самчука, повість "Старший боярин" Т. Осьмачки та ін. [21].

Найбільш докладні аналізи еміграційної літератури доби МУРу належать також МУРівцям: ідеться, зокрема, про такі розвідки, як "Українська еміграційна література в

Європі 1945–1949. Ретроспективи й перспективи" (1953) Ю. Шереха, "Три роки літературного життя на еміграції" (1945–1947) (1948) В. Державина, у яких учені-опоненти, кожен із власних світоглядних позицій, розкрили зміст і логіку літературного процесу другої половини 1940-х рр., здійснили жанрово-тематичний і стильовий аналізи художніх напрацювань цього періоду. В українському літературознавстві за часів Незалежності історичний та естетичний феномени МУРу здобули принагідне (зумовлене різною мірою доступності художніх і літературно-критичних матеріалів, а також своєрідністю тем і проблем, крізь які намагалися розглянути їх дослідники, та обраною ними методологією) висвітлення. Крім довідково-оглядових й узагальнювальних праць, варто згадати як такі, що спонукали до дискусій, спробу Г. Грабовича розглянути історію МУРу через концепт "великої літератури" [2] та аналіз С. Павличко літературної діяльності МУРу в контексті розвитку українського модернізму [20]. Дослідити МУР як цілісне літературне явище, а також проаналізувати його видавничу діяльність, ідентифікаційні та функціональні стратегії, розглянути питання, що мали фундаментальне значення в МУРівських дебатах, (як-от: культурної орієнтації, ставлення до модернізації, ролі письменника та ін.) крізь призму творчості його найвидатніших представників (таких, як І. Костецький, Ю. Косач, В. Домонтович та ін.) спробувала польська дослідниця Л. Стефановська (сьогодні це найповніше, хоч не позбавлене деяких фактологічних спрощень, комплексне вивчення українського літературного життя 1945–1948 рр.) [32]. Проблеми модернізації літературної традиції та модернізму в українській еміграційній літературі доби МУРу, зокрема співвідношення ідейно-естетичних тенденцій неотрадиціоналізму та модернізму в художній і критичній практиках Ю. Косача, І. Костецького,

В. Петрова, І. Багряного, У. Самчука та ін., розглянула Н. Лисенко-Ковальова [14]. Специфіці наративного дискурсу й оповідним структурам у прозі МУРу (у творах Ю. Косача, І. Костецького, В. Петрова), типам використання наративного дискурсу й контекстуальним прийомам, за допомогою яких вони реалізуються в текстах, присвячено дослідження О. Лященко [17]. Модуси ідентичності, оповідні стратегії та автобіографічний дискурс у художній прозі МУРу проаналізовано в праці О. Міллер [18]. Явище модерністської експериментальної прози доби МУРу (на матеріалі творів Ю. Косача, І. Костецького, В. Петрова), зокрема проблематику алієнації, мотиви двійництва, маски, гри, особливості використання кінематографічної техніки й елементи інтемедіальності, розглянула А. Муқан [19]. Утім, попри інтенсивні пошуки та плідні здобутки окремих авторів, у теоретичному й історико-літературному дискурсах МУРу, здається, поставлено більше питань, аніж знайдено відповідей, до того ж, із відкриттям мало- чи не відомих досі джерел з'являються нові. Зокрема, потребують вивчення історико-літературні зв'язки МУРу як літературно-мистецької формації та епізоду в історії українських літературних шкіл і організацій ХХ ст. (таких, як "Празька школа", "Слово", Нью-Йоркська група та ін.), його типологічні подібності з тодішніми літературними угрупованнями в повоєнній Європі (наприклад, із німецькою "Групою 47") та ін.

Мета дослідження. Ця розвідка покликана окреслити історико-літературний профіль МУРу як явища та факту українського літературного процесу повоєнної, розглянути структуру та зміст основних подій (з'їздів, конференцій, дискусій), що відбувалися під його егідою, і з'ясувати їхній інтелектуально-світоглядний контекст.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Опинившись на руїнах повоєнної Європи, українські письменники й учені вважали відродження літературного життя важливою проблемою суспільного й культурного значення (загалом ідея відродження в повоєнну добу стала своєрідною "ідеєю фікс", дарма що погляди на те, що саме і як потрібно відроджувати, були доволі різними). Ю. Шерех, який став основним ідеологом і речником МУРу, згадуючи умови й обставини, у яких створювалося це письменницьке об'єднання, писав: "Я жив ідеєю створити творчу атмосферу навколо письменників, вирвати таланти з мряковиння життя серед обивателів, збудувати палац духу, новий і звужений варіант Платонової республіки мужів розуму й хисту, закласти підвалини для появи кінець-кінцем видатних творів слова" [16: 58]¹. Образ "Платонової республіки" в спогаді Ю. Шереха з'являється не випадково – засновників МУРу надихали аналогії з ВАПЛІТЕ (1926–1928), за планами якої він будувався, а ідеї "вітаїзму", "психологічної Європи", "азіатського ренесансу" та ін. живили літературну практику його учасників. Звісно, МУР не в усьому продовжував традиції ВАПЛІТЕ: від деяких із них (як-от: обов'язкового членства, статутів, декларацій, платформ, видань, дискусій та ін.) він відштовхувався, а деякі (наприклад, політичну боротьбу, зрощення літератури з політикою) заперечував. Основним, що споріднювало МУР із ВАПЛІТЕ, був принцип елітарності: щоб стати членом МУРу, необхідно було мати значні творчі здобутки й отримати запрошення від керівництва організації; умови членства були визначені в розширеному Статуті, де, зокрема, у пункті першому, з покликанням на Декларацію МУРу, зазначено: "Членом МУРу може бути кожний висококваліфікований український письменник, критик або теоретик мистецтва, що погоджується

з засадами декларації МУРу і відповідає поняттю "діяча слова, що пише на своєму прапорі і гасло досконалого, ідейно і формально зрілого і вічно-шукаючого мистецтва"² [26: 242]. Для з'ясування того, чи відповідає кандидат визначеним критеріям, була навіть створена окрема відбіркова комісія, але, як зізнавався згодом Ю. Шерех, обраний принцип у практиці МУРу не був дотриманий цілком: "МУР був створений за засадою елітарності. Він хотів бути об'єднанням творців, а не літературних поденників і кололітературних нездар. Тільки так можна було забезпечити можливість справді творчих дискусій і постановня вартісних літературних творів. Але це був ідеал, якого можна досягнути хіба в невеликому гуртку однодумців, а не в об'єднанні чи не півсотні зовсім відмінних осіб" [30: 375–376], – зазначав він. Водночас, ставлячи під сумнів саме поняття елітарності, критерії якої він уважав доволі суб'єктивними, Ю. Шерех визнавав: "Принцип елітарності ставав порожнім словом на папері" [30: 377]. Звертаючись до аналогії МУРу з ВАПЛІТЕ, зокрема до культивованого МУРівцями "принципу плекання літератури в організації вибраних і талановитих", Ю. Шерех убачав у цих аналогії та принципі одну з можливих причин занепаду МУРу. До того ж проголошений МУРівцями принцип елітарності наштовхувався на прагнення репрезентувати не окрему літературну організацію, угруповання, напрям чи течію, а українську еміграційну літературу як цілість ("це було зосередження всього, що в той час репрезентувало українське сучасне письменство у вільному просторі" [23: 2], – стверджував У. Самчук).

Один з авторів Декларації МУРу, ініціатор цього з'єднання, його промотор, Ю. Шерех сприймав її як "проголошення єдиного фронту різних розгалужень літератури на еміграції", хоч незабаром з'ясувалося (зокрема, і для самого Ю. Шереха), що "фронт" або ж "фронти", як і програми та

¹ У цитатах, наведених у статті, збережено оригінальну орфографію.

принципи, у кожного з МУРівців були свої. Аналізуючи програму МУРу, Ю. Лавріненко в листі до Ю. Шереха від 21 листопада 1945 р. зауважував, що в ній "пахне не тільки ВАПЛІТЕ, а й "Українська хата", застерігаючи його перед загрозою ідеології "хатянства". "Як бачу, Ви збираєтеся реставрувати не тільки 20-ті роки, а й роки, які були за 20 років перед 20-тими роками <...>, – писав він. І продовжував: – У першому листі (а може, в Деклярації МУР-у) пахне не тільки ВАПЛІТЕ, а й "Українська хата". Не знаю, чи свідомо це вийшло чи ні, але знаю, що Хвильовий свідомо "нав'язував" до традицій українського модернізму. Все ж було б прикро, якби ми мали в сорокових роках якийсь рецидив "хатянства". Хвильовому, який був просто "вагітний" революційною добою 1917–1927 рр., цей рецидив не загрожував, хоч його й обвинувачували дурні у формалізмі і т. ін. Але нам – це загрожує" [16: 26]. Прагнучи бачити в МУРівській програмі не естетичні, а національні та соціальні гасла, Ю. Лавріненко в цьому ж листі до Ю. Шереха вносив до неї власні "корективи": "Якби я складав Деклярацію, то певен, що не зміг би утриматися зазначити в ній, що МУР діє в добі війн і революцій... що є основним для нашого часу, а саме національне і соціальне визволення українського народу – і іже з ним щось на кшталт "азіятського ренесансу", хоч і не в таких може (з тактичних міркувань) парадоксально-гострих виразах – щось таке не міг утаїти і не сформулювати" [16: 26]. Ю. Шерех поділяв застереження Ю. Лавріненка про загрозу масовізму, яку той згадував, але відкидав звинувачення в "наслідуванні хатянства", розуміючи його як своєрідний вияв символізму: "Деклярації хатян я абсолютно не пригадую, тому й наслідувати їй не міг. Рецидиви хатянства, думаю, мені не загрожують, а що серед мурівців є деякі несподівані продовжувачі українського символізму і зокре[ма] раннього Тичини, то це правда. Але роблять це вони так не наслідувально,

так самостійно і оригінально, що в мене рука не підноситься на ці спроби. І це ж природно, що в добу втоми душевної відроджується символізм <...>" [16: 32–33].

Співпраця з політичними організаціями чи принципова відмова від неї – це питання постало з моменту заснування МУРу, а його розв'язання МУРівці бачили по-різному. У. Самчук прагнув відмежуватися від політичних угруповань, проголошуючи: "ми над партіями, вони для нас не існують, ми з ними нічого спільного не маємо" [28: 199]; натомість Ю. Шерех уважав, що з деякими політичними організаціями варто співпрацювати, оскільки вони мають друковані видання й видавництва, без яких МУР не може існувати повноцінно: "... ми тим стоїмо поза і понад усіма партіями, що співпрацюємо з усіма рівною мірою, друкуємося у всіх газетах, але не сповідуючи програми жадної з них" [28: 199], – проголошував він, а в одному з листів до Ю. Лавріненка свою позицію пояснював так: МУР "вбирає в себе все живе з усіх партій, не вимагаючи від них, щоб вони покинули свої ветхі одежі: важить не їх даліше організаційне перебування десь, а влучення їх у живий і творчий процес" [16: 106]. Отже, погляди У. Самчука та Ю. Шереха на взаємодію письменників із політиками різнилися; погляд Ю. Шереха, за його власними словами, виявився більш реалістичним та дієвим, і У. Самчук, зрештою, погодився з ним; проте, як виявилось згодом, це не розв'язало, як сподівався Ю. Шерех, проблеми видавництва: чимало МУРівських проєктів залишилися нереалізованими, а деякі – лише в планах.

Основні засади своєї концепції МУРівці виклали в програмовій Деклярації, яка спершу поширювалася у вигляді листівки (машинопису) в таборах для "переміщених осіб", а згодом (у доповненій і допрацьованій версії) під назвою "Чого ми хочемо?" була опублікована як редакційна стаття до першого збірника МУРу. У ній як перше й основне завдання МУРу

проголошено "у високо-мистецькій, досконалій формі служити своєму народові і тим самим завоювати собі голос та авторитет у світовому мистецтві" [27: 3]; естетичні вимоги (новаторство, художня майстерність та ін.) поєднувалися з політичними гаслами («повно та віддано стояти на сторожі інтересів нації, що боролася, бореться й буде боротися за утвердження себе в правах, якій їй без найменшого сумніву належать» [27: 4]). Програмове завдання, доволі лаконічно сформульоване ініціативною групою МУРу, в передмові до збірника розширювалося двома питаннями, відповіді на які виходили з ідеологічних передумов: "чого саме вимагає від українського мистецтва наш унікальний час" і "чи доцільно об'єднувати різноманітних, часто взаємно-протилежних своїм наставленням мистців" [27: 3]. Відповіддю на перше питання МУРівці вважали "мистецькими засобами творити синтетичний образ України, її духовности в минулому, тепер і завтра" [27: 4], а щодо другого – указували на необхідність обстоювати творчу автономію письменника, не відмежованого від "громадянського обов'язку". Твердячи, що "мистецтво не має бути приписаним згори, у якомусь центрі, однією рукою чи одним розумом", творці МУРу самі ж приписували йому завдання "беззастережно, повно й віддано стояти на стороні інтересів нації" [27: 4]. Такі амбівалентність і дисонанс, зокрема між метою та засобами її досягнення, прикметні для всього МУРівського дискурсу, у якому гасла національного обов'язку співіснували з естетичними вимогами, зобов'язання "служити інтересам народу" з ідеями "повного творчого вияву особистості", імперативні заклики з осудом декларативності й менторства тощо. Наприклад, у резолюції першого з'їзду МУРу його учасники закликали, з одного боку: "Пам'ятати, що самотнім судією мистця є його велика природа; а не якісь людські міркування, продиктовані пристрастю чи

зарозумілістю", а з другого: "Намагатися служити інтересам свого народу в часі і просторі, пам'ятаючи про ту відповідальність, яку мистець несе перед історією" [10: 100]. Сам МУР його творці характеризували як "об'єднання справжніх майстрів, що знають, куди йти, знають, чого хочуть, і спроможні не тільки писати й видавати літературні твори, а й рухати вперед літературний процес", а основною визначальною рисою МУРу проголошували високу художню та ідейну якість. Визначення, якими користувалися МУРівські критики (трибуна, парламент, федерація – поняття, що походило зі світу політики, а не мистецтва), демаскували функції МУРу як організації, що ставила перед собою завдання не лише естетичного, а й суспільно-політичного змісту. Намагаючись протиставити духовну консолідацію МУРу ідейній і організаційній роздрібненості політичних партій, Ю. Лаврінченко писав про нього як про "федерацію національних літературних сил, де Клен і Багряний визначають і доповнюють одне одного, де Докія Гуменна і Улас Самчук шахують творчо Костецького і Косача, де неокласики не дадуть легкої здобичі неоромантикам, а реалісти – сюрреалістам" [8: 3]. Така доволі ідеалізована з огляду на ті відмінності й суперечності, що існували в МУРі, самохарактеристика радше видавала бажане за дійсне, а досяжність поставлених МУРівцями завдань породжувала сумніви. "Проти таких, у високому, врочистому тоні проголошених завдань, не можна, очевидно мати ніяких застережень, – аналізував програму МУРу В. Радзикевиц. – Питання тільки в тому, як дійти до таких висот" [22: 74]. Теоретичні формули, які пропонували МУРівські критики (як-от ідеї "великої літератури", "національно-органічного стилю" та ін.), не викликали довіри в літературознавця: він визнавав, що МУРівські дискусії не позбавлені ерудиції, і віддав належне "гострій думці" деяких диспутантів, проте констатував, що "не у всіх них ясно

спрецизовані завдання української літератури в сьогочасний момент та роля українського письменника. У багатьох слідно неспокійне, неврозне шукання, погоню за чимсь новим, бажання чогось досі небувалою, тугу за великим досягненням. Але як до того "великого" дійти, якими засобами поставити українську літературу на один рівень з літературами інших народів, як заспокоїти отсю велику тугу за "великою літературою", на тому місці думки розбігаються, а теоретики при всій своїй діалектиці кінець-кінцем часто плутаються, збиваються і розгублюються" [22: 74].

Публічна діяльність МУРУ відбувалася у формах з'їздів і конференцій: за час його існування відбулося три з'їзди (1945, 1947, 1948) і три конференції (з них дві проблемні: критична і драматургічна, 1946 р.), тематика яких розгорталася навколо принципів питань літературного й суспільного буття. Створюючи майданчик для дискусій письменників і критиків різних світоглядних та естетичних орієнтацій, а також стимулюючи зацікавленість українською літературою, з'їзди й конференції МУРУ виконали важливу функцію: публічно виголошували доповіді, збираючи великі аудиторії, викликали «живі» дискусії, які продовжувалися в публічних обговореннях, у відгуках на сторінках еміграційних часописів тощо. Підсумовуючи напрацювання МУРУ за три роки його діяльності, у 1948 р. Ю. Шерех писав, що "концепція МУР-у як федерації різних творчих індивідуальностей і груп у межах єдиного національного мистецького фронту себе цілковито виправдала" [31: 100], і в цьому була деяка рація. Аналізуючи діяльність МУРУ, Ю. Шерех твердив, що вже на першому з'їзді, який відбувся 21–22 грудня 1945 р. в Ашаффенбурзі, "виявилось, що програмові засади МУРУ однаково близькі майже всім учасникам з'їзду, дарма що прийшли ці учасники до своїх переконань у наслідок різного життєвого досвіду і з різних вихідних

точок" [29: 236]. "Не розбиття, а об'єднання – це гасло диктувалося і тяжкими зовнішніми обставинами українського життя, і нечисленністю мистецьких кадрів на еміграції, і, головне, присутньою внутрішньою єдністю національно-спрямованих сил українського народу і його інтелігенції" [31: 99], – констатував він.

Із трьох скликаних МУРОм з'їздів перший був найважливішим. Модернізація чи статус-кво? Європа чи провінція? Національне чи універсальне? Традиція чи новаторство? "Велика література" і "національно-органічний стиль" чи пошук і експеримент? Озвучені на першому з'їзді МУРУ ці чутливі та принципові для національно-культурного самоусвідомлення питання визначили основні напрями розвитку української еміграційної літератури в повоєнну добу.

МУРівські з'їзди, як і сама повоєнна епоха, пронизані духом теоретизування й полеміки, конструюванням ідеологічних та естетичних моделей і програм. Серед виголошених на першому з'їзді програмових доповідей пунктом номер один була "Велика література" У. Самчука, номером два – "Стилі сучасної української літератури на еміграції" Ю. Шереха; попри розбіжності в оцінках подій і явищ літературного процесу, а також у поняттях, якими користувалися доповідачі, ці доповіді продемонстрували спільність у розумінні призначення літератури; аргументовані в них ідеї "великої літератури" й "національно-органічного стилю" стали темами окремих теоретичних та ідеологічних дискусій. Не випадково "гасло великої літератури", "синтези мислення і відчуття" У. Самчука, як і "гасло нової хвилі літературного процесу, – що веде до витворення глибоко своєрідного, глибоко українського літературного стилю", Ю. Шереха, Г. Костюк уважав "наріжним каменем наших дальших творчих і теоретичних шукань і дискусій" [13: 30]. Як очільнику МУРУ

У. Самчуку йшлося насамперед про те, щоб запропонувати таку літературну платформу, яка би поєднала естетичний ідеал із політичним, класичне з модерним, національне з універсальним, Шекспіра й Гете з Франком і Стефаником. Ідею "великої літератури" згодом розвинув, пов'язавши її з поняттям архітвору, О. Грицай; його дискусія з У. Самчуком, що відбулася у формі "відкритих листів" на сторінках збірників МУРу, виявила розбіжності в поглядах і на поняття "великого", і на природу художньої творчості загалом. Зі свого боку, Ю. Шерех створив не менш абстрактну й тенденційну концепцію "національно-органічного стилю" як такого, що ґрунтувався на іманентних (національно-органічних) художніх зразках. Не менш резонансною виявилася й доповідь Ю. Косача "Криза сучасної української літератури" (опублікована під назвою "Вільна українська література"), яка стала "каменем спотикання" між МУРОм і Д. Донцовим і заклала початок іще однієї літературної дискусії. Колишній редактор "Вісника" відгукнувся на Косачеву статтю "відкритим листом" до голови МУРу, у якому охарактеризував діяльність організації як деструктивну, піддавши сумніву її ідейні й естетичні принципи. Донцовську риторичку підтримали вчорашні "вісниківці" та критики націоналістичної формації (зокрема, Ю. Клен, Р. Бжеський, О. Жданович, Ю. Бойко (Блохин) та ін.). Виступ І. Багряного "Про завдання української поезії" (передрукований як "Думки про літературу" в першому збірнику МУРу) спричинився до полеміки про взаємодію літератури й політики (реакцією на цей виступ стала стаття В. Петрова "Схеми речитативу", один із підпунктів якої – "У джунглях вишневих садків" – уже самою назвою демонстрував ставлення автора до багрянівського тез про політизацію та ідеологізацію літератури). Доповідь І. Костецького, що прозвучала останньою й мала назву "Український реалізм ХХ сторіччя", чи не єдина з

виголошених на з'їзді порушувала питання художньо-естетичного, а не ідейно-суспільного змісту, і через те, можливо, залишилася загалом непоміченою.

"Пишучи і говорячи про з'їзд МУРу, не можна обминути суперлятивів, – відгукувався про цю подію один із авґсбурзьких кореспондентів, який слухав письменницькі виступи. – Жаден з'їзд ні раніше, ні рівночасно не чув такої кількості досконалих доповідей і дискусій. Спокійно, ясно, стримано, без буфонади і зайвих подробиць, все присутньо й діловито. Віримо, що цей з'їзд відіграє не меншу роль, ніж виступи Хвильового й ваплітян" [16: 31], – додавав він. Резонанс, що його викликав з'їзд МУРу, зокрема обговорення принципів програмних пунктів (шляхів і напрямків розвитку української літератури), був значний, тому окремі доповіді, визнані за найбільш важливі, було вирішено повторити для тих, хто не зміг (зокрема, через транспортні труднощі) взяти участь у з'їзді, на конференції МУРу в Авґсбурзі 28–29 січня 1946 р.

Другий з'їзд МУРу, який відбувся 16–17 березня 1947 р. в Новому Ульмі, формально був підсумком діяльності організації за рік із дня її утворення і складався із двох частин: творчої і організаційної. Зміст першої частини складала три доповіді ("Обрії нової драми" Ю. Косача, "Року Божого 1946" Ю. Шереха, "Наша літературна проза 1946 – початку 1947 року" В. Державина), після яких відбулася дискусія. Друга частина з'їзду відводилася для звітних повідомлень У. Самчука (програмово-ідеологічний звіт правління) та І. Костецького (організаційний звіт), а також перевиборів правління і ревізійної комісії. Мистецько-ідеологічних і програмових доповідей, як це було на першому з'їзді, ніхто із членів МУРу не виголошував: виступи стосувалися підведення підсумків "літературного року" й конкретних проблем творчості, а також адміністративних питань. За змістом другий з'їзд був

випробуванням сил на черговому етапі становлення МУРу; питання, яке виникло ще на початку його утворення, – про необхідність такого об'єднання – постало знову. Те, як відбувався цей з'їзд і про що йшлося доповідачам, зафіксував в одному з оглядів Ю. Лавріненко. "Запорошена, неустаткована таборова кімната, доволі покороблені грубі лави, такі ж два столи. Голова МУР-у – найвидатніший сучасний український повістяр – розставляє лавки, в кутку інший член правління розкладає виставку книжкової продукції МУР-у на примітивних не то канапах, не то ліжках. Стіл для президії накритий універсальним сірим унівським коцом. Підлога в залі не помита. Жодної квітки, жодного портрета..." [7: 61], – так описував Ю. Лавріненко табірні умови, у яких відбувався другий з'їзд МУРу. "Муза – кепський організатор <...>" [7: 61], – констатував він.

Першим на з'їзді прозвучав виступ Ю. Косача про перспективи, що розгортаються перед сучасним театром на основі найновіших творчих здобутків і стильових шукань (жанру, який «настирливо стукається в двері», невдовзі була присвячена одна з проблемних конференцій МУРу). Доповіді В. Державина та Ю. Шереха внесли в атмосферу з'їзду градус полеміки: кожен із критиків зі свого боку і з принципово відмінних світоглядних і методологічних позицій підсумовував літературні здобутки 1946 р., і ці підведення підсумків – на рівні явних і прихованих посилів – мали форму дискусії. Одним із принципових питань цієї дискусії було питання стилів: В. Державин реагував на твердження Ю. Шереха про те, що стильова парадигма неокласицизму вичерпала свій творчий потенціал уже в творчості "київських неокласиків", наголошуючи, всупереч цьому, що міжвоєнна еміграційна поезія (зокрема, "празька школа") довела життєздатність неокласицизму, та сумнівався в правомірності поняття "національно-органічного стилю", яким

користувався Ю. Шерех. "Ця – змістова – сторона полеміки являла собою великий позитив нашого творчого будня, бо за битвою двох взаємовиключних супротивників завжди розкривається перспектива знайдення творчої істини, бодай на певний проміжок критичного часу, – перспектива синтези", – писав журналіст, який слухав виступи критиків, але водночас визнавав: "Полеміка Шерех – Державин має ще й негативне значення – значення загрози існуванню цілої письменницької організації. Своєю бо зовнішньою стороною вона являла оте ходіння вістрям ножа, в якому навіть незначне відхилення вбік знаменує моментальний вискок з твердого ґрунту в прострі хаосу" [1: 8].

Другий з'їзд МУРу підтвердив загальну консолідацію творчих зусиль, але виявив і розбіжності в поглядах та тенденціях, які призвели, зрештою, до виокремлення з "тіла" МУРу літературного угруповання "Світання" і в результаті до його дискусії з МУРом. На відміну від МУРу, у якому культивувалася ідейна та стильова різноманітність, "Світання" було середовищем із власними світоглядом, метою, естетикою, стилем тощо (загалом світоглядні відмінності між МУРом і "Світанням" були глибші й присутніші, ніж літературні чи естетичні розходження). Формально до складу групи ввійшли літературознавець і критик В. Державин, поет і перекладач М. Орест, філософ і містик В. Шаян, Ю. Чорний (підписувався також псевдонімом Ждан Криця), згодом, після розпаду групи, до "Світання" зарахував себе, назвавшись учнем М. Ореста, І. Качуровський [11]; із групою співпрацювали, друкуючись на сторінках її видань (зокрема, альманаху "Світання" і "Науково-літературознавчого збірника"), хоча й не ототожнювали себе з нею безпосередньо, Ю. Клен, С. Гординський, О. Зуєвський, Л. Лиман, В. Барка, О. Ізарський та ін. У грудні 1947 р. "світанці" виступили з відкритим листом "Кожному слово", у

якому озвучили свою незгоду з літературною політикою МУРу та відмову від участі в його діяльності. До МУРу вони висунули чимало претензій: щодо публікації низки "мистецьки маловартісних" і "глибоко некорисних для української національної літератури" книг і статей (як приклади наводилися публікації Ю. Косача і Ю. Шереха – "головних репрезентантів ідейної лінії МУРу", на яких покладалася відповідальність за те, що "МУР фактично втрачає свій понадгруповий характер" і "дедалі радикальніше позбавляє себе довір'я й поваги національно свідомих читацьких кіл" [12: 4]). У маніфесті "Світання" серед причин відходу його членів від МУРу, передусім В. Державина та М. Ореста, зазначено: "Ми вважаємо за коріння зла в українській літературній критиці оцю часом укриту, часом явну антипатію до артистичної форми, оце сектантське упередження проти поетичного стилю, проти мистецтва слова, проти ідеї і факту віртуозности, нарешті – одверто формулюючи те, чого ті іконоборці воліють не формулювати, – проти краси твору" [5: 17].

Полеміка "Світання" з МУРом, а вірогідніше В. Державина з Ю. Шерехом тривала близько року й стала, можливо, кульмінацією літературної дискусії кінця 1940-х (не менш важливим, дарма що незвершений етапом цієї дискусії була полеміка Ю. Шереха з Д. Донцовим і "вісниківцями"). Ця дискусія стосувалася того, у якому напрямку повинна розвиватися українська література на еміграції (європеїзм чи органічність), проблеми стилів ("національно-органічного" або неокласичного, кожен із яких обстоювали критики-опоненти, цілеспрямовано та послідовно відкидаючи ідеї один одного й визнаючи пріоритет лише одного стилю), але в своїй основі вона містила й організаційні різнобачення. Говорячи про те, що дискусія між МУРом і "Світанням" мала деякі позитивні сторони, як-от потребу чіткіше

сформулювати свої погляди й позиції в питаннях загальнометодологічного характеру (наприклад, проблеми місії еміграційної літератури, літературного стилю, характеру літературного розвитку тощо), а отже, сприяла літературно-художнім і культурним процесам, Ю. Шерех не приховував і її деструктивних наслідків: ця дискусія, стверджував він, була "одним із способів захитати існування МУРу і розвалити його" [29: 243]. В одній зі своїх статей 1947 р. В. Державин писав про те, що, формулюючи настанови розвитку літератури (гасла "великої літератури", "національно-органічного стилю" тощо), МУР ризикує перетворитися з професійної організації літераторів на аналог спілки письменників і виправдовує власне існування лише тим, що існує, "бо абияке існування формально понадгрупового й позапартійного об'єднання письменників є кращим за його ж таки цілковите неіснування" [6: 6]. В. Державин, що, за словами У. Самчука, своїми виступами "втільював дух консервативної революції" [23: 3], указував на загрози інституалізації літературного життя й, порівнюючи програму МУРу з плановими директивами радянського зразка, називав її удосконаленою формою соціалістичного реалізму; в національних зобов'язаннях, сповідуваних МУРом, він – і небезпідставно – вбачав подібність до настанов, що притаманні соцреалізму; протест В. Державина викликав і спосіб організації письменницької діяльності, і термінологія, якою послуговувалися МУРівці. "Оце рабське прагнення загальнообов'язкових "резолуцій", "переліку рекомендованих або заборонених тем" та "чітких організаційних висновків" – оце, коротше кажучи, "плужанство" – я й хотів затаврувати найвиразніше, підкресливши, що для культурного літератора західноєвропейського рівня <...> наші вимоги "директив" аж незрозумілі через свій варварський конформізм, геть несполучний не те, що з мистецтвом, а й з усякою

інтелектуальною діяльністю" [4: 208], – пояснював В. Державин свою позицію у "відкритому листі" до О. Грицяя від 30 березня 1947 р. "Плужанство" звучало як вирок, винесений МУРу. Значно пізніше спадок радянської літературної політики й пов'язані з ним труднощі визнає і У. Самчук, зазначивши: "Формально МУР було задумано і переведено в життя людьми, які в той час тільки що вирвалися з-під контролю марксо-советського абсолютно фіктивного, штучного, надуманого світу, щось в роді і плоді того, що його можливо трохи переяскравлено виявив англієць Орвел у своєму романі "1984 рік". <...> Замість мислення химерення, замість філософії мудрування, замість логіки борсання. І в наслідку все це було позбавлене, хай не конче стандартного, але все-таки життєво кінцевого і практично виправданого хребта". Через це, підсумовував У. Самчук: "ніяке диво, що організація наших діячів слова МУР, одразу після таборів вигнання, дуже в своєрідний, так само анархічний спосіб розпалася. Вже тут, на ґрунті Америки, МУР не міг проіснувати ані одного дня" [23: 1].

Третій і останній з'їзд МУРу, який проходив 11–12 квітня 1948 р. у Штутгарті, складався з доповідей і виступів, а також прийняття до МУРу нових членів (серед них – Б. Кравців, Л. Коваленко, Я. Славутич, М. Бажанський). Творчі питання, що постали на цьому з'їзді, розгорнулися в доповідях Ю. Шереха, Ю. Бойка (Блохина), Є. Маланюка, виступі Ф. Дудка й доповіді І. Костецького. Троє з доповідачів не були членами МУРу (Є. Маланюк, як відомо, вийшов із МУРу під впливом Д. Донцова), і те, що МУР запросив до слова осіб, від яких зазнавав суворой й не завжди справедливої критики (йдеться про Ю. Бойка та Ф. Дудка), свідчило про його відкритість до діалогу з опонентами. Говорячи про складність цього з'їзду, який "знаменував собою початок кінця діяльності МУРу в Європі", Ю. Шерех пояснював це напруженою атмосферою, яка була

зумовлена і власне літературною ситуацією, й обставинами загальносуспільного характеру: цю ситуацію й обставини підживлювала також критика, яка звучала від двох уламків ОУН і їхніх ідеологічних рупорів "Орлика" й відновленого "Літературно-наукового вісника" (вийшло два числа в 1948 та 1949 рр.).

Три конференції МУРу відбулися в 1946 р. Перша з них, проведена в Авгсбурзі 28–29 січня 1946 р., за змістом була повторенням першого з'їзду МУРу: тут повторно прозвучали доповіді Ю. Шереха та І. Костецького; з новими виступили М. Шлемкевич (про проблеми світогляду й повернення до джерел української духовності), О. Грицай (про проблеми "великої" й "малої" літератури, питання культурного рівня і самовдосконалення письменника), В. Шаян (про індоєвропейський ренесанс) і В. Чапленко (про "збагачений" реалізм). Про авгсбурзьку конференцію Ю. Шерех писав, що вона "вперше вивела МУР на широкий загально-громадський форум: заля конференції була повна слухачів, причетних і непричетних до літератури, слово давано не тільки членам МУРу, а і всім охочим. Це мало значення для популяризації МУРу і справи еміграційної літератури взагалі, але, з другого боку, це подеколи знижувало рівень обговорення. Тому дальші з'їзди й конференції МУРу відбувалися в вужчому колі, без ширшого залучення сторонніх слухачів" [27: 239]. У листі до У. Самчука від 17 березня 1946 р., картаючи голову МУРу за його відсутність на конференції, Ю. Шерех писав про перші тріщини в споруді МУРу і про конфлікт, що визрівав між різними угрупованнями всередині організації: "Це була конференція МУРу і півінтелігента, що паразитує коло літератури. Нічого доброго з цієї конфронтації не могло вийти. Компроміс не можливий – інакше й МУР ні до чого". І далі, з характерною всім МУРівській дискусії категоричністю (від якої він, однак, стримувався в статтях), продовжував:

"Отже, конфронтація в Авґсбурзі сталася, і в наслідок цього літературний світ розколовся на так і ні, на біле і червоне (не політично червоне, звичайно). Тут уже нічого не вдієш. Іде тепер про те, щоб зберегти мир з літературними організаціями на місцях, і добре буде, коли ми доможемося цього. Все це дуже тяжко пояснити на письмі, це є не тільки слова, скільки загальна атмосфера, яку треба відчутти і яка в Авґсбурзі відчувалася дуже" [25: 55–56].

Друга конференція, що відбулася в Байройті 4–5 жовтня 1946 р. після авґсбурзької, була присвячена становищу та перспективам української літературної критики. "Постала потреба перейти від загальних питань до ґрунтовнішого і докладнішого, глибшого опрацювання часткових питань і проблем" [29: 241], – пояснював Ю. Шерех рішення МУРівців присвятити цю та наступну конференції окремим жанрам літературної творчості (критиці й драмі). Відчуваючи зміну культурних (зокрема, естетичних, жанрово-стильових) парадигм, з'яву нових світоглядних, ціннісних, художніх орієнтирів, критики, як і письменники (а нерідко ці дві ролі поєднувалися), прагнули кожен із власних світоглядних і методологічних позицій зафіксувати їх. Із доповідей, які тут прозвучали (кожна з них становить своєрідний ідейно-тематичний комплекс, що потребує окремого аналізу): "Проблеми сучасної української літературної критики на еміграції" Г. Костюка, "Письменник і критика" Л. Білецького (надрукована в третьому збірнику МУРу), "Історична белетристика і становище критики" Ю. Косача, "Літературна критика, її творча мета й небезпеки" О. Грицяя, "Літературна критика й літературні жанри" В. Державина, "Суб'єктивізм у літературній критиці" І. Костецького та ін.

Єдиною в історії МУРу спробою перейти від критико-теоретичних питань до читання та обговорення конкретних творів іще в стадії їх

опрацювання була третя (драматургічна) конференція 4–5 листопада 1947 р. у Майнц-Кастелі; утім, тут було озвучено лише чотири з дев'ятох призначених для читання драм, серед яких – "Домаха" Л. Коваленко, "Шумлять жорна" Уласа Самчука, "Morituri" І. Багряного, "Близнята ще зустрінуться" І. Костецького. Учасники конференції мали змогу попередньо ознайомитися й з іншими п'ятьма п'єсами, автори яких не змогли прибути на конференцію, із-поміж них – "Епізод із життя Європи Критської" Д. Гуменної, "На ріках вавилонських" І. Керницького, "Змова пана К." Ю. Косача, "Пам'ятник героя" Л. Полтави. Читання й дискусії навколо нових п'єс відобразили загальні тенденції в розвитку української драматургії кінця 1940-х, насамперед її етичну й суспільно-історичну заангажованість.

29 вересня 1948 р. Ю. Шерех звернувся до членів правління МУРу з листом, у якому повідомляв про вимушену зміну керівництва у зв'язку з від'їздом У. Самчука до Канади. Те, що особа, з іменем та авторитетом якої пов'язаний МУР, склала із себе обов'язки його очільника, ставило під загрозу й існування організації, й, усвідомлюючи це, Ю. Шерех наполягав на тому, щоб У. Самчук залишався очільником МУРу, репрезентуючи його діяльність за океаном; первинна організація, за задумом Ю. Шереха, мала функціонувати як його європейська філія. Хоча МУР іще деякий час існував (зокрема, у листах його учасників), та жодної організаційної діяльності (крім зміни керівництва) не провадив, а життєві й творчі шляхи його учасників дедалі більше розходились. Ідея відновити організацію за океаном, попри зусилля деяких його членів (наприклад, У. Самчука) зазнала фіаско, і пізніше, як іронічно констатував Ю. Шерех, МУР був визнаний за "померлого" (причини та навіть роки його символічної смерті – 1948, 1949 чи 1950 рр. – кожен із членів МУРу називав власні). Згодом У. Самчук

пояснював поступовий, аж до повного зникнення ("кажу зникнення, бо її формальної ліквідації ніколи не переведено" [24: 2–3], – уточнював він), занепад МУРу "не якимись об'єктивними, раціональними причинами, а скорше суб'єктивним чуттєвим особистим наставленням членства організації. Витворилось враження, що майже всі члени організації, з тих чи інших причин, не захотіли бути далі організованими у такій формі і кожен по-своєму опинився поза організацією, створюючи на деякий час певну організаційну порожнечу" [24: 3]. "Розсіяння", в якому Ю. Шерех бачив основну причину розпаду МУРу, У. Самчук сприймав не лише як фізичне, а й духовне, пояснюючи: "Для багатьох нас наступив період справді незвичний, новий, під кожним оглядом інший, ніж все те, що ми знали до того часу. Це нас і бентежило, і лякало, і дезорієнтувало. Ми були внутрішньо невдоволені саме таким становищем і часто виявляли своє невдоволення деструктивними виявами, які не могли відбитись позитивно для організації нас як людей" [24: 3–4]. Не відмовлявся У. Самчук і від власної відповідальності зізнаючись: "не був на висоті також провід організації. Я сам, як її голова, не міг заімпонувати нашому членству відповідальними прикметами, не зміг здобути потрібного в таких випадках авторитету і не зміг врятувати організацію від розвалу, не дивлячись на те, що такі спроби робилися" [24: 4]. І продовжував: "як тоді, так і тепер, я був за тим, щоб організація лишалась далі, щоб її діяльність була відновлена, щоб була збережена тяглість і певна традиція без огляду на те, в яких умовах ми мусіли перебувати. Але це моє переконання не знайшло апробати решти нашого членства, я залишився майже осамітненим, і організація як така формально перестала існувати" [24: 14].

Висновки та перспективи дослідження. Організаційно МУР виконав, без перебільшення, важливу

місію, об'єднавши найвидатніших українських письменників і критиків на еміграції, забезпечивши (зокрема, на сторінках своїх видань: трьох збірників літературно-мистецької проблематики "МУР", альманаху "МУР", журналів "Арка", "Хорс" та ін.) публікацію їхніх творів. Здобутки МУРу як організації й важливість теоретичних та ідеологічних дискусій, що відбувалися на його з'їздах і конференціях, або які тривали поза ним, у той або той спосіб заторкуючи питання його існування, означали, що він став місцем діалогу (хай не без конфронтації) між представниками різних літературних поколінь, стилів і напрямків, які не припинялися й після його розпаду. Згодом деякі з них продовжилися під егідою Об'єднання українських письменників в екзилі "Слово" (1954–1997), яка проголосила себе спадкоємицею МУРу. І хоча між МУРОм і "Словом" існували суттєві творчо-організаційні й ідейні відмінності (основне, що вирізняло МУР і чого бракувало "Слову", – принцип елітарності, перейнятий МУРівцями від "ваплітян"), з огляду на те, що до "Слова" долучилося кілька колишніх МУРівців, збереження інституційної спадкоємності в цьому сенсі було важливим. Це розуміли й члени "Слова", зазначаючи в передмові до першого випуску однойменного збірника: "Нав'язуючи до цього попереднього етапу (доби МУРу. – В. В.), ми цим самим підкреслюємо тяглість наших мистецьких ідей і наявність українського літературного процесу поза межами рідного краю" [9: 5]. Серію збірників під назвою "Слово" (всього з 1962 до 1990 з'явилося 12 випусків) редактори пов'язували з МУРівськими виданнями, обстоюючи традиції та принципи МУРу: "Вважаємо його (збірник "Слово". – В. В.) лише за скромне продовження тих традицій, що їх започаткував після другої світової війни МУР – Мистецький Український Рух – своїми збірниками літературно-мистецької проблематики "МУР", своїм "Альманахом", місячником "Арка",

збірником "Хорс", "Літературним зошитом" та двома "Літературно-науковими збірниками" [9: 6]. Про творчо-організаційний зв'язок "Слова" з МУРОм писав також У. Самчук у "Нарисі про історію створення та діяльності МУРу" [24: 14–15], а у своєму виступі про МУР і його діячів, пов'язуючи появу "Слова" з особистістю його очільника Г. Костюка, констатував: "сучасне наше "Слово" це друга стадія МУРу. Його теперішній голова Григорій Костюк був також активним, діловим, позитивним

членом МУРу, значно іншого стилю в мові і поведінці від більшості згаданих перед цим. І саме тому він зміг очолити теперішню цю організацію, яка у відміну до МУРу має вже зовсім іншу, більш стабільну подобу" [23: 4]. Загалом питання зв'язку ідейних і організаційних основ "Слова", змісту його літературних дискусій і видань із МУРівськими ще потребує свого дослідження, як, зрештою, і вплив, здійснений МУРОм, на весь еміграційний літературний процес ХХ ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Г. В. "Ми духовно і творчо не на еміграції". З Другого З'їзду МУР'у. Літературний Зошит. 1947. Ч. 3. С. 8.
2. Грабович Г. У пошуках великої літератури. Київ: [Інститут української археографії АН України], 1993. 54 с.
3. Григорій Костюк і Юрій Шевельов: листування 1945–1959 років. Упоряд. Н. Баштова; ред. Ю. Буряк, А. Кіпа. Київ: Укр. пропілеї, 2019. 166 с.
4. Державин В. Відкритий лист до д-ра О. Грицяя. Stefanowska L. Mission Impossible. MUR i odrodzenie ukraińskiego życia literackiego w obozach dla uchodźców na terytorium Niemiec 1945–1948. Część II. Antologia tekstów źródłowych. Warszawa, 2014. S. 208–209.
5. Державин В. Поезія Михайла Ореста і неокласицизм. Науково-літературознавчий збірник "Світання". 1946. Ч. 2. С. 17–42.
6. Державин В. Три роки літературного життя на еміграції (1945–1947). Мюнхен: Вид-во "Академія", 1948. 30 с.
7. Дивнич Ю. В боротьбі проти власних слабостей (Із залі II-го з'їзду МУР-у). Літаври: літературно-мистецький і науково-популярний місячник. Зальцбург: Видавництво "Нові дні", 1947. Ч. 2. С. 61–66.
8. Дивнич Ю. Про напасників з МУР'у і – напасників на МУР. Українські Вісті. 1947. Ч. 76 (134). С. 3.
9. До читачів. Слово. Збірник І. Нью-Йорк: Об'єднання Українських Письменників в Екзилі, 1962. С. 6–7.
10. З'їзд МУРу в Ашаффенбурзі. МУР. Мистецький український рух. Збірники літературно-мистецької проблематики. Збірник І. Мюнхен; Карльсфельд, 1946. С. 97–101.
11. Качуровський І. Група "Світання" та її місце в українському письменстві. Roczniki humanistyczne. 2008. Tom LVI. Zeszyt 7. С. 151–156
12. Кожному слово. Одвертий лист до правління МУР. Неділя. 1947. 7 грудня. С. 4.
13. Костюк Г. Проблеми літературної критики. У світі ідей і образів: вибране. Критичні та історико-літературні роздуми 1930–1980. [Нью-Йорк]: Сучасність, 1983. С. 10–31.
14. Лисенко-Ковальова Н. Мистецький український рух: модернізація літературної традиції і модернізм: дис... канд. філол. наук: 10.01.01 Київ: Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 2005. 187 с.
15. Листи Юрія Шевельова до Олекси Ізарського. Упоряд. М. Степаненко. Полтава: ПП Шевченко Р. В., 2014. 388 с.
16. Листи Юрія Лавріненка та Юрія Шевельова (Шереха) 1945–1949. Хроніка 2000. Вип. 2 (96). Київ: Українські пропілеї, 2015. С. 23–205.

17. Лященко О. А. Наративний дискурс у прозі Мистецького українського руху: дис... канд. філол. наук: 10.01.01. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2007. 203 с.
18. Міллер О. Р. Модуси ідентичності в художній прозі Мистецького українського руху: дис... канд. філол. наук: 10.01.01. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2018. 239 с.
19. Муқан А. С. Модерністська експериментальна проза періоду МУРу (на матеріалі творів Ю. Косача, І. Костецького, В. Петрова): дис... канд. філол. наук: 10.01.01. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2020. 198 с.
20. Павличко С. Модернізм у контексті Мистецького українського руху. Дискурс модернізму в українській літературі. Вид. 2. Київ: Либідь, 1999. С. 279–390.
21. Проза Мистецького українського руху: тексти та інтерпретації. Упоряд. С. Ю. Шліпченко. Київ: Книга, 2013. 576 с.
22. Радзикович В. У літературному крутіжі. Огляд українського літературного руху сьогочасної еміграції. Сьогочасне й минуле. Вісник українознавства. Мюнхен; Нью-Йорк: Видавництво "Час", 1948. Ч. I. С. 73–83.
23. Самчук У. Виступ про МУР та про його діячів. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Фонд 195. №. 76. 7 арк.
24. Самчук У. Нарис про історію створення та діяльності МУРу (грудень 1958 р.). Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Фонд 195. №. 157. 15 арк.
25. Самчук У. Плянета Ді-Пі. Нотатки й листи. Вінніпег: Накладом Товариства "Волинь", 1979. 355 с.
26. Статут об'єднання письменників МУР. Хроніка 2000. Вип. 2 (96). Київ: Українські пропілеї, 2015. С. 241–246.
27. Чого ми хочемо? МУР. Мистецький український рух. Збірники літературно-мистецької проблематики. Збірник I. Мюнхен; Карльсфельд, 1946 С. 3–6.
28. Шевельов Ю. Я – мене – мені... (і довкруги). Спогади. Частина 2: В Європі. Харків; Нью-Йорк: Видання часопису "Березіль", Видавництво М. М. Коць, 2001. 304 с.
29. Шерех Ю. Українська еміграційна література в Європі 1945–1949. Не для дітей. Літературно-критичні статті і есеї. [Нью-Йорк]: Пролог, 1964. С. 226–274.
30. Шерех Ю. МУР і я в МУРі. Сторінки зі спогадів. Матеріали до історії української еміграційної літератури. Третя сторожа. Література. Мистецтво. Ідеології. Балтимор; Торонто: Українське незалежне видавництво "Смолокип" ім. В. Симоненка, 1991. С. 365–400.
31. Ю. Ш. Об'єднання українських письменників МУР. Сьогочасне й минуле. Вісник українознавства. Мюнхен; Нью-Йорк: Видавництво "Час", 1948. Ч. I. С. 99–101.
32. Stefanowska L. Mission Impossible. MUR i odrodzenie ukraińskiego życia literackiego w obozach dla uchodźców na terytorium Niemiec 1945–1948. Część I. Warszawa; Iwano-Frankiwnsk, 2013. 345 s.
33. Stefanowska L. Mission Impossible. MUR i odrodzenie ukraińskiego życia literackiego w obozach dla uchodźców na terytorium Niemiec 1945–1948. Część II. Antologia tekstów źródłowych. Warszawa, 2014. 655 s.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. H. V. (1947). "My dukhovno i tvorcho ne na emigratsii". Z druhoho zizdu MUR'u ["We are not in exile spiritually or creatively". From the Second Congress of the MUR]. Literaturnyi zoshyt. Ch. 3. P. 8. [in Ukrainian]
2. Hrabovych, H. (1993). U poshukah velykoi literatury [In search of great literature]. Kyiv: Instytut ukrainskoi archeohraphii AN Ukrainy. 54 p. [in Ukrainian]

3. Hryhorii Kostyuk i Yurii Shevelyov: lystuvannia 1945–1959 rokiv (2019). [Hryhoriiy Kostyuk i Yuriy Shevelyov: correspondence of 1945–1959]. Uporiad. N. Bashtova; red. Yu. Buriak, A. Kipa. Kyiv: Ukr. propilei. 166 p. [in Ukrainian]
4. Derzhavyn, V. (2014). Vidkrytyi lyst do d-ra O. Hrytsaia [Open letter to Dr. O. Grytsai]. Stefanowska L. Mission Impossible. MUR i odrodzenie ukraińskogo žycia literackiego w obozach dla uchodźców na terytorium Niemiec 1945–1948. Część II. Antologia tekstów źródłowych. Warszawa, 2014. P. 208–209. [in Ukrainian]
5. Derzhavyn, V. (1946). Poeziia Mykhaila Oresta i ukrainskyi neoklasytsyzm [The poetry of Mykhailo Orrest and neoclassicism]. Naukovo-literaturoznavchyi zbirnyk Svitannia. Ch. 2. Pp. 17–42. [in Ukrainian]
6. Derzhavyn, V. (1948). Try roky literaturnoho zhyttia na emigratsii (1945–1947) [Three years of literary life in emigration (1945–1947)]. Munich: V-vo "Academia". 30 p. [in Ukrainian]
7. Dyvnych, Yu. (1947). V borotbi proty vlasnykh slabostei (Iz zaly II-ho zizdu MUR'u) [In the fight against their own weaknesses (From the hall of the 2nd Congress of the MUR)]. Litavry: literaturno-mystetskyi i naukovo-popularnyi misiachnyk. Saltsburg: Vydavnytstvo Novi dni. Ch. 2. Pp. 61–66. [in Ukrainian]
8. Dyvnych, Yu. (1947). Pro napasnykiv z MUR'u i – napasnykiv na MUR [About the attackers from the MUR and – attackers on the MUR]. Ukrainski visti. Ch. 76 (134). P. 3.
9. Do chytachiv (1962). [To readers]. Slovo. Zbirnyk I. New York: Obiednannia Ukrainskykh Pysmennykiv v Ekzyli. Pp. 6–7. [in Ukrainian]
10. Zizd MURu v Ashaffenburzi (1946). [Congress of MUR in Aschaffenburg]. MUR. Mystetskyi ukrainskyi rukh. Zbirnyky literaturno-mystetskoï problematyky. Zbirnyk I. Munich; Karlsfeld. Pp. 97–101. [in Ukrainian]
11. Kachurovskiy, I. (2008). Hrupa Svitannia ta yii mistse v ukrainskomu pys'menstvi [Group "Svitannia" and its place in Ukrainian writing]. Roczniki humanistyczne. Tom LVI. Zeszyt 7. Pp. 151–156. [in Ukrainian]
12. Kozhnomu slovo. Odvertyi lyst do pravlinnia MURu (1947). [Word to everyone. A frank letter to the board of the MUR]. Nedilia. December, 7. P. 4. [in Ukrainian]
13. Kostyuk, H. (1983). Problemy literaturnoi krytyky [Problems of literary criticism]. U sviti idei i obraziv: vybrane. Krytychni ta istoryko-literaturni rozдумы 1930–1980. [New York]: Suchasnist. Pp. 10–31. [in Ukrainian]
14. Lysenko-Kovaliova, N. (2005). Mystetskyi ukrainskyi rukh: modernizatsia literaturnoi tradytsii i modernizm. [Ukrainian Art Movement: modernization of the literary tradition and modernism]. Dys... kand. philol. Nauk: 10.01.01. Kyiv: Instytut literatury im. T. H. Shevchenka NAN Ukrainy. 187 p. [in Ukrainian]
15. Lysty Yuriiia Sheveliova do Oleksy Izarskoho (2014). [Letters of Yuri Shevelyov to Oleksa Izarskyi]. Uporiad. M. Stepanenko. Poltava: PP Shevchenko R. V. 388 p. [in Ukrainian]
16. Lysty Yuriiia Lavrinenka ta Yuriiia Shevelova (Sherekha) 1945–1949. (2015). [Letters of Yuriy Lavrinenko and Yuriy Shevelyov (Sherekh) 1945–1949]. Khronika 2000. Vyp. 2 (96). Kyiv: Ukrainski propilei. Pp. 23–205. [in Ukrainian]
17. Liashchenko, O. A. (2007). Naratyvnyi diskurs u prozi Mystetskoho ukrainskoho rukhu. [Narrative discourse in the prose of the Artistic Ukrainian Movement] Dys... kand. philol. Nauk: 10.01.01. Kyiv: Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. 203 p. [in Ukrainian]
18. Miller, O. R. (2018). Modusy identychnosti v khudozhnii prozi Mystetskoho ukrainskoho rukhu. [The modi of identity in the artistic prose of the Artistic Ukrainian Movement]. Dys ... kand. philol. Nauk: 10.01.01. Lviv: Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka. 239 p. [in Ukrainian]
19. Mukan, A. S. (2020). Modernistska eksperymentalna proza period MURu (na materiali tvoriv Yu. Kosacha, I. Kostetskoho, V. Petrova). [Modernist experimental prose of the period of the Ukrainian artistic movement (on the material of works by

- Yu. Kosach, I. Kostetsky, V. Petrov)]. Dys... kand. philol. Nauk: 10.01.01. Kyiv: Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. 198 p. [in Ukrainian]
20. Pavlychko, S. (1999). *Modernizm u konteksti Mustetskoho ukrainskoho rukhu* [Modernism in the context of the Ukrainian Art Movement]. *Dyskurs modernizmu v ukrainskii literaturi*. Vyd. 2. Kyiv: Lybid, Pp. 279–390. [in Ukrainian]
21. *Proza Mystets'koho ukrainskoho rukhu: texty ta interpretatsii* (2013). [Prose of the Ukrainian Artistic Movement: texts and interpretations]. Uporiad. S. Yu. Shlipchenko. Kyiv: Khyha. 576 p. [in Ukrainian]
22. Radzykevych, V. (1948). *U literaturnomu krutizhi. Ohliad ukrainskoho literaturnoho rukhu siohochasnoi emihratsii* [In the literary whirlpool. An overview of the Ukrainian literary movement of contemporary emigration]. *Siohochasne i mynule. Visnyk ukraїnoznavstva*. Munich; New York: Vydavnytstvo "Chas". Ch. I. Pp. 73–83. [in Ukrainian]
23. Samchuk, U. *Vystup pro MUR ta pro yoho diiachiv*. [Speech about the MUR and its leaders]. *Viddil rukopysnykh phondiv i tekstolohii Instytutu literatury im. T. H. Shevchenka NAN Ukrainy. Fond 195. № 76*. 7 p. [in Ukrainian]
24. Samchuk, U. *Narys pro istoriiu stvorennia ta diialnosti MURu* (December 1958). [Essay on the history of the creation and activities of the MUR (December 1958)]. *Viddil rukopysnykh phondiv i tekstolohii Instytutu literatury im. T. H. Shevchenka NAN Ukrainy. Fond 195. № 157*. 15 p.
25. Samchuk, U. (1979). *Plianela Di-Pi. Notatky i lysty* [Planet DP. Notes and letters]. Vinnipeg: Nakladom Tovarystva "Volyn". 355 p. [in Ukrainian]
26. *Statut obiednannia pysmennykiv MUR* (2015). [Statut of the Association of Writers MUR]. *Khronika 2000. Vyp. 2* (96). Kyiv: Ukrainski propilei. Pp. 241–246. [in Ukrainian]
27. *Choho my khochemo?* (1946). [What do we want?]. MUR. *Mystetskyi ukrainskyi rukh. Zbirnyky literaturno-mystetskoї problematyky. Zbirnyk I*. Munich; Karlsfeld. Pp. 3–6. [in Ukrainian]
28. Sheveliov, Yu. (2001). *Ya – mene – meni... (i dovkruhy). Spohady. Chastyna 2: V Evropi* [I – me – to me... (and all around). Memoirs. Part 2: In Europe]. Kharkiv; New York: Vydannia chasopysu "Berezil"; Vydavnytstvo M. M. Kots. 304 p. [in Ukrainian]
29. Sherekh, Yu. (1964). *Ukrainska emigratsiina literature v Evropi 1945–1949* [Ukrainian emigration literature in Europe 1945–1949]. *Ne dlia ditei. Literaturno-krytychni statti i esei*. [New York]: Proloh. Pp. 226–274. [in Ukrainian]
30. Sherekh, Yu. (1991). *MUR i ya v MURi. Storinky zi spohadiv. Materiialy do istorii ukrainskoї emigratsiynoї literatury* [MUR and I in MUR. Pages from memories. Materials for the history of Ukrainian emigration literature]. *Tretia storozha. Literatura. Mystetstvo. Ideolohii*. Baltimore; Toronto: Ukrainske nezalezhne vydavnytstvo Smoloskyp im. V. Symonenka. Pp. 365–400. [in Ukrainian]
31. Yu., Sh. (1948). *Obiednannia ukrainskykh pysmennykiv MUR*. [Association of Ukrainian writers MUR]. *Siohochasne i mynule. Visnyk ukraїnoznavstva*. Munich; New York: Vydavnytstvo "Chas". Ch. I. Pp. 99–101. [in Ukrainian]
32. Stefanowska, L. (2013). *Mission Impossible. MUR i odrodzenie ukraїnskogo zycia literackiego w obozach dla uchodźców na terytorium Niemiec 1945–1948* [Mission Impossible. MUR and the revival of Ukrainian literary life in refugee camps in German 1945–1948]. Part I. Warszawa; Iwano-Frankiwnsk. 345 p. [in Polish]
33. Stefanowska, L. (2014). *Mission Impossible. MUR i odrodzenie ukraїnskogo zycia literackiego w obozach dla uchodźców na terytorium Niemiec 1945–1948* [Mission Impossible. MUR and the revival of Ukrainian literary life in refugee camps in German 1945–1948]. Part II. *Antologia tekstów źródłowych*. Warszawa. 655 p. [in Polish]

Стаття надійшла до редколегії: 11.09.2022

Схвалено до друку: 25.11.2022

УДК 821.111(73)-225Бартелмі7.09'06(045)
DOI 10.35433/philology. 3 (98).2022.35-45

ПОСТМОДЕРНА ПАРОДІЯ ЯК ОНТОЛОГІЗАЦІЯ РЕАЛЬНОСТІ (НА МАТЕРІАЛІ ОПОВІДАННЯ Д. БАРТЕЛМІ "ЗОЛОТИЙ ДУШ")

О. І. Кретьова*, П. В. Кретьов**

У статті розглянуто проблему постмодерної пародії під кутом зору її онтологізувального потенціалу, а саме інтерпретації в її межах проблеми суб'єкта. Поняття онтологізації тлумачено в традиції опозиції парадигми філософії присутності позасуб'єктивним версіям онтології, зокрема постмодерній концепції інтертекстуальності. Актуалізація концепції пародії як формотворчого засобу поряд із явним чи неявним акцентуванням цілісності картини світу тлумачиться як пошук метафізичних підстав для естетичної системи постмодерну та поетики Д. Бартелмі. Обґрунтовано філософський аспект прийнятої в науковій літературі інтерпретації пародії як модусу організації структури тексту та формозмісту тексту назагал для постмодерної естетики. Окреслено універсальний характер пародійності як інтерпретативної оптики та постмодерної техніки текстуального колажу для літератури в умовах візуального повороту ХХ–ХХІ ст. З'ясовано, що для поетики Д. Бартелмі характерне використання техніки колажування у вигляді каталогізації реальності як її переформатування. Показано, що пародійність для письменника є формальним і змістовним принципом, художньо-естетичною настановою, а не лише прийомом. Демонстративність, «оголеність» пародії досягається завдяки зміні фразових режимів, чергуванням діалогів та описів, візуалізації дії. Структурні рівні пародії взаємопереходять як на формальному рівні інтертекстуального, так і на рівні численних претекстів і опорних смислових та символічних рядів. Отже, трансгресія пародії виявляє себе через єдність і розділеність кодера й декодера в момент формування етосу фрагментованого тексту як його переживання. Зроблено висновок, що гротеск і пародія можуть бути розглянуті як синестетичні смислогенеративні моделі постмодерної літератури. Пародія як життєва рецептивна та когнітивна форма може онтологізувати суб'єкта тексту. Гротеск є парадоксальною, фіналізованою, об'єктивованою ентелехією пародії, яка при цьому практично ніколи не онтологізується й не набуває рис суб'єктності. Постмодерна пародія переформатовує суб'єкта наративу й тексту як формальної структури, надаючи йому додаткових смислових вимірів.

* кандидат педагогічних наук, доцент
(Черкаський національний університет
ім. Б. Хмельницького),
ekretova@ukr.net
ORCID: 0000-0002-3947-4479

** кандидат філософських наук, доцент
(Черкаський національний університет
ім. Б. Хмельницького),
ataraksia@ukr.net
ORCID: 0000-0003-2593-3731

Ключові слова: пародія, іронія, гротеск, текстуальний бриколаж, онтологія тексту, етос, візуальність, метафікціонізм, постмодерн, філософія, суб'єкт, Д. Бартелмі.

POSTMODERN PARODY AS ONTOLOGIZATION OF REALITY (BASED ON THE STORY BY D. BARTHELMI "A SHOWER OF GOLD")

Kretova O. I., Kretov P. V.

The article examines the problem of postmodern parody from the point of view of its ontologizing potential, namely the interpretation within its limits of the problem of the subject. The concept of ontologization is interpreted in the tradition of the opposition to the paradigm of the philosophy of presence to extra-subjective versions of ontology, in particular the postmodern concept of intertextuality. The actualization of the parody concept as a formative tool along with the explicit or implicit accentuation of the integrity of the world picture is interpreted as a search for metaphysical grounds for the aesthetic system of postmodernism and D. Barthelemy's poetics. The article substantiates the philosophical aspect of the interpretation of parody accepted in the scientific literature as a mode of organization of the structure of the text and the form-content of the text in general for postmodern aesthetics. The universal nature of parody as an interpretive optics and postmodern technique of textual collage for literature in the conditions of the visual turn of the 20th-21st centuries is outlined. It has been found that the use of the collage technique in the form of cataloging reality as its reformatting is inherent in the poetics of D. Barthelemy. It is shown that parody for the writer is a formal and substantive principle, an artistic and aesthetic instruction, and not just a technique. The demonstrativeness, or "nakedness" of the parody is achieved by changing phrasal modes, alternating dialogues and descriptions, and visualizing the action. The structural levels of parody overlap both at the formal intertextual level and at the level of numerous pretexts and supporting semantic and symbolic series. Therefore, the transgression of parody manifests itself through the unity and separation of the coder and the decoder at the moment of forming the ethos of the fragmented text as its experience. It is concluded that grotesque and parody can be considered as synesthetic sense-generative models of postmodern literature. Parody as a vital receptive and cognitive form can ontologize the subject of the text. The grotesque is a paradoxical, finalized, objectified entelechy of parody, which is practically never ontologized and does not acquire features of subjectivity. Postmodern parody reformats the subject of the narrative and the text as a formal structure, thus giving it additional semantic dimensions.

Keywords: parody, irony, grotesque, text bricolage, text ontology, ethos, visibility, metafictionalism, postmodernism, philosophy, subject, D. Barthelmy.

Постановка наукової проблеми.

Стрімке повернення України до європейського простору в царині культури й гуманітаристики передбачає зміну статусу компаративних досліджень у сучасних літературознавстві, мистецтвознавстві, естетиці, культурології, філософії. Трансформація типів ідентичності, які обирають індивіди та соціальні групи, призводить до втрати вказаними дослідженнями статусу маргінальних порівняно, наприклад, із проблематикою економіки чи соціології. Саме потреба легітимізації пошуків нової самототожності в царині гуманітарних смислів, подолання постколоніальних рудиментів в

естетиці та філософії літератури зумовляє актуальність нашої розвідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику, дотичну до теми статті, розглядали вітчизняні та зарубіжні дослідники, зокрема проблему пародії вивчали Д. Затонський, Л. Гатчен, Ф. Джеймсон, Р. Нич, О. Зозуля, У. Тиха та ін. Під біографічним кутом зору творчість Д. Бартелмі вивчали Г. Бартелмі [7] та Т. Доєрті [10]. Особливості малої прози Д. Бартелмі та тематика його новел були в полі зору таких учених, як М. Кутюр'є та Р. Дюран [8], Л. Гордон [11], С. Трахтенберг [17], Ч. Моулзворт [14], В. Стенгель [16] та ін. Специфіку американського постмодерну досліджували А. Ковач-Петрушенко [2],

М. Нестелеєв [4; 5], Т. Денисова [1], Т. Бовсунівська, А. Кондрацька, С. Ольжин, Ф. Гушман [9] та ін. Труднощі перекладу творів автора вивчали В. Павленко, поетику постмодерну принагідно до творчості письменника досліджували Н. Барбара, О. Мащенко, В. Нев'ярович, Г. Зела [18], Дж. Міллер [13] та ін.

Мета дослідження – проблематизація концепту пародії принагідно до смислогенеративних моделей постмодерної літератури на матеріалі творчості Д. Бартелмі, а також окреслення онтологізувального потенціалу постмодерної пародії.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Пародія, за А. Гатчен, є таким інтертекстуальним мовним і смисловим режимом формування та виразу змісту, який може бути коротко визначений як відтворення претексту з його критичним переосмисленням [12: 32] і з необхідністю має два рівні – структурний і прагматичний. Відповідно, зі структурної позиції пародія є бітекстуальним синтезом, що діє на двох рівнях – рецепції й осмислення тексту: первинного чи поверхневого та вторинного, який формується на основі створеного реципієнтом розуміння кінцевого тексту. Тому поверхневий рівень – трансгресія глибинного вторинного рівня. За А. Гатчен, пародія є місцем взаємодії між двома текстами чи групою канонічних і кінцевим текстом. На прагматичному рівні дослідниця, спираючись на ситуативно уведений нею термін етос, який є "наміченою реакцією, мотивованою текстом" [12: 55], обґрунтовує наявність агента, що генерує текст, "кодера", й агента, який сприймає та розшифровує текст, – "декодера". При цьому етос пародії набуває універсальної можливості для мовного й смислового маркування та є значно ширшим, ніж традиційна насмішка в літературній традиції до ХХ ст. Приймавши цю модель пародії за вихідну, розглянемо оповідання

Д. Бартелмі "Золотий душ" (1963) зі збірки "Повертайтеся, доктор Калігарі" (1964), щодо формозмісту якої видавець зазначав, що "Бартелмі... досконалий майстер точності й стислості, його процес рецепції та правки був авторським (process of revision was self-inflicted)" [13]. З іншого боку, постмодерна форма нарративу проблематизувала сам простір часовості соціального: "Технічний підхід Бартелмі до історії свідомо ставить запитання: якщо все більше людей формують свої єдині зв'язки із суспільством або встановлюють свої єдині зв'язки з іншими людьми шляхом купівлі-продажу, то як новітня література фіксує цю реальність, не маючи вигляду просто декорованої абсурдистської драми (refurbished absurdist drama)?" [18: 621].

Від початку варто зазначити, що простий перелік елементів фабули й южету, мотивів та образів, символіки, алюзій і ремінісценцій, фразових режимів у діалогах і дискурсі наратора, графічні й ейдетичні експерименти автора не дають змоги остаточно інтерпретувати зміст і смислові ряди текстів Д. Бартелмі. Важливою також є настанова письменника на драматизм і синестетичність рецепції літератури, яка свідчить про те, що його тексти "варто сприймати як картини, написані словами, адже для нього саме живопис був провідним мистецтвом ХХ століття. Він неодноразово шкодував, що слово не має фізичних властивостей посередника, які приступні, наприклад, художнику", – зауважує сучасний дослідник М. Нестелеєв [4: 168]. Його тексти є відкритими структурами як на формальному, так і на смисловому рівні, тому будь-яка їхня фіналізація видається неможливою або неостаточною. Це зумовлено саме інтонацією пародійності та пародією, які забезпечують трансгресію рівнів тексту. Тому аналіз текстів письменника може бути лише фрагментарним [3]. Але при цьому

пародія дає підстави для утворення нової смислової цілісності, для якої канадійська дослідниця й уводить поняття етосу. На нашу думку, фіксація такого етосу як його дескрипція позбавляє його статусу виняткового й унікального та автоматично вбудовує в систему пародійних претекстів-текстів у метафікціонізмі Д. Бартелмі, що призводить до посилення пародійного ефекту аж до такого рівня деформації тексту, коли він набуває рис гротескності. Тому, наприклад, численні спроби психоаналітичних інтерпретацій оповідань Д. Бартелма з використанням техніки шизоаналізу чи клінічного досвіду вивчення афазії врешті-решт можна вважати реалізацією провокативного задуму автора або самої авторської манери та його дискурсу як від початку пародійних. Якщо друга половина ХХ ст. вустами теоретиків постмодернізму проголошує неможливість для автора звільнитися від текстової традиції і, власне, його "смерть", то пародія стає чимось більшим, ніж літературний прийом, своєрідною естетикою для літературної творчості та життєвою філософією для письменників. Також особливу роль відіграла причетність Д. Бартелмі до американської літератури "чорного гумору", яку, за всієї подібності художньо-естетичних програм, можна вважати антитетичною маніфестам європейського екзистенціалізму: якщо перша спирається на пародію та гумор, то друга трагічно пафосна та гранично серйозна. Варто відзначити також украй скептичне ставлення автора до біологізаторських інтенцій психоаналізу [15] щодо людини, які нівелюють поняття норми та девіації та відтак інтерпретують сферу психосексуального як простір звільнення від травм раціональності й культури [9]. Д. Бартелмі жорстко пародіює алузії на практики психоаналітичних інтерпретацій сексуального. В аналізованому тексті подібна оптика представлена повною мірою.

В оповіданні "Золотий душ" ("A Shower of Gold", можливий переклад – "Злива золота"), сама назва якого є складною алузією, художник-авангардист Пітерсон на кастингу для телепередачі у відповідь на запитання про свої переконання повідомляє факти з популярного альманаху, ніяк не пов'язані між собою: про серотонін у мозкові мишей, відбитки пальців у шизофреніків, рух очних яблук під час сну (техніка бриколажу (К. Леві-Строс) як каталогу об'єктів). Автор пародіює не лише літературну традицію гумору та іронії ХІХ ст. (наприклад, у класичному оповіданні О'Генрі "Довідник Гіменея", де персонаж покладається на кишеньковий довідник під час залицяння до жінки, або повісті Дж. К. Джерома "Трое в човні", у якій оповідач намагається застосувати до себе всі статті медичної енциклопедії, аби з'ясувати свій стан), у якій комічний ефект досягається через з'ясування недоречності каталогізації фактів у зв'язку багатоманітними формами людського життя. Пародія Д. Бартелмі тотальна, оскільки її предметом є сама новочасова ідея можливості створення систематичного тезаурусу як універсального джерела знань, власне, ідея енциклопедії. Пародійність метафікціонізму Д. Бартелмі, опертого на жанр короткого оповідання, фрагментарність та інтертекстуальність як художньо-естетичні настанови, зумовлюють заперечення репресивності будь-якого гранднаративу або наративу, що претендували б на цілісне охоплення реальності як текстової, так і інтертекстуальної. На запитання інтерв'юерки "Містере Пітерсон, ви абсурдні?", що злітає з її "велетенських губ, вимазаних сяючим білим кремом", і після наступних пояснень щодо "марного існування", "відчуття себе як зайвого", "присутності нудоти", художник припускає, що в нього збільшена печінка. Діалог як зіткнення різних фразових режимів демонструє саму сутність вітгенштайнової мовної гри, яка надає сенсу мовним знакам

лише контекстуально за умови прийняття певних правил. Але жодних правил немає. Як у пізньому романі "Мертвий батько" (1975), де велетенський труп стає прихистком живих, що займаються найрізноманітнішими справами (доволі прозора алюзія на Свіфтового Гулівера в країні ліліпутів як протопародійного образу раціональності, вивернутої навспак), метафора дає змогу продемонструвати розпад смислової реальності й виникнення ситуації, коли тіло культури утримується лише формальними структурами мови. Запитання щодо абсурдності, звернене до людини, є секретом полішинеля, вигуком хлопчика з андерсонівської казки про голого короля, що підкреслюють гротескно-еротичні деталі в дусі нью-йоркської "фабрики-студії" Е. Воргола – велетенські яскраві губи та крем як символи консумеризму культури й цивілізації. Можна додати, що ця символічна конструкція може вказувати також і на пізнішу постмодерністську концепцію "тіла без органів" (1969) Ж. Дельоза. Образ і мотив нудоти очевидністю вказування на Сартровий пафос підсилює пародійний ефект зниження етосу рецепції тексту – художник повідомляє про збільшену печінку, а у відповідь після вигуку "Чудово!" отримує компендіум екзистенціальної філософії: "Це дуже добрий початок! /.../ Люди сьогодні, згідно з нашими відчуттями, ховаються в собі, відчужені, занепали духом, вони живуть у муках, відчаї та невірі. Навіщо нас кинули сюди й покинули? /.../ Людина самотньо стоїть посеред стертого анонімного пейзажу у страхі й трепеті і її нудить до смерті. Бог мертвий. Всюди суцільне ніщо. Жах. Роз'єднаність. Кінцевість". Пафос й алюзії на гасла К'єркегора, Ніцше, Камю, Сартра, що в маскультурі набули статусу ідеологічних і втратили будь-який зв'язок із первісним змістом, свідчать про гротескну деформацію свідомості, насамперед мовної, наповненої стереотипними кліше, які є симулякрами реальності й через які

годі пробитися до неї. Бажання художника уникнути абсурду відкинуте: "Вас абсурд може і не цікавить, – твердо сказала вона, – зате ви дуже цікавите абсурд. – У мене багато проблем, якщо вам це допоможе, – сказав Пітерсон. – Для вас проблематичне існування, – з полегшенням вимовила міс Древі. – Гонорар – двісті доларів". Пародія переводить екзистенціальну проблематику на рівень тілесного низу, грошових обгородок, здійснюючи трансгресію глибинного смислового рівня. Отже, два рівні тексту є когерентними, не просто запаралеленими, вони перетинаються в точці трансгресії – моменті переходу від структурного до прагматичного рівня (точка смислової біфуркації, інтерференції смислів, насамкінець трансгресії рівнів) творення нового смислу читачем у межах етосу. У пошуках їжі та грошей, питті портвейну, роздумах про витвори мистецтва, "які не розпилюють навіл", і обмірковуванні близькості з Президентом, створенні шедевра "Святкові вітання" з трьох зварених автомобільних радіаторів, переживанні його знищення Президентом і його таємною службою та стражданнях, пов'язаних із печінкою ("Тут Президент підняв кувалду вище, повернувся до Пітерсона і сказав: – У тебе хвора печінка? Це добрий знак. Прогрес очевидний. Ти починаєш мислити"), змінюються картинки-фрагменти текстової континуальної реальності. Бачимо пародійне зіткнення двох мотивувальних систем – художникової, який хоче бути митцем, тобто творити нову естетичну реальність і при цьому жити у зрозумілому світі, та його співрозмовників – міс Древі, Президента, перукаря Камбуза, безіменного котоп'яніста, трьох заблуканих дівчат-гіпі з Каліфорнії, які привносять у його світ абсурд чи, швидше, розкривають його абсурдність і при цьому, за всієї квазіфілософської збитковості, постійно апелюють до простих

цінностей – грошей, їжі та напоїв, здоров'я, дому. Можна сказати, що ці системи взаємопереходять, причому цей взаємоперехід є цілком довільним, таким, що регулюється гіпотетичними правилами, які виходять за межі описуваної ситуації та людського життя взагалі. Пародійний кут зору демонструє абсурдність як обмеженість наративів і систем поглядів, коли кризь одну фрагментовану реальність не просто прозирає інша (як би це було у символізмі модерну), а водночас присутні ще безліч. Перукар, "людина на прізвище Камбуз, народний аналітик і автор чотирьох книг під назвою "Рішення бути"", посередництвом "народного психоаналізу" хоче допомогти Пітерсону "вирватися з пекла соліпсизму" і при цьому уточнює: "Чи не зняти трішечки з боків?". Подальші алюзії на П. Тіліха та Б. Паскаля знову приводять до усвідомлення тотального краху смислів як відсутності метамови для опису реальності: "– *Всі знають мову, крім мене, – роздратовано мовив Пітерсон. – Послухай, – сказав Камбуз. – Коли ти говориш про мене з кимось іншим, ти ж кажеш "мій перукар", правда? Ще б ти не казав. Так само я дивлюсь на тебе, як на мого "клієнт". Донер? Але ти сам же не вважаєш себе "своїм" клієнтом, а я не вважаю себе "твоїм" перукарем.* Пародіювання відомого софізму "Цирульник" чи то семантичної антиномії, парадоксу Б. Рассела чи Греллінга – Нельсона в контексті з пасажем про самотність із К'єркегора і все це разом з Тіліховою етикою "Мужності бути" створює з претекстів потужну підставу для визначення телепередачі (як символу масової культури споживання речей як смислів і смислів як речей) як такої, що "відгонить бібліотекою". Така сконцентрована пародійність породжує гротескную форму котоп'яно. Сенси синестетично відчуються як біль. Ця гротескна ідея, згадана в романі Ш. де Костера "Легенда про Тіля Уленшпігеля" (1867), а також у творі Ж. Б. Векерлена "Музиціана, уривки з твору про рідкісні чи дивні винаходи"

(1887), відома також завдяки німецькому єзуїту XVII ст. А. Кірхеру, енциклопедисту й винахіднику. Котоп'яно видобуває звуки з поміщених у спеціальну конструкцію котів, яким завдають болю шляхом подразнення їхніх хвостів, завдяки чому коти, розташовані в приладі відповідно до висоти тону свого нявчання, утворюють своєрідну октаву. В оповіданні Бартелмів персонаж – "на вигляд – іноземець, з відкритим викидним ножем у руці, розміром з різницький, увійшов до студії не постукавши і сказав: – *Доброго вечора, містере Пітерсон, я котоп'яніст, чи не хотіли б ви послухати децю особливе?*". Наразі спостерігаємо, як пародійований корпус ідей і текстів раціоналізованого, осмисленого світу Просвітництва, змальований автором до цього моменту в діалогах персонажів, доходить до абсурду, і пародія ініціює гротеск як певну точку біфуркації в невірноваженій системі смислів. Щодо тексту це є зміна етосу рецепції. Художник, читаючи біографію Е. Нолде, автора славетної гравюри "Пророк", яку вважають однією з найбільш значущих творів у техніці деревориту та жанру іконопису в мистецтві ХХ ст., впускає її на підлогу, коли чує: "Котоп'яно, – сказав гість, – це інструмент диявола, диявольський інструмент. Не треба так підніти, – скрушно додав він". Бачимо черговий парадокс як зіткнення не просто протилежних смислових полюсів, які утворюють смисловий простір людської етики – чуттєво дане, наявне, побутове та трансцендентне, а трансгресію рівнів пародійного тексту, яка, нагнітаючи афективне переживання агресивного абсурду, формує етос як миттєвий смисл. Причому цей смисл може бути яким завгодно, оскільки він перебуває поза системою нав'язаних мовою, ідеологією чи текстом ціннісних орієнтацій і світоглядних настанов читача. Д. Бартелмі створює гротескно-комічний ефект, "удосконалюючи" описане в літературі

котоп'яно, додаючи до "хвостових" нот "лапні" ноти, тобто котів одночасно смикають за хвіст і б'ють по лапах, видобуваючи звуки. Традиція знижується ще й через згадку про гравюру XVII ст., на якій зображена людина з дерев'яною ногою, що грає на котоп'яно. Згадаємо, що кульгавість у західній традиції – одна з атрибутивних ознак диявола, крім того, сюди можна віднести мотив деформованості тіла та його поєднання з неживим чи тваринним як ознаку гротеску, наприклад, у творчості І. Босха. У Бартелмовому оповіданні котоп'яніст демонструє свою штучну ногу, яка являє собою *"ногоподібну штуківину з дерева, металу та пластику"*. Раціоналізм, сцієнтизм і виплекана Новим часом віра в прогрес піддані наразі пародіюванню як зниженню. І ось цей гість художника пропонує йому зіграти "Мучеництво святого Себастьяна" (музична містерія К. Дебюссі), "увертюру до "Ромео і Джульєтти" (увертюра-фантазія П. Чайковського), "Свято для струнних". Очевидно, що ці культурні символи не лише алюзії на наявні музичні твори, але й символічні конструкції, що пародійно відтіняють традиційну західну християнську культуру як аудіальну, не позначаючи при цьому неодмінно відомих музичних творів. Але колізії між упорядкованим світом і світом абсурду не виникає, оскільки вони давно являють собою одне ціле: на запитання художника "Чому?" гість дає відповідь: *"Кошеня плаче і хоче молока, містере Пітерсон. А варто кошеняті заплакати, котоп'яніст заграє"*. Метафоричність цієї сцени очевидна, а далі гість роз'яснює самоототожнення художника з кошеням: *"Вибір, містере Пітерсон, вибір. Вибравши це кошеня, ви обрали спосіб зіткнення з тим, що ви, так би мовити, не кошеня. Зробили зусилля з боку роиг-soi для..."*. Пародія актуалізує питання ідентичності, але лише актуалізує, загострює, уникаючи при цьому його розв'язання. Вибір не є дуальним чи альтернативним, він плюральний, причому жоден вибір не

анулює необраних варіантів. Власне, це відсилання до запитування людини щодо себе в західній традиції може бути започаткована ще книгою Йова і продовжене через Канта і до сучасної об'єктно-орієнтованої онтології (Г. Гарман) чи трансгуманізму включно. Але пародійність бартелмівських текстів позбавляє це запитування граничної серйозності Канта, Мільтона чи англійських поетів-метафізиків. Пародія на зіткненні двох рівнів тексту та смислових рядів генерує реальність, у якій абсурд перестає бути абсурдом, оскільки втрачає зв'язок з відсутньою нормою. Тому абсурд утрачає негативні конотації й набуває рис буденності, звичного статус-кво. Отже, етос у пародії не фіксується як маркер певної етичної чи філософської системи, дискурсу чи фразового режиму. Він є результатом впливу пародійності та гротеску тексту на читача, який, спантеличуючи останнього, змушує його піддати себе дискомфортній процедурі самоідентифікації, яка є рефлексивною за своєю природою. Жити простим біологічним життям чи спиратися на сферу когнітивного та принципово невизначувані переживання естетичних смислів культури? У цьому сенсі пошуків ідентичності людини Бартелмові пародія й гротеск – це примус повернутися до себе чи повернути собі себе, виборсатися з потоку мотивів, образів і символів традиції та масової культури, насамкінець звільнитися від диктату мови й у цьому "стертому анонімному пейзажі" віднайти себе заново, от хоча б намалювавши чи зваривши зі старих автомобільних радіаторів. Мандрівні дівчата, що прагнуть любові (*"Поцілуй мене, – сказала Шеррі, – мені потрібне кохання"*), ототожнюючи її із сексом, і цитують при цьому Паскаля, змушують художника тікати до "дружнього бару" й рятуватися випивкою. Прості речі позірно протистоять складним теоріям, але насправді вони є навзаєм зворотними сторонами одного й того ж – абсурду, тлумаченого як смислова

ентропія, відсутність поганого і хорошого, правильного і неправильного, цілого і розбитого. Будь-яка антитетичність пародійністю Бартелмі, як мінімум, ставиться під сумнів, а як максимум, заперечується як підстава, конструктивна схема нового гранднаративу чи цілісної картини світу. Завершується оповідання тим, що, потрапивши-таки на телепередачу, переcheкавши комічні зізнання інших учасників, "печінка Пітерсона стрибнула" і він озвучує свій хід думок, поєднуючи його з описом того, що з ним відбувалося й відбувається в реальності: "Я був неправий, – подумав Пітерсон. – Світ абсурдний. Абсурд карає мене за те, що я в нього не вірю. Я підтверджую абсурд. З іншого боку, сам абсурд абсурдний". І от, поєднавши внутрішній потік свідомості з простою дескрипцією реальності, художник доводить абсурд до абсурду, але в результаті не отримує впорядкованого космосу нового смислу чи картини світу, але колаж як каталог об'єктів, позірно не поєднаних смисловими зв'язками, залишається балансувати на межі між усіма наявними можливостями й варіантами описів, пояснень, дискурсів, текстів, культури, людей, життя, смерті, реальності тощо. Пітерсон стверджує: "Ось у такому світі, – казав він, – абсурдному, якщо завгодно, тим не менше навколо нас квітнуть і загострюються можливості і завжди є час почати заново". Властиво, для поезики Д. Бартелмі притаманне використання техніки бриколажу у вигляді каталогізації реальності як її переформатування. Фінальна промова Пітерсона пародіює сакралізований літературною традицією пафос апеляції до простих цінностей. Наприклад, можемо згадати наразі класичне оповідання Е. Гемінгвея "Кішка на дощі" (1925) з переліком смисложиттєвих бажань, що їх озвучує героїня: "Мені хочеться гладенько й туго зачесати коси назад і стягти їх у великий вузол на потилиці, щоб відчувати його, – сказала вона. – І

хочеться посадити на коліна кицю і щоб вона муркотіла, коли я гладитиму її. /.../ А ще хочу їсти за своїм столом, і мати своє столове срібло, і щоб горіли свічки. Хочу, щоб була весна, і хочу розчісувати коси перед дзеркалом, і хочу кицю, і хочу мати нові сукні...", які заповнюють порожнечу предметністю та дією. "Вимкніть свої телевізори, – сказав Пітерсон, – переведіть у готівку страховку життя, пустіться в безмізкий оптимізм. Ходіть по дівчатах у сутінках. Грайте на гітарі. Як ви можете відчужуватись, якщо ви ще і не зв'язалися?". "How can you be alienated without first having been connected?" – в оригіналі дієслівні форми минулого часу підкреслюють абсурдність тут-не-буття, перефразовуючи Гайдегера. Пародія фіналізується іронічною згадкою античного міфу про запліднення Данаї Зевсом у вигляді золотого дощу, що водночас амбівалентно вказує на девіантну техніку сексуальної гри. Отже, головний персонаж постає Персеєм, героєм, девіантом, основним подвигом якого традиційно вважають вбивство медузи Горгони, яка, безсумнівно, є надзвичайно прозорим, сказати б, підкресленим указуванням на первісний хтонічний хаос, темряву й абсурд, не підвладний аналітиці розуму й мови. У фінальній автобіографії Пітерсона спародійовано антропоцентризм людської картини світу й літературну традицію (згадаймо хоча б розділи епосу Ф. Рабле, присвячені дитинству та юності Гаргантюа й Пантагрюеля): "– Моя мама була цнотливою дівчиною королівської крові, – говорив Пітерсон. – А батько золотим дощем. Дитинство мое буколічним, енергійним і багатим на переживання, що загартували мій характер. Юнаком я був шляхетним розумом, безкінечний здібностями, формою виразний і похвальний, а вже у здатності схоплювати...". Пародійність виявляється за допомогою стилістичних засобів, коли вся промова видається однією велетенською цитатою, пастишем до

всієї літературної традиції назагал, як і будь-яка сукупність слів, специфічно структурована, об'єднана певним стилем, не є чимось новим, а лише цитатою цитат у безкінечній рекурсії ймовірностей і можливостей мови та культури, формою, що народжується й зникає, що є вже і формально близьким до постмодерністського пастишу. Для прикладу можемо навести класичний музичний твір "Добре темперований клавір" Й. С. Баха, що містить 24 прелюдії та фуґи, розміщені за півтонами й такими, що потребують виконання в різних тональностях. Він є зразком формального перетворення співвідношення частин цілого в його межах. Тому в постмодерністській пародії фразовий режим може бути порівняний із налаштуванням музичного ладу як засобом тотальної трансформації художньо-естетичного цілого та його рецепції. Власне, єдиною серйозною й водночас афористично-пародійною фразою, яку автор, імовірно, відносив до себе та до будь-якої людини, наділеної даром мови (відомий афоризм зі щоденників близького Бартелмові С. К'єркегора – "Людина – це істота, що верзе дурниці, натхненна даром мови"), є фінальна: "Пітерсон усе говорив і говорив, і хоча в якомусь сенсі він брехав, – в якомусь не брехав зовсім". Символічно, що сучасні конкузіональні війни, феномен постправди, постання медіафілософії, постання метакритики [6] тощо є наслідками трансформацій простору культури, які фіксує Д. Бартелмі.

Висновки та перспективи дослідження. Отже, це оповідання Д. Бартелма з його першої збірки демонструє, що пародійність для письменника є формальним і змістовним принципом, художньо-естетичною настановою, а не лише

прийомом. Демонстративність, "оголеність" пародії досягається завдяки зміні фразових режимів, чергуванням діалогів та описів. Структурні рівні пародії взаємопереходять як на формальному рівні інтертекстуального тексту, так і на рівні численних претекстів та опорних смислових і символічних рядів. Трансгресія пародії виявляє себе через єдність і розділеність кодера й декодера в момент формування етосу фрагментованого тексту як його переживання. Гротеск у постмодерністському тексті нерозривно пов'язаний на формальному та смислово рівнях виразу та репрезентації з пародійністю як настановою, універсальним принципом і пародією та автопародією як прийомами й локальними техніками – як дискурсивними, так і символічно-образними. Пародійність є своєрідним тригером гротеску, запускаючи його як проміжну фіналізацію фрагмента смислової реальності тексту в реципієнта-читача. Гротескність постмодерністського тексту – засіб деструкції класичного суб'єкта та ознака локального конструювання ймовірного суб'єкта.

Отже, гротеск і пародія можуть бути розглянуті як синестетичні смислогенеративні моделі постмодерної літератури. Пародія як життєва рецептивна й когнітивна форма онтологізує суб'єкта. Гротеск є парадоксальною, фіналізованою, об'єктивованою ентелехією пародії, яка при цьому практично ніколи не онтологізується й не набуває рис суб'єктності. Постмодерна пародія переформатовує суб'єкта наративу та тексту як формальної структури, надаючи йому додаткових смислових вимірів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Денисова Т. Н. Коротко про історію, теорію і практику американського постмодернізму. *Сучасна американська література : проблеми вивчення та викладання*. Миколаїв: Видавництво МДГУ ім. Петра Могили, 2002. С. 5–18.

2. Ковач-Петрушенко А. Американський та європейський постмодернізм: своєрідність та характерні риси. *Проблеми гуманітарних наук. Серія: Філософія*. 2017. Вип. 37. С. 94–104.
3. Кретов П. В., Кретова О. І. Герменевтика відмінності та імовірнісний суб'єкт (на матеріалі творчості Д. Бартелмі). *Вісник Черкаського університету: Серія "Філософія". Наук. журнал*. Вип. 2. Черкаси, 2019. С. 3–14.
4. Нестелєєв М. А. Особливості постмодерністського стилю Дональда Бартелмі (на прикладі збірки "Шістдесят оповідань"). *Наукові записки Національного університету "Острозька академія": серія "Філологія"*. Острог: Вид-во НаУОА, 2021. Вип. 11(79). С. 166–168.
5. Нестелєєв М. Лабіринти американського постмодернізму. К.: Темпора, 2019. 464 с.
6. Савина А. Ю. Метакритика як літературознавча проблема. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки*. 2021. Вип. 2 (95). С. 91–101.
7. Barthelme, H. Donald Barthelme: The Genesis of a Cool Sound. College Station: Texas A&M University Press, 2001. 260 p.
8. Couturier, M., Durand, R. Donald Barthelme. London: Methuen, 1982. 100 p.
9. Cushman, Ph. The Golem Must Live, the Golem Must Die : On the Moral Imperative of Writing Critical Cultural Histories of Psychology. Routledge : 1st Edition, 2017. 312 p.
10. Daugherty, T. Hiding Man: A Biography of Donald Barthelme. New York : St. Martin's Press, 2009. 592 p.
11. Gordon, L. Donald Barthelme. Boston : Twayne Publishers, 1981. 225 p.
12. Hutcheon, L. A Theory of Parody. The Teachings of Twentieth-century Art Forms. New York : Methuen, 1985. 168 p.
13. Miller, J. The Writing Process of Donald Barthelme. *CUNY City College. Academic Works*. 2014. URL: <https://bit.ly/3AUx4kA>. (дата звернення: 29.11.2022).
14. Molesworth, Ch. Donald Barthelme's Fiction : The Ironist Saved from Drowning. Columbia : University of Missouri Press, 1982. 89 p.
15. Moore, R. J. The psychoanalytic issue in the short stories of Donald Barthelme. McMaster University, 1988. URL: <http://hdl.handle.net/11375/15596>. (дата звернення: 29.11.2022).
16. Stengel, W. The Shape of Art in the Short Stories of Donald Barthelme. Baton Rouge : Louisiana State University Press, 1985. 232 p.
17. Trachtenberg S. Understanding Donald Barthelme. Columbia: University of South Carolina Press, 1990. 275 p.
18. Zela, G. Barthelme's Vision of the Postmodern Society in His Short-Fiction. *Journal of Educational and Social Research MCSER*. Publishing, Rome-Italy, 2013. Vol. 3 No. 7. Pp. 620–624.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Denysova, T. N. (2002). Korotko pro istoriiu, teoriuu i praktyku amerykanskooho postmodernizmu [Briefly about the history, theory and practice of American postmodernism]. *Suchasna amerykanska literatura: problemy vyvchennia ta vykladannia*. Mykolaiv: Vydavnytstvo MDHU im. Petra Mohyly. [in Ukrainian].
2. Kovach-Petrushenko, A. (2017). Amerykanskyi ta yevropeyskyi postmodernizm: svoieridnist ta kharakterni rysy [American and European postmodernism: originality and characteristic features]. *Problemy humanitarnykh nauk. Serii: Filozofia*. Vyp. 37. P. 94–104. [in Ukrainian].

3. Kretov, P. V., Kretova, O. I. (2019). Hermenevtyka vidminnosti ta imovirnisnyi subiekt (na materiali tvorchosti D. Bartelmi) [Hermeneutics of difference and the probabilistic subject (based on the work of D. Barthelmy)]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu: Serii "Filosofia". Nauk. zhurnal. Vyp. 2.* Cherkasy. P. 3–14. [in Ukrainian].
4. Nestelieiev, M. A. (2021). Osoblyvosti postmodernistskoho styliu Donalda Bartelmi (na prykladi zbirky "Shistdesiat opovidan") [Features of the postmodern style of Donald Barthelmy (on the example of the collection "Sixty stories")]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia": serii "Filolohiia".* Ostroh: Vyd-vo NaUOA. Vyp. 11 (79). P. 166–168. [in Ukrainian].
5. Nestelieiev, M. (2019). Labirynty amerykanskoho postmodernizmu [Labyrinths of American postmodernism]. K.: Tempora. 464 p. [in Ukrainian].
6. Savyna, A. Yu. (2021). Metakrytyka yak literaturoznavcha problema [Metacriticism as a literary problem]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Filolohichni nauky.* Vyp. 2 (95). P. 91–101. [in Ukrainian].
7. Barthelme, H. (2001). Donald Barthelme: The Genesis of a Cool Sound. College Station: Texas A&M University Press. [in English].
8. Couturier, M., Durand, R. (1982). Donald Barthelme. London: Methuen. [in English].
9. Cushman, Ph. (2017). The Golem Mus Live, the Golem Must Die: On the Moral Imperative of Writing Critical Cultural Histories of Psychology. Routledge: 1st Edition. [in English].
10. Daugherty, T. (2009). Hiding Man: A Biography of Donald Barthelme. New York: St. Martin's Press. [in English].
11. Gordon, L. (1981). Donald Barthelme. Boston: Twayne Publishers. [In English].
12. Hutcheon, L. (1985). A Theory of Parody. The Teachings of Twentieth-century Art Forms. New York: Methuen. [in English].
13. Miller, J. (2014). The Writing Process of Donald Barthelme. *CUNY City College. Academic Works.* URL: <https://bit.ly/3AUx4kA>. (reference date: 29.11.2022). [in English].
14. Molesworth, Ch. (1982). Donald Barthelme's Fiction : The Ironist Saved from Drowning. Columbia: University of Missouri Press. [In English].
15. Moore, R. J. (1988). The psychoanalytic issue in the short stories of Donald Barthelme. McMaster University. URL: <http://hdl.handle.net/11375/15596>. (reference date: 29.11.2022) [in English].
16. Stengel, W. (1985). The Shape of Art in the Short Stories of Donald Barthelme. Baton Rouge: Louisiana State University Press. [in English].
17. Trachtenberg, S. (1990). Understanding Donald Barthelme. Columbia: University of South Carolina Press. [in English].
18. Zela, G. (2013). Barthelme's Vision of the Postmodern Society in His Short-Fiction. *Journal of Educational and Social Research MCSER.* Publishing, Rome-Italy. Vol. 3 No. 7. Pp. 620–624. [in English].

Стаття надійшла до редколегії: 02.09.2022
Схвалено до друку: 25.11.2022

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal.
Philological Sciences. Vol. 3 (98)

Вісник Житомирського державного
університету імені Івана Франка.
Філологічні науки. Вип. 3 (98)

ISSN (Print): 2663-7642
ISSN (Online): 2707-4463

УДК 821.162.1

DOI 10.35433/philology.3 (98).2022.46-56

"КУЛЕМЕТИ Й ВИШНІ" ВІТОЛЬДА ШАБЛОВСЬКОГО: РЕПОРТАЖ ЯК ПАМ'ЯТЬ І ПОШУК

Л. Б. Лавринович*

У статті йдеться про особливості реалізації феномену пам'яті в книзі Вітольда Шабловського "Sprawiedliwi zdrajcy. Sąsiedzi z Wołynia" (в українському виданні – "Кулемети й вишні. Історії про добрих людей з Волині"). Зосереджено увагу на механізмах і причинах відмінності української та польської рецепції як загалом книги, так і ситуацій, зображених у ній (читацька рецепція книги; читацька та авторська рецепція подій, зображених в аналізованій книзі та інших джерелах, зокрема в книгах українського історика Івана Пуцука), на афективній здатності реципієнта на основі прочитаного творити власний текст зі зміщеними акцентами, які залежать від його досвіду та інших факторів, зокрема проспективної колективної пам'яті, тобто пам'яті на наміри, яка не лише переказує минулі події, але водночас забезпечує шаблон для майбутніх подій та досвіду (К. Тененбойм-Вайнблатт). Ідеться про феномен нарративної ненадійності (на рівнях як свідчень безпосередніх учасників подій, так і документаліста, який ці свідчення фіксує) та про ідею "колективної потреби забування" (С. Зонтаг) як спосіб протидії сучасним конфліктам, що можуть виникнути через історичну пам'ять. З огляду на це в статті проаналізовано одну з центральних документальних історій книги, де йде розповідь про долю Єжи Красовського, офіцера, підполковника Війська Польського, чия біографія вписана в польську історію як взірчево звитяжна, та його сина Яреми Красовського, мешканця росії, який через 60 років після Волинської трагедії вперше познайомився зі своїм батьком.

Ключові слова: В. Шабловський, Волинська трагедія, репортаж, рецепція, ненадійний наратор, проспективна колективна пам'ять, пам'ять-застереження.

"RIGHTEOUS TRAITORS. NEIGHBORS FROM VOLYN" BY WITOLD SZABŁOWSKI: REPORTAGE AS MEMORY AND RESEARCH

Lavrynovych L. B.

The article is about the peculiarities of the realization of memory in Witold Szabłowski's book "Sprawiedliwi zdrajcy. Sąsiedzi z Wołynia" (in the Ukrainian edition: "Кулемети й вишні. Історії про добрих людей з Волині." / "Machine guns and cherries. Stories about good people from Volyn").

* кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри полоністики і перекладу
(Волинський національний університет імені Лесі Українки),
Lavrinovich.Liliya@vni.edu.ua
ORCID: 0000-0001-8588-9790

Updating the theme of the Volhynian tragedy of 1943, the author created a report about his travels to Volhynia to find Ukrainians who, during the Ukrainian-Polish conflict, saved Poles, often at the cost of their own lives.

The research is focused on the mechanisms and reasons for the difference in the Ukrainian and Polish perception of both the book in general and the situations depicted in it (the reader's reception of the book"; the reader's and author's reception of the events depicted in the analyzed book and other sources, in particular in the books of the Ukrainian historian Ivan Pushchuk). It was found that after reading a certain text the effective ability of the recipient to create a perception of that text depends on the reader's experience and other factors, including prospective collective memory, that is, a memory of intentions, which not only recounts past events but at the same time provides a template for future events and experiences (K. Tenenboim-Weinblatt). It is about the phenomenon of narrative unreliability (at the levels of both the testimonies of "informants" – direct participants in the events and the documentarian who records these testimonies) and the idea of the "collective need to forget" (Susan Sontag) as a way of countering modern conflicts that may arise due to historical memory.

The concepts listed above taken into account, the article analyzes one of the main documentary stories of the book. That story tells about the fate of Jerzy Krasowski, an officer, lieutenant colonel of the Polish Army, whose biography is inscribed in Polish history as exemplary victorious, and his son Jarema Krasowski, a resident of Russia, who 60 years after the Volhynian tragedy met his father for the first time.

Keywords: W. Szablowski, Volhynian tragedy, reportage, reception, unreliable narrator, prospective collective memory, cautionary memory.

Постановка наукової проблеми.

Беручись за заявлену тему, автоматично вступаємо в ризикований дискурсивний простір: тема Волинської трагедії (чи Волинської різни, як її називають у польській традиції) – надто болюча, її по-різному осмислюють і переживають два наші народи. Польсько-український історичний діалог із цього приводу зайшов у глухий кут: немає згоди між істориками Польщі та України, останні роки були свідченням того, що часто відбувалися й політичні спекуляції, пов'язані з цією, безперечно, трагічною сторінкою історії двох народів.

У польській суспільній думці часто вживають слово "асиметрія", ведучи мову як про більшу кількість жертв унаслідок протистояння серед поляків, так і про вже сучасну рецепцію цих подій: коли для польської історичної пам'яті тема Волинь-43 – один із найбільш актуалізованих моментів історії ХХ ст. (як травматичний досвід), то в Україні (хоч аж ніяк не можна говорити про ігнорування теми в українських наукових та суспільних колах) усе ж неналежно вивчену тему, яка до певної міри відійшла на маргінеси. Справді, як казав Тімоті

Снайдер, ця історія значно важливіша для поляків, ніж для українців. Волинь – один із найбільших їхніх історичних шрамів у ХХ ст. В українців таких шрамів, травм було значно більше: Голодомор, тоталітаризм, жахливий терор, тож їхній погляд переважно скерований у напрямку, сказати б, найбільших загроз [6]. І такою загрозою, без сумніву, була і є російська інвазія.

Закономірно, що й художнє, зокрема й документально-художнє осмислення українсько-польського конфлікту часів II Світової війни, у польській культурі – один із основних мотивів, на відміну від української. Варто згадати художні книги Влодзімежа Одоєвського, Ромуальда Верніка, Альфонса Сочинського, Барбари Іскри Козінської, Едварда Лисяка, Станіслава Сроковського (автора зб. оповідань "Nienawiść", за мотивами якої Войцех Смажовський зняв фільм "Волинь" 2016 року), документальні – від видання "Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia" Владислава та Еви Семашків до, скажімо, книг "Pochówek dla rezuna" Павла

Смоленського, "Karaczun. Obsesja przeszłości" Марціна Бужинського.

Наукові та науково-популярні праці авторитетного польського історика Гжегоша Мотики сприяли посиленню уваги до теми в польському суспільстві ("Tak było w Bieszczadach", "Ukraińska partyzantka 1942–1960", "Od rzezi wołyńskiej do akcji Wisła", "Wołyń'43" та ін.).

Натомість українська художня та художньо-документальна література про українсько-польські взаємини часів II Світової війни значно скромніша (згадуємо автобіографічний "роман-хроніку в голосах" Миколи Жулинського "Моя Друга світова", Тетяни Пахомової "Схизматик. Діти Каїна").

Своєрідним апогеєм політичного протистояння між двома державами в цьому сенсі стало проголошення 2016 року Сенатом і Сеймом Польщі документа, яким події на Волині та в Галичині 1943–1945 років були названі геноцидом громадян Польщі, організованим українськими націоналістами. День пам'яті жертв трагедії постановили відзначати 11 липня, оскільки, за даними польських істориків, цей день 1943 року – кульмінаційний момент антипольських акцій на Волині.

Через 2 місяці, 8 вересня, Верховна Рада України проголошує Заяву у зв'язку з ухваленням Сенатом і Сеймом Республіки Польща постанов від 7 липня 2016 року та 22 липня 2016 року щодо оцінки польсько-українського конфлікту в роки Другої світової війни, де застерігає польську сторону від односторонніх політичних оцінок історичних подій як від ризикованого та конфліктогенного шляху. Тоді ж у Польщі на великих екранах з'являється названий українською стороною пропагандистським фільм Войцеха Смажовського "Волинь", який ще більше підсилює кризу.

І саме в цьому (2016) році у виходить друком книга репортажів Вітольда Шабловського "Sprawiedliwi zdrajcy. Sąsiedzi z Wołynia", де

авторський голос звучить дисонансом до загального войовничого хору.

Вітольд Шабловський – популярний польський репортажист, який ставить перед собою завдання подивитися на ситуацію давнього конфлікту під іншим ракурсом, тож протягом трьох років 7 чи 8 разів приїздить до України, мандрує волинськими селами з однією метою: він шукає сліди тих українців, які в часи українсько-польського протистояння рятували поляків, часто ціною власного життя. Тобто В. Шабловський намагається створити книгу про Праведників, щоб вписати їхні імена у велику книгу історії Польщі. Саме історія цього пошуку, а також спогади свідків чи їхніх рідних і становлять зміст книги.

Вітольд Шабловський актуалізує очевидне: "Раптом з'ясувалося, що українці в 1943 році рятували поляків постійно, що це не поодинокі випадки, що Волинська трагедія – не лише злочин одних проти других, а й приклад неймовірної екстремальної сили духу й бажання допомогти своєму ближньому. З'ясувалося, що в представників одного народу водночас може виникнути два суперечливі бажання – відбирати життя і рятувати, що не все таке чорно-біле, як сьогодні хочуть нас переконати ідеологи польської невинності і української безгрішності" [7: 6], – так пише в передмові Андрій Бондар, перекладач книги (вона вийшла українською наступного (2017) року під назвою, яку від початку задумував автор: "Кулемети й вишні. Історії про добрих людей з Волині") [7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Книжка Вітольда Шабловського написана в традиціях польської школи репортажистики, особливістю якої є посиленна увага до художньої складової (дослідники говорять про "надмірну літературність, застосування прийомів, властивих більше художній літературі, ніж журналістиці, а водночас – занедбання фактчекінгу й вірності деталям. Польський репортаж доволі вільно почувається в цих межах" [5]). Книжка

отримала рецепцію в Польщі, хоч найчастіше розглядали в контексті більш широкої проблематики. Зокрема, Анжеліка Ковалік коротко проаналізувала її поряд з іншою документальною книжкою Марека Копровського "Wołyń. Mówią świadkowie ludobójstwa ", зробила акцент на аналізі шляхів переробки травми та факторів, які впливають на цей процес (насамперед ідеться про національну ідентичність персонажів, яку вона аналізує крізь призму "Топографії Чужого" Бернгарда Вальденфельса) [11].

В Україні Олена Шеремет у статті говорить про жанрові особливості історичного репортажу Вітольда Шабловського (веде мову про нарративну стратегію "збирання голосів", що дає змогу компонувати репортажний текст за принципом поліфонії, де кожен із голосів (героїв) однаково важливий, рівноправний), власне, вона торкається теми пам'яті / непам'яті в цій книзі, актуалізувавши тезу про забування як форму пам'яті у репортажному тексті [8]. Олеся Нахлік, аналізуючи в оглядовому матеріалі й книги Вітольда Шабловського, ретельно проаналізувала її українську рецепцію [3].

Мета дослідження. Зважаючи на тези Анжеліки Ковалік та Олени Шеремет, зупинимося на рецептивному аспекті та продовжимо міркування про реалізацію феномену пам'яті у творі.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Закономірно, що репортаж Вітольда Шабловського дає добру поживу для етноімагологічного аналізу в аспекті опозиції Свого / Чужого / Іншого. Проте не менш цікаво дослідити психологію сприйняття тексту українцем та поляком. Для цього конспективно пригадаємо базові принципи рецептивної естетики, згідно з якою, по-перше, читач наділений когнітивною та афективною здатністю творити з тексту, який є об'єктом перцепції, власний текст, по-

друге, рецепція читача конкретизує текст, який сприймається, по-третє, рецепційні переживання в процесі читання є суб'єктивними та залежать від емоцій і досвіду реципієнта. В. Ізер у праці "Процес читання: феноменологічне наближення" пише: "Образи", витворені нашою уявою, тільки одна з форм активності, завдяки якій ми вибудовуємо "гештальт" літературного тексту. <...> Цей "гештальт" обов'язково повинен бути забарвлений актом нашого вибору. Його не подає сам текст, а він з'являється тільки тоді, коли зустрічаються написаний текст та індивідуальна уява читача з її власною історією досвіду, власною свідомістю та власним світоглядом" [2: 269].

З огляду на це зрозуміло, що читач-поляк і читач-українець абсолютно по-різному сприймуть книгу Вітольда Шабловського. Польську рецепцію в найзагальніших рисах можна змодельувати. Політична актуалізація теми Волині-43 загалом створила відверто непривабливий образ українця: хоч у польській історіографії йдеться про українських націоналістів, зрозуміло, що цей негативний образ екстраполюється на весь народ. І, власне, у цій ситуації уважно прочитана книжка Вітольда Шабловського мала б викликати здивування, руйнування певних міфологем, пов'язаних із травматичним досвідом, розширення списку Праведників, відтак, можливо, – потік екзистенційних роздумів, суголосних авторським: "Як це відбувається, що коли один хапається за мотику, вила, ніж і йде вбивати, а інший ризикує всім, щоб врятувати чужого. Один забирає в убитого ковдри, виделки, тарілки, шафи та навіть збіжжя з поля. А інший шукає в снопах, чи хто вцілів; приносить воду, одяг, щось поїсти... Які механізми за цим стоять?" [7: 321–322]. Власне, про це здивування неодноразово розповідав сам Вітольд Шабловський у своїх численних інтерв'ю в Україні, коли говорив про сприйняття книжки поляками.

Натомість українець, уже з перших сторінок прочитавши про бандерівця-вбивцю, буде зачеплений. Перша реакція однозначна: болюча тригерна точка, конфлікт, внутрішній спротив, несприйняття. Але далі в процесі читання поступово приходить звикання: погані українці вбивають, хороші українці рятують, чорно-біле мислення, що, нарешті, і характерне для війни, бо ж про неї йдеться. Аж доки оповідь доходить до моменту, коли один із героїв книжки Мусій Пащук, учасник описуваних подій у Тростянці та Пшебраже, відповідаючи на запитання польського репортажиста про українців, які рятували поляків, різко заявляє: *"Це були зрадники. Справжні зрадники. УПА захищала нас від поляків, а не навпаки. Вони нам встромили ножа в спину. Вони не справжні українці"* [7: 121].

Момент дезорієнтованості підсилюється авторським висновком:

"Хто говорить правду? Всі. Тільки кожен свою.

Кожен має тут свою пам'ять.

Кожен має свою історію" [7: 121].

2017 року виходить друком і книга рівненського історика Івана Пущука "Волиняни про "Волинь-43": українська пам'ять про польську експансію на український північний захід 1938–1944 рр.: усноісторичний аспект" [4]. На відміну від книжки Вітольда Шабловського, це не художньо-документальна проза, а науково-документальна, з чіткими науковими критеріями відбору матеріалу, за спеціальним питаьльником і за принципом: ім'я вбитого має прозвучати з вуст свідка події. Іван Пущук збирає спогади очевидців понад 25 років, фіксує їх на диктофон (ідеться про тисячі диктофонних записів) і переносить на папір, причому в його дослідженні йдеться про смерті як поляків, так і українців. Згадана масштабна книга далеко не єдина: він видавав подібні за принципом створення, але менш об'ємні, про кожен район і Волинської, і Рівненської областей. Можна говорити про справжній

дослідницький подвиг. Цей масив інформації належно не опрацьований істориками – ні українськими, ні польськими. Наклад найвідомішого (названого) видання – 130 примірників.

Коли зіставити зафіксовані у Вітольда Шабловського та Івана Пущука документальні свідчення очевидців про події в згаданих селищах Пшебраже та Тростянці, то очевидно, що версії подій, розказані різними українцями, звучать по-різному, а то й суперечать одна одній. Важко не-історично якісно аналізувати ці відмінності й давати їм оцінку. Але очевидно, що як в одному, так і в іншому випадку йдеться про прагнення до абсолютної достовірності й що в цьому питанні величезну роль відіграє фактор ракурсу бачення та пам'яті.

Словенський письменник і режисер-документаліст Горан Войнович, ведучи мову про документальне й про пам'ять, яка є його основою, зауважує: "...Щойно ми намагаємося щось задокументувати, ми змінюємо реальність. <...>. ...нічого не можна задокументувати таким, яким воно є. <...>. Спогади – це історії, які ми самі собі розповіли з пам'яті. Коли ми починаємо розповідати історію, ми створюємо послідовність асоціацій, і вона далі визначає логіку подій. Те, як ми розповіли історію, запам'ятається більше, ніж те, що ми пережили" [9]. Іншими словами, ми пам'ятаємо не події, а історії про події, які собі зафіксували в пам'яті.

Ізраїльська авторка проф. Керен Тененбойм-Вайнблатт актуалізує такий вид колективної культурної пам'яті, яку вона називає опосередкованою проспективною. Дослідниця вивчає колективну пам'ять у ЗМІ як креаторі соціальних та культурно-історичних сенсів, але її спостереження можна екстраполювати й на інші різновиди пам'яті, оскільки сам механізм дії в загальних рисах тотожний. На думку проф. Тененбойм-Вайнблатт, треба говорити не лише про пам'ять про минуле, а й про пам'ять на наміри, що

корелюється з громадським порядком денним, тож не лише переказує минулі події, але одночасно забезпечує шаблон для майбутніх подій та досвіду. Коли колективна ретроспективна пам'ять формує колективні спогади про минуле, то колективна проспективна пам'ять на основі минулих зобов'язань і обіцянок формує колективну пам'ять про те, що ще потрібно зробити. Проспективна пам'ять – своєрідна система "пригадування", яка, відштовхуючись від знань особи / колективу про теперішнє і минуле, проєктує дії, необхідні для формування майбутнього, яке б узгоджувалося з уявленнями про нормальне, правильне, тобто пам'ять про минуле включається в концептуальну рамку цінностей особи / колективу [15].

Автор художньо-документального тексту, як і будь-якого іншого, призначеного для широкої аудиторії (отже, здатного формувати суспільну думку), завжди перебуває в полі дії феноменів ретроспективної та проспективної пам'яті (індивідуальної та колективної). Тому, коли ми говоримо про роботу пам'яті в художньо-документальному тексті, неодмінно треба проговорювати й політику пам'яті, і цінності, і наміри. Ми вибираємо, що пам'ятати, з огляду на наші цінності й наміри. У цьому сенсі є очевидним, що через усю книгу Вітольд Шабловський проводить тезу про загальнолюдські та християнські цінності (наприклад, один з оповідачів книги, чеський пастор Ян Єлінек, учасник і свідок подій 1943 року, на слова німецького поручика про те, що його розстріляють, бо він допоміг євреєві, відповів, що *"не єврею допоміг, а людині. Як пастор, коли бачу людину в нужді, то не питаю про її національність"* [7: 63]). Так само автор акцентує увагу на загальнолюдських цінностях, коли говорить про мотиви вчинків українців, які рятували поляків.

Ще один аспект аналізу проблеми пам'яті пов'язаний із питанням нарративної ненадійності: сюжети подій у свідомості різних свідків, яких

зображає Вітольд Шабловський, звучать по-різному. Один із цих сюжетів, який розташований майже в композиційному центрі книги, практично не згадано у відгуках читачів-коментаторів.

Така непоміченість є, імовірно, наслідком того, що ця історія менше, ніж інші в книзі, оприявнює криваву суть зображеного конфлікту. Про особливий статус цієї історії для автора книги свідчить те, що Вітольд Шабловський переповів її цілісно, а в композиційному сенсі структурував її та дав окремим сюжетним фрагментам назви.

Загалом п'ять розділів усєї книги – "Весна", "Літо", "Осінь", "Зима", "І знову весна" – упорядковують документальний матеріал хронологічно, за часовими параметрами (події 1943 року), хоч не завжди цей структурний принцип витриманий уповні. Очевидним, крім того, є інтертекстуальне відсилання до знаменитого однойменного художнього фільму корейського режисера Кім Кі Дука (можуть бути й інші, більш очевидні для поляка, але менш точні паралелі – наприклад, із чотирма порами року, зображеними в романі "Chłopi" Владислава Реймонта). Ця гра смислів працює на підсилення філософічності звучання: філософсько-медитативний фільм Кім Кі Дука (частково й роман Реймонта) – про коловорот народження та смерті, про роботу з плекання в собі людини – тієї, яку може зробити тільки сама людина, – усвідомити свою недосконалість, зокрема жорстокість, пізнати та прийняти себе, побороти, стати вільним.

Згадана центральна історія за рекурсивним принципом теж має циклічний вимір, тільки вужчий. Його означає назва підрозділу – "Тиждень з життя чоловіків", який має ще свої підназви "Четвер", "П'ятниця", "Субота"... "Ще один четвер" (усі інші підрозділи в книзі просто пронумеровані, не мають назв).

Отже, перед читачами розгортається історія батька й сина – Єжи та Яреми

Красовських, цілком відтворена Вітольд Шабловським із документальних джерел чи особистого інтерв'ювання. У примітках автор вказує: "Спогади Яреми Красовського я відтворюю на підставі кількоденних розмов з ним, які відбулися в Печорах у 2015 році (після смерті батька – авт.).

Спогади його батька Єжи я відтворюю на підставі розмов із його сином, а також трьох його власних книжок: *Wspomnienia Wołyniaka, Szczecin 1994; Wspomnienia Wołyniaka. Część II. Praca w PRL-u, Szczecin 1995, Wołyński oddział Kozaka, Szczecin 1996.*

Неоціненною була також допомога професора Владислава Філяра, друга Єжи Красовського, завдяки якому стала можливою зустріч батька та сина Красовських і який першим написав про нього у книжці *Wołyń – Lublin – Warszawa 1939–1989. Wspomnienia żołnierza 27. Wołyńskiej Dywizji Piechoty Armii Krajowej, Warszawa, 2013*" [7: 339–340].

Єжи Красовський (6.10.1918–12.07.2011) – офіцер, підполковник Війська Польського, чия біографія вписана в польську історію як взірцево звитязна (про що, зокрема, свідчить сторінка у Вікіпедії [10]). Вітольд Шабловський деконструє офіційно зафіксовану версію історії, доповнюючи її важливими деталями, базованими на фактах. Так перед нами постає жива й парадоксальна історія батька та сина – людей, яких розділив вир історії.

Теплої липневої ночі 1943 року Єжи-поляк, щоб урятувати собі життя, бо його шукали з вилами й пістолетом українці, змушений утікати зі свого рідного дому за кордон. Він назавжди залишає дружину-українку з немовлям, рідну хату, а через рік, як він розповідає, йому приносять звістку, що нібито її з дитиною розстріляли німці (хоч насправді вона майже одразу після втечі Єжи прийняла в дім українця, який давно на неї заглядався, і той став вітчимом Яреми, хоч з оповіді випливало, що співіснування Яреми та вітчима не склалося добре, і у фіналі читач

дізнається, чому саме). Після війни Єжи в Польщі живе спокійним життям, одружується, а потім у зрілому віці пише книги спогадів, де, зокрема, розповідає про свою непросту юність кресов'яка. Лише через 60 років батько знаходить сина, який весь цей час думає, що той загинув. Син натомість живе в росії (Вітольд Шабловський докладно розповідає про те, як він туди втрапив). Зміст розділу становить розповідь про зустріч-знайомство й тижневе гостювання сина в батька. Два рідні й чужі одне одному чоловіки: одному трохи понад 60, другому – 85 років.

Протягом тижня вони й знайомляться один з іншим, роблять шляхи до зближення, але те, що їх мучить найбільше, так і не промовлене. Скажімо, бачимо, що в Яремі весь час бринить образа на батька, що не шукав, хоч міг, що коли написав книги спогадів, то навіть не згадав про існування сина, а дружину-українку назвав просто ученицею Олею, натомість дружиною-полькою постійно хизувався...

Оповідь рухається за принципом ненадійного наратора, який, на відміну від надійного, змушує читача робити висновок про персонажів або наратив із того, що не сказане. До кінця оповіді читач поступово збирає "пазли" фактів, які, урешті, лише у фіналі складаються в цілісну картинку дійсності.

Так поступово в розмовах героїв та коментарях автора починають візуалізуватися картини приватного життя ще юного Єжи Красовського, який улітку 1943 року назавжди покинув свою українську родину, відтак разом зі своїм батальйоном бився проти УПА. Причина втечі була нібито очевидна: коли літньої ночі 1943 року в селі, де він жив, почалися напади на поляків, Єжи був упевнений, що його тесть-українець, який недолюблював зятя, неодмінно викаже його упівцям. Тому змушений був утікати, покинувши дружину із сином-немовлям (яка теж мала втікати з рідного дому, щоб не вбили її дитину-

поляка). Насправді, свідчить син Ярема, його діда, матиного батька, українця, страшно катували та вбили "свої" ж. Ярема каже батькові: *"Вони мучили його, бо ти не прийшов."*

Бо він намагався тобі допомогти.

Бо він мав онука-поляка.

Бо вони не знайшли ні тебе, ні мене, а тому помстилися дідусеві" [7: 149].

Єжи визнає й те, що його син (до якого дуже прив'язався упродовж останніх років життя, бо, хоч і був одружений, але інших дітей не мав) дивом разом із матір'ю залишився живий, бо, за словами Вітольда Шабловського, жінці-українці мати дитину поляка – це присуд на смерть, але її врятував бандерівець Воробій, який *"ночами їздив на польські села, а на світанку їм допоміг" [7: 150].*

Фінал історії – в останніх словах розділу, які в уяві промовляє до батька Ярема вже після його смерті. Коли він став дорослим, то зрозумів, чому його мати зробила все, щоб син і вітчим не жили в одній хаті: *"І я зрозумів, тату. А тому так і не розповів тобі однієї дрібнички. В ту теплу липневу ніч, коли нас обох шукали з пістолетом і вилами, вітчим був одним із них" [7: 154].* "Дрібничка", яка змінює ракурс життєвої (і художньої) ситуації на протилежне: Ярема, єдина дитина Єжи, лишився живим тільки тому, що майбутній вітчим-упівець не вбив його ще немовлям.

Цей сюжет із реального життя за емоційністю й драматичною силою нагадує Софоклового "Царя Едіпа". "Провали" в розумінні того, чим є *особиста трагедія*, які її причини, – те, на чому мимоволі акцентує Вітольд Шабловський. Людина, ідучи з життя, так і не знає, *не знаходить* усієї правди про власну історію. То що вже говорити про колективну історію? Репортаж як пошук – це спроба автора й самому собі, і читачам дати відповідь на питання про те, що саме трапилось 1943 року на волинських землях і чи можна такі події тлумачити однозначно, як це часто відбувається в національних історіографіях особливо з

огляду на те, що відходять свідки й учасники тих подій.

В останній своїй книзі "Дивлячись на чужі страждання" (2003) американська письменниця і дослідниця Сьюзан Зонтаґ (1933–2004) пише: "Будь-яка пам'ять індивідуальна, невідтворювана – вона вмирає зі смертю людини. Те, що називається колективною пам'яттю, є не пам'яттю, а пам'яттю-застереженням: ось це важливо, ось – історія про те, як це сталося, з картинками, які закріплюють історію в нашій пам'яті" [14: 67–68]. Наші уявлення про важливе, цінне, значиме – великою мірою результат подібної "ідеології пам'яті", це своєрідна "мораль" пам'яті: ми вчимося в нашого минулого, ми бережемо пам'ять про нього, бо воно формує нашу ідентичність. Зонтаґ говорить про колективну потребу забування (див. есей 8).

Девід Ріфф, син С. Зонтаґ, у книзі "Похвала забуттю: Історична пам'ять та її іронія" [13] продовжує роздуми матері та висловлює провокативну, парадоксальну думку про пам'ять. Досліджуючи меморіальне використання минулого, він входить у дискусію із відомими тезами Поля Рікера про необхідність пам'ятати, бо «пам'ятати – це моральний обов'язок», а також Джорджа Сантаяни ("Ті, хто не пам'ятають минулого, приречені проживати його заново"). Мета Ріффа – поставити під сумнів повсюдне поширення "колективної пам'яті як морального та соціального імперативу" [13: 58]. Через незліченні історичні приклади Ріфф стверджує, що коли колективна пам'ять підносить пам'ять до статусу священного, то історична точність часто компрометується, а сама пам'ять може виявитися руйнівною. Це випадки, словами Ріффа, – "з високим потенціалом людських страждань», тож «у той час, як забуття чинить несправедливість щодо минулого, пам'ять чинить несправедливість щодо сьогодення" [13: 121]. Ріфф підкреслює, що він не виступає за приховування історичних

злочинів (геноцид вірмен, дії британських та французьких імперських сил на колонізованих територіях або різанина у Сребрениці): забуття не є відповіддю в кожному з цих і багатьох інших випадків. Проте зосереджуючись на пам'яті, а не на розв'язанні конфлікту чи мирі, спільноти ризикують самим актом пам'яті продовжити конфлікт, спогади про минулі звірства можуть підпалити насильство тут і зараз. Таким чином Ріфф підсумовує, що за певних соціальних і політичних умов сторони конфлікту могли б опинитися на надійнішій етичній основі, якби вдалися до чогось подібного на ніцшеве "активне забування" [13: 143].

Ще нещодавно непрості, конфліктогенні стосунки між Україною та Польщею останніх років (причиною конфлікту була саме політика пам'яті) змінилися на протилежне з початком повномасштабної російської інвазії на територію України. Польща безпрецедентно підтримує Україну: надає прихисток українським біженцям, збирає гуманітарну допомогу, запроваджує санкції проти окупантів і спонукає до того інші країни. Знаковими в історичній перспективі є слова польського президента А. Дуди, проголошені 3.05.2022 на урочистостях із нагоди Дня Конституції 3 травня: "Mam nadzieję, że Ukraina będzie na dziesięciolecie, a może i na stulecie państwem bratnim dla Rzeczypospolitej; [państwem] pomiędzy którym a nami – Polską ... nie będzie miała granicy; ...że będziemy żyli razem na tej ziemi odbudowując się i budując swoje wspólne szczęście, swoją wspólną siłę" [12]. Проте зрозуміло, що тема Волинської трагедії після завершення війни буде актуалізована. Тому велика цінність книги Вітольда Шабловського "Кулемети й вишні" не лише в тому, що він спробував через посередництво

художньо-документальних засобів відтворити непросту сторінку українсько-польської історії, зафіксував спогади тих "німих" учасників історії з української сторони, які вже відходять (отже, більше не зможуть свідчити), але й через основну настанову, намір автора, який усвідомлює власну соціальну відповідальність і потребу шукати шляхи примирення в ситуаціях, які видаються безапеляційно конфліктогенними. Як для поляків, так і для українців ця позиція автора не видається "зручною": кожна сторона має свою картину історії, автор торкається до тригерних точок обох народів. Історична ж правда наразі лишається невловимою. Тому історикам – досліджувати, письменникам – демонструвати шляхи до примирення (що Вітольд Шабловський і робить!), політикам – налагоджувати діалог, а українському та польському народам – жити з чуттям емпатії, солідарності та співпричетності.

Висновки та перспективи дослідження. Отже, репортаж Вітольда Шабловського "Кулемети й вишні. Історії про добрих людей з Волині" – художньо-документальна книга, яка, порушуючи складну історичну проблему конфліктних стосунків двох народів-сусідів і демонструючи можливості для примирення, дає добрий ілюстративний матеріал для аналізу феноменів нарративної ненадійності оповіді (на рівнях як свідчень безпосередніх учасників подій, так і документаліста, який ці свідчення фіксує), а також для аналізу феноменів проспективної колективної пам'яті та ідеї "колективної потреби забування". Під зазначеним кутом зору було б доречно проаналізувати також художньо-документальні твори інших українських та польських авторів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бондар А. Слухати і бути почутим. *Шабловський В. Кулемети й вишні. Історії про добрих людей з Волині*; пер. з пол. Андрія Бондаря. Львів: Видавництво Старого Лева, 2017. С. 5–7.

2. Ізер В. Процес читання, феноменологічне наближення. *Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.* / за редакцією Марії Зубрицької. Львів: Літопис, 1996. С. 263–277.
3. Нахлік О. Прикордоння як територія порозуміння/діалогу чи ворожості/конфлікту в українській рецепції польської літератури другої пол. ХХ – поч. ХХІ ст. *Romanoslavica*. 2019. № 55 (2). Р. 82–94.
4. Пушук І. Волиняни про "Волинь-43": українська пам'ять про польську експансію на український північний захід 1938–1944 рр.: усноісторичний аспект: Волинська область, Рівненська область, Південна Волинь (Кременеччина), Берестейщина, Підляшшя, Холмщина. Луцьк: Галяк Ж. В., друкарня "Волиньполіграф", 2017. 1060 с.
5. Русіна О. Польська репортажистика: традиції, суперечки, сучасні тенденції. URL: http://litakcent.com/2018/07/11/polska_reportarzystyka-1/ (дата звернення: 30.10.2022).
6. Тімоті Снайдер: "Волинь для Польщі – один з найбільших історичних шрамів ХХ століття". URL: <https://www.youtube.com/watch?v=abaD29JW0WE> (дата звернення: 30.10.2022).
7. Шабловський В. Кулемети й вишні. Історії про добрих людей з Волині; пер. з пол. Андрія Бондаря. Львів: Видавництво Старого Лева, 2017. 352 с.
8. Шеремет О. Проблематика пам'яті в сучасному польському репортажі (на прикладі "Кулеметів і вишень" Вітольда Шабловського). *Синopsis: текст, контекст, медіа*. 2017. № 3 (19). С. 28–38.
9. Goran Vojnović: "Ce predolgo ostanesh mlad, te krivicnost sesuje". URL: <http://www.airbeletrina.si/clanek/goran-vojnovic-ce-predolgo-ostanes-mlad-te-krivicnost-sesuje> (дата звернення: 30.10.2022).
10. Jerzy Krasowski (oficer). URL: [https://pl.wikipedia.org/wiki/Jerzy_Krasowski_\(oficer\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Jerzy_Krasowski_(oficer)) (дата звернення: 30.10.2022).
11. Kowalik A. Oblicza inności a dialog polsko-ukraiński w perspektywie narracji reportażowych o tragedii wołyńskiej w latach 1943–1944. *Roczniki Humanistyczne*. 2017. Tom LXV, Zeszyt 1. P.103–124.
12. Prezydent Duda: mam nadzieję, że pomiędzy Polską a Ukrainą nie będzie granicy. URL: <https://pch24.pl/prezydent-duda-mam-nadzieje-ze-pomiedzy-polska-a-ukraina-nie-bedzie-granicy/> (дата звернення: 30.10.2022).
13. Rieff D. In Praise of Forgetting: Historical Memory and Its Ironies. New Haven: Yale University Press, 2016. 160 p.
14. Sontag S. Regarding the Pain of Others. New York: Picador/Farrar, Straus and Giroux, 2003. 126 p.
15. Tenenboim-Weinblatt K. Bridging Collective Memories and Public Agendas: Toward a Theory of Mediated Prospective Memory. *Communication Theory*. 2013. Vol. 23. № 2. P. 91–111.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Bondar, A. (2017). Slukhaty i buty pochutym [To listen and to be heard]. *Shablovskyyi V. Kulemety y vyshni. Istorii pro dobrykh liudei z Volyni*; transl. from Pol. By Andrii Bondar. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva. P. 5–7. [in Ukrainian].
2. Izer, V. (1996). Protses chytannia, fenomenolohichne nablyzhennia [The Reading Process: A Phenomenological Approach]. *Slovo. Znak. Dyskurs. Antolohiia svitovoi literaturno-krytychnoi dumky 20 st.* / ed. by Maria Zubrytska. Lviv: Litopys. P. 263–277. [in Ukrainian].
3. Nakhlik, O. (2019). Prykordonnia yak terytoriiia porozuminnia/dialohu chy vorozhosti/konfliktu v ukrainskii retseptsii polskoi literatury druhoi pol. 20 – poch. 21 st. [Borderlands as a territory of understanding/dialogue or hostility/conflict in

- the Ukrainian reception of Polish literature of the late 20 – early 21 c.] *Romanoslavica*. № 55. (2), P. 82–94. [in Ukrainian].
4. Pushchuk, I. (2017). Volyniany pro "Volyn-43": ukrainska pam'iat pro polsku ekspansiiu na ukrainskyi pivnichnyi zakhid 1938–1944 r.: usnoistorychnyi aspekt: Volynska oblast, Rivnenska oblast, Pivdenna Volyn (Kremenechchyna), Beresteishchyna, Pidliashshia, Kholmshchyna [Volhynians about "Volyn-43": Ukrainian memory of the Polish expansion into the Ukrainian northwest 1938–1944: oral history aspect: Volyn Oblast, Rivne Oblast, South Volyn (Kremenechchyna), Beresteishchyna, Pidlyashchya, Kholmchyna.]. Lutsk: Hadiak Zh. V., drukarnia "Volynpolihraf". 1060 s. [in Ukrainian].
 5. Rusina, O. (2018). Polska reportazhystyka: tradytsii, superechky, suchasni tendentsii [Polish reporting: traditions, controversies, modern trends]. URL: http://litakcent.com/2018/07/11/polska_reportarzystyka-1/ (reference date: 30.10.2022). [in Ukrainian].
 6. Snaider, T. (2016). Timoti Snaider: "Volyn dlia Polshchi – odyn z naibilshykh istorychnykh shramiv 20 stolittia" [Timothy Snyder: "Volhynia for Poland as one of the biggest historical scars of the 20th century"]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=abaD29JW0WE> (reference date: 30.10.2022). [in Ukrainian].
 7. Shablovskiy, V. (2017). Kulemety i vyshni. Istorii pro dobrykh liudei z Volyni [Machine guns and cherries. Stories about good people from Volyn]; transl. from Pol. By Andrii Bondar. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva. 352 p. [in Ukrainian].
 8. Sheremet, O. (2017). Problematyka pam'iaty v suchasnomu polskom reportazhi (na prykladi "Kulemetiv i vyshen" Vitolda Shablovskoho) [Issues of memory in modern Polish reportage (on the example of "Machine guns and cherries" by Witold Shablovski)]. *Synopsys: tekst, kontekst, media*. № 3 (19). P. 28–38. [in Ukrainian].
 9. Vojnović, G. (2016). Goran Vojnović: "Če predolgo ostanesh mlad, te krivicnost sesuje" [Goran Vojnović: "If you stay young too long, injustice destroys you"]. URL: <http://www.airbeletrina.si/clanek/goran-vojnovic-ce-predolgo-ostanes-mlad-te-krivicnost-sesuje> (reference date: 30.10.2022). [in Slovenian].
 10. Jerzy Krasowski (oficer). [Jerzy Krasowski (officer)] URL: [https://pl.wikipedia.org/wiki/Jerzy_Krasowski_\(oficer\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Jerzy_Krasowski_(oficer)) (reference date: 30.10.2022). [in Polish].
 11. Kowalik, A. (2017). Oblicza inności a dialog polsko-ukraiński w perspektywie narracji reportażowych o tragedii wołyńskiej w latach 1943–1944 [The faces of otherness and the Polish-Ukrainian dialogue in the perspective of reportage narratives about the Volhynian tragedy in 1943–1944]. *Roczniki Humanistyczne*. Tom LXV, Zeszyt 1. P.103–124. [in Polish].
 12. Duda, A. (2022). Prezydent Duda: mam nadzieję, że pomiędzy Polską a Ukrainą nie będzie granicy [President Duda: I hope there will be no border between Poland and Ukraine]. URL: <https://pch24.pl/prezydent-duda-mam-nadzieje-ze-pomiedzy-polska-a-ukraina-nie-bedzie-granicy/> (reference date: 30.10.2022). [in Polish].
 13. Rieff, D. (2016). In Praise of Forgetting: Historical Memory and Its Ironies. Yale University Press. 160 p. [in English].
 14. Sontag, S. (2003). Regarding the Pain of Others (New York: Picador/Farrar, Straus and Giroux, 126 p. [in English].
 15. Tenenboim-Weinblatt, K. (2013). Bridging Collective Memories and Public Agendas: Toward a Theory of Mediated Prospective Memory. *Communication Theory*. Vol. 23. № 2. P. 91–111. [in English].

Стаття надійшла до редколегії: 10.09.2022

Схвалено до друку: 25.11.2022

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal.
Philological Sciences. Vol. 3 (98)

Вісник Житомирського державного
університету імені Івана Франка.
Філологічні науки. Вип. 3 (98)

ISSN (Print): 2663-7642
ISSN (Online): 2707-4463

УДК 82-1/811.161.2
DOI 10.35433/philology.3 (98).2022.57-67

МОВА СИМВОЛІВ У ПОЕЗІЇ "МОЛОДОЇ МУЗИ"

О. П. Прищепя*

У статті порушено питання засобів вираження художньої образності в поезії львівського літературного угруповання кінця XIX – початку XX століття "Молода Муза". На прикладі текстів поетичних творів представників "Молодої Музи" автор доводить їхню символістську природу та пропонує своє тлумачення смислового навантаження символічних образів поезії "молодомузівців". Завдяки інтерпретації символічних образів поетичних творів "молодомузівців" автор окреслює символічний континуум цього літературного угруповання. Повторюваність образу в певному лексичному оточенні, на думку автора, указує на можливі його значення і, попри багатозначність художнього символу, усе ж тяжіє до тієї чи тієї семантичної домінанти в смисловому ядрі значень. Аналізуючи здобутки сучасних досліджень творчості "Молодої Музи", автор пояснює художню природу цієї поезії та схиляється до думки про еkleктизм, властивий творчості "молодомузівців". Автор не оминає увагою художніх запозичень поетів "Молодої Музи" зі світової літератури різних періодів її розвитку, зокрема з античної. У статті відведено місце також для ілюстрації художніх запозичень та художнього переосмислення образів зі Святого Письма, тобто автор інтерпретує також Біблійні образи, котрі трапляються в текстах представників цього літературного угруповання. Дослідження поетичних текстів "молодомузівців" дає підстави стверджувати, що, окрім занепадницьких настроїв, властивих епосі декадансу, у поезії "Молодої Музи" наявні також життєствердні мотиви та образи. Загалом символічний континуум поезії цього літературного угруповання занурений не лише в українську ментальність, а й сягає культур східних і західних, тобто певною мірою претендує на універсальність своїх художніх кодів.

Ключові слова: поезія, символ, символізм, художній образ, сецесія, семантичне поле, символічний континуум, модерністська тенденція, дискурс.

THE LANGUAGE OF SYMBOLS IN THE POETRY OF "YOUNG MUSE"

Pryshchepa O. P.

The article deals with the expression means of artistic imagery in the poetry of the Lviv literary group of the late 19th - early 20th century "Young Muse". Using the example from the texts of poetic works of "Young Muse's" representatives, the author proves their symbolic nature and suggests her

* кандидат філологічних наук,
доцент кафедри германської філології та зарубіжної літератури
(Житомирський державний університет імені Івана Франка),
Laune8@ukr.net
ORCID: 0000-0002-0664-3301

own interpretation of the semantic loading of the symbolic images in young poets' poetry. The symbolic continuum of this literary group is outlined by the author by means of the interpretation of symbolic images of "Young Muse" members' poetic works. According to the author, the repetition of an image in a certain lexical environment indicates to its possible meanings and, despite the ambiguity of the artistic symbol, still tends to one or another semantic dominant in the semantic core of meanings. Analysing the achievements of modern studies of "Young Muse's" works the author explains the artistic nature of this poetry and tends to the idea of eclecticism being a characteristic feature of "Young Muse's" works. The author's attention is drawn to the "Young Muse" poets' artistic borrowings from various periods of the world literature, and antiquity in particular. A particular part of the paper is also devoted by the author to the illustration of artistic borrowings as well as the artistic reconsideration of images from the Holy Scripture. Thus the author also interprets Biblical images occurring in the texts of this literary group representatives.

The study of the poetic texts of "Young Muse's" members gives reason to claim that, apart from the decadent mood characteristic of the decadence era, the "Young Muse" poetry also contains life-affirming motives and characters. In general, the symbolic continuum of this literary group's poetry is immersed not only into the Ukrainian mentality, but also extends as far as Eastern and Western cultures, that is, to a certain extent, claims the universality of its artistic codes.

Keywords: poetry, symbol, symbolism, artistic image, secession, semantic field, symbolic continuum, modernist tendency, discourse.

Постановка наукової проблеми.

Поезія "Молодої Музи" стала об'єктом дослідження таких відомих літературознавців, як Т. Гундорова, А. Матусяк, В. Моренець, М. Ільницький, Я. Поліщук та ін., і кожен із них по-різному пояснює зв'язок стильової манери представників цієї літературної групи з французьким символізмом, котрий часто беруть за взірць символістської творчості. Натомість М. Ільницький зазначає, що навіть у творах французьких поетів-символістів образні системи не завжди лежать за рамками реальності, тобто ідеально не вписуються в поетику символізму [3], а В. Моренець підкреслює, що жодна слов'янська поезія початку ХХ ст. не вичерпується самим лише символізмом [6], що свідчить про філософсько-стильову багатоаспектність раннього модернізму будь-якої національної літератури, зокрема й творчості "Молодої Музи". Т. Гундорова зауважує, що творчість "Молодої Музи" є польсько-німецьким симбіозом модерної чуттєвості, яка доповнює бодлерівський тип. На нашу думку, відповідь на питання про стильові впливи у творчості поетів "Молодої Музи" краще шукати в самих текстах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Першим про витoki модерністських тенденцій у творчості "Молодої Музи" написав Б. Рубчак у статті "Пробний лет" [10], котра первинно задумувалася як передмова до діаспорного видання збірки представників цього літературного угруповання. 1991 року вийшла впорядкована М. Ільницьким збірка поезій "молодомузівців" "Розсипані перли" [9], у якій, окрім передмови упорядника "Краси свічадо" [4], було вміщено також згадану вище статтю Б. Рубчака. Вагомим внеском у вивчення творчості львівських поетів стало дослідження М. Ільницького "Від "Молодої Музи" до "Празької школи" [3]. Наприкінці 90-х рр. ХХ століття та на початку ХХІ століття з'являються синтетичні праці про український модернізм В. Моренця "Національні шляхи поетичного модерну першої половини ХХ ст.: Україна і Польща" [6], С. Яковенка "Романтики, естети, ніцшеанці. Українська та польська літературна критика раннього модернізму" [15], Я. Поліщука "Міфологічний горизонт українського модернізму" [8], Т. Гундорової "Проявлення Слова" [2], С. Павличко "Дискурс модернізму в українській літературі" [7], Н. Шумило "Під знаком

національної самобутності" [14], у яких подано характеристику творчості поетів "Молодої Музи".

Б. Рубчак [10], М. Ільницький [3], В. Моренець [6], Т. Гундорова [2], С. Яковенко [15], Я. Поліщук [8] зазначають, що поезія представників "Молодої Музи" зазнала впливу польських, французьких та бельгійських символістів. Завдяки науковим розвідкам цих дослідників отримано факти, які можуть при глибшому розгляді цього питання стати основою для аргументації тих чи інших висновків.

Мета нашого дослідження – дослідити мову поетичних текстів "молодомузівців" і з'ясувати, які саме лексеми лягають в основу символістської стильової манери поетів цієї літературної групи.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У поетичних творах "молодомузівців" образи та сюжети світової літератури набувають символічної семантики. Іноді це можуть бути незвичні назви загальновідомих понять, що виконують у творах екзотично-декоративну функцію. До таких запозичень належать, зокрема, уживання назви "зефір", замість вітру, або образ Лети в поезії В. Пачовського "Я дрався на верх і падав від втоми..." [9: 332–333], чи образ Мойри як уособлення людської долі в однойменній поезії С. Твердохліба [9: 604], або ж запозичені образи стають окремими, іноді центральними елементами поетичної структури вірша, навколо яких утворюється певна група взаємопов'язаних спільною семантикою образів. Завдяки введенню цих образів у поетичний текст як самодостатніх значущих структурно-семантичних одиниць збагачується інформаційний код поетичних текстів, ці образи стають символічними, надаючи творам символістського звучання. Виникає так званий ефект "художнього діалогізму", який докладно описав В. Моренець у праці "Джерела поезики

Константи Ідельфонса Галчинського" [6: 30–37].

Найчастіше "молодомузівці" звертаються до античної міфології, вводячи в текст своїх поетичних творів образи Титана, Венери, Ероса, Мойри, Лети, Фідіаса, Гефеста, Агасфера, Меркурія, Поліфема, Орфея, Ереба, Прометея, Іріс, Антея, Зефіра та ін.

Зокрема, М. Рудницький у поезії "Осінь" [9: 646] для створення мрійного, легкого настрою вводить образ зефіра, чим підкреслює красу осінньої днини: *"Снується пряжа з гір аж до долин,/ ... Стихає сонно сонця згар/ І ніби вдарив десь вечірній дзвін./ І згарди гранню брисли на ліси,/ Торкнувся скляних плес зефір.../ І простягнулися на сон поля,/ Й завили голови в опал.../ Побрела в світ імлиста даль..."* [9: 646]. Наявність образу зефіра надає поетичному твору рис казковості, привабливості, вносячи штрихи легкості, прозорості в змальовану поетом картину. Схожу естетичну функцію виконує образ зефіра в поезії П. Карманського "В обіймах винограду", де стає дійовою особою: *"В обіймах винограду заснули білі бози/ І дишуть медовою аромою похмілля,/ З дрімучих кипарисів зефір стрясає сльози/ І зрошує пахучі килими трав і зілля"* [9: 104]. Пейзаж завдяки цьому образу оживає, набуває екзотичності, казковості. Поетичний образ зефіра в поезії П. Карманського "Підуть літа..." [9: 57–58] постає в складі метафори "зефіра чувств" і надає почуттям ліричного героя ознак, властивих образу зефіра, насамперед ніжності.

Образи міфології збагачують поезію додатковою семантикою. П. Карманський у поезії "Чуєте дзвін?", уживаючи епітет "сліпий" до символічного образу Титана, що уособлює український народ і проводить якою стали "гробарі Країни", проводить ідею невикористаної титанічної сили, якою є народ: *"Товче у дзвін – собі на скін:/ Своє буття хоронить./ Сліпий Титан,/ Вельможний пан.../ Чи він воскресне скоро?"* [9: 147]. Вплив

давньогрецької міфології бачимо в поезії П. Карманського "Інтродукція" з циклу "AL FRESCO", де для підкреслення трагізму історії українського народу введено образ України-Ніоби як жінки-страдниці, котра втратила своїх дітей і змушена вічно страждати. Проте цікаво, що Україна показана не в стражданнях, а тоді, коли вони закінчуються: "Ми вже не ті, щоби носить габу жалоби:/ Ми вже, славить богів, діждались карнавалу./ ...Ми здерли чорний стрій з України-Ніоби" [9: 116]. У поезії "Ждала, молилася..." натрапляємо на метафору "над сирітками стала Ніобою" [9: 142], яка дає змогу зрозуміти, наскільки великим є горе ліричної героїні. З Ніобою та Мадонною водночас порівнює кохану ліричного героя в поезії "На виставці" С. Чарнецький: "І є щось в тобі із Мадонни/ Й з опереткової Ніоби..." [9: 564].

Коло образів давньогрецької міфології в поезіях П. Карманського доповнюють образи, пов'язані з почуттям кохання, коханою жінкою: Венера, Ерос, Афродіта. У поезії "Осел і статуя Венери" [9: 118] Венера постає символом вічних цінностей, краси, що не минає. А Осел – це алегоричний образ профанів та неуків, котрі не здатні належно поцінувати значення краси в житті людини. Образ Ероса у вірші П. Карманського "Ні, не любов це, лиш душі потреба..." зображено так: "Ерос – це лучник, що стрілою ранив/ І, мов та п'явка, кров із серця точить./ Він для самотніх приятель поганій,/ І повертає в пекло їхні ночі" [9: 228]. За допомогою образів Ероса та пенатів у поезії "Не знаю я, чи з'єднані з собою..." [9: 250] висловлена думка про те, що тільки кохання веде людей до блаженства. Образ Ероса бачимо також у поезії "Я знаю, ти лиш граєшся зо мною...", де він наділений дещо негативною семантикою: "Не перший я, що Еросові платить/ Ілюзій дань за краплю насолоди" [9: 253–254]. За допомогою образів Афродіти та Ероса в поезії "Заспів" [9: 216] автор увиразнює ідею непереможної сутності

кохання, сильнішого від смерті. Проте любовна тема не вичерпується цими традиційними для неї образами. Щоб виразити захоплення жіночою красою, ліричний герой поезії "Жив – кажуть – Фідіас, що різав з кості слона..." згадує про слова неперевершеного майстра різьби по слоновій кістці Фідіаса: "Фідіас ревний,/ побачивши тебе, сказав би: я програв" [9: 216]. Незвичним є порівняння коханої з Летою – символом забуття, потойбічного світу в давніх греків, у поезії С. Твердохліба "Днина стає щоразу кращою..." [9: 658].

У центр образної системи вірша С. Твердохліба "Царівна Іріс" [9: 600] поставлено запозичений із давньогрецької міфології символічний образ царівни Іріс – символу світлих сподівань: "...А хоч не зілши ні одної рани,/ Царівно Іріс, з людьми найостане/ Твій промінь ясний!.." [9: 600]. У поезії П. Карманського "Божеська Іріс, кинь ширяти хмари" [9: 243] введено образи царівни Іріс та велетня Антея. Кохана суб'єкта лірики образно названа іменем богині веселки Іріс, а сам суб'єкт – Антеєм, що міцніє завдяки її появі в його житті. Холодність коханої позбавляє його сил, а самотність веде за собою глибокий смуток, проте настане час, вважає суб'єкт лірики, коли доведеться спуститися на землю з п'єдесталу, на відміну від справжніх богів, які завжди залишатимуться на вершині Олімпу: "Божеська Іріс, кинь ширяти хмари,/ Викреши з себе іскру щедроти!/ ... В сяйві твоєму я ставав Антеєм,/ Серцем кріпився й духом молодів./... Так чи інакше дійдеш до границі,/ Звідки вже треба сходити згори" [9: 232]. Образ Антея у вірші П. Карманського "Ще раз піти на рідне поле..." [9: 133–134] також є символом сильних духом людей. У тексті цієї поезії Антей не велетень, наділений великою фізичною силою, а велетень духу.

У поезії П. Карманського "Палення рос" [9: 158] образ Прометея постає алегоричним утіленням вогню. Як уособлення пожежі в лісі, він

порівнюється з іншим міфологічним персонажем – Антеєм. Оскільки й Прометей, й Антей відомі як титани, то порівняння Прометея-вогню з Антеєм можна розглядати як гіперболу, котра підсилює вогненосну силу Прометея. Образ Прометея в поезії П. Карманського "Право молоді" [9: 212] є символічним утіленням молодості й романтики, високих прагнень і нестримних поривань молодих сердець. У поезії В. Пачовського "Я прокляв би Прометея" [9: 333] немає образу самого Прометея, але через інші символічні образи автор доносить до читача думку про те, що подвижництво іноді стає прокляттям для людини, яка на нього зважилася, і тоді вона ладна проклясти цей порух власної душі, іншими словами – проклясти Прометея в собі. Символічний образ Прометея бачимо також у поезії П. Карманського "Кривавий плач України несеться": "Й нема між нами свого Прометея, / Який зігрів би мертваків до бою..." [9: 77], де образ прикутого до скелі Прометея, який, умираючи, знову воскресає, утілює прагнення народу до волі, яке неможливо вбити.

Поезія П. Карманського "Візія майбуття" [9: 187–188] близька своїм поетичним стилем до пророцтв Одкровення Івана Богослова [1: Одкровення: 21:21], що особливо яскраво демонструє остання строфа: "І стане чоловік над часом і простором, / І змірить розумом злодіяння століть, / Зітре зі себе гріх, як ту зелену снідь – / І в серці воскресить давно умерлий сором" [9: 175]. Образ людини майбутнього тут нагадує Ніцшеву надлюдину.

Цікаво, що в цьому вірші природно співіснують образи світової культури різної етіології: кентаври, Гейфатос (Гефест), Агасфер, Содом, Тамерлан та інші. Образи з різних культурних контекстів вписані в багато інших творів "молодомузівців": образи старозавітного Каїна та античного велетня Антея ("Ще раз піти на рідне поле..." [9: 133–134]), Голгофи та дітей Ікара ("Духом все молоді, тілом дряхлі

діди..." [9: 127]), античні образи Париса й Венери та вислів із Біблії "Мане, текел, Фарес" ("Над прірвою ми станули на мості... [9: 189–190]). Голгофа й Лета одночасно наявні в поезії П. Карманського "Прийде пора – розтягнесь сумерк ночі..." [9: 65].

До поезій, що містять у собі запозичення з різних культурних джерел, належить "DE PROFUNDIS" [9: 151–153]. У цьому вірші образ Прометея використано в порівнянні: "Бур'ян поріс дорогою в рай, / Ми духом змірили безкрай, / І не найшли ніщо, крім болю, / І на туземному роздоллю / Ми свого бога розп'яли, / Як на Кавказі Прометея" [9: 151]; образ Моргани символізує нездійсненні надії та мрії, а Дон-Кіхота – марний запал мрійника. Деяко в іншому значенні використано образ Дон-Кіхота в поезії "Хоч не ти пуплях, ні надмірно гарна...", де ліричний герой сам себе називає спізненим блазнем, Дон-Кіхотом [9: 217], для якого трагічні ролі не підходять, бо він для них спізнився.

У вірші П. Карманського "Мені є зайві всі аксесуари..." є образ Дон-Жуанів (ужитий у множині). Суб'єкт лірики прагне домогтися коханої, аби зазнати з нею щастя, яке "не сниться навіть Дон-Жуанам" [9: 224–225]. У віршах В. Пачовського "Як в космічній сфері злучаться дві зорі..." [9: 366] та "Ой прости прокляття, кинуте у вічі" [9: 372] маємо запозичений образ Беатріче, який надає цим текстам пафосу, екзотики й романтики, транслює ідею великого кохання. У другій поезії цей образ виражає негативну рису – забуття своїх витоків: "Як я проклинаю твою кість і кров, / Що, як Богуславка, виреклася мамі, / Змінюючи мову, віру і любов!" [9: 372]. У душі суб'єкта лірики відчувається конфлікт: боротьба любові та почуття образи через зраду коханої рідному краюві.

Особливістю поезії "молодомузівців" є те, що всі культурно-історичні елементи набувають символічних значень і поетично переосмислюються щодо їхньої первісної семантики. У поезії П. Карманського "Нехай розбиті

ми..." [9: 144] образ Дамоклового меча символізує небезпеку, яку несе в собі обурений народ, його нестримне прагнення до свободи. У поезії "Революція" [9: 195] в образі Букефала (Буцефала), коня Олександра Македонського, людини, яка стала одним із найбільших завойовників та поневолювачів у світовій історії, утілено ідею звільнення.

У поезії "Молодої Музи" досить часто трапляються також образи східних культур, інтерес до яких був знаковим для європейської культури й мистецтва епохи модернізму. У творі П. Карманського "Просвічення Сідартха" [9: 84–87] в поетичній формі подано переказ про життя Будди. Наявність іншомовних слів-запозичень (імена богів: Трішна, Тамас, Індра, Нандана; загальні назви: мун – мудрець, кальпи – довгі періоди часу) надає поезії східного колориту, екзотики. Хоч в основу поезії покладений мотив, запозичений з іншої культури, завершується вона рядками, які стилістично нагадують Євангеліє й за змістом близькі християнському світовідчуттю: "Щаслив, хто радше буде страждати,/ А не потоне в духовній скверні./ Щаслив, хто в ближнім пізнавши брата,/ Отворить ухо на зойки черні./ Щаслив, хто власне своє сумління/ Своім найвищим признав суддею..." [9: 87]. Наступні рядки продовжують сказане, але в них переважає буддійська символіка: "Як благодатне весни проміння,/ Що виростає в багні лілею,/ ... Вестиме скорбних по злиднів морі/ У храм любові і супокою./ Ом мані падме гум!" [9: 87]. Отже, у цій поезії прочитується актуальний для модерного дискурсу діалог східної та західної культур, базові цінності яких однакові.

У поезії П. Карманського "В Гетсемані" [5: 139–140] образи, які мають конкретне значення, тяжіють до символів: "Ступав Учитель по траві і цвітах,/ Будив цикади на оливних вітах/ І страшив в терню ящірки і сови" [5: 139]. У цих поетичних рядках прочитуються смислові

протиставлення: трава і цвіти, оливні віти – терня, цикади – ящірки й сови. Цикаду вважали символом безсмертя в давніх греків, символом воскресіння, щастя та непорочності – у Стародавньому Китаї [12; 13; 16]. Ящірка як символ має амбівалентну семантику: в одних народів, як-от у Єгипті, вважають добрим знаком і пов'язують із мудрістю, в інших – утіленням зла, вісницею хвороб і смерті, а ще в деяких народів ящірки – хранителі тіней, в усякому разі, більшість народів пов'язують її з духами предків та підземним світом [16]. Хоч у світовій культурі ящірка – амбівалентний символ, у християнстві, проте, вона означає зло і є одним із втілень диявола [11]. Крім того, ящірка є символом мовчання [11], а Бог, як відомо, – це Слово [1: Ін. 1:1–3]. Що ж до сови, то всупереч традиційному уявленню про неї як символ мудрості, у світовій міфології існують інші значення цього символу: у Китаї сова – зловісний символ темряви, наділений народною уявою руйнівними силами; у Давньому Єгипті, Індії, центральній Америці, Північній Америці, Китаї та Японії сову вважали птахом смерті, а в деяких традиціях – покровителькою ночі й посланцем потойбічного світу, покликаною супроводжувати душі в царство мертвих [12]. У християн (на це варто звернути увагу, оскільки в основу поетичного твору П. Карманського покладений біблійний сюжет) сова – символ нечисті й чаклунства, ночі, зла (Китай), смерті та скорботи [11], сліпоти безвір'я (християнство) [11]. На відміну від сов і ящірок, які народна уява українців здавна пов'язувала з нечистою силою, образ цикад незвичний для сприймання українського читача, але за наявності смислового протиставлення поетична сутність цих образів увиразнюється: якщо сови асоціюються зі злом, то цикади, яким вони протиставляються, мають означати добро. Справді, у світовій культурі цикада є символом безсмертя (Греція), воскресіння, щастя,

праведності (Китай), краси природи, спокою та родини (Японія) [13]. Інші поетичні образи через включення їх у таку антитезу можна сприймати як символи: цвіти, трава, оливні віти – символи добра, духовного світла, життєвої сили, перемоги над злом.

Оливна гілка – це прадавній символ, використаний у Старому Заповіті в розповіді про всесвітній потоп, який разом із символом голуба – миролюбного, нехижого птаха в юдейській та християнській символічних системах – спочатку були символами витривалості, а пізніше під впливом Риму – символами миру, прощення та примирення між Богом і людьми [11]. Ці символічні образи цілком можуть сприйматися як знак початку нової ери, нового життя (до такої семантики приводить також декодування цього символу в поетичному тексті поезії "В Гетсемані"). Оливна гілка має символічну семантику не лише в християнській, а й ісламській, юдейській, навіть в античній традиціях, де оливу вважають благословенним деревом, яке символізує водночас плодючість і цноту, а вінки з оливних віт використовували ранні християни як символ мучеництва [11]. Вислови "будив цикади" та "страшив ящірки і сови" наповнені символічним підтекстом: з одного боку, змушував сили добра прокинутися й діяти, воскреснути, а з іншого – змушував зло піти геть, зникнути.

У цьому вірші П. Карманського образ терня, який у поезії "молодомузівців" має символічні значення (зла, біди, несправедливості), підсилюється образами хижих птахів, що причаїлися в терновинні. У циклі поезій "CODA" [5: 140–142] терновий вінок є символом страждань, святого болю, терпіння та святості, самоти й самотніх змагань із неправдами життя: "Він бачив ясно, що Його терпіння: / Вінок терновий, хрест, страшна наруга..." [5: 139]. Хрест тут – символ самопожертви заради інших, року, святого мучеництва. Цікавим символом поезій цього циклу є також

образ невідомих хрестів – таємно виплеканого ідеалу, терпіння, творчості, того, що спонукає свідомо йти на самопожертву.

Хрест на кручі в однойменній поезії Б. Лепкого "Хрест на кручі" [9: 422] є символом долі простої людини, не захищеної від неправди, яку вона змушена терпіти від тих, хто за гроші може купити все. Помітивши на пагорбі хрест, суб'єкт лірики намагається вгадати, хто б міг бути похований у могилі під ним. Його здогадки засвідчують романтичне світосприйняття. Образ хреста є, з одного боку, приводом для зображення двох поглядів на смерть: романтичного, для якого смерть – героїчна, красива, пафосна, та реалістичного, що бачить смерть буденною, жахливою, вимушеною. А з іншого – дає змогу авторові натякнути на проблему соціальної нерівності: "На перині/ Рендар кості вигріває,/ А наш Гринь небесним плаєм/ В Бога вівці завертає" [9: 423]. Автор натякає, що самогубство Гриня не настільки страшний гріх, щоб не ховати його на кладовищі, де, незважаючи на всі гріхи, буде похований рендар. На небі всі рівні перед Богом – і навіть самогубцю Гриню там знайшлося місце.

У поезії П. Карманського "Вже третій хрест..." привертає увагу образ "третього хреста": "Вже третій хрест,/ І похилився я, мов спілий колос..." [5: 134–135]. З упевненістю стверджувати, що він означає, важко. Хрест – це символ людської долі, а також загальний символ людства [11]. Чим же є третій хрест? Імовірно, це основний період життя – зрілість. До таких асоціацій спонукає образ спілого (зрілого) колоса, який також є символом життєвих здобутків, плодів праці, пізнання. Крім того, хрест у світовій культурі – символ духу й матерії у їх поєднанні, символ дуальності, яку ми переживаємо у створеному світі, сприймаючи світло й темряву, верх і низ, праве і ліве, добро і зло [11], тобто хрест – це саме життя з його радістю й стражданнями, це

символ випробовування та спокути тощо. У поезії Б. Лепкого "Доля" пов'язаність образу п'ятого хреста з певним періодом життя людини малопомітна, натомість відчувається алюзія на життєві страждання ліричного героя. Таку ж семантику має образ хреста у вірші П. Карманського "De profundis" [9: 151–153]. Образ хреста може вживатися не як символ, а як елемент пейзажу, де його роль зводиться до створення мінорної емоційної тональності (П. Карманський, "MONDSCHNEE" [5: 129], "Море грає" [5: 150–155]).

У поезії П. Карманського "Піду в чужий широкий світ..." [9: 163–164], де спостерігаємо мотив вічного скитальця, образ Агасфера також символічний. У контексті творчості поетів "Молодої Музи" він є символічним втіленням декадентського світовідчуття, настроїв екзистенційної закинутості, неприкаяності. Алюзію на євангельську Нагірну проповідь Христа [1: Матфея 5: 3–11] містять у поезії О. Луцького "Прийдіть до мене, душі нещасливі..." [9: 640–641] образи жалю, сліз і туги: "Прийдіть до мене, душі нещасливі.../ ...Прийдіть до мене, тихі і бездольні.../ Прийдіть, що з болем на життя розпутті/ даремно ждете давніх снів і мрій..." [9: 641].

Досить поширеним біблійним образом є поетичний образ ангела. З ангелами порівнюють своїх коханих суб'єкти лірики П. Карманського ("Здвигнув я храм із золота надії" [5: 107], "Не раз, як сонце ляже за горою..." [5: 106], вірш II із циклу "CODA"), В. Пачовського ("Дрижання душі" [9: 310], "Як смуток на мене, то я похилюся..." [9: 365]). У поезії П. Карманського). У поезії С. Твердохліба "Заплакали в небі з жалю херувими..." [9: 599] із циклу "Ікарів плач" [9: 598–599] поет підкреслює подібність людей, що страждали в житті, до ангелів: сльози, які падали з очей херувимів у вихорі й морозах перетворювалися на сніг, але щойно торкалися людських стежин і могил – одразу ставали сльозами. У підтексті поезії прочитується взаємодія

двох субстанцій – високої духовності (небо, сніг, ангели) і матеріально-духовного єства людини (земля, сльози).

Якщо в наведених вище поезіях образи ангелів є символом вивищеного, ідеального буття, уособленням чистоти і святості, то ангели у вірші С. Твердохліба "Бездонний провал сатаніє" [9: 614], навпаки, виступають втіленням ненависті, непокори, боротьби.

Образ Голгофи постає символом душевних мук і страждань, вічних змагань духу в поезіях П. Карманського "Прийде пора – розтягнешь сумерк ночі..." [9: 65], "Поснули вілли" [9: 97], "Стих I" [9: 66–67] із циклу "Надгробні стихири", "Духом все молоді, тілом дряхлі діди..." [9: 127].

Для підвищення експресивності своїх текстів "молодомузівці" часто використовують антономазію, завдяки чому підтекстова семантика їхніх поезій збагачується алюзіями на біблійні події. С. Твердохліб у поезії "Крик душі" [9: 602] називає нещирих людей юдами. П. Карманський у поезії "Нам не похилить зганьблення чола!" [9: 145], щоб художньо означити сутність правителів поневоленого народу, називає їх пілатами.

У поезії П. Карманського "Ні, ти невинна! Ти свята без плями..." [9: 104] мотив прокляття Каїна поєднується з мотивом нещасливого кохання. Суб'єкт лірики покутує гріх за те, що "посягнув рукою/ По авреолу чистої мадонни.../ І ти розплилась, як видіння сонне" [9: 104], через що "остався з вічною тоскою" і змушений "снуватися, як Каїн, по шляхах тернистих". Його ж кохану означено як святу. Порівнює себе з Каїном також суб'єкт лірики у поезії "Розвіялась моя остання мрія" [9: 257]. Завдяки появі цього образу в поезії стає зрозумілим розпач та зневіра суб'єкта лірики в майбутньому. Не лише про Каїна, а й про Датанів та Єрихон згадується у вірші "Ні, не забув я вас..." [9: 175] задля посилення трагічної емоційної тональності поезії: "В той час, як мізок мій в безсонні ночі

тлів,/ ... Я тугою мости мостив над океани.../ ... Сказати вам, чого я розійшовся з вами/ ... Чом клятим Каїном снуюся пустирями,/ Чого мені до вас тернами шлях заріс?/ Того, щоби у сні не бачити Датанів,/ Яких на шляху дії в поході ломить сон./ Щоб вірити, що з вас росте плем'я титанів,/ Що занесе мій прах під рідний Єрихон" [9: 175]. Образ Каїна знаходимо в поезії "Ще раз піти на рідне поле..." [9: 133–134], де також передано страждання суб'єкта лірики на чужині.

У поезії "Сьогодні в мене був гість..." [9: 173–174] згадано праведника Йова. На початку поезії здається, що автор проводить аналогію між стражданнями ліричного героя та Йова. Знаючи цей біблійний сюжет, читач сподівається, що суб'єкт лірики так само, як і старозавітний Йов, буде позбавлений від своїх страждань, проте останні рядки вірша змушують засумніватися в цьому: "І все затихло. І заснуло лихо./ ...І, гостю радий, раював щасливий./ Чому ж то серце заридало, бідне?/ Чому тим гостем був лиш сон зрадливий?" [9: 173–174]. Вірш від початку до кінця витриманий у песимістичному тоні.

Образи коханих жінок у поезіях "молодомузівців" пов'язані, як правило, з позитивними біблійними та міфологічними персонажами. Вони наділені рисами особливої просвітленої мудрості, святості, вищості над буденним життям. Суб'єкт лірики П. Карманського у вірші "В коханні ти розсудлива й рахманна..." [9: 249] порівнює почуття своєї коханої з манною небесною, проте образ манни небесної тут не стільки небесний дар, як, найімовірніше, остання соломинка, яку простягають закоханому ліричному герою, наче милостиню злидареві. Суб'єкт лірики П. Карманського у вірші "Змалюю тебе я у драмі кохання" [9: 149] поступово підводить читача до порівняння коханої з Мадонною Ботічеллі, він вирішує створити поетичний твір, де його кохана була б такою ж прекрасною.

Часто у віршах П. Карманського з'являється образ сіяча з плугом, який у поетичному тексті стає символом творчої праці, яка залишається без нагороди й визнання сучасників ("Сіяч" [9: 365]), безплідних шукань людини, у результаті яких вона втрачає надію ("Підуть літа" [5: 44], та "Стих І" з поетичного циклу "Надгробні стихирі" [5: 55]). Біблійний сіяч та образ сіяча в поезії П. Карманського "Підуть літа..." є символами духовної праці, але якщо біблійний персонаж збирає плоди своєї праці, то сіяч П. Карманського лише сіє, а зібрати може хіба що прибиті морозами жовті квіти – "символ жалоби": "Поринуть дні, і вихри злоби/ Зморозять лан іще з весною/ І вдягнешь в жовтий квіт жалоби" [5: 44].

Досить поширеним у творчості "молодомузівців" є образ храму, який має символічний характер та асоціюється із серцем, душею, почуттями надії (П. Карманський "Здвигнув я храм із золота надії..." [5: 107] та "Творив я вас..." [5: 130]), кохання, щастя (Б. Лепкий "Як шумно хвиля грає" [9: 424–425]) та краси природи (Б. Лепкий "Вечірня пісня" [9: 467]).

Висновки та перспективи дослідження. Отже, у модерністів було своє уявлення про красу. Якщо поезія спонукала до переживань, а сприймання краси очищало душу читача (він переживав катарсис), то естетичної мети було досягнуто. Запозичені з різних культурних контекстів (з українського фольклору, з античної та східної літератур, з Біблії) образи творили своєрідний континуум символічних образів поезії "Молодої Музи", тісно пов'язаних з універсальними для "молодомузівців" вічними цінностями, як-от: життя, кохання, творчість, прагнення до ідеалів, духовність. Універсальність цих понять значною мірою забезпечувало введення у твори образів ангелів, хреста, тернового вінка, храму, сіяча та ін., узятих із давніх, визнаних у різних культурах канонічними, навіть архетипними

текстів. Особливого значення, проте, "молодомузівці" надавали почуттю болю, котре розглядали як обов'язковий крок на шляху духовного очищення й асоціювали зі святістю. На основі цього дослідження можна укласти словник поетичних символів "Молодої Музи", який полегшить

сприймання текстів поезії "молодомузівців", адже збагнути всю її, не маючи спеціальної підготовки, дуже важко, а твори поетів "Молодої Музи" натомість рекомендовані до прочитання в старших класах середньої школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Біблія: Книги священного писання старого та нового завіту в українському перекладі з паралельними місцями та додатками. К.: Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2007. 1407 с.
2. Гундорова Т. Проявлення Слова: Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація. Львів, 1997. 300 с.
3. Ільницький М. Від "Молодої Музи" до "Празької школи". Львів, 1995. 318 с.
4. Ільницький М. Краси свічадо. *Розсипані перли*. К.: Дніпро, 1991. С. 6–17.
5. Карманський П. Ой люлі, смутку: Поезії. Ужгород: Полічка "Карпатського краю". № 6 (49). 1996. 416 с.
6. Моренець В. Національні шляхи поетичного модернізму першої половини ХХ ст.: Україна і Польща. К.: Видавництво Соломії Павличко "Основи", 2001. 327 с.
7. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі: Монографія. К.: Либідь, 1999. 447 с.
8. Поліщук Я. Міфологічний горизонт українського модернізму. Монографія. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002. 392 с.
9. Розсипані перли: Поети "Молодої Музи" / Упоряд., автор передмови та приміток М. М. Ільницький. К.: Дніпро, 1991. 710 с.
10. Рубчак Б. Пробний лет. *Розсипані перли*. К.: Дніпро, 1991. С. 18–41.
11. Словник символів. URL: <http://www.slovarik.kiev.ua/symbol> (дата звернення: 02.09.2022).
12. Сова: символізм, оберегове значення та роботи майстрів Миколаївщини. URL: <https://ocnt.com.ua/sova/> (дата звернення: 02.09.2022).
13. Цикада комаха. Спосіб життя і середовище проживання цикади. URL: <https://animal.in.ua/tsikada-komaha-sposib-zhittya-i-seredovishhe-prozhivannya-tsikadi/> (дата звернення: 02.09.2022).
14. Шумило Н. М. Під знаком національної самобутності. К.: Задруга, 2003. 354 с. Алф. покажч. С. 339. Бібліогр. у підряд. приміт.
15. Яковенко С. Романтики, естети, ніцшеанці. Українська та польська літературна критика раннього модернізму. К.: СП "Часопис "Критика"", 2006. 296 с. Імен. покажч.: С. 288–295. Бібліогр.: С. 273–287.
16. Ящірка, символ чого. URL: <https://jak.bono.odessa.ua/articles/jashhirka-simvol-chogo.php> (дата звернення: 02.09.2022).

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Biblia: Knyhy sviashchennoho pysannia staroho ta novoho zavitu v ukrainskomu pereklyadi z paralelnymy mistsiamy ta dodatkamy (2007). [Bible: Books of the Holy Scriptures of the Old and New Testaments in Ukrainian translation with parallel passages and appendices]. Kyiv: Vydannia Kyivskoi Patriarkhii Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy Kyivskoho Patriarkhatu. 1407 p. [in Ukrainian].
2. Hundorova, T. (1997). Provlavennia Slova: Dyskursiia rannoho ukrainskoho modernizmu. Postmoderna interpretatsiia [The Manifestation of the Word: Discourse

- of Early Ukrainian Modernism. Postmodern interpretation]. Lviv. 300 p. [in Ukrainian].
3. Ilnytskyi, M. (1995). *Vid "Molodoi Muzy" do "Prazkoi shkoly"* [From "Young Muse" to "Prague School"]. Lviv. 318 p. [in Ukrainian].
 4. Ilnytskyi, M. (1991). *Krasy svichado* [Beauty mirror]. *Rozsypani perly*. Kyiv: Dnipro. P. 6–17. [in Ukrainian].
 5. Karmanskyi, P. (1996). *Oi luli, smutku: Poezii* [Oh lullaby, sadness: Poems]. Uzhhorod: Polychka "Karpatskoho kraiu". № 6 (49). 416 p. [in Ukrainian].
 6. Morenets, V. (2001). *Natsionalni shliakhy poetychnoho modernizmu pershoi polovyny 20 st.: Ukraina i Polshcha* [National paths of poetic modernism of the first half of the 20th century: Ukraine and Poland]. Kyiv: Vydavnytstvo Solomii Pavlychko "Osnovy". 327 p. [in Ukrainian].
 7. Pavlychko, S. (1999). *Dyskurs modernizmu v ukrainskii literaturi: Monohrafiia* [Discourse of modernism in Ukrainian literature: Monograph]. Kyiv: Lybid. 447 p. [in Ukrainian].
 8. Polishchuk, Ya. (2002). *Mifolohichniy horizont ukrainskoho modernizmu. Monohrafiia* [Mythological horizon of Ukrainian modernism. Monograph]. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV. 392 p. [in Ukrainian].
 9. *Rozsypani perly: Poety "Molodoi Muzy" (1991)*. [Scattered pearls: Poets of "Young Muse"] / arranged by., author of the foreword and comments M. M. Ilnytskyi. Kyiv: Dnipro. 710 p. [in Ukrainian].
 10. Rubchak, B. (1991). *Probnyy let* [Trial flight]. *Rozsypani perly*. Kyiv: Dnipro. P. 18–41. [in Ukrainian].
 11. *Slovyk symboliv* [Dictionary of symbols]. URL: <http://www.slovarik.kiev.ua/symbol> (reference date: 02.09.2022) [in Ukrainian].
 12. *Sova: symbolizm, oberehove znachennia ta roboty maistriv Mykolaivshchyny* [Owl: symbolism, protective meaning and works of Mykolaiv region masters]. URL: <https://ocnt.com.ua/sova/> (reference date: 02.09.2022) [in Ukrainian].
 13. *Tsykada komakha. Sposib zhyttia i seredovyshe prozhyvannia tsykady* [Cicada insect. Lifestyle and habitat of cicadas]. URL: <https://animal.in.ua/tsykada-komaha-sposib-zhittya-i-seredovishhe-prozhivannya-tsikadi/> (reference date: 02.09.2022) [in Ukrainian].
 14. Yakovenko, S. (2006). *Romantyky, estety, nitssheantsi. Ukrainska ta polska literaturna krytyka rannoho modernizmu* [Romantics, aesthetes, Nietzscheans. Ukrainian and Polish literary criticism of early modernism]. Kyiv: SP "Chasopys "Krytyka". 296 p. – Imen. pokazhch.: p. 288–295. – Bibliohr.: p. 273–287. [in Ukrainian].
 15. Shumylo, N. M. (2003). *Pid znakom natsionalnoi samobutnosti* [Marked by the national identity]. Kyiv: Zadruha. 354 p. Alf. pokazhch. P. 339. Bibliohr. u pidriad. prymit. [in Ukrainian].
 16. *Yashchirka, symbol choho* [A lizard, a symbol of what]. URL: <https://jak.bono.odessa.ua/articles/jashhirka-simvol-chogo.php> (reference date: 02.09.2022) [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії: 08.09.2022

Схвалено до друку: 25.11.2022

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛІНГВІСТИКИ

УДК 81'255.4:811.11

DOI 10.35433/philology.3 (98).2022.68-78

ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ РЕКЛАМНИХ СЛОГАНІВ АВТОМОБІЛЬНИХ КОМПАНІЙ ЗА ДОПОМОГОЮ ВІЛЬНИХ ПРОГРАМНИХ ПРОДУКТІВ

О. А. Башманівський*, **К. Т. Яриновська****, **І. В. Лиса*****

У статті проаналізовано лексико-граматичні особливості перекладу рекламних слоганів автомобільних компаній за допомогою програм-перекладачів, наявних у вільному доступі, зокрема одних із найбільш популярних в Україні – GoogleTranslate та Pereklad.online.ua. Було визначено універсальні для цього різновиду текстів характеристики та способи їх лексичного й граматичного оформлення, а також можливості перекладу англійською мовою як за допомогою вільних програмних продуктів, так і професійних перекладачів. Установлено, що слоган – це коротке рекламне повідомлення, яке виражає основну ідею компанії, товару, послуги, – максимально поєднує в собі інформативну, експресивну й естетичну функції. Рекламний слоган наслідує основні мовні тенденції сучасного світу, адже мова не статична, вона збагачується лексичними одиницями, приймає нові форми. Визначено, що рекламні слогани зазвичай містять чіткий фактаж даних; ці дані, зі свого боку, мають бути достовірними, вичерпно поясненими, а отже, і зрозумілими. Під час перекладу рекламних слоганів компетентній особі варто враховувати характер споживача, мету тексту, мовні якості оригінального тексту, культурну й індивідуальну специфіку мови в мультлінгвістичному та естетичному аспекті споживача й багато іншого. Переклад рекламного слогану українською мовою повинен відбуватися зі збереженням відносної рівності змісту, смислу, семантики, стилістики та функціонально-комунікативної інформації, яка наведена в оригіналі й у перекладі. Переклад рекламного слогана – досить складний процес, і за умови неправильного розуміння його змісту або незнанні задумки автора сприймання змісту інформації може спотворюватися. Варто зазначити, що системи машинного перекладу поки що відіграють лише допоміжну роль і дають змогу задовільно перекласти лише нескладні синтаксичні та лексичні конструкції, зокрема й рекламні слогани.

Ключові слова: рекламний слоган, вільні програмні продукти, машинний переклад.

* кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри слов'янських і германських мов
(Житомирський державний університет імені Івана Франка),
olex_bash@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-2137-0305

** викладач кафедри слов'янських і германських мов
(Житомирський державний університет імені Івана Франка),
kyarik555@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-1922-7494

*** аспірантка кафедри журналістики, реклами та PR
(Житомирський державний університет імені Івана Франка),
ira.lisa2806@ukr.net
ORCID ID: 00000-0001-7581-7398

LEXICAL AND GRAMMATICAL FEATURES OF TRANSLATING SLOGANS OF AUTOMOBILE COMPANIES WITH THE HELP OF FREE SOFTWARE PRODUCTS

Bashmanivskyy O. L., Yarynovska K. T., Lysa I. V.

The article analyzes lexical and grammatical features of translating advertising slogans of automobile companies with the help of freely available translation programs, including some of the most popular in Ukraine – Google Translate and Pereklad.online.ua. It defines the universal characteristics for this kind of lexical material and methods of their vocabulary and grammar constructions and translation services for English both by free software, and professional translators. It is established that the slogan is a short advertising message that expresses the basic idea of the company, goods, services – as much as possible combines informative, expressive and aesthetic functions. When translating advertising slogans, the translator must take into account: the purpose of the text, the character of the consumer, the linguistic qualities of the original text, the cultural and individual abilities of the language in the cultural aspect of the consumer and many other factors. The translation of an advertising slogan into Ukrainian must be carried out in order to preserve the relative equality of the content, semantic, stylistic, functional and communicative information contained in the original and in the translation. Translating a slogan is a complicated process, and misinterpretation of the slogan's content or ignorance of the author's ideas may distort the content of the information. Today's realities require attention to translating advertising texts, also in terms of their psychological impact on the mass audience. Promotional texts must contain clear factual information; they must be comprehensible and therefore clearly understood. It should be noted that machine translation systems still play only a supporting role and can only satisfactorily translate simple syntactic and lexical structures including advertising slogans.

Keywords: advertising slogan, free software, machine translation.

Постановка проблеми. У сучасному світі сферу людської діяльності неможливо уявити без такого явища, як реклама, яка постійно створюється для привернення уваги до певного товару чи послуги. Уся іноземна продукція, яку продають на території нашої країни, часто імпортується до нас разом із розробленою рекламною компанією та слоганами, які були створені мовою оригіналу. Загалом на наш внутрішній ринок рекламна продукція потрапляє англійською мовою і, відповідно, потребує перекладу українською мовою. З огляду на це додатково не потрібно акцентувати увагу на тому, що від вдалого перекладу рекламного тексту залежатиме процес реалізації товару на нашому ринку й прибутки іноземних компаній.

Один із найбільш складних і водночас творчих перекладів – робота з рекламними текстами. Компанії, котрі співпрацюють із закордонними партнерами, досить часто потребують послуг перекладача в аспекті перекладу рекламних текстів.

Зазвичай разом із продукцією автомобільних корпорацій на наш ринок заходить відразу розроблена рекламна компанія цього товару, але, природно, мовою корпорації, у зв'язку з чим вона потребує адаптації під ринок продажу. При цьому просто перекласти рекламні слогани дослівно недостатньо, необхідно зробити переклад так, щоб текст рекламного повідомлення легко й зрозуміло сприймали, а зміст реклами при цьому міг легко ідентифікуватися й мати в основі ту саму інформацію, що й текст оригіналу.

Здебільшого для перекладу текстів реклами користуються послугами вільногалузевих перекладачів, які вже мають чималий досвід роботи в описаній сфері, тому що в процесі роботи з рекламними текстами перекладачеві варто поєднувати абсолютно різні знання, уміння та навички, адже тільки володіння іноземною мовою (навіть якщо воно надзвичайно високе) недостатньо для того, щоб рекламний текст був перекладений на високому рівні й мав

успіх на ринку. У цьому випадку професійне володіння практикою перекладу має поєднуватись із загальними знаннями маркетингу та психології реклами. З огляду на складність процесу перекладу більшість іноземних компаній, які репрезентують свою продукцію на ринку нашої країни, користуються своїми рекламними слоганами без перекладу. Існування такого формату іншомовного рекламного слогана в етнічному українськомовному середовищі мовою оригіналу, безперечно, має право на існування, але для цього необхідні певні умови. Найпершою з них є цільова аудиторія компанії: вона має володіти англійською (іншою іноземною) мовою. Друга – слоган повинен бути точним та лаконічним для хорошого сприймання й запам'ятовування споживачем. Докладно розглянувши й проаналізувавши наведені нижче приклади, можемо зробити висновок, що в україномовному рекламному середовищі велика частка неперекладних слоганів, котрі не містять складних конструкцій [2], наприклад: Honda – The Power of Dreams. Land Rover – Go Beyond. Проте не всі українці сприймають англійський текст реклами й часом, користуючись автоматизованими перекладачами, намагаються дізнатися про зміст рекламного слогану. Саме цьому й буде присвячена наша наукова розвідка – особливостям перекладу рекламних слоганів автомобільних компаній за допомогою програм-перекладачів, наявних у вільному доступі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перш ніж перейти до аналізу результатів нашого дослідження, зробимо невеликий огляд теоретичних відомостей про рекламний слоган як різновид рекламного тексту. Відразу зазначимо, що рекламний текст – це різновид тексту, який призначений для того, щоб ознайомити аудиторію з конкретним об'єктом реклами, висвітлити всі переваги й переконати у

вигодах такої пропозиції. Мета ж рекламного тексту полягає в тому, щоб звернути увагу реципієнтів і викликати природний інтерес до рекламованого товару або ж послуги. Він має містити певне рекламне звернення й основний аргумент реклами, який згодом набуває розвитку в стижневому рекламному тексті.

Поняття "слоган" (sluagh-gairm) походить із гальської мови й означає "бойовий клич", тільки 1880 року дефініцію "слоган" було вперше використано в модернізованому значенні. Конотативне значення слова – "бойовий клич" – абсолютно точно й дуже образно відображає сутність реклами як ЗМІ: узяти на гачок покупця та знищити галузевих конкурентів. Слоган містить у собі короткий інформацию про компанії, її девіз, місію або ж концепт. Основне завдання слогана – створити образ продукту або послуги в уяві споживача, викликати стійку асоціацію. Досить цікаве визначення дає І. Морозова в книзі "Складаючи слогани": "Слоган – це коротке самостійне рекламне повідомлення, що може існувати ізольовано від інших рекламних продуктів і представляє собою згорнутий зміст рекламної кампанії. При цьому основними завданнями використання слогана є здатність слогана викликати раціональне позитивне ставлення до рекламованого товару і запам'ятовування" [1].

Значну частину досліджень вітчизняних учених-лінгвістів було присвячено загальним питанням проблем перекладу текстів реклами (Т. Бандуля, С. Блавацький, У. Кирмач, В. Зірка, Л. Дядечко, Н. Коваленко, А. Єлісеєва, А. Ковалевська, Н. Кутуза, М. Литвінова, А. Малишенко, Н. М'яснянкін, О. Крутоголова, А. Солошенко та ін). Ця проблема також перебуває в полі зору зарубіжних дослідників, із-поміж яких – О. Дмитрієв, К. Шидо, В. Кеворков, А. Коршунова, Дж. Уїльямс, Н. Копейкіна, Г. Литвинова, Дж. Ліча,

І. Морозова, А. Новодержкіна,
Б. Мюллер, К. Танакі, К. Шрьодер та
ін.

У нашому дослідженні будемо дотримуватися такого визначення: слоган – це коротке за змістом рекламне повідомлення, яке цілісно виражає основну ідею компанії, товару або послуги; максимально поєднує в собі інформативну, експресивну й естетичну функції. Слоган дає змогу виділити товар або послугу серед конкурентів, сформуванню й закріпленню в пам'яті споживача його образ. На основі цих визначень виділимо основні особливості слоганів: стислість і точність, оригінальність, виразність, відповідність цілям та основній концепції рекламної компанії, запам'ятовуваність, відповідність цільовій аудиторії, можливість перекладу іншими мовами, збереження торгової марки.

Мета статті – репрезентація лексико-граматичних особливостей перекладу рекламних слоганів автомобільних компаній за допомогою програм-перекладачів.

Поставлена мета передбачає виконання таких завдань: 1) проаналізувати лексико-граматичні особливості перекладу рекламних слоганів автомобільних компаній за допомогою програм-перекладачів; 2) описати результати виявлення типових особливостей мовного оформлення рекламних слоганів; 3) визначити рекомендації щодо перекладу досліджуваного матеріалу.

Методологічна база. Під час збирання, опрацювання та опису досліджуваних матеріалів було використано аналіз, синтез, індуктивний та дедуктивний методи, а також методи вибірки, групування, узагальнення й систематизації.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Більшість рекламодавців в Україні – закордонні компанії, які стикаються з проблемою перекладу рекламних текстів, зокрема слоганів, та їхньою адаптацією в українській рекламі. Це

означає, що зміст рекламного повідомлення, яке в англійській мові виражається через зміни формальних характеристик слів, українською передається поєднанням перекладених слів. У процесі перекладу рекламних текстів англійською мовою в деяких ситуаціях перекладачі не перекладають текст, проте просто формують його семантичний еквівалент українською мовою.

Варто зазначити, що вербальний текст є основним компонентом реклами, представляючи її змістовно-композиційну структуру: слоган, тема, домінуючий рекламний текст, фразо-відлуння – такі елементи являють собою основну інформативну та експресивну складову. У рекламному тексті всі перераховані вище складові можуть функціонувати як разом, так й окремо, наявність усіх чотирьох не обов'язкова [9].

Зазвичай робота над перекладом рекламного тексту зводиться до того, що фахівці прагнуть залишити тільки основу, яка відмінно себе проявила в інших країнах, але при цьому переробити його так, щоб він був милозвучним етнічною мовою споживача. Зрозуміло, що від того, наскільки якісним буде переклад рекламного тексту, залежатиме подальше просування продукції на ринку.

З огляду на зазначене зауважимо, що реалізація продукції цілком залежить від успішної реклами, тому в процесі перекладу потрібно уважно вдумуватися в зміст та авторську ідею перекладеного тексту, особливо важливо уникати двозначних висловів, тому що це може негативно позначитися на подальшому просуванні продукції на ринку, у зв'язку з тим що зміст рекламного повідомлення може бути повністю спотвореним для потенційного споживача.

Для багатьох рекламістів текст іноземною мовою слугує тільки способом розуміння стрижневої ідеї рекламного товару чи продукту. Текст реклами досить часто

переписують відповідно до мови країни споживача, урахувуючи його національну специфіку в тих конкретних випадках, якщо точний переклад не є обов'язковим, перекладач користується аналогічними чи близькими за змістом фразами, котрі обов'язково повинні бути з урахуванням традиційних, етнічних, національних і соціальних особливостей, стереотипів поведінки конкретної цільової аудиторії, на яку спрямована рекламована продукція [8].

Проте в нашому дослідженні ми зосередимося на адекватності перекладу за допомогою автоматизованих перекладачів – програмного забезпечення, яке постійно розвивається й покращується. Сьогодні нас має зацікавити термін *translation memo* – накопичувальна база даних, яка працює за принципом накопичення перекладів (програми-перекладачі, які доєднані до цієї бази, зберігають архіви вдалих перекладів, зроблених разом із корекцією людини-перекладача).

Створена база паралельних корпусів зберігає попередньо створені переклади для їх можливої повторної обробки програмами автоматизованого перекладу (*computer-aided translation*), які не варто плутати з програмами машинного перекладу (*machinetranslation*) – пам'ять перекладу нічого не перекладає сама по собі, водночас машинний переклад (МП) заснований на генерації перекладів за результатами граматичного розбору вихідного тексту. Загалом програми-перекладачі використовують алгоритм нечіткої відповідності, який потребує подальшого редагування [9]. Більшість користувачів глобальної мережі не користується програмним забезпеченням професійних перекладачів, а застосовують найбільш поширені в нашій країні ресурси – Google Translate або *Pereklad.online.ua*.

Google Translate – найпопулярніший онлайн-перекладач світу і третій за

популярністю проєкт компанії Google (після пошуку й пошти). Зазначимо, що з простими лексичними конструкціями Google Translate справляється доволі вдало. Основна його перевага – він уміє розпізнавати автоматично понад 80 мов світу, що дає змогу просто скопіювати текст і, вставивши його у вікно перекладача, перекласти (Google визачить, що це за мова, і зробить відповідний переклад) [12].

Менш відомий онлайн-перекладач *Pereklad.online.ua* може перекладати тексти обсягом до 800 символів відповідно до певної тематики: авто, бізнес, інтернет, загальний, право, техніка. Інтерфейс цього онлайн-перекладача простіший за оформленням і не позбавлений вкрапель реклами, проте має певні досить вдалі функції: озвучування перекладу, можливість надіслати їх на пошту, роздрукувати або розповсюдити в соціальних мережах. Проте варто наголосити також на певних недоліках: відсутність функції моментального перекладу, недостатня інформативність інтерфейсу, невелика база перекладів [11].

У нашому дослідженні ми порівнюємо можливості цих онлайн-перекладачів з авторським професійним перекладом слоганів рекламних компаній автомобільних брендів. Щоб оцінити, наскільки вдалим виявився переклад за допомогою вільних програмних продуктів, необхідно сформулювати критерії його якості. Найшвидший, найдоступніший і найлегший спосіб вимірювання якості машинного перекладу – це порівняння з перекладом, який зробив професійний перекладач. Сегменти (часто речення) варіанта машинного перекладу текстів порівнюють зі схожими сегментами деяких референтних / довідкових перекладів людиною. Тому поняття точності та її відповідності в оцінному аспекті перекладу можемо пояснити так: точність – це певний відсоток слів, які були перекладені точно, а відповідність – це відсоток усіх перекладених слів [1].

Оскільки МП часто використовують тільки для отримання загального уявлення про зміст вихідного тексту, з цього погляду, окрім оцінки помилок, необхідно також оцінювати результати виведення МП, які вимірюють безпосередньо двома параметрами перекладу – правильністю й точністю, а також містять додаткові параметри (інформативність, повноту, чіткість та логічний порядок змісту тексту).

Зважаючи на це, розглянемо варіанти перекладу за допомогою онлайн-перекладачів Google Translate та Pereklad.online.ua. і порівняємо їх з авторськими перекладами наявних рекламних кампаній відомих автомобільних брендів, використавши інформацію з Інтернет-сайтів провідних світових автомобільних компаній.

Chevrolet Cars. The road isn't built that can make it breathe hard! – "Автомобілі Chevrolet. Дорога не побудована, що може змусити її дихати важко!" (GoogleTranslate) [10]; "Автомобілі Chevrolet. Дорога не побудована, це може вимушувати це задихнутися!" (Pereklad.online.ua) [11]; "Автомобілі Шевроле. Ще не побудована та дорога, яка змусить вас збитися з ритму!" (авторський переклад). У цьому разі використання інверсії та пасивних конструкцій не дало змоги онлайн-перекладачам зробити переклад зрозумілим.

Проблему перекладу повідомлень реклами та слоганів виділяють в окрему частину роботи зі специфічними текстами (рекламними), оскільки це має певні особливості. У процесі нашого дослідження можемо встановити, що прямий і дослівний переклад рекламного повідомлення чи слогану, який може здатися найлегшим, найчастіше неможливий, а якщо й можливий, то він не передасть авторського значення.

Land Rover. Go beyond. – "Land Rover. Вийти за межі" (GoogleTranslate)[10]; "Сухопутний Блукач. Підіть" [11] (Pereklad.online.ua). "Ланд Ровер ... і цілого світу замало" (авторський переклад). У цьому разі

навіть стислий телеграфний стиль салогана не зробив машинний переклад зрозумілим для споживача.

Відповідно до цього прикладу варто зазначити, що пошук варіанта адекватного перекладу рекламних текстів ускладнюють такі лінгвістичні риси: лексичні одиниці з декількома значеннями, стилістична забарвленість і специфіка лексики, уживання лексики в переносному значенні, для посилення образності вживання фразеологічних зворотів [5].

Driven by passion. FIAT. (It is driven by passion) – "Керований пристрастю. FIAT. (Це рухається пристрастю)" (Google Translate) [10]; "Управляється пристрастю. УКАЗ. (Цим управляє пристрасть)" (Pereklad.online.ua) [11]; "Керований пристрастю. Фіат" (авторський переклад). Тут Google надав майже бездоганний переклад, навіть незважаючи на еліптичну структуру рекламного тексту.

Варто зазначити, що в мові існує порівняно невелика кількість таких слоганів, у роботі з якими застосовують прямий переклад, і в кінцевому результаті він буде звучати адекватно. Прямий переклад найкраще використовувати мінімально, оскільки він не враховує особливостей культури мови, з якої перекладаємо [3]. Одним із найскладніших проблем перекладу можна вважати пошук відповідних різноманітних літературних і історичних паралелей, також для правильного розуміння цитат, алюзій, ідіом, наведених у рекламі, потрібні розгалужені знання в споживача повідомлення [6].

Mercedes-Benz. Engineered to move the human spirit (It is engineered...) – "Mercedes-Benz. Розроблений для переміщення людського духу (Він розроблений ...)" (GoogleTranslate) [10]; "Mercedes-benz. Споруджено, щоб перемістити людський дух (Це споруджено)" (Pereklad.online.ua) [11]; "Мерседес Бенц. (Створено для переміщення людської душі) – Йди до своєї зірки!" (авторський переклад). І в цьому разі перший варіант майже

відповідає змістовій формі рекламного слогана.

Розглядаючи особливості перекладу рекламного слогану, наголосимо на встановленні відповідності прагматичного та семантичного компонентів, які перебувають у відношеннях ієрархії: домінують роль у рекламі відіграє практичний компонент, що зумовлений емоційною та логічною аргументацією, а компонент семантики є додатковим. Прагматичний аспект змісту визначає не тільки тему повідомлення, а й комунікативне функційне навантаження кожного елемента тієї чи тієї семантичної структури [5]. Ця особливість є визначальною для перекладу рекламних текстів, оскільки вона описує можливість варіацій семантичного компонента, але за умови, що вони не спричиняють інших змін у прагматичному компоненті рекламного тексту, тобто цілком передбачувану в тексті емоційну й логічну аргументацію, що під час перекладу має залишатися незмінною.

Porsche – There is No Substitute – "Порше – Немає заміника Порше" (GoogleTranslate) [10]; "Porsche – There – Жодна Заміна" (Pereklad.online.ua) [11]; "Іншого варіанта не існує" (авторський переклад). Загалом заперечні форми у формуванні рекламних слоганів використовують рідко, проте нескладна конструкція тексту досить зрозуміло була перекладена штучним інтелектом обох програм.

Chevrolet. Eye it – try it – buy it! – "Шевроле. Погляньте – спробуйте – купіть!" (GoogleTranslate) [10]; "Chevrolet. Око це – пробують це – купують це!" (Pereklad.online.ua) [11]; "Шевроле. Дивись на нього! – Випробуй його! – Купи його!" (авторський переклад). Цей слоган, створений за допомогою дієслів для заклику до дій, є найвиразнішим прикладом вдалих рекламних текстів, був доволі зрозуміло перекладений Google перекладачем.

Необхідно зазначити, що навіть професійний перекладач повинен шукати досить-таки специфічні засоби для передавання змісту та стилістики складових оригінального тексту: ефективний переклад медійного тексту чи реклами тісно скомпільований із прогнозуванням етнічної мовної реакції реципієнта мовою перекладу, специфіки національної психології, відмінностей у культурі, історії та традиціях; рекламний текст не перекладають дослівно через характерну специфічність, бо тоді він утрачає первинну мету й силу впливу; переклад рекламних текстів готує перекладача до наявності великого обсягу лінгвістичних, а найчастіше й екстралінгвістичних знань і, звісно, почуття стилю [6].

Drive the new Paseo. Fall in love. Your future a waits down the road. – "Драйв новий Paseo. Закохатися. Ваше майбутнє чекає вниз по дорозі." (GoogleTranslate)[10]; "Управляйте новим Пікніком. Закохайтеся. Ваше майбутнє чекає внизу дорогу" (Pereklad.online.ua) [11]; "Тойота Пасео – Керуй новою Paseo. Закохайся. Твоє майбутнє чекає на тебе попереду" (авторський переклад).

Під час перекладу професійними перекладачам треба вдаватися до варіації чи адаптації іноземного слогана для уникнення банальності та задля передачі всіх соціолінгвістичних особливостей рекламного тексту. Це зумовлено насамперед тим, що в англійській мові та традиції, прості фрази мають певне непросте значення, специфічне смислове навантаження, що може втратитися в процесі прямого перекладу [7]. Саме тому під час перекладу доводиться підбирати еквівалент, який більше виражає зміст загальної рекламної кампанії. Часто в роботі перекладача з текстами реклами не враховують специфічних культуролінгвістичних та власне лінгвістичних характеристик, а це може вплинути на основний зміст в процесі перекладу. Отже, здійснюючи переклад будь-якого, навіть не рекламного тексту, маємо пам'ятати

про особливу комунікативну спрямованість реклами.

Nissan – Just wait you drive it. – "Ніссан – Тільки зачекайте, як ви їдете" (Google Translate) [10]; "Nissan – Лише чекають, ви управляєте цим" (Pereklad.online.ua) [11]; "Ніссан. Просто почекай, поки сядеш за кермо (Задоволення без зволікання)" (авторський переклад). Тут рекламний слоган був досить невдало перекладений онлайн-перекладачами, незважаючи на прості конструкції.

Peugeot-The drive of your life. – "Peugeot Привід вашого життя" (Google Translate) [10]; "Peugeot їзда вашого життя" (Pereklad.online.ua) [11]; "Пежо. Драйв у твоєму житті" (авторський переклад). У цьому рекламному тексті ми можемо побачити, як займенники посилюють вплив на споживача певною адресністю звертання, проте й тут тільки авторський переклад дає змогу передати сутність ідеї рекламного слогана.

Subaru. The Beauty of All-Wheel Drive – "Subaru. Краса повного приводу." (Google Translate) [10]; "Subaru. Краса їзди All-wheel" (Pereklad.online.ua) [11]; "Субару. Краса повнопривідного автомобіля" (авторський переклад). У цьому перекладі можемо відзначити, що згадана вище технологія translation memoгу дає змогу ідеально перекласти цей слоган Google Translate за наявності цього тесту в "базі корпусів".

Рекламний текст, який характеризується винятковою специфічністю, ніколи не варто перекладати дослівно, оскільки він може втратити силу впливу й конкретний зміст. Під час перекладу текстів реклами іноземними мовами рекомендують урахувати психологічні, традиційні, етичні, характеристики цільової аудиторії й реципієнта, мовну специфіку країни, для якої цей текст призначений [4].

Skoda. Simply Clever. – "Skoda. Просто розумний" (Google Translate) [10]; "Skoda. Просто Розумний" (Pereklad.online.ua) [11]; "Шкода. Просто геніально" (авторський

переклад). І знову бачимо, що штучний інтелект із дослівним перекладом суттєво програє креативу людини.

Необхідно також зважати на те, що англійська мова – одна з аналітичних, а українська, навпаки, синтетична, саме тому зміст словосполучення чи фрази, котрий англійською передається лише змінами формальних лексичних характеристик, українською буде передаватись сполученням змістів кількох слів. Саме тому рекламні тексти досить часто не перекладають, а тільки знаходять їхній так званий «семантичний еквівалент».

Peugeot. The lion goes from strength to strength. – "Пежо. Лев переходить від сили до сили" (Google Translate) [10]; "Peugeot. Лев йде від сили до сили" (Pereklad.online.ua) [11]; "Пежо. Лев набирає силу" (авторський переклад). У перекладі цього слогану ми бачимо, що виразність прийому порівняння рекламного тексту павністю втрачається без перекладу людиною-перекладачем.

Jaguar cars. The art of performance. Grace.... space... pace. – "Автомобілі Jaguar. Мистецтво перформансу. Благодать простір... темп" (Google Translate) [10]; "Автомобілі ягуара. Мистецтво виконання. Грейс.... простір. темп..." (Pereklad.online.ua) [11]; "Автомобілі Ягуар. Мистецтво виконання. Витонченість ... Простір ... Швидкість" (авторський переклад). Тут, коли дослівний переклад онлайн-перекладачів був би доречним, підвела неможливість програмних продуктів підібрати вдалі епітети.

Визначено раніше, що слоган – це коротке рекламне повідомлення, яке виражає основну ідею компанії, товару, послуги, – максимально поєднує в собі інформативну, експресивну й естетичну функції. Як і реклама, рекламний слоган наслідує основні мовні тенденції сучасного світу, адже мова не статична, вона збагачується лексичними одиницями, приймає нові форми. Реалії, у яких ми живемо, змушують перекладачів більш трепетно ставитися до перекладу

текстів реклами, навіть у контексті їх психологічного впливу аудиторію реципієнтів. Тексти реклами мають складатися з правдивих, чітких фактичних даних; вони повинні бути вичерпними й точно зрозумілими. Під час перекладу рекламних текстів перекладачеві необхідно враховувати наступні чинники: мету тексту, мовні якості тексту оригіналу, характер споживача, культурні та індивідуальні можливості мови в соціальному аспекті представника цільової аудиторії тощо.

Висновки та перспективи дослідження. Отже, можна зробити висновок, що комплексний аналіз рекламних слоганів і їхніх трансформацій під час перекладу англійською мовою дає змогу виявити універсальні для цього різновиду рекламних текстів характеристики, композиційну структуру та способи їхнього лексичного й граматичного оформлення, а також засоби формального зв'язку. Установлено, що, створюючи рекламний текст, автор знаходить лексико-психологічний підхід до споживача товару для не тільки зацікавлення, а й переконання в повній оригінальності цього продукту. Тому перекладачеві необхідно користуватися специфічними засобами для передачі змісту та стилістики складових тексту-оригіналу. Лише в такому разі досягається приблизна еквівалентність між текстом-оригіналом і грамотним перекладом,

що й безпосередньо впливає на комунікативний ефект реклами.

Під час дослідження можливості застосування вільних програмних продуктів для перекладу рекламних слоганів автомобільних компаній англійською мовою було встановлено, що системи автоматизованого перекладу наразі відіграють тільки допоміжну роль і сьогодні здатні задовільно декодувати й перекласти лише нескладні синтаксичні та лексичні конструкції. Доступне програмне забезпечення поки що не дає змоги розібратися в багатозначності лексем, алузіях і певних скороченнях, які притаманні більшості рекламних матеріалів. Створена база translation memory дає змогу помітно покращити автоматизований переклад, проте наявні словникові й термінологічні бази корпусів теж не можуть згенерувати ідеального перекладу, водночас вони суттєво прискорюють роботу професійних перекладачів над перекладами текстів. Постійний розвиток такого програмного забезпечення й наповнення баз даних сприятиме появі більш точних і відповідних машинних перекладів.

Перспективи наукових пошуків убачаємо у вивченні та репрезентації особливостей перекладу рекламних слоганів компаній, котрі охоплюють сфери життя людини, відмінні від репрезентованої в цій розвідці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Башманівський О. Л. Проблеми автоматизованого перекладу ділової кореспонденції за допомогою вільних програмних продуктів. Збірник наукових статей "Society. Document. Communication". "Соціум. Документ. Комунікація". 2016. № 2. С. 79–90.
2. Вінарєва О. В. Структурний, семантичний і прагматичний аспекти англійських торгових назв (на матеріалі веб-сайтів мережі Інтернет): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Київський національний лінгвістичний університет. Київ, 2005. 327 с.
3. Ворначев А. О. Композиційна організація текстів реклами автомобілів (на основі англійської реклами авто). Гуманітарні проблеми становлення сучасного фахівця: матеріали VII всеукраїнської наук.-практ. конф. (Київ, 29–31 березня 2006 р.). Київ, 2006. С. 111–113.
4. Ворначев А. О. Прагматична функція рекламних текстів. Вісник Київського національного лінгвістичного університету. 2007. Т. 10. № 2. С. 125–130.

5. Кирмач У. К. Особливості національних, культурних, ментальних та гендерних характеристик при перекладі іншомовних рекламних текстів. Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. 2011. № 9 (220). С. 161.
6. Крилова-Грек Ю. М. Психолінгвістичний підхід до питання перекладу тексту. Практична психологія та соціальна робота. 2008. № 8. С. 74–76.
7. Лапінська І. П., Отрощенко Є. Г. Художня форма слогана. Мова, комунікація і соціальне середовище. 2001. № 1. С. 76–81.
8. Петрушко Г. В. Особливості перекладу рекламних повідомлень та слоганів в англійській та українській мовах. Вісник психології і педагогіки. Київ: Видавництво університету ім. Б. Грінченка. 2014. № 14. С. 92–94.
9. Сидорук Г. І. Translation Theory Foundations: курс лекцій. Київ: Кондор, 2009. 284 с.
10. Перекладач Google URL: <https://translate.google.com/?hl=uk> (дата звернення: 10.10.2022).
11. Перекладач Pereklad.online.ua. URL: <https://pereklad.online.ua/> (дата звернення 09.10.2022).
12. Google покращує свій онлайн-перекладач. Наука і технології. URL: <http://www.lifeukr.net/archives/31536> (дата звернення: 09.10.2022).

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Bashmanivskiy, O. L. (2016). Problemy avtomatyzovanoho perekladu dilovoi korespondentsii za dopomohoiu vilnykh prohramnykh produktiv [Problems of machine translation of business correspondence using free software products]. Zbirnyk naukovykh statei "Society. Document. Communication". "Sotsium. Dokument. Komunikatsiia". №2. P.79-90. [in Ukrainian].
2. Vinariyeva, O. V. (2005). Strukturnyi, semantychnyi i prahmatychnyi aspekty anhlomovnykh torhovykh nazv (na materialy veb-saitiv merezhi Internet) [Structural, semantic and pragmatic aspects of English-language trade names (on the material of Internet websites)]: dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.04 / Kyivskiy natsionalnyi lnhvistychnyi universytet Kyiv. 327 p. [in Ukrainian].
3. Vornachev, A. O. (2006). Kompozytsiina orhanizatsiia tekstiv reklamy avtomobiliv (na osnovi anhlomovnoi reklamy avto) [Compositional organization of car advertising texts (based on English-language car advertising)]. Humanitarni problemy stanovlennia suchasnoho fakhivtsia: materialy VII vseukrainskoi nauk.-prakt. konf. (Kyiv, Mar. 29–31, 2006). Kyiv. P. 111–113. [in Ukrainian].
4. Vornachev, A. O. (2007). Prahmatychna funktsiia reklamnykh tekstiv. [Pragmatic function of advertising texts]. Visnyk Kyivskoho natsionalnoho lnhvistychnoho universytetu. Vol. 10. № 2. P. 125–130. [in Ukrainian].
5. Kyrmach, U. K. (2011). Osoblyvosti natsionalnykh, kulturnykh, mentalnykh ta hendernykh kharakterystyk pry perekladi inshomovnykh reklamnykh tekstiv. [Peculiarities of national, cultural, mental and gender characteristics in the translation of foreign language advertising texts]. Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka. № 9 (220). P. 161. [in Ukrainian].
6. Krylova-Hrek, Yu. M. (2008). Psykholinhvistychnyi pidkhid do pytannia perekladu tekstu. [A psycholinguistic approach to the issue of text translation]. Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota. № 8. P. 74–76. [in Ukrainian].
7. Lapinska, I. P., Otroshchenko, Ye. H. (2001). Khudozhnia forma slohana. [The artistic form of a slogan]. Mova, komunikatsiia i sotsialne seredovyshe. № 1. P. 76–81. [in Ukrainian].
8. Petrushko, H. V. (2014). Osoblyvosti perekladu reklamnykh povidomlen ta slohaniv v anhliiskii ta ukrainskii movakh. [Peculiar features of translating advertising messages and slogans in English and Ukrainian languages]. Visnyk psykholohii i pedahohiky. Kyiv. Vydavnytstva universytetu im. B. Hrinchenko. № 14. P. 92–94. [in Ukrainian].

9. Sydoruk, H. I. (2009). Translation Theory Foundations: kurs lektsii [lecture course]. Kyiv: Kondor. 284 p. [in English].
10. Perekladach Google. [Google translator]. URL: <https://translate.google.com/?hl=uk> (reference date: 10.10.2022).
11. Perekladach Pereklad.online.ua. [Translator Pereklad.online.ua]. URL: <https://pereklad.online.ua/> (reference date 09.10.2022). [in Ukrainian].
12. Google pokrashchuie svii onlain-perekladach [Google is improving its online translator]. Nauka i tekhnolohii. URL: <http://www.lifeukr.net/archives/31536> (reference date: 09.10.2022). [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії: 16.09.2022
Схвалено до друку: 25.11.2022

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal.
Philological Sciences. Vol. 3 (98)

Вісник Житомирського державного
університету імені Івана Франка.
Філологічні науки. Вип. 3 (98)

ISSN (Print): 2663-7642
ISSN (Online): 2707-4463

УДК 81'42+811.111

DOI 10.35433/philology.3 (98).2022.79-89

AN AUTOBIOGRAPHICAL TEXT: THE SHIFTING OF THE LINGUISTIC FORM (CASE STUDY OF ITS TYPOLOGY AND STYLISTIC FEATURES)

Yu. L. Hlavatska*

The article provides an analysis of modern theoretical and methodological studies focused on the study of autobiographical texts within their typological and stylistic characteristics. It has been specified that the theoretical understanding of autobiographical texts closely correlates with the concepts of anthropocentrism and the autobiographical discourse.

The purpose of our paper is to outline the main vectors of theoretical studies of the autobiography and the biography as texts of the autobiographical discourse. It is believed that the processed data have a fruitful basis for further research of the literary biography. It is noted that the linguistic form of the autobiography has undergone changes due to the skillful description of a person's life as an amazing story via which one can outline his/her image.

The attention has been focused on various scientific approaches to the study of an autobiographical text in modern linguistics. Different classification criteria as well as linguistic and stylistic properties of the autobiography and the biography have been established, such as: retrospectivity, chronology, identity of the author, narrator and protagonist, memory, openness, ratio of the past and the present, a pronounced personal element, ratio of subjective and objective principles.

The article claims that the text of the artistic biography differs from the text of the literary biography. The latter is characterized by a gradual and slow depiction of data from the real life of a specific figure, an arbitrary way of presenting the material, a combination of elements of two styles (artistic and official), awareness of the picture of the past life of the object of the literary biography. Among the stylistic peculiarities of such texts the article distinguished emotional and expressive vocabulary, complex sentences, the author's digressions that reflect his personal positions and "destroy" the ambiguity, one-planning and simplification of the biographical text.

Keywords: *autobiography, biography, literary biography, narrator, protagonist, types of biographical texts, stylistic properties of autobiography, author's position, autofiction.*

* Candidate of Sciences (Philology),
Associate Professor
(Kherson State Agrarian and Economic University),
yuliia_glavatskaya17@ukr.net
ORCID: 0000-0002-1162-0251

АВТОБІОГРАФІЧНИЙ ТЕКСТ: ЗМІНА МОВНОЇ ФОРМИ (НА МАТЕРІАЛІ ЙОГО ТИПОЛОГІЧНИХ І СТИЛІСТИЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ)

Главацька Ю. А.

У статті здійснено аналіз сучасних теоретико-методологічних досліджень, зорієнтованих на вивчення автобіографічних текстів з акцентом на їхні типологічні та стилістичні характеристики. Уточнено, що теоретичне осмислення автобіографічних текстів щільно корелює з поняттями антропоцентризму та автобіографічного дискурсу.

Мета нашої статті полягає в тому, щоб окреслити основні вектори теоретичних досліджень автобіографії та біографії як текстів автобіографічного дискурсу. Вважаємо, що опрацьовані дані мають плідне підґрунтя для подальшого дослідження літературної біографії. Зазначено, що мовна форма автобіографії зазнала змін через умілий опис життя людини як дивовижної історії, крізь призму якої можна окреслити її образ.

Увагу зацентовано на різноманітних наукових підходах до вивчення автобіографічного тексту в сучасній лінгвістиці. Установлено різні критерії класифікацій та описано стилістичні властивості автобіографії й біографії, як-то: ретроспективність, хронологічність, тотожність автора, оповідача та протагоніста, пам'ять, відкритість, співвідношення минулого й сьогодення, яскраво виражене особистісне начало, співвідношення суб'єктивного та об'єктивного начал.

Виявлено, що текст художньої біографії відрізняється від тексту літературної біографії. Останньому властиве поступове та повільне зображення автором даних реального життя конкретної фігури, довільний спосіб презентації матеріалу, поєднання елементів двох стилів (художнього та офіційно-ділового), усвідомлення картини минулого життя об'єкта літературної біографії. Серед стилістичних властивостей таких текстів виокремлюють емоційну та експресивну лексику, наявність складних за будовою речень, авторських відхилень, які відображають особистісні позиції, що "руйнують" однозначність, одноплановість та спрощеність біографічного тексту.

Ключові слова: автобіографія, біографія, літературна біографія, наратор, протагоніст, види біографічних текстів, стилістичні властивості автобіографії, авторська позиція, автофікшен.

Introduction. Anthropocentrism is one of the leading principles of modern linguistics; it involves the study of linguistic phenomena in connection with a human being. There are currently a large number of linguistic studies carried out within the anthropocentric branch, but there is still a lack of theoretical knowledge about a particular linguistic phenomenon.

The research on the problem of the author and their self-expression in the text has a long tradition as it has been the subject of scholarly discussions ever since the emergence of autobiographical studies [17].

It should be noted that for a long time autobiographical scientific works have been considered by scientists only in the aspect of source studies. Most of the theories of autobiographical texts are however focused on explaining and identifying the psychological characteristics of a person, studying the

process of human socialization, gender relations, etc. And each of the sciences in its own way classifies autobiographical texts, defines "autobiography" and highlights features typical for the genre [16: 238]. Autobiography is "a narrative of the past of a person by the person concerned" [34].

Biography and autobiography are related to life description. The beginning of the autobiography closely correlates with the development of the biographical genre texts. Of course, no autobiography is complete, so this brings it closer to other types of biographical texts, such as memoirs or diaries.

Despite the popularity of autobiographical texts and their active studying by scientists, in the literature there seems to be no general definition of the autobiographical discourse, although in some papers we can come across it. The main communicative strategy of the autobiographical discourse is self-

presentation, and the main components of the conceptual sphere are "life" and "memory". The autobiographical discourse is self-referential, since the speaker appears as the main referent of the created discourse.

In our opinion, modern extensive research on the genre of autobiography shows that in most cases the status of the autobiography remains unchanged, unlike the manner of its presentation. As a result, *the literary biography* is foregrounded.

Previous Research in the Area. The autobiographical discourse is typically a complex problem of research, as its case study and composition lead to studying various linguistic phenomena, but not the discourse itself. Recent theoretical developments have revealed such studies focusing on: the types of biographical texts [9], writerly self-representations [16], communicative strategies [4; 5], implementation of text categories and stylistic techniques [12], gender specificity [19], genre properties of biographical writing [6; 7; 10], structure of autobiographical discourse texts [13], forms of the autobiographical discourse manifestation [14], autobiographical narratives [2; 30] as well as aesthetic presentation of biographies [3]. Most studies have tended to focus on the corpus of one author's texts [11; 12; 18], autobiographical texts of the same language speakers [15], persons belonging to the same social status, autobiographies of politicians, actors, for example, etc.

A challenging problem, which arises in this domain, is to present typology and the main linguistic and stylistic features of the autobiography as a linguistic form of the autobiographical discourse. **The aim of this paper** is systematizing and generalizing theoretical studies of the autobiography. It has significant benefits in terms of *the literary biography* investigation. For the current work, it is sufficient to point out that the linguistic form of the autobiography has been changed – it's not merely a narration of a figure's everyday life, but a presentation of the author's personal position, on the

one hand, and the skillful description of an individual's life as an amazing story, through the prism of which one can outline his/her image, on the other hand. "The way he or she organizes and arranges the events of the story shows what the author considers important" [34].

Results and Discussion. In modern science, there is still some considerable controversy surrounding the autobiography. In literary studies we may read: "the autobiography is a literary genre with the author himself being the main character. Autobiographical works, in addition to autobiography, include memoirs, diaries, correspondence, as well as artistic autobiographical works. The text of the literary autobiography is based on the facts of the author's life" [8]. "Autobiography is a way to organize the story of a life and reflect on the past in order to better understand the present" [34].

Using the thesaurus method of analysis and referring to the interpretations of dictionary entries of English-language dictionaries and encyclopedias, we can outline several definitions of the lexical unit "biography". Thus, the Encyclopedia Britannica gives the following interpretation of biography: "biography, form of literature, commonly considered nonfictional, the subject of which is the life of an individual. One of the oldest forms of literary expression, it seeks to recreate in words the life of a human being – as understood from the historical or personal perspective of the author – by drawing upon all available evidence, including that retained in memory as well as written, oral, and pictorial material" [23]. In Merriam-Webster's English dictionary we find: "biography is a usually written history of a person's life" [25]. Cambridge Dictionary provides the following definition of biography: "the life story of a person written by someone else" [24].

Currently two leading opinions regarding the essence of the autobiography are distinguished in the field of modern literary studies: the first

is a traditional trend, according to which it is considered that the indispensable components of autobiography are "the presence of biographical material, the identity of the author, the narrator and the protagonist, first-person narration, and linear chronology" [1: 33]. The representatives of the second approach believe that "the autobiography can be expressed in any form convenient for the author" [1: 33]. Investigating the typological differences between diaries, autobiographies and memoirs, scholars emphasize that in memoirs and diaries attention is focused on "the events experienced by a certain historical person and the people he/she had the chance to meet in his/her life" [1: 34]. Moreover, the dominant role in the autobiography is occupied by the author's personal position.

Various approaches have been put forward to solve this issue such as: source studies, historical and literary, cultural, gender, sociological, psychoanalytic, narrative, cognitive, subject, philosophical and cultural, etc.

There are key questions and notions that are still discussed in the literature. And one of them is why previous studies have almost exclusively focused on autobiographical works in the aspect of source studies. Ya. Bystrov explains this in such a way: "This state of affairs is due mainly to the fact that for many years the autobiography was considered a literary form that could not be fully trusted, where the author and the subject of the narration are condescending and loyal in their characteristics" [2: 24].

The French researcher of the genre of autobiography, Ph. Lejeune, outlines such three dominant key statements of the autobiography: "Identity is the real starting point of autobiography", "The deep subject of autobiography is the proper name", "The autobiographical genre is a contractual genre" [21: 52]. Ph. Lejeune himself assumes that the autobiography is "a retrospective prose narrative produced by a real person concerning his own existence, focusing

on his individual life, in particular on the development of his personality" [22: 2].

Thus, we see that according to the opinion above, firstly, the author of the text appears both the narrator and the protagonist "in the author-narrator-protagonist triad, secondly, the events described in the text are considered authentic, since the description of the character's life reproduces the author's life, thirdly, the autobiography performs the functions of both accommodation and reconstruction, which means the interpretation of the narrator's own life events" [2: 25].

Recent developments in the genre of autobiography have led to the thought that the variety of autobiographic texts corresponds the author's outlook, their life experience as well as worldview. In addition, the author may refer to his/her own emotions and ideas, on the one hand, and correlates the ratio of mental and physical events, on the other hand. Moreover, experts have always seen the diversity and breadth of the problems analyzed in these texts as the fundamental text variation index [1; 2; 4; 9; 26; 31].

Autobiographical texts are currently classified according to various criteria depending on the branch investigating the genre of autobiography and the aspects of its studying. Most studies have tended to focus on the following types of autobiographies: traditional, autobiography of the spirit, political autobiography; artistic, memoir and diary autobiographical texts; activity, social and existential-sensual types of autobiography. Let us emphasize that V. Shcherbytska calls the autobiography of the spirit "the path to success" [19: 6].

E. Sharrow states that "a biography is a specialized form of history. It is an account of events based upon the example of one person's life" [32]. He outlines the following types of biographical texts:

- historical fiction biography;
- academic biography;
- fictionalized academic biography;
- prophetic biography [32].

The first type is stories about famous people who are still alive. As a rule, a few well-known facts about the individual are the basis of such biographies. These texts are oriented on to the reader's entertainment. Nowadays fictional biographies often aim to make either a social or political statement. Political biographies and autobiographies have become popular ways to put to advantage one's personal glory while upgrading an ideology too. The algorithm is the following: some facts of an outstanding figure are presented in the form of an entertaining tale to impress the recipient in spite of validity of the facts. Thus, the functional loading of such texts is enjoyment.

The second type is academic biographies. A person's achievements and documented facts are in the focus of attention. The main peculiarities of such texts are related to the smallest details of an individual's life in combination with his/her accomplishments shown chronologically (childhood, family impacts, education, first love, setting the life goal, its reaching, illnesses, death).

The fictionalized academic biography is a blending of the fictional biography and the academic one as a strong theme, a story line as well as factual accuracy are revealed [32]. The dominant function is to impress the reader and depict in what way one can live his/her own life.

The prophetic biography aims the recipient to be given some exact practical life lessons for him/her to use them in life. All true facts are compiled for a spiritual goal or ideal theme to be developed. After all facts find their approval in perfect statements they can be considered relevant for further individual development. The key function of such a biography is "to inspire an idealistic change in the reader rather than just to provide base entertainment" [32].

Y. Bystrov highlights such types of biography as scientific, documentary and artistic [2: 26]. Hence the principle of identifying the protagonist of the artistic biography (real or fictional individuality) is the basis of such a classification of

biographical texts. The scientist suggests paying attention to the fact that the subject of activity (scientific, documentary and journalistic or literary and artistic) is the dominant criterion for distinguishing the specified types of biographies: "a historian or a literary critic (a subject of scientific activity) creates a scientific biography, a publicist (a subject of documentary and journalistic activity) creates a documentary biography, a writer (a subject of a literary and artistic biography) creates an artistic biography" [2: 26].

Roy Pascal in his "Design and Truth in Autobiography" states: "It (autobiography) involves the reconstruction of the movement of a life, or part of a life, in the actual circumstances in which it was lived. Its centre of interest is the self, not the outside world, though necessarily the outside world must appear so that, in give and take with it, the personality finds its peculiar shape" [29: 9]. He affirms that traditionally the availability of biographical material, the identity of the author, the narrator and the protagonist, a first-person narration, and a linear chronology are obligatory for the genre of autobiography [29: 9]. Proponents of the free interpretation of the autobiography believe that the autobiographer has the right to imagine himself in any form he considers appropriate and convenient; any work reproducing the author's personality appears as an autobiography [29: 9]. "The speaker may narrate an event in such a way that the self does not have to accept responsibility for the outcome. It can be described as happening to the protagonist because of the actions of others" [34].

Modern researchers note the following stylistic properties of the autobiography:

- retrospectiveness;
- chronological sequence of events;
- the identity of the author, the narrator and the protagonist;
- memory as the most important category of an autobiographical text;
- openness;

- ratio of the past and the present;
- the plan of the mature narrator in the present and the plan of his "I" in the past;
- a pronounced personal principle;
- ratio of subjective and objective principles [2; 3; 6; 9].

The literature review shows that the autobiography is classified into an artistic autobiography and an autobiographical document. The English researcher, V. Spengemann, thinks that there are two judgments regarding the autobiography:

- a text containing autobiographical (documentary) and non-artistic materials. The personality is described by providing only data touching on his / her life, views and status in modern world;

- a text in which a person presents himself/herself in such a way that he / she considers appropriate – "only in this way one can reveal one's inner essence, one's self" [33].

We emphasize that the two above-mentioned types of the autobiography differ. The documentary autobiography, on the one hand, refers to memoir-biographical prose. Its purpose is to outline the author's personality in a broad sense, to provide a certain list of events in his/her life, to demonstrate the uniqueness of his/her philosophical concepts, and the socio-historical environment of the era in which he/she lives.

S. Sargar draws a distinction between biography and autobiography [32]. He sees the difference "in their literary motives and aspects as forms. The motive behind writing a biography is to create a memorial of the hero. A biographer presents or tries to present the detached, impersonal account of the personality of his hero and exercises his faculty of imagination to make it more interesting. On the contrary, the autobiographer creates his own faithful portrayal. Another important difference between biography and autobiography is that the former is a complete picture of the life of the hero. The biographer begins his story from the birth and ends

it with the death of his hero. On the contrary, autobiography is not complete work because in it the narrative comes to its end before the death of its hero" [32].

Here we come across the term "autofiction" that can be understood "as a narrative modality that inhabits the referential space likewise colonized by autobiography proper, but at the same time offers a patently enriched and treated, hence fictionalized, and metamorphic, version of the life-story of the autofictionneur" [34].

Y. Bystrov believes that there are several subtypes of the fictionalized biography: "artistic biography, literary biography, novelized biography, and factual artistic biography" [2: 20]. The scholar adds that the mentioned genre varieties of the biography are synonymous, as the key principle of genre creation is the proportional correlation of fact and fiction, since "the basis of the narrative in fictionalized biographies is documentary, but the author embellishes the facts for objective as well subjective reasons" [2: 20].

"The artistic biography is a heterogeneous form in which facts are mixed with the art of narration" [2: 17]. The protagonist of the autobiography does not always appear as a reflection of the author. Such an autobiographical text is characterized by elements of generalization, fiction, lyrical digressions, and peculiar criteria while selecting the material.

Moreover, Ya. Bystrov points out that the peculiarity of artistic biography and autobiography "is the introduction of another subject into the narration – the so-called fictitious narrator for the purpose of objectification and separation of the object of observation from oneself (the author)" [2: 26].

There is an opinion that many autobiographical texts presenting verifiable data of a human being's experience contain documentary and artistic features [2: 27; 13; 14]. D. Herman notes that the autobiography is not only a presentation of facts in chronological order, but also an author's, a writer's artistic idea of reflecting those

events and details that appear factual when a certain person creates his/her own image [26].

Such works are called literary biographies. They differ from artistic biographies. The text of the artistic biography combines the literary laws of the genre of autobiography and the trends of modern literature. The character of the artistic biography is created by the author in the same way as the protagonist of classical fiction, that is, the author's modality – his personal attitude towards the person whose life path is described [2: 27].

The text of the literary biography is characterized by the author's gradual and slow depiction of data from the real life of a certain figure. In addition, one should point out the arbitrary way of presenting the material, the combination of elements of two styles (artistic and official), awareness of the picture of the past life of the person about whom the literary biography is written. Such stylistic features of these texts as emotional and expressive vocabulary, the presence of complex sentences, the author's digressions reflecting personal positions as well as "breaking" the ambiguity, one-planning and simplification of the biographical text are distinguished. 50 Essential Literary Biographies can be found here [20].

According to our observations the change of the linguistic form of the autobiographical text occurs due to a special author's approach to describing the life path of a famous person. Such a feature is revealed by giving the text of the literary biography dramatic, ironical, self-ironical, and metaphorical shading, which are inevitably combined with the spatio-temporal organization of the text of the literary biography and the pragmatic attitude of the author-narrator.

Our attention has been focused on the biography "Steve Jobs: Biography" by W. Isaacson [28]. The result of having read it has further strengthened our confidence in its belonging to the literary biography. W. Isaacson at the very beginning of the biography writes: "*He*

was not a model boss or human being, tidily packaged for emulation. Driven by demons, he could drive those around him to fury and despair. But his personality and passions and products were all interrelated, just as Apple's hardware and software tended to be, as if part of an integrated system. His tale is thus both instructive and cautionary, filled with lessons about innovation, character, leadership, and values" [28: 13]. As we see the author himself underlines Job's broad and complicated nature embracing various aspects of his life – his birth, friendship, preferences, desires, obsession with the product, his assessment of people's capabilities, the attitude towards people, women, in particular, and so on. We believe it is of special interest to examine a short review of the literary biography of Steve Jobs [27].

Conclusions and perspectives. Thus, the shifting of the autobiography from a simple presentation of events to their selection, construction, evaluation is a transition to a story-based and, therefore, aesthetically organized biography, performing the "marginal functions" of non-documentary but artistic literature. The main functional loading of the literary biography is that the recipient not only learns about the life of a famous person, but also is satisfied with what he/she has read. Such an aesthetic recompense leads to the reconstruction of the image of an outstanding figure, on the one hand, and the reflection of the process of the author's personality self-identification, on the other hand. All these features may be revealed by means of linguistic analysis. As the result, the literary biography is a favourable starting-line for investigating various linguistic phenomena.

Future research should further develop and confirm the initial findings mentioned above by studying linguistic and stylistic features of the narrative tone and style of the literary biography "Steve Jobs: Biography" by W. Isaacson.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Баган Х. В. Автобіографія, мемуари, щоденник: типологічні відмінності. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія "Філологічна"*. 2015. № 52. С. 33–35.
2. Бистров Я. В. Англomовний біографічний наратив у вимірах когнітивної лінгвістики і синергетики: монографія. Київ – Івано-Франківськ, 2016. 320 с.
3. Бондарева О. С. Нові форми презентації біографій митців як інтелектуальна провокація: проблеми класифікування. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції*. 2020. № 16. С. 6–15.
4. Бондаренко Я. О. Дискурс акцентуєтованих мовних особистостей: комунікативно-когнітивний аспект: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Київ, 2002. 20 с.
5. Констанкевич І. Українська проза першої половини ХХ століття: автобіографічний дискурс: монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 2014. 420 с.
6. Крикавська О. Жанрологічний аспект вивчення біографічного письма. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія "Філологічна"*. 2008. № 10. С. 367–377.
7. Куницька І. Роман-біографія як жанровий різновид модерністського роману (С. Моем "Місяць і мідяки"). *Сучасні літературознавчі студії*. 2014. № 11. С. 342–348.
8. Літературна автобіографія. *Велика Українська Енциклопедія*. URL: <https://vue.gov.ua> (дата звернення: 03.07.2022).
9. Нікіфорчук С. С. Розмежування типів біографічних текстів англomовної лінгвокультурної традиції. *Одеський лінгвістичний вісник*. 2014. № 4. С. 188–191.
10. Ревуцька С. К., Форгель М. В. Елементи автобіографії у романі Ш. Бронте "Джейн Ейр". *Вісник Університету імені А. Нобеля. Серія «Філологічні науки»*. 2020. № 2 (20). С. 113–118.
11. Риженко К. Автобіографічний дискурс художньої прози Пантелеймона Куліша: дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Київ, 2019. 198 с.
12. Рябова Г. В. Автобіографічний елемент в оповіданні І. Дніпровського "Долина угрів". *Young Scientist*. 2017. № 1 (41). С. 313–316.
13. Сердійчук Л. П. Автобіографія як спосіб самопрезентації мовної особистості. URL: <http://studentam.net.ua/content/view/8546/97/> (дата звернення: 02.06.2022).
14. Сердійчук Л. П. Форми прояву автобіографічного в текстах. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/8562/1/> (дата звернення: 10.06.2022).
15. Сіверська С. Еволюція автобіографії. *Вісник ЛНУ ім. Т. Шевченка*. 2009. № 18. С. 167–174.
16. Сірук В. Автобіографічний дискурс у просторі культурної ідентичності людини. *Studia methodologica*. 2014. № 39. С. 237–239.
17. Смушак Т. В. Концепт самотності та відчуження в українській та французькій літературі першої половини ХХ століття (на матеріалі автобіографічної повісті Наталени Королевої "Без коріння" та автобіографічного роману Ірен Немировської "Вино самотності"): дис. ... канд. філол. наук: 10.01.05. Івано-Франківськ, 2017. 198 с.
18. Цяпа А. Г. Автобіографія як проекція творця та національної літературно-культурної традиції (Улас Самчук, Еліас Канетті): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.05. Тернопіль, 2006. 20 с.
19. Щербицька В. В. Лінгвокогнітивна об'єктивація гендеру автора в англomовному літературному автобіографічному творі ХХІ століття : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Херсон, 2016. 20 с.
20. 50 Essential Literary Biographies. *Flavorwire*. URL: <https://www.flavorwire.com/500732/50-essential-literary-biographies> (дата звернення: 14.09.2022).

21. Allamand C. The Autobiographical Pact, Forty-Five Years Later. *European Journal of Life Writing*. 2018. Vol VII. P. 51–56.
22. Anderson L. *Autobiography*. London – New-York: Routledge, 2001. 156 p.
23. Biography. *Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/art/biography-narrative-genre> (дата звернення: 05.07.2022).
24. Biography. *Cambridge Dictionary*. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/biography> (дата звернення: 05.07.2022).
25. Biography. *Merriam-Webster Dictionary*. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/biography> (дата звернення: 05.07.2022).
26. Herman D. *Autobiography, Allegory and the Construction of Self*. *British Journal of Aesthetics*. URL: http://cogweb.ucla.edu/Abstracts/Herman_95.html (дата звернення: 03.08.2022).
27. Hlavatska Yu. Literary biography of Steve Jobs: a short review. *Modern ways of solving the latest problems in science: proceedings of the XXXVII International Scientific and Practical Conference, Varna, Bulgaria, September 20-23, 2022*. Varna, Bulgaria, 2022. P. 329–332. URL: <https://isg-konf.com/uk/modern-ways-of-solving-the-latest-problems-in-science/> (дата звернення: 21.09.2022).
28. Isaacson W. *Steve Jobs: Biography*. URL: <https://www.studynovels.com/Book/BookDetails?bid=578> (дата звернення: 11.03.2022).
29. Pascal R. *Design and Truth in Autobiography*. (Routledge Library Editions: Autobiography): Routledge, 2015. 262 p.
30. Pavlenko A. Autobiographic Narratives as Data in Applied Linguistics. *Applied Linguistics*. 2007. № 28/2. P. 163–188.
31. Sargar S. D. Autobiography as a Literary Genre. *Galaxy: International Multidisciplinary Research journal*. 2013. Vol. II. Issue. I. URL: <http://www.galaxyimrj.com/Archive/Issue5.pdf> (дата звернення: 28.09.2022).
32. Sharrow E. Know the four types of biographies. URL: <https://edsharrow.medium.com/know-the-four-types-of-biographies-57c0053b1939> (дата звернення: 04.10.2022).
33. Spengemann W. *The Forms of Autobiography: Episodes in the History of a Literary Genre*. Yale : Yale UP, 1980. 254 с.
34. The Genre of Autobiography: Definition and Characteristics. *Owlcation*. URL: <https://owlcation.com/humanities/TheGenreofAutobiography> (дата звернення: 27.09.2022).

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Bahan, Kh. V. (2015). Avtobiografiia, memuary, shchodennyk: ty polohichni vidminnosti [Autobiography, memoirs, diary: typological differences]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Seriia "Filolohichna"*. № 52. P. 33–35. [in Ukrainian].
2. Bystrov, Ya. V. (2016). Anhlomovnyi biohrafichnyi naratyv u vymirakh kohnityvnoi linhvistyky i synerhetyky [English-language biographical narrative in the dimensions of cognitive linguistics and synergetics]: monohrafiia. Kyiv – Ivano-Frankivsk, 2016. 320 p. [in Ukrainian].
3. Bondareva, O. S. (2020). Novi formy prezentatsii biohrafii myttsiv yak intelektualna provokatsiia: problemy klasyfikuvannia [New forms of presentation of artist biographies as an intellectual provocation: problems of classification]. *Literaturnyi protses: metodolohiia, imena, tendentsii*. № 16. P. 6–15. [in Ukrainian].
4. Bondarenko, Ya. O. (2002). Dyskurs aktsentuiovanykh movnykh osobystostei: komunikatyvno-kohnityvnyi aspekt [Discourse of accented linguistic personalities: communicative and cognitive aspect]: avto ref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.04. Kyiv, 20 p. [in Ukrainian].

5. Konstankevych, I. (2014). Ukrainska proza pershoi polovyny 20 stolittia: avtobiohrafichniy dyskurs [Ukrainian prose of the first half of the 20th century: an autobiographical discourse]: monohrafiia. Lutsk Vezha-Druk, 420 p. [in Ukrainian].
6. Krykavska, O. (2008). Zhanrolohichniy aspekt vyvchennia biohrafichnoho pysma [Genreological aspect of studying biographical writing]. *Naukovy zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Seriia "Filolohichna"*. № 10. P. 367–377. [in Ukrainian].
7. Kynytska, I. (2014). Roman-biohrafiia yak zhanrovyi riznovyd modernistskoho romanu (S. Moem "Misiats i midiaky") [Biographical novel as a genre type of modernist novel (S. Maugham "The Moon and Sixpence")]. *Suchasni literaturoznavchi studii*. №. 11. P. 342–348. [in Ukrainian].
8. Literaturna avtobiohrafiia. [Literary autobiography]. *Velyka Ukrainska Entsyklopediia*. URL: <https://vue.gov.ua> (reference date: 03.07.2022). [in Ukrainian].
9. Nikiforchuk, S. S. (2014). Rozmezhuvannia typiv biohrafichnykh tekstiv anhlovnoi linhvokulturnoi tradytsii [Distinguishing the types of biographical texts of the English-language linguistic and cultural tradition]. *Odeskyi linhvistychnyi visnyk*. № 4. P. 188–191. [in Ukrainian].
10. Revutska, S. K., Forhel, M. V. (2020). Elementy avtobiohrafii u romani Sh. Bronte "Dzhein Eir" [Elements of autobiography in Ch. Bronte's novel "Jane Eyre"]. *Visnyk Universytetu imeni A. Nobelia. Seriia "Filolohichni nauky"*. № 2 (20). P. 113–118. [in Ukrainian].
11. Ryzhenko, K. (2019). Avtobiohrafichniy dyskurs khudozhnoi prozy Panteleimona Kulisha [Autobiographical discourse of Panteleimon Kulish's artistic prose]: dys. ... kand. filol. nauk: 10.01.01. Kyiv, 198 p. [in Ukrainian].
12. Riabova, H. V. (2017). Avtobiohrafichniy element v opovidanni I. Dniprovskoho "Dolyna uhriv" [Autobiographical element in I. Dniprovskyi's short story "Valley of Eels"]. *Young Scientist*. № 1 (41). P. 313–316. [in Ukrainian].
13. Serdiichuk, L. P. Avtobiohrafiia yak sposib samoprezentatsii movnoi osobystosti [Autobiography as a way of self-presentation of a linguistic personality]. URL: <http://studentam.net.ua/content/view/8546/97/> (reference date: 02.06.2022). [in Ukrainian].
14. Serdiichuk, L. P. Formy proiavu avtobiohrafichnoho v tekstakh [Forms of autobiographical expression in texts.]. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/8562/1/> (reference date: 10.06.2022). [in Ukrainian].
15. Siverska, S. (2009). Evoliutsiia avtobiohrafii [The evolution of autobiography]. *Visnyk LNU im. T. Shevchenka*. № 18. P. 167–174. [in Ukrainian].
16. Siruk, V. (2014). Avtobiohrafichniy dyskurs u prostori kulturnoi identychnosti liudyny [Autobiographical discourse in human cultural identity's space]. *Studia methodologica*. № 39. P. 237–239. [in Ukrainian].
17. Smushak, T. V. (2017). Kontsept samotnosti ta vidchuzhennia v ukrainskii ta frantsuzkii literaturi pershoi polovyny KhKh stolittia (na materialy avtobiohrafichnoi povisti Nataleny Korolevoi "Bez korinnia" ta avtobiohrafichnoho romanu Iren Nemyrovsky "Vyno samotnosti") [The concept of loneliness and alienation in the Ukrainian and French literature of the first half of the 20th century (case study of Natalena Koroleva's autobiographical novel "Without Roots" and Irene Nemyrovsky's autobiographical novel "The Wine of Solitude")]: dys. ... kand. filol. nauk : 10.01.05. Ivano-Frankivsk. 198 p. [in Ukrainian].
18. Tsiapa, A. H. (2006). Avtobiohrafiia yak proektsiia tvortsia ta natsionalnoi literaturno-kulturnoi tradytsii (Ulas Samchuk, Elias Kanetti) [Autobiography as a projection of the creator and the national literary and cultural tradition (Ulas Samchuk, Elias Canetti)]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.05. Ternopil. 20 p. [in Ukrainian].
19. Shcherbytska, V. V. (2016). Linhvokohnityvna ob'iektyvatsiia henderu avtora v anhlovnomu literaturnomu avtobiohrafichnomu tvorivni XXI stolittia [Linguistic

- objectification of the author's gender in the English-language literary autobiographical work of the 21st century]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.04. Kherson. 20 p. [in Ukrainian].
20. 50 Essential Literary Biographies. *Flavorwire*. URL: <https://www.flavorwire.com/500732/50-essential-literary-biographies> (reference date: 14.09.2022). [in English].
21. Allamand, C. (2018). The Autobiographical Pact, Forty-Five Years Later. *European Journal of Life Writing*. Vol VII. P. 51–56. [in English].
22. Anderson, L. (2001). *Autobiography*. London – New-York: Routledge. 156 p. [in English].
23. Biography. *Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/art/biography-narrative-genre> (reference date: 05.07.2022). [in English].
24. Biography. *Cambridge Dictionary*. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/biography> (reference date: 05.07.2022). [in English].
25. Biography. *Merriam-Webster Dictionary*. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/biography> (reference date: 05.07.2022). [in English].
26. Herman, D. *Autobiography, Allegory and the Construction of Self*. *British Journal of Aesthetics*. URL: http://cogweb.ucla.edu/Abstracts/Herman_95.html (reference date: 03.08.2022). [in English].
27. Hlavatska, Yu. Literary biography of Steve Jobs: a short review. *Modern ways of solving the latest problems in science: proceedings of the XXXVII International Scientific and Practical Conference, Varna, Bulgaria, September 20-23, 2022*. Varna, Bulgaria, 2022. P. 329–332. URL: <https://isg-konf.com/uk/modern-ways-of-solving-the-latest-problems-in-science/> (reference date: 21.09.2022). [in English].
28. Isaacson, W. *Steve Jobs: Biography*. URL: <https://www.studynovels.com/Book/BookDetails?bid=578> (reference date: 11.03.2022). [in English].
29. Pascal, R. (2015). *Design and Truth in Autobiography*. (Routledge Library Editions: Autobiography): Routledge. 262 p. [in English].
30. Pavlenko, A. (2007). Autobiographic Narratives as Data in Applied Linguistics. *Applied Linguistics*. № 28/2. P. 163–188. [in English].
31. Sargar, S. D. *Autobiography as a Literary Genre*. *Galaxy: International Multidisciplinary Research journal*. Vol. II. Issue. I. URL: <http://www.galaxyimrj.com/Archive/Issue5.pdf> (reference date: 28.09.2022). [in English].
32. Sharrow, E. Know the four types of biographies. URL: <https://edsharrow.medium.com/know-the-four-types-of-biographies-57c0053b1939> (reference date: 04.10.2022). [in English].
33. Spengemann, W. (1980). *The Forms of Autobiography: Episodes in the History of a Literary Genre*. Yale: Yale UP. 254 p. [in English].
34. The Genre of Autobiography: Definition and Characteristics. *Owlcation*. URL: <https://owlcation.com/humanities/TheGenreofAutobiography> (reference date: 27.09.2022). [in English].

Стаття надійшла до редколегії: 10.09.2022
Схвалено до друку: 25.11.2022

УДК 811.161.2'4

DOI 10.35433/philology.3 (98).2022.90-105

ПИТОМІ РИСИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ВИСЛОВЛЮВАННЯХ ПЕРЕДОВИХ КУЛЬТУРНИХ ДІЯЧІВ

К. Д. Глуховцева*, І. Я. Глуховцева**

У статті з'ясовано перелік основних ознак української мови, які стають предметом уваги передових культурних діячів, науковців у лінгвістичних афоризмах різних часових зрізів. Джерелами дослідження стали образні висловлювання про мову, репрезентовані в працях відомих учених, передових культурних діячів та поміщені в сучасних збірниках висловлювань про мову. Для реалізації цього завдання використано описовий метод та елементи аналізу лінгвістичних складників тексту.

Аналіз лінгвістичних афоризмів, авторами яких є науковці, передові культурні діячі минулого й сучасності, засвідчує, що до найважливіших питомих рис української мови вони зараховують потужність, багатство виражальних засобів, мальовничість, живописність, милозвучність, мелодійність, гнучкість морфологічних і синтаксичних засобів, поетичність української мови. Ці риси наразі підтверджено науковими розвідками сучасних учених. Мелодійність і милозвучність української мови обґрунтована особливостями вимови голосних і приголосних звуків, будовою українського складу та кількісними показниками частоти звуків, утворених за участю голосу, у текстах різних стилів. Потужність підтверджена стійкістю мовних засобів упродовж століть, багатство виражальних засобів – довжиною рядів лексичних синонімів, розмаїтістю граматичної та синтаксичної синонімії. Мальовничість, живописність, поетичність підтверджена класичними прозовими та поетичними творами, що збагачують світову культуру.

Перспективи дослідження вбачаємо в тому, щоб описати специфіку образних засобів лінгвістичної афористики наукового, публіцистичного та художнього дискурсів.

Ключові слова: потужність, багатство виражальних засобів, мальовничість, живописність, милозвучність, мелодійність, гнучкість морфологічних і синтаксичних засобів, поетичність української мови.

* доктор філологічних наук,
професор кафедри української мови
(ДЗ "Луганський національний університет імені Тараса Шевченка"),
hlukhovtseva@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5581-2204

** кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української філології та журналістики
(Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля),
irynayaroslavna@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3265-4733

ORIGINAL CHARACTERISTICS OF THE UKRAINIAN LANGUAGE IN EXPRESSIONS OF CULTURAL ICONS

Hlukhovtseva K. D., Hlukhovtseva I. Ya.

The article clarifies the list of the most basic features of the Ukrainian language, which have become the focus of attention of leading cultural figures, scientists in linguistic aphorisms of different time periods. The sources of the research were figurative statements about the language, represented in the works of famous scientists, cultural icons and included in modern collections of statements about the language. To implement this task a descriptive method and elements of the linguistic component analysis of the text were used.

The analysis of linguistic aphorisms, whose authors are scientists, cultural icons of the past and present, proves that to the most important specific features of the Ukrainian language they attribute the power, richness of expressive means, picturesqueness, brightness, melodiousness, sweetness, flexibility of morphological and syntactic means, poeticity of the Ukrainian language. These features are currently confirmed by the scientific investigations of modern scientists. The melodiousness and sweetness of the Ukrainian language is based on the pronunciation peculiarities of vowels and consonants, the structure of the Ukrainian syllable, and quantitative indicators of the frequency of sounds formed with the participation of the voice in texts of various styles. The power is confirmed by the stability of linguistic means over the centuries, the richness of expressive means – the length of the rows of lexical synonyms, the variety of grammatical and syntactic synonyms.

Picturesqueness, brightness, and poetics are confirmed by classical prose and poetic works that enrich world culture. We see the prospects of the research in describing the specifics of figurative means of linguistic aphorisms, scientific, journalistic and artistic discourse.

Keywords: *power, variety of expressive means, picturesqueness, brightness, melodiousness, sweetness, flexibility of morphological and syntactic means, poetics of the Ukrainian language.*

Постановка наукової проблеми.

Лінгвістична афористика, або образні висловлювання науковців, передових культурних діячів про мову, завжди були об'єктом уваги вчителів, письменників, учених, адже ці крилаті вислови відрізняються структурною простотою, стислістю та ємкістю змісту, образністю, креативним баченням мовних явищ через призму навколишньої дійсності. Тому системний аналіз стилістичних особливостей, значення, образних засобів цих мовних одиниць буде сприяти виявленню їхньої сутності, поширенню, використанню в практичній роботі зі здобувачами освіти для більш зрозумілого викладу дефініцій складних лінгвістичних явищ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Збірки лінгвістичних афоризмів [2; 3; 57; 32; 34; 27; 38; 44; 47; 51 та ін.] дають підстави констатувати, що ці висловлювання зрідка можуть уживатися в науковому дискурсі [42], епістолярному [48],

частіше в науково-популярному [43; 4; 5; 6; 9; 53; 54; 15; 24; 10; 33; 30; 29 та ін.], публіцистичному [17; 45; 28 та ін.], художньому, особливо поетичному мовленні (М. Рильський, П. Тичина, В. Сосюра, Д. Павличко, Д. Білоус, О. Забужко та ін.). Усе це актуалізує питання основних проблем, які репрезентують образні висловлювання про мову, особливості мовних засобів висловів.

Образність цих мовних одиниць частково описані в працях А. Р. Габідуліної [8], К. Д. Глуховцевої [11; 12; 13] Г. та Ю. Одинцових [27]. Проте системний аналіз змістових складових лінгвістичних афоризмів потребує подальшого вивчення.

Мета дослідження – з'ясувати перелік основних ознак української мови, які стають предметом уваги передових культурних діячів, науковців у лінгвістичних афоризмах різних часових зрізів. Джерелами дослідження стали образні висловлювання про мову, репрезентовані в працях відомих

учених, передових культурних діячів та поміщені в сучасних збірниках висловлювань про мову. Для реалізації цього завдання ми використали описовий метод та елементи аналізу лінгвістичних складників тексту.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Питання питомих рис, потужності української літературної мови, місця національної мови в житті народу завжди були в полі зору передових культурних діячів України. Наприклад, ще 1834 року Ізмаїл Срезневський до першого видання "Кобзаря" Тараса Шевченка, яке датується 1840 р., написав листа до І. М. Снегірьова (тепер цей лист відомий як стаття "Погляд на пам'ятки української народної словесності"), у якому зазначав: "Тепер, здається, уже немає для кого і для чого доводити, що мова українська (або, як декому подобається називати, малоруська) є мова, а не наріччя російської чи польської, як дехто доводив; і багато хто переконаний, що ця мова є однією з найбагатших слов'янських, що вона навряд чи поступиться, наприклад, перед богемською щодо багатства слів і виразів, перед польською мовою щодо мальовничості, перед сербською щодо приємності, що це мова, яка, будучи ще необробленою, може вже порівнятися з мовами культурними; щодо гнучкості і багатства синтаксичного – це мова поетична, музикальна, живописна" [48: 207]. По суті, у цьому висловлюванні учений перерахував основні питомі риси української мови, які й нині властиві їй. Це потужність; багатство виражальних засобів; мальовничість, живописність; милозвучність, мелодійність; гнучкість морфологічних і синтаксичних засобів; поетичність.

Цю думку обстоював також Михайло Драгоманов, який 1882 року відзначав: "Українська мова в багатстві, витонченості і гнучкості форм не поступається ані жодній із сучасних літературних мов слов'янства і не бідна аж ніяк на поняття, аби нею заважко

було перекладати глибину філософських думок і змальовувати високохудожні образи. Це не мова простолоду тільки, як твердять московські невігласи, а мова цілої нації, політичне майбутнє якої іще попереду, але чиє місце на право самостійного розвитку в ряду цивілізованих народів уже завойоване й не може бути зайняте ніким іншим" [49].

Потужність української мови обстоював також український історик, етнограф, прозаїк, поет-романтик, мислитель Микола Костомаров, який, крім того, указував на писемні традиції українців, визнавав вплив старописемної української літературної мови на російську: "Ця мова, відома під іменем руської, мала великий вплив на витворення московської мови вищого світу й літератури: відомо, що Ломоносов учився по граматиці Мелетія Смотрицького й вивчив напам'ять "Псалтир", перекладений на вірші Семеона Полоцького. Руська мова була значно обробленішою, аніж письмова мова Московії; на ній було написано багато книг, на котрі відчувалась потреба і в Москві; притому ж кращі проповідники нашої першої половини XVIII століття були українцями, і хоча намагалися писати по-московському, себто, по-словенськи, та не могли не вносити в свої твори елементів рідного краю" [49].

Французький політик, сенатор, славіст Делямар Казимир (1797–1870) також звернув увагу на багаті традиції українського письменства, своєрідну історію, культуру та ментальність русинів: "В Європі існує народ, забутий істориками, – народ русинів... Цей народ існує, має свою історію, відмінну від історії Польщі і ще більше відмінну від історії Московщини. Він має свої традиції, свою мову, окрему від московської й польської, має виразну індивідуальність, за яку бореться. Історія не повинна забувати, що до Петра I той народ, який ми нині називаємо рутенами, звався руським, або русинами, і його земля звалася Руссю і Рутенією, а той народ, який ми нині звемо руським, звався москвинами, а їх земля – Московією. У

кінці минулого століття всі у Франції і в Європі добре вміли відрізнити Русь від Московії" [49].

Передусім у багатьох образних висловлюваннях про українську мову підкреслено, що мова – ідентифікатор нації. Насамперед це визнавав відомий український учений Олександр Потебня, який обґрунтував думку про те, що мова є однією з ознак нації, бо демонструє своєрідний спосіб мислення, є засобом передачі суспільного й виробничого досвіду: "Правильна, єдина прикмета, за якою ми пізнаємо народ, і водночас єдина, незамінна нічим і неодмінна умова існування народу є єдність мови. <...> Вона є інструментом свідомості й елементарного оброблення думки, і, як інструмент, зумовлює прийоми розумової праці... Тому народність, тобто те, що робить відомий народ народом, полягає не в тому, щоб висловлюватися мовою, а в тому, як висловлюватися" [42: 187].

Як дорогоцінне надбання, скарб розглядав національну мову Борис Грінченко, що називав мову однією з **прикмет** народу, після зникнення якої втрачає свою ідентичність і народ: "Хоть і не можем заперечити, що язык народу не є виключно його єдиним добром, признати мусимо, що язык есть одним із найважливіших прикмет і скарбів народу. Стратить народ свій питомений язык, перестає бути народом, перетворюється, нікчемніє, розпливається, як слина на воді між іншими народами. То теж кожний нарід, що почуває себе народом, дорожить рідною бесідою. Хто ображає річ народну, той ображає святощі народні, ображає весь народ" [17: 203].

Про необхідність розвитку рідної мови як запоруки існування рідної культури, як умови, за якої розквітає й живе нація, говорив і Михайло Грушевський: "У наші часи нема вже старих універсальних культурних мов, кожна народність розвиває своєю рідною мовою культурну працю; весь культурний запас зберігається рідною мовою; мова стає питанням життя і смерті, "бути чи не бути" національного

існування. Від вирішення цього завдання залежить, чи перейде цей народ до культурних націй, чи залишиться на становищі нижчих народів, що можуть задовольнити власними засобами лише нижчі культурні потреби свого суспільства, а для задоволення вищих потреб вони примушені вдаватися до чужої культури, чужої мови" [18: 174]. Тому мову називають кров'ю нації ("Мова – це кров, що оббігає тіло нації. Виточи кров – умре нація. Відбери в народу мову – і він загине" (Юліян Дзерович (1871–1943), священник Української греко-католицької церкви, галицький педагог [27: 8]); чинником консолідації нації ("Мова в Україні – один з найважливіших чинників консолідації нації" (Микола Жулинський [22])); найважливішим ідентифікатором народу ("Мова – найважливіший національний ідентифікатор, завдяки якому кожна нація вирізняється з-поміж інших, усвідомлюючи себе самодостатнім та самочинним суб'єктом історії" (Ольга Федик [56]); маркером нації ("Мова – це те, що об'єднує людей, а націю робить сильною. Це найважливіший маркер національної самоідентифікації" (Іван Малкович) [28]).

Сергій Жадан підкреслює, що мовне питання в нашій країні надзвичайно заполітизоване, тому вибір мови спілкування – це й вибір політичної складової: "Дуже часто для українця вибір тієї чи іншої мови є питанням світоглядним та ідеологічним – у більшості випадків ти обираєш не просто мову комунікування, а приймаєш певний "набір цінностей", що включає в себе й політичну складову, й культурну, й історичну, й церковну" [41].

Коротко описуючи історію української мови, Надія Красоткіна визнає, що без мови зникає й нація: "Топтали мову і душили,/ Щоб українець онімів./ Здавалось, не було вже й сили,/ Ні пісні доброї, ні слів./ Скалічена, принишкла мова./ Всі думали, що це вже – крах.../ Лиш пісня пташки світанкова/ Її будила у

серцях./ І мова ніжно розквітала,/ Приходила у дивні сни./ І колискової співала/ Із першим подихом весни./ Ні, наша мова не вмирала,/ Вона боролася й жила./ Як Фенікс – завжди воскресала/ І до людських сердець ішла./ І ось вона – державна стала,/ Чарівна мова з-поміж мов!/ І барвами всіма заграла.../ Ніхто цю мову не зборов!/ Хоч знов перевертні з народу/ Назад все хочуть повернуть,/ У мови викрасти свободу/ І перекрити світлу путь.../ Народ поставить на коліна,/ Щоб українець онімів./ Віддати в рабство Україну.../ Хто ж ми без мови і без слів?/ Ніхто... Як згине рідна мова,/ Безликі станем ми, авжеж?/ Загине й нація чудова/ І рідна Україна – теж" [26].

Отже, класичну формулу, сформульовану ще Іваном Огієнком *"Допоки житиме мова – доти житиме й народ, яко національність. Не стане мови – не стане й національності: вона розпорозиться поміж дужчими народами"* [37: 4], наразі, імовірно, треба приймати так: поняття *національний* включає таку складову, як *мова* ("Мова плюс спільна самосвідомість дорівнює, за дуже небагатьма винятками, поняттю "національний" (Тетяна Малярчук) [41]).

Говорячи про мелодійність та милозвучність української мови, хочемо підкреслити, що ці риси нашої мови визнають відомі дослідники фонетики і фонології, зокрема Ніна Тоцька: "Те, що українська мова відзначається особливою милозвучністю, відомо здавна, і, здається, ніхто не сумнівається в цьому тепер" [52: 3].

Мелодійність, мелодіку мови зазвичай розуміють як основний елемент інтонації та вимови, виражений у послідовності змін висоти тону (голосу). Проте це питання потребує докладного висвітлення й обґрунтування, адже воно часто ототожнюється з евфонією чи інтонацією. "Мелодика організовує фразу, поділяючи її на синтагми та ритмічні групи; розмежовує комунікативні типи висловлень (питання, спонування, розповідь); постає одним із регулярних засобів

вираження емоцій, модальних відтінків, іронії підтексту тощо" [21: 2: 172].

Проте милозвучність української мови вчені нерідко пов'язують із гучністю, виразною повнозвучною вимовою голосних і приголосних у сильних і слабких позиціях, та вокалічністю, перевагою голосу над шумом під час утворення звуків.

На цю особливість української мови звертали увагу здавна. Зокрема, ще в другій половині XIX сторіччя Фрідріх Боденштедт (1819–1892), німецький поет, перекладач, який довго жив у Росії, багато подорожував Україною, відзначав: "У жодній країні дерево народної поезії не видало таких великих плодів, ніде дух народу не виявився в піснях так живо і правдиво, як серед українців. Який захопливий подих туги, які глибокі, людяні почування в піснях, що їх співає козак на чужині! Яка ніжність у парі з мужньою силою пронизує його любовні пісні... Справді, народ, що міг співати такі пісні і любоватися ними, не міг стояти на низькому ступені освіти. Цікаво, що українська народна поезія дуже подібна іноді своєю формою до поезії найбільш освічених народів Західної Європи..."; "Українська мова наймелодійніша й найголосніша поміж усіма слов'янськими мовами, з великими музикальними можливостями" [49].

На мелодіку української мови звернув увагу і Володимир Самійленко: "Відомо було досі, що українська мова своєю доброзвучністю займає одне з перших місць (може, третє або четверте) між усіма європейськими мовами. Цю думку дуже легко пояснити фактами фонетики..." [45: 376]. Але ототожнює він це поняття з милозвучністю ("...жива народна мова має кілька дуже простих способів до уникнення збігу багатьох шелестівок, і через те слова єднаються плавно, легко до вимови, мова бринить повноголосо й музикально" [45: 376]).

А між тим учені підраховували, що мелодійність створюється характером звучання звуків української мови. Наприклад, шість голосних фонем

української мови, які утворюються тільки за допомогою голосу, від загальної кількості фонем становлять 15,8%, натомість приголосні фонemi – 84,2%. У мовному потоці співвідношення голосних і приголосних фонем змінюється: голосні становлять 41,8%, а приголосні – 58,2% (вирівнювання в мовному потоці кількості голосних і приголосних фонем здійснюється завдяки дії закону висхідної звучності в процесі побудови складів, а отже, переважають в українській мові відкриті склади). Якщо врахувати, що серед приголосних функціює десять сонорних фонем (під час їх утворення голос переважає над шумом) та десять дзвінких (у процесі їх утворення шум переважає над голосом, але голос присутній), то стане зрозумілим, що в мовному потоці звуки, в утворенні яких бере участь голос, переважають і становлять близько 75%, а тому мова звучить як мелодія [55: 764–765].

Не випадково Микола Наконечний, визначаючи особливості вимови голосних і приголосних в українській мові, підкреслював, що ненаголошені голосні в українській літературній мові, "як правило, різко, гостро не різняться своєю вимовою від наголошених: усі складові голосні... в усіх позиціях нормально є звуками повного творення, що зберігають голос, повнозвучну вимову, а також (за нечисленими, порівняно, винятками) й свою якість і в ненаголошених складах (різке скорочення, ослаблення, "напівглуха" вимова їх – рідке й нетипове для української мови явище)" [35: 5].

Милозвучність – спроможність фонетичної системи мови створювати мелодійність звучання [21: 2: 196]; добре, приємне з погляду фонетичних і лексико-семантичних норм певної мови звучання окремих мовних елементів – звукосполучень, слів і словосполучень. Милозвучність української мови досягається природним чергуванням окремих голосних і приголосних, спрощенням у групах приголосних, використанням

паралельних морфологічних форм слів однакового значення, зокрема службових слів: *y – e, yv – yvi, z – iz – zi, o – ob, bi – b* тощо. Милозвучність є одним із засобів підсилення виразності мови художнього твору внаслідок досягнення гармонійного добору звуків у тексті.

Іван Огієнко в статті "Наочна таблиця милозвучності української мови", адресованій школярам [36], популярно пояснює, у чому виявляється милозвучність української мови, він створює таблицю, якою зручно користуватися під час вибору варіанта префікса, суфікса, прийменника, сполучника.

Про мелодійність української мови говорить і Дмитро Павличко: "Геніальні композитори Моцарт і Бетховен, Глінка і Чайковський, Барток і Стравінський користувалися українськими мелодіями у своїй творчості, а це значить, що вони чули вібрацію найвищих небес нашої мови"; "Українська мова не бідна, не вульгарна... Вона має свою особливу музикальність. Ця незбагненна душа нашої мови, як золотоносна річка, виблискує на хвилях народної пісні, переливається в душі нації, творить почуттєву нерозривність українського серця й української землі" [7].

Видатні діячі культури виділяли багатство виразальних засобів української мови як одну з визначальних питомих рис. Йдеться передусім про лексичну та граматичну (морфологічну і синтаксичну) синонімію. Не випадково Павло Грабовський називав українську народну мову багатою й широкою ("Народна мова така багата й широка, що затиснути її в рамки вузької граматичності та ще з крайового погляду – зовсім не розсудна річ" [16: 295]); Челебі Евлія (1611–1679/1682) – богослов, державний діяч, мандрівник і письменник Османської імперії XVII століття – багатшою й всеосяжнішою, ніж найдавніші мови світу ("Українці – стародавній народ, а мова їхня багатша і всеосяжніша, ніж персидська, китайська, монгольська і

всілякі інші..." [27: 36]; Григорій Квітка-Основ'яненко – величною та витонченою ("Мова, що має свою граматику, свої правила, свої звороти в мовленні, неповторні, які не перекласти іншою; а її поезія?! Хай спробують передати всю силу, всю велич, витонченість іншою!" [37]).

Передові культурні діячі розуміли, що мова нашого народу така багата, що в ній легко віднайти потрібні засоби для творення термінології будь-якої галузі: "Навіть така сувора наука, як кібернетика, і та знайшла в українській мові свою першодомівку, адже маємо факт унікальний – енциклопедія кібернетики вперше в світі вийшла українською мовою в Києві" (Олесь Гончар [14]).

Про синонімію багатства української мови свідчать її словники. Наприклад, у словнику Святослава Караванського подано найбільшу кількість синонімічних груп (17 тис.) [23: 3], у *Словнику синонімів української мови* найповніше подано семантичні, граматичні та стилістичні характеристики кожної реєстрової одиниці (а їх нараховують 43960), уживання синонімів проілюстровано типовими для них контекстами [46].

Відомо, що, згідно з визнаною мовною універсалією, середня довжина синонімічної групи в багатьох мовах світу – 12–15 слів. Проте синонімію ряди української мови мають багато лексем, які не стали надбанням української літературної мови, але збережені в народній пам'яті й функціонують як діалектні. Скажімо Галина Богуцька зафіксувала в діалектах української мови 100 назв чайки, Микола Павлюк – 100 назв вітру, Микола Никончук біля 300 найменувань джерела. Про це Олесь Гончар сказав так: "Спільною духовною працею, активністю мислі, тактом і високим розумінням моральності людських взаємин лінгвістичний геній України витворював те, що сьогодні нанесено на атласи багатючих діалектів нації" [14].

Передові культурні діячі захоплювалися живописністю української мови, наявністю засобів для

передачі найменших порухів думки, почуттів. Здатність лексем української мови набувати нових значень, переосмислюватися. Микола Марр, відомий лінгвіст, історик, етнограф, археолог, назвав полісемантизмом, що засвідчує давність мови: "...Пережиток полісемантизму характеризує українську мову щаблем розвитку більш стародавнім, ніж інші індоєвропейські мови" [49].

Іван Вихованець секрет живописності вбачає в неповторному й багатому лексичному запасі української мови та специфіці граматичних форм: "Мова має два потужні крила, які дають їй повнокровне життя: океан слів і граматику" [4: 21].

Значні мовні засоби накопичено в українській мові і для передачі психічних станів людини: "Українці для виявлення емоцій, почуттів (чи закипить у серці гнів, чи охопить журба, чи ніжність розм'якшить серце) мають мову, що злеяна... піснями любові" (Амвросій Метлинський); "Слово – це діамант: то сяє й сміється, то обернеться мутною сльозою, то виблискує яскраво-гнівно або ласкаво, спокійніше з добротою, то спалахне, мов зірка провідна, яка народжує надії, мрії, сподівання, або веселкою заграє і так бадьоро запалає, неначе вабить, і кличе, і навіть надихає" (Косинка Григорій (1899 – 1934), український письменник-новеліст [27: 102]).

Проте майстри поетичного художнього слова переконані, що лексичні запаси мови слід використовувати вміло: "О слів жорстока і солодка влада!/ Не опечись на їхньому вогні!/ Такі близькі звучанням "рада" й "зрада"!/ Які ж провалля поміж них страшні!/ Ти – весь у слові, як у сповиткові,/ З колиски до калини на горбі... / І вже коли ти похитнувся у слові,/ Вважай, що похитнувся у собі" (Олійник Борис); "Пущене поміж люди слово проростає швидше, ніж будь-яке насіння" (Мушкетик Юрій [27: 95]).

Серед питомих ознак української мови називають і такі, як потужність, яку вбачають у здатності мови чинити

спротив асимілятивним діям, зберігати накопичені багатства в несприятливих для розвитку мови обставинах, та могутність: "Українська, на відміну від англійської, російської чи польської, – мова, яка в модерний період за останні 200 років практично не мала, навіть на відстані одного покоління, постійного політичного даху. Це мова, якої не прикривали армії і флоти, а навпаки – це мова, за яку розстрілювали, як у Києві 1918, так і в Донецьку 2014 року. І те, що в цих умовах найменшого сприяння – ця мова не просто вижила і збереглася, а створила прекрасну літературу, спадкоємицею якої маю честь себе почувати – це показник того, що це – надзвичайно сильна і потужна мова. Мова, за якою, що б там не було, – майбутнє" (Оксана Забужко [20]). Причини потужності вбачають у збереженні традиційних засобів вираження думки та здатності до оновлення лексичних засобів і граматичних форм: "Незвичайна одноцілість української літературної мови сильніша, ніж історичні акти, які шматували територію, ненарушена в народі історична традиція, що зуміла натхнути новітню інтелігенцію сучасними ідеалами, запевнила нашої літературі розвиток, якого не сподівалися від нас більші державні народи" (Михайло Рудницький [22]).

Слушною вважаємо й думку про те, що могутність мови свідчить про могутність її творця – українського народу, лінгвістичний талант і простоту, і поетично обдарованої людини: "Могутність мови – це духовна могутність народу. Саме народ дає мові силу й красу. Він сам у піснях творить зразки неперевершеної поезії, а його генії і таланти високо підносять авторитет рідного слова, впітаючи у вінок своєї і світової культури найпишніші троянди" (Микола Шумило [22]).

Доведено, що мова зберігає історичну ідентичність нації ("Доля української мови – то є водночас і доля української держави й нації" (Ігор Лосев [27: 40]); "У гулі століть, у нездоланності народної пісні, у златах мислі, у праці і борні зростало і

розпросторювалося на світ найкоштовніше творіння українського народу, основа його духовності – рідна мова" (Іван Вихованець [22])). А це, як стверджує український учений-мовознавець, етнограф, історик, педагог Омелян Патрицький (1840–1895), виявляється не лише в стародавніх писемних пам'ятках, а й понині вживаних топонімах, які не випадково називають свідками й нащадками історії, пам'ятками мови: "Нема, окрім Русинів, другого народу слов'янського, котрий би на своїй землі знаходив стільки дорогих, одвічних, до нині збережених пам'яток і споминок. Куди не вержемо оком, все пригадує нам освячену віками нашу старовину. Назви, як Бескид, Бори (Медобори), Галич, Теробовля, Червень, Звенигород – одні ведуть нас до часів Христових, другі в далекі-далекі правіки, ще до початку першого осідку наших предків на сій землі" [50].

Мова оберігає культурний та інформаційний суверенітет народу: "Ніякі спокуси й аргументи не переконають нас віддати перевагу не своїй рідній, хоч і вбогій та загнаній літературі, – а чужій, хоча й близькій нам і гордій своїм багатством і всесвітнім значенням. Не багатством творів і не ступенем світового значення вимірюється висока цінність і велика притягальна сила південноруської літератури, а тим, що в її скромному змісті і формі кожна жива душа багатомільйонного південноруського народу знаходить те, чого не знайде в жодній літературі світу. – У своїй рідній літературі й мистецтві ми знаходимо самих себе, своє власне життя, свою інтимну побутову і природну обстановку, свої невідомі мораль, ідеали і смаки, свою живу душу..." [31: 75].

Мову й культуру нерідко розділити складно, бо явища культури зазвичай виражені вербально, а сама мова є культурним надбанням: "Мова для культури – те саме, що центральна нервова система для людини" (Станіслав Лем (1921–2006), польський письменник-фантаст [58]).

І це не випадково. За висновками вчених, антропологічний склад українців, порівняно із сусідніми народами, є досить однорідний: "Усі антропологічні типи українців за пріоритетними ознаками дуже близькі, а за деякими рисами навіть тотожні. За оцінкою одного з провідних сучасних антропологів Сергія Сегеди в антропологічному складі українського народу знайшли відображення багатовекторні етногенетичні процеси, що мали місце на Південному Заході Східної Європи упродовж тисячоліть. У них брали участь різні за походженням морфологічні компоненти, витоки котрих можна знайти як на території України, так і за її межами, насамперед тих слов'янських племен, які заклали основу давньої української народності" [1: 524].

Суспільний досвід народу ословеснений у нормах поведінки особистості, традиціях суспільного життя, професійних навичках, звичаях, прикметах, усній народній творчості: "Слово лихе чи привітне, криве чи ласкаве, гостре чи улесливе, чорне чи красне, чесне чи нещире є кодексом поведінки. З одного почутого слова ми розпізнаємо, хто є хто і звідки. Слово – візитна картка: віку, професії, соціального стану, країни і громадянства, рідного краю. Слово гуртує людей у народ і будує державу. Нарешті слово охороняє культурну цінність та інформаційний суверенітет нації від нашествия чужого слова" (Віталій Радчук [27: 112]).

Мова – це націєтворчий код народу, у ній виявлена ментальність комунікантів, їхні духовні традиції: "У світлих, прозорих глибинах народної мови відбивається не тільки природа рідної країни, але й уся історія духовного життя народу. Покоління народу проходять одне за одним, але результати життя кожного покоління лишаються в мові – в спадщину потомкам. Мова є найважливіший і найміцніший зв'язок, що з'єднує віджилі, живущі та майбутні покоління народу в одне велике, історичне ціле. Вона не тільки виражає життєвість

народу, але є саме це життя" (Костянтин Ушинський [27: 15]).

Значення рідної мови для окремої особистості безцінне, бо, пізнаючи мову, ми пізнаємо самих себе. Літературна мова як одна з оброблених й удосконалених форм існування національної української мови – це джерело художньо-естетичних цінностей нації, які оприявнюють культуру людських взаємин, традиції спілкування, консолідуючи мовну спільноту в націю: "Літературна мова – освячена культурою спілкування загальнонародна мова, що через освіту, книгодрукування, виконання важливих суспільних функцій виступає засобом консолідації нації"; "Сьогодні маємо визнати, що літературна мова, культивована освітою, комунікативною практикою освічених людей у ХХ ст., входить у нові сфери сучасної комунікації. Це мова дипломатії, міждержавних зв'язків, розширення словника економічної, фінансової, банківської, юридичної діяльності (Світлана Єрмоленко [19: 111]); "Літературна мова – неоціненний народний скарб, і ставитись до неї треба творчо, уважно, дбайливо, особливо при спробах категоричного визначення деяких закономірностей її розвитку, зокрема становлення деяких норм" (Алла Коваль [25: 128]).

Літературна мова обслуговує культурні потреби людини: "Якщо для спілкування людей взагалі потрібна мова, то для культурного спілкування потрібна мова наче в квадраті, що культивується як своєрідне мистецтво – мова нормована" (Олександр Пешковський [27: 73]).

Мова багатогранна. Вона й засіб спілкування, й акумулятор духовності, високої моральності: "Мова не просто інформативний засіб спілкування, хоч і важливий. Вона – це глибоке джерело художньо-естетичних цінностей, постійний і невичерпний акумулятор духовності, емоційності, високої моральності" (Анатолій Бортняк [27: 9]).

Мова й засіб оволодіння знаннями, генератор розвитку науки, і засіб інформування, інтелектуального

розвитку особистості: "Літературна мова є засобом здійснення найвищих громадських і культурних завдань. Нею користуються державні й громадські організації та установи, школа, наука, художня література, газети, журнали, театр, радіо, кіно..." (Алла Коваль [25: 127]).

Мова лежить в основі витворених народним генієм пісень, казок, паремій; вона постала в українській художній поезії та прозі як нев'янучий феномен світових світочів письменства: "Мова багатомільйонного українського народу належить до числа найбільш розвинених і досконалих мов світу. Цією мовою створені немеркнучі й величні художні цінності – українська літературна класика, якою ми пишаємося, бо це вагомий внесок нашого народу у всесвітню художню скарбницю" (Петро Панч [40]).

Мова – явище реальне, матеріальне і водночас містичне. Магія українського слова постає в реальному світі народних традицій, покликаних оберігати свою родину від усього лихого, темного, запобігати злим силам: "Мова – містичне ядро нації, тобто щось об'єктивно дане, що живе у підсвідомих глибинах етнографічної маси, те, що може видобутися на поверхню свідомості й стати керманічем усіх національних змагань у всіх ділянках життя" (Олександр Потебня [27: 9]); "Немає магії сильнішої, ніж магія слів" (Анатоль Франс [27: 98]).

Мова народу – свідок його морального здоров'я: "Усунути деформацію мови, очистити її від спотворень, повернути нашій мові справжню народну красу – це справа честі всіх нас, і старших, і молодших, це природний обов'язок кожного перед незалежною, вільною Україною. Адже мовою нації визначається моральне здоров'я народу, його розвиненість, культурність. Усе це також визначатиме образ і творчу спроможність України в сім'ї цивілізованих демократичних держав" (Олесь Гончар [22]).

Пророчими є слова Томаса Девіса, які цитувала Леся Українка: "Нація повинна боронити свою мову більше, ніж навіть свою територію" [27: 29].

Узагальнює подану характеристику мови вірш Ф. Пантова: "Мова – краса спілкування,/ Мова – як сонце ясне,/ Мова – то предків надбання,/ Мова – багатство моє./ Мова – то чиста криниця,/ Де б'є, мов сльоза, джерело,/ Мова – це наша світлиця,/ Вона як добірне зерно./ Мова – державна перлина,/ Нею завжди дорожить:/ Без мови немає країни –/ Мову, як матір, любіть!" [39].

Висновки та перспективи дослідження. Аналіз лінгвістичних афоризмів, авторами яких є науковці, передові культурні діячі минулого й сучасності, засвідчує, що до найважливіших питомих рис української мови вони зараховують потужність, багатство виражальних засобів, мальовничість, живописність, милозвучність, мелодійність, гнучкість морфологічних і синтаксичних засобів, поетичність української мови. Ці риси наразі підтверджено науковими розвідками сучасних учених. Мелодійність і милозвучність української мови обґрунтована особливостями вимови голосних і приголосних звуків, будовою українського складу та кількісними показниками частоти звуків, утворених за участю голосу, у текстах різних стилів. Потужність підтверджена стійкістю мовних засобів упродовж століть, багатство виражальних засобів – довжиною рядів лексичних синонімів, розмаїтістю граматичної та синтаксичної синонімії. Мальовничість, живописність, поетичність підтверджена класичними прозовими та поетичними текстами, що збагачують світову культуру. Перспективи дослідження вбачаємо в тому, щоб описати специфіку образних засобів лінгвістичної афористики, наукового, публіцистичного та художнього дискурсу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Антропологічний код української культури і цивілізації (у двох книгах) / О. О. Рафальський (керівник авторського колективу), Я. С. Калакура, В. П. Коцур, М. Ф. Юрій (науковий редактор). Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2020. Книга 2. 536 с.
2. Видатні люди про українську мову. *Все для вчителя*. 2002. № 8. С. 50–51.
3. Видатні постаті про українську мову. *Українська мова*. 2003. № 2. С. 53, 70, 86, 93, 101, 109, 118, 127.
4. Вихованець І. Р. У світі граматики. Київ: Радянська школа, 1987. 191 с.
5. Вихованець І. Р. Таїна слова. Київ: Радянська школа, 1990. 284 с.
6. Вихованець І. Р. Розмовляймо українською: мовознавчі етюди. Київ: Пульсари, 2012. 160 с.
7. Вірші Дмитра Павличка про мову. URL: <https://svitppt.com.ua/ukrainska-literatura/virshi-dmitra-pavlichka-pro-movu.html> (дата звернення: 09.09.2022)
8. Габидуліна А. Р. Аналогія в научно-популярному дискурсе. *Лінгвістика: зб. наук. пр. Луганськ*, 2011. Ч. 2. № 3 (24). С. 100–105.
9. Глинський І. В. *Твоє ім'я – твій друг*. Київ: Веселка, 1985. 238 с.
10. Глуховцева К. З народного джерела: говори української мови. Розповіді для учнів старших класів. Луганськ: "Альма-матер", 2007. 123 с.
11. Глуховцева К. Д. Мовні образи – ключ до розуміння лінгвістичних категорій. *Слобожанська бесіда: матеріали 9 Всеукр. наук.-практ. конф. м. Старобільськ*, 2016. С. 151–155.
12. Глуховцева К. Д. Епітети у складі образних висловлювань про мову. *Образне слово Луганщини: матеріали XVII Всеукр. наук.-практ. конф. імені Віктора Ужченка. Старобільськ*, 2018. С. 48–51.
13. Глуховцева К. Д. Метафора та аналогія в науково-популярному дискурсі лінгвістичної тематики. *Мова і міжкультурна комунікація: зб. наук. пр. Полтава*, 2019. С. 124–132.
14. Гончар Олесь. Вислови про українську мову. URL: http://kalunovalanguage.blogspot.com/2015/05/blog-post_39.html (дата звернення: 09.09.2022)
15. Горбачук В. Т. Барви української мови. Київ: КМ Academia, 1997. 272 с.
16. Грабовський П. Лист до І. Франка від листопада 1891 р. *Вибрані твори: У 2 т.* Київ, 1985. Т. 2. С. 295–296.
17. Грінченко Б. Галицькі вірші. Критична стаття Василя Чайченка. *Правда*. 1891. С. 205.
18. Грушевський М. Освобождение России и украинский вопрос. Санкт-Петербург, 1907. 312 с.
19. Єрмоленко С. Мова і українознавчий світогляд: монографія. Київ: НДІУ, 2007. 444 с.
20. Забужко О. Українська мова, за яку розстрілювали. URL: <https://portal.lviv.ua/news/2016/11/09/oksana-zabuzhko-ukrayinska-mova-za-yaqu-rozstrilyuvali> (дата звернення: 05.09.2022)
21. Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни: у 4 т. Т. 1. Донецьк, 2012. 402 с.
22. Зорівчак Р. Боліти болем слова нашого. URL: <http://ukrlife.org/main/evshan/zorivchak3.htm> (дата звернення: 09.09.2022)
23. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. Київ: "Українська книга", 2000. 480 с.
24. Клименко Н. Як народжується слово. Київ: Радянська школа, 1991. 287 с.
25. Коваль А. Культура української мови. Київ: Наукова думка, 1964, 216 с.
26. Красоткіна Н. Вірші про мову. URL: https://zimorodokan.blogspot.com/2017/08/blog-post_14.html (дата звернення: 05.09.2022)

27. Лінгвістичні афоризми та образні вислови / упоряд. Г. Одинцова, Ю. Одинцова. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2021. 168 с.
28. Малкович Іван: Втратити рідну мову і перейняти чужу – найгірший знак підданства. URL: <https://mediacenter.uzhnu.edu.ua/news/ivan-malkovych-vtratytu-ridnu-movu-i-perejnyaty-chuzhu-najgirshyj-znak-piddanstva/2018-07-27-24453> (дата звернення: 05.09.2022)
29. Матвієнко А. Рідне слово. Київ: Просвіта, 1994. 160 с.
30. Мензатюк З. З. Чарівні слова: казочки про мову. Чернівці: Букрек, 2016. 48 с.
31. Михальчук К. П. Открытое письмо к А. Н. Пыпину по поводу его статей в "Вестнике Европы" о споре между южанами и северянами. Киев: Тип. 1-й Киев. артели печатного дела, 1909. 76 с.
32. Мова-народ. Висловлювання про мову та її значення в житті народу / упоряд. О. Тихий. Київ: Смолоскип, 2007. 416 с.
33. Мовчун А. Цікава розмова про мову: чого тобі не розповіли на уроці. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2017. 312 с.
34. Найдорожчий скарб: Слово про рідну мову: Поезії, вислови / упоряд. В. І. Лучук. Київ: Радянський письменник, 1990. 390 с.
35. Наконечний М. Орфоепічні норми та їх значення. *Українська мова в школі*. 1958. № 1. С. 4–7.
36. Огієнко І. Наочна таблиця милозвучності української мови. *Дивослово*. 1996. № 5–6. С. 16–23.
37. Огієнко Іван (митрополит Іларіон). Рідна мова / Упоряд., авт. передмови та коментарів М. С. Тимошик. Київ: Наша культура і наука, 2010. 436 с.
38. Олійник О. Світ українського слова. Київ: Хрещатик, 1994. 416 с.
39. Пантов Ф. Любіть рідну мову. URL: <https://gramotiy.co.ua/%D0%BF%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%BE%D0%B2-%D1%84%D0%B5%D0%B4%D1%96%D1%80-D0%BB%D1%8E%D0%B1%D1%96%D1%82%D1%8C-%D1%80%D1%96%D0%B4%D0%BD%D1%83-%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D1%83> (дата звернення: 08.09.2022)
40. Панч П. Мова рідна, слово рідне. URL: <http://kulturamovu.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine6-1.pdf> (дата звернення: 12.09.2022)
41. Письменники про мову: Сергій Жадан і Таня Мальярчук. URL: <http://litakcent.com/2013/02/27/pysmennyku-pro-movu-serhij-zhadan-i-tanja-maljarchuk/> (дата звернення: 09.09.2022)
42. Потебня А. А. Мысль и язык. Киев: СИНТО, 1993. 225 с.
43. Русанівський В. М. Дієслово – рух, дія, образ. Київ: Радянська школа, 1977. 109 с.
44. Сагач Г. М. Золотослів: У 2 ч. Київ, 1998. Ч.1. 253 с.; Ч.2. 414 с.
45. Самійленко В. Твори: У 2 т. Київ, 1958. Т. 2. С. 365–377.
46. Словник синонімів української мови. URL: <https://1675.slovaronline.com/> (дата звернення: 09.09.2022)
47. Слово наше рідне – слово українське! Вислови про мову (до Дня української писемності та мови). URL: <http://slovokalinove.blogspot.com/2010/11/blog-post.htm> (дата звернення: 11.09.2022)
48. Срезневський І. І. Погляд на пам'ятки української народної словесності. *Хрестоматія матеріалів з історії української літературної мови*. Ч. 1. К., 1959. С. 207.
49. Старіша грецької та латини – що писали про українську мову іноземці. URL: https://galinfo.com.ua/articles/starisha_gretskoi_ta_latyny_shcho_pysaly_pro_ukraainsku_movu_inozemtsi_298449.html#:~:text=%D0%9C%D0%B8%D1%85%D0%B0%D0%B9%D0%BB%D0%BE%20%D0%94%D1%80%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%2C%20%D0%BF%D1%83%D0%B1%D

- 0%BB%D1%96%D1%86%D0%B8%D1%81%D1%82%2C%201882,%D0%B4 (дата звернення: 10.09.2022)
50. Тематична закладка: "Чим українська мова багатша за інші". URL: <http://konstlib.net/node/1288> (дата звернення: 10.09.2022)
51. Тисяча цитат з українського письменства / упоряд. Ю. Луцький. Київ: Смолоскип, 1996. 231 с.
52. Тоцька Н. І. Засоби милозвучності української мови. *Українське мовознавство*. Київ, 2000. Вип. 22. С. 3–8.
53. Ужченко В. Д. Народження і життя фразеологізму. Київ: Радянська школа, 1988. 278 с.
54. Ужченко В. Д. Образи рідної мови. Луганськ: Знання, 1999. 215 с.
55. Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: В. Русанівський, О. Тараненко, М. Зяблюк та ін. Київ: Українська енциклопедія, 2000. 752 с.
56. Федик О. Мова як духовний адекват світу дійсності. Львів: Місіонер, 2000. 300 с.
57. Яка це прекрасна наука – мовознавство! / Сікорська З. С., Глуховцева К. Д., Горошкіна О. М., Шевцова В. О. Луганськ: Знання, 1997. 180 с.
58. 35 найкращих висловів про мову. URL: <https://osvitanova.com.ua/posts/4284-35-naikrashchychk-vysloviv-pro-ridnu-movu> (дата звернення: 09.09.2022)

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Antropolohichniy kod ukrainskoi kultury i tsyvilizatsii (2020). [Anthropological code of Ukrainian culture and civilization] (u dvokh knyhakh) / O. O. Rafalskyi (lead author), Ya. S. Kalakura, V. P. Kotsur, M. F. Yurii (scientific editor). Kyiv : IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. Knyha 2. 536 p. [in Ukrainian].
2. Vydatni liudy pro ukrainsku movu (2020). [Prominent people on the Ukrainian language]. *Vse dlia vchytelia*. № 8. P. 50–51. [in Ukrainian].
3. Vydatni postati pro ukrainsku movu (2003). [Prominent figures on the Ukrainian language]. *Ukrainska mova*. № 2. Pp. 53, 70, 86, 93, 101, 109, 118, 127. [in Ukrainian].
4. Vykhovanets, I. R. (1987). U sviti hramatyky [In the world of grammar]. Kyiv: Radianska shkola, 191 p. [in Ukrainian].
5. Vykhovanets, I. R. (1990). Taina slova [The mystery of the word]. Kyiv: Radianska shkola, 284 p. [in Ukrainian].
6. Vykhovanets I. R. (2012). Rozmovliaimo ukrainskoiu: movoznavchi etudy [Let's talk Ukrainian: linguistic studies]. Kyiv: Pulsary, 160 p. [in Ukrainian].
7. Virshi Dmytra Pavlychka pro movu [Dmytro Pavlychko's poems about language]. URL: <https://svitppt.com.ua/ukrainska-literatura/virshi-dmitra-pavlichka-pro-movu.html> (reference date: 09.09.2022) [in Ukrainian].
8. Habydullyna, A. R. (2011). Analohyia v nauchno-populiarnom dyskurse [Analogy in popular science discourse]. *Linhvistyka: zb. nauk. pr. Luhansk*, Ch. 2. № 3 (24). P. 100–105. [in Russian].
9. Hlynskyi, I. V. (1985). Tvoie im'ia – tvii druh [Your name is your friend]. Kyiv: Veselka, 238 p. [in Ukrainian].
10. Hlukhovtseva, K. (2007). Z narodnoho dzherela: hovory ukrainskoi movy [From a folk source: dialects of the Ukrainian language]. *Rozpovidi dlia uchniv starshykh klasiv*. Luhansk: "Alma-mater", 123p. [in Ukrainian].
11. Hlukhovtseva, K. D. (2016). Movni obrazy – kliuch do rozuminnia linhvistychnykh katehoriy [Figures of speech are the key to understanding linguistic categories]. *Slobozhanska beseda: materialy 9 Vseukr. nauk.-prakt. konf. m. Starobilsk*. P. 151–155. [in Ukrainian].
12. Hlukhovtseva, K. D. (2018). Epitety u skladi obraznykh vyslovliuvan pro movu [Epithets as part of figurative statements about language]. *Obrazne slovo*

- Luhanshchyny: materialy KhVII Vseukr. nauk.-prakt. konf. imeni Viktora Uzhchenka.* Starobilsk. P. 48–51. [in Ukrainian].
13. Hlukhovtseva, K. D. (2019). Metafora ta analohiia v naukovu-populiarnomu dyskursi linhvistychnoi tematyky [Metaphor and analogy in popular scientific discourse on linguistic topics]. *Mova i mizhkulturna komunikatsiia: zb. nauk. pr.* Poltava. P. 124–132. [in Ukrainian].
 14. Honchar, Oles. Vyslovy pro ukrainsku movu [Sayings on the Ukrainian language]. URL: http://kalunovalanguage.blogspot.com/2015/05/blog-post_39.html (reference date: 09.09.2022) [in Ukrainian].
 15. Horbachuk, V. T. (1997). Barvy ukrainskoi movy [Colors of the Ukrainian language]. Kyiv: KM Academia, 272 p. [in Ukrainian].
 16. Hrabovskyi, P. (1985). Lyst do I. Franka vid lystopada 1891 r. [Letter to I. Franko of November 1891]. *Vybrani tvory: U 2 t.* Kyiv, Vol. 2. P. 295–296. [in Ukrainian].
 17. Hrinchenko, B. (1891). Halytski virshi. Krytychna stattia Vasylia Chaichenka [Galician poems. Critical article by Vasyl Chaychenko]. *Pravda.* P. 205. [in Ukrainian].
 18. Hrushevskiy, M. (1907). Osvobozhdenye Rossii i ukrainskiy vopros [The liberation of Russia and the Ukrainian question]. Sankt-Peterburh, 312 s. [in Russian].
 19. Yermolenko, S. (2007). Mova i ukrainoznavchyi svitohliad [Language and the worldview of Ukrainian studies]: monohrafiia. Kyiv : NDIU, 444 p. [in Ukrainian].
 20. Zabuzhko, O. Ukrainska mova, za yaku rozstriliuvaly [The Ukrainian language, for which they were shot]. URL: <https://portal.lviv.ua/news/2016/11/09/oksanazabuzhko-ukrayinska-mova-za-yaku-rozstrilyuvali> (reference date: 05.09.2022) [in Ukrainian].
 21. Zahnitko, A. P. (2012). Slovnyk suchasnoi linhvistyky: poniattia i terminy [Dictionary of modern linguistics: concepts and terms]: u 4 t. Vol. 1. Donetsk, 402 p. [in Ukrainian].
 22. Zorivchak, R. Bolity bolem slova nashoho [To hurt with the pain of our words]. URL: <http://ukrlife.org/main/evshan/zorivchak3.htm> (reference date: 09.09.2022) [in Ukrainian].
 23. Karavanskyi, S. (2000). Praktychnyi slovnyk sinonimiv ukrainskoi movy [A practical dictionary of synonyms of the Ukrainian language]. Kyiv. "Ukrainska knyha", 480 p. [in Ukrainian].
 24. Klymenko, N. (1991). Yak narodzhuietsia slovo [How a word is born]. Kyiv: Radianska shkola, 287 p. [in Ukrainian].
 25. Koval, A. (1964). Kultura ukrainskoi movy [Culture of the Ukrainian language]. Kyiv : Naukova dumka, 216 p. [in Ukrainian].
 26. Krasotkina, N. Virshi pro movu [Poems about language]. URL: https://zamorodokan.blogspot.com/2017/08/blog-post_14.html (reference date: 05.09.2022) [in Ukrainian].
 27. Linhvistychni aforyzmy ta obrazni vyslovy (2021). [Linguistic aphorisms and figurative expressions] / uporiad. H. Odyntsova, Yu. Odyntsova. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan. 168 p. [in Ukrainian].
 28. Malkovych, Ivan: Vtratyty ridnu movu i pereiniaty chuzhu – naihirshyi znak piddanstva [Malkovich Ivan: Losing your native language and adopting someone else's is the worst sign of citizenship]. URL: <https://mediacenter.uzhnu.edu.ua/news/ivan-malkovych-vtratyty-ridnu-movu-i-perejnyaty-chuzhu-najgirshyj-znak-piddanstva/2018-07-27-24453> (reference date: 05.09.2022) [in Ukrainian].
 29. Matviienko, A. (1994). Ridne slovo [Native word]. Kyiv : Prosvita, 160 p. [in Ukrainian].
 30. Menzatiuk, Z. Z. (2016). Charivni slova: kazochky pro movu [Magic words: fairy tales about language]. Chernivtsi: Bukrek, 48 p. [in Ukrainian].

31. Mykhalchuk, K.P. (1909). Otkrytoye pismo k A.N. Pypinu po povodu eho statei v "Vestnike Evropy" o spore mezhdru yuzhanami i severianami [An open letter to A.N. Pypin about his articles in Vestnik Evropy about the dispute between southerners and northerners]. Kiev: Typ. 1-i Kiev. artely pechatnoho dela, 76 p. [in Russian].
32. Mova-narod. Vyslovliuvannia pro movu ta yii znachennia v zhytti narodu (2007). [The language is the people. Statements about language and its importance in the life of the people] / arranged by O. Tykhyi. Kyiv: Smoloskyp. 416 p. [in Ukrainian].
33. Movchun, L. (2017). Tsikava rozmova pro movu: choho tobi ne rozpovily na urotsi [An interesting conversation about language: what they didn't tell you in class]. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan, 2017. 312 p. [in Ukrainian].
34. Naidorozhchyi skarb: Slovo pro ridnu movu: Poezii, vyslovy (1990). [The most precious treasure: A word about the native language: Poems, sayings] / arranged by V. I. Luchuk. Kyiv : Radianskyi pysmennyk. 390 p. [in Ukrainian].
35. Nakonechnyi, M. (1958). Orfoepichni normy ta yikh znachennia [Orthoepic norms and their meaning]. *Ukrainska mova v shkoli*. № 1. P. 4–7. [in Ukrainian].
36. Ohienko, I. (1996). Naohna tablytsia mylozvuchnosti ukrainskoi movy [Visual table of melodiousness of the Ukrainian language]. *Dyvoslovo*. № 5–6. P. 16–23. [in Ukrainian].
37. Ohienko, Ivan (mytropolyt Ilarion) (2010). Ridna mova [Native language] / arranged by, author of the foreword and notes M. S. Tymoshyk. Kyiv: Nasha kultura i nauka, 436 p. [in Ukrainian].
38. Oliinyk, O. (1994). Svit ukrainskoho slova [The world of the Ukrainian word]. Kyiv: Khreshchatyk. 416 p. [in Ukrainian].
39. Pantov, F. Liubit ridnu movu [Love your native language]. URL: <https://gramotiy.co.ua/%D0%BF%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%BE%D0%B2-%D1%84%D0%B5%D0%B4%D1%96%D1%80-D0%BB%D1%8E%D0%B1%D1%96%D1%82%D1%8C-%D1%80%D1%96%D0%B4%D0%BD%D1%83-%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D1%83> (reference date: 08.09.2022) [in Ukrainian].
40. Panch, P. Mova ridna, slovo ridne [Native language, native word]. URL: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine6-1.pdf> (reference date: 12.09.2022) [in Ukrainian].
41. Pysmennyky pro movu: Serhii Zhadan i Tania Maliarchuk [Writers about language: Serhiy Zhadan and Tanya Malyarchuk]. URL: <http://litakcent.com/2013/02/27/pysmennyky-pro-movu-serhij-zhadan-i-tanja-maljarchuk/> (reference date: 09.09.2022) [in Ukrainian].
42. Potebnia, A. A. (1993). Mysl i yazyk [Thought and language]. Kiev: SYNTO, 225 p. [in Russian].
43. Rusanivskyi, V. M. (1977). Diieslovo – rukh, diia, obraz [Verb – movement, action, image]. Kyiv: Radianska shkola, 109 p. [in Ukrainian].
44. Sahach, H. M. (1998). Zolotosliv [Golden word]: U 2 ch. Kyiv, Part.1. 253 p.; Part.2. 414 p. [in Ukrainian].
45. Samiilenko, V. (1958). Tvory [Writings]: U 2 t. Kyiv, 1958. Vol. 2. P. 365–377. [in Ukrainian].
46. Slovnyk synonymiv ukrainskoi movy [Dictionary of synonyms of the Ukrainian language]. URL: <https://1675.slovaronline.com/> (reference date: 09.09.2022) [in Ukrainian].
47. Slovo nashe ridne – slovo ukrainske! Vyslovy pro movu (do Dnia ukrainskoi pysemnosti ta movy) [Our native word is the Ukrainian word! Sayings about the language (to the Day of Ukrainian writing and language)]. URL: <http://slovokalinove.blogspot.com/2010/11/blog-post.htm> (reference date: 11.09.2022) [in Ukrainian].

48. Sreznevskiy, I. I. (1959). Pohliad na pam'iatky ukrainskoi narodnoi slovesnosti [A look at the monuments of Ukrainian folk literature]. *Khrestomatiiia materialiv z istorii ukrainskoi literaturnoi movy*. Ch. 1.K., P. 207. [in Ukrainian].
49. Starisha hretskoi ta latyny – shcho pysaly pro ukrainsku movu inozemtsi [Older than Greek and Latin – what foreigners wrote about the Ukrainian language]. URL: https://galinfo.com.ua/articles/starisha_gretskoi_ta_latyny_shcho_pysaly_pro_ukrainsku_movu_inozemtsi_298449.html#:~:text=%D0%9C%D0%B8%D1%85%D0%B0%D0%B9%D0%BB%D0%BE%20%D0%94%D1%80%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%2C%20%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D1%96%D1%86%D0%B8%D1%81%D1%82%2C%201882,%D0%B4 (reference date: 10.09.2022) [in Ukrainian].
50. Tematychna zakladka: "Chym ukrainska mova bahatsha za inshi" [Thematic bookmark: "How the Ukrainian language is richer than others"]. URL: <http://konstlib.net/node/1288> (reference date: 10.09.2022) [in Ukrainian].
51. Tysiacha tsytat z ukrainskoho pysmenstva (1996). [A thousand quotes from Ukrainian literature] / uporiad. Yu. Luts'kyi. Kyiv: Smoloskyp. 231 p. [in Ukrainian].
52. Totska, N. I. (2000). Zasoby mylozvuchnosti ukrainskoi movy [Means of melodiousness of the Ukrainian language]. *Ukrainske movoznavstvo*. Kyiv, Vyp. 22. P. 3–8. [in Ukrainian].
53. Uzhchenko, V. D. (1988). Narodzhennia i zhyttia frazeolohizmu [The birth and life of phraseology]. Kyiv: Radianska shkola, 278 p. [in Ukrainian].
54. Uzhchenko, V. D. (1999). Obrazy ridnoi movy [Images of the native language]. Luhansk: Znannia. 215 p. [in Ukrainian].
55. Ukrainska mova: Entsyklopediia (2000). [Ukrainian language: Encyclopedia] / ed.board.: V. Rusanivskiy, O. Taranenko, M. Ziabliuk ta in. Kyiv: Ukrainska entsyklopediia. 752 p. [in Ukrainian].
56. Fedyk, O. (2000). Mova yak dukhovnyi adekvat svitu diisnosti [Language as a spiritual equivalent of the world of reality]. Lviv: Misioner. 300 p. [in Ukrainian].
57. Yaka tse prekrasna nauka – movoznavstvo! (1997). [What a beautiful science – linguistics!] / Sikorska Z. S., Hlukhovtseva K. D., Horoshkina O. M., Shevtsova V. O. Luhansk: Znannia. 180 p. [in Ukrainian].
58. 35 naikrashchych vysloviv pro movu [35 best sayings about language]. URL: <https://osvitanova.com.ua/posts/4284-35-naikrashchych-vysloviv-pro-ridnu-movu> (reference date: 10.09.2022) [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії: 11.09.2022

Схвалено до друку: 25.11.2022

УДК 811.162.2.42:004.738

DOI 10.35433/philology.3 (98).2022.106-115

ВІЙНА В УКРАЇНІ: ГУМОР VS СТРАХ (КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ)

Н. М. Дяченко*, А. В. Усатий**

У статті представлений матеріал про особливості лінгвальної репрезентації боротьби зі страхом війни в сучасній українській мові (на прикладі дописів у соцмережі "Фейсбук" та текстів з інших інтернет-джерел). Для дослідження були використані такі методи: лінгвістичне спостереження й опис мовних явищ, метод декодування тексту, порівняння, аналіз, синтез, індукція, дедукція та метод суцільної вибірки. Простежено еволюцію дискурсу страху загалом і в житті сучасного українця зокрема. Схарактеризовано систему емоційно-психологічних образів-виразників страхів війни та вербальних засобів їх подолання. З'ясовано, що основний задум використання гумору – знецінення страхів, тому самі страхи й пов'язані з ними негативні персонажі зображено в комічних, незручних ситуаціях. Доведено, що засобами гумору в його найрізноманітніших проявах (іронія, сатира, тролінг, стьоб) пронизані всі ресурси українського мовомислення: словник, граматики, правописні засоби, цитатний тезаурус, мовні та соціокультурні стереотипи, норми мови й реєстри мовлення. З комунікативно-прагматичного погляду проаналізовано образи путіна, країни-агресора росії, російських загарбників та ін. Установлено, що деякі номени утворюють семантичні мікросистеми й розлогі синонімічні ряди (назви-стереотипи росії, росіян і самого путіна). Як засвідчив аналіз, для омовлення ворожих образів використано значну кількість новотворів, обсценної й евфемічної лексики, які виконують насамперед захисну (здоров'язберезувальну), оцінювальну-рефлексійну й інтегрувальну (соціально-об'єднуювальну) функції, оскільки покликані насамперед заспокоїти, підбадьорити українців і зберегти хоча б відносну душевну рівновагу, але й водночас допомогти їм осмислити свої почуття, засудити ворога та згуртуватися для продовження боротьби на шляху до перемоги. Вивчення механізмів омовлення страху й засобів його подолання в сучасній українській мові доповнило знання про зв'язок світобачення народу з його мовою й національною мовною картиною світу.

Ключові слова: війна, страх, ворог, путін, гумор, сатира, іронія, тролінг, мовна гра.

* кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови та методики її навчання
(Житомирський державний університет імені Івана Франка),
dyachenkonatali@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7659-208X

** кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри української та зарубіжної літератури і методик їх навчання
(Житомирський державний університет імені Івана Франка),
Usatij@i.ua
ORCID: 0000-0001-9661-635X

WAR IN UKRAINE: HUMOR VS FEAR (COMMUNICATIVE AND PRAGMATIC ASPECT)

Diachenko N. M., Usatij A. V.

The article presents material on the peculiarities of the linguistic representation of the fight against fears of war in the modern Ukrainian language (using the example of posts on the Facebook social network and other Internet sources). The following methods were used for the research: linguistic observation and description of linguistic phenomena, text decoding method, comparison, analysis, synthesis, induction, deduction, continuous sampling method. The article traces the evolution of the discourse of fear in general and in the life of a modern Ukrainian in particular. The study describes the system of emotional and psychological images expressing war fears and verbal means of overcoming them. The main purpose of using humor turns out to devalue fears, so the fears themselves and the negative characters associated with them are depicted in comical, uncomfortable situations. It has been proven that the means of humor in its most diverse manifestations (irony, satire, trolling, banter) permeate all resources of Ukrainian language thinking: dictionary, grammar, orthographic means, quotation thesaurus, linguistic and sociocultural stereotypes, language norms and registers of speech. From a communicative and pragmatic point of view, images of putin, the aggressor country of russia, russian invaders, etc., were analyzed. It was established that some names form semantic microsystems and branched synonymous series (stereotypical names of russia, russians, and putin himself). As the analysis showed, a significant number of new creations, obscene and euphemistic vocabulary perform primarily protective (health-preserving), evaluative-reflective and integrative (socially unifying) functions, since they are primarily intended to calm, encourage Ukrainians and maintain at least a relative mental balance and at the same time help to sort out feelings, condemn the enemy and brace up to keep struggling on the way to victory. The study of the mechanisms of dispelling fear and means of overcoming it in the modern Ukrainian language have contributed to the knowledge of the connection between the people's worldview and their language and the national linguistic picture of the world.

Keywords: war, fear, enemy, putin, humor, satire, irony, trolling, language game.

Постановка проблеми. Однією з фундаментальних людських емоцій, закладених у нас від природи, є страх. Він виникає, коли з'являється біологічна або соціальна загроза існуванню окремої людини чи людства загалом. Сьогодні, в умовах нових реалій, з таким страхом зіткнувся увесь світ, але особливо – українці. Упродовж останніх років ми змушені активно боротися не лише з пандемією COVID-19, а й із "новими", здавалося б, абсурдними, пережитковими й архаїчними для XXI ст. страхами – війною, ядерною загрозою й геноцидом. Нині в Україні й кожен зокрема, і нація загалом шукають вихід із непростого становища, долаючи беспорядність і невизначеність, нерозуміння того, як убезпечити себе та своїх близьких, що робити і як жити далі. Результати цих пошуків залишають відбиток насамперед у мовному тілі, адже, за В. фон Гумбольдтом, "мова народу – його дух, а дух народу – його мова".

Саме тому будь-які зміни в суспільстві завжди можна простежити не лише за зовнішніми, матеріальними виявами – усі новації віддзеркалюються й у мовній системі. Ще донедавна коло чи не найбільших страхів для кожного українця було пов'язане з лексемами *антисептик, карантин, ковід, коронавірус, локдаун, маска, пандемія, самоізоляція, сатурація* та ін. [4]. Нині ж вони опинилися на периферії, ставши вже звичними чи й різною мірою дезактуалізованими елементами повсякденної комунікації. Тим часом життя, а разом із ним і мова оприявнює нових "героїв". Сьогоднішня спонукає до осмислення цих страхів, а водночас – і до пошуку й аналізу засобів їх подолання.

Аналіз останніх досліджень. Від початку свого існування людство в різний спосіб омовлювало страх: його образи-репрезентанти (смерть, демони, пекло, потойбіччя та інше) були широко представлені в міфології, фольклорі, релігії. Значно пізніше

(наприкінці XVII ст.), з появою англійського готичного роману, з'явився й окремий літературний напрямок – література жахів (horror fiction), яскравими представниками якої стали А. Редкліф, М. Льюїс, М. Шеллі, Б. Стокер, Р. Стівенсон, "король жахів" С. Кінг та ін. Із-поміж найновіших прикладів вітчизняного хорору – твори А. Кокотюхи ("Таємне джерело", "Аномальна зона", "Пророчиця"), А. Гулкевича ("Служитель"), П. Кулакової ("Дівчина, яку ми вбили"), І. Павлюк ("Білий попіл") та ін.

Цей літературний пласт породив низку різноаспектних досліджень, зокрема С. Джоші, Ю. Крістева, Н. Керролл, Г. Лавкрафт, Д. Пантер, Д. Стрінаті, Ф. Френк, Т. Хеллер та інші (докладніше див.: [2]) зосереджувалися на розвитку жанру horror на сучасному етапі й аналізові творів майстрів жаху. Мовний бік літератури жахів представлено в студіях Н. Керролла й Т. Тодорова. Зокрема, Н. Керролл досліджує феномен цього жанру, образи персонажів-страховиськ, засоби їх творення та ключові для написання таких текстів лексеми [11].

З-поміж найновіших вітчизняних публікацій про концепт "страх" заслуговує на увагу дисертація О. Коляденко "Лексико-семантична репрезентація концепту «страх» в українській наївній та науковій картинах світу" [6], де науковиця описала особливості цього концепту в мовній картині світу українців та представила засоби лексико-семантичного вираження образу "страху" в наукових і художніх текстах. Проблемі омовлення образу страху на прикладі його основного репрезентанта – страховиська – у творах сучасних українських авторів для дітей присвячено одну з наших попередніх розвідок [4]. Загалом відзначимо, що наразі є чимало праць, у яких розглянуто емоційно-психологічні образи, пов'язані зі страхом чи страхами, проте тема вербальних засобів подолання страхів

війни у вітчизняній лінгвістиці залишається малодослідженою.

Мета нашої статті – дослідити особливості вербальної репрезентації боротьби зі страхами війни в сучасній українській мові, зокрема на прикладі матеріалів із соцмережі "Фейсбук" та інших інтернет-джерел.

Для досягнення мети було поставлено такі **завдання**:

1. представити дискурс страху загалом і в житті сучасного українця зокрема;

2. схарактеризувати образну систему страхів війни й проілюструвати мовні засоби їх подолання на рівні словника, граматики, правописних засобів, цитатного тезаурусу, лінгвальних і соціокультурних стереотипів, норм мови й реєстрів мовлення.

З огляду на поставлені мету й завдання в роботі були використані такі **методи** дослідження: лінгвістичне спостереження й опис мовних явищ, метод декодування тексту, порівняння, аналіз, синтез, індукція, дедукція та метод суцільної вибірки.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Оскільки впродовж останніх років тематика страху в нашому житті стрімко набирає обертів, людство звертається до старих перевірених рецептів, котрі допомагають із ним боротися. До основних механізмів його подолання, які вподобали й українці (і який нам добре відомий та вербалізований щонайменше в класичному Лесиному "щоб не плакати, я сміялась"), належить знецінення через гумор у найрізноманітніших його проявах: традиційних, як іронія, сарказм, і нових, як тролінг, стьоб, та омовлених за допомогою низки засобів. Принагідно зауважимо, що, на нашу думку, простежується певна кореляція між силою страху й добром засобів для його подолання: чим сильніший страх, тим потужнішою й "гострішою" стає сила вербальної протидії й опору

цьому інстинктивному почуттю. До того ж, з огляду на частотність її використання, гумористична комунікативна реакція в багатьох випадках стає настільки природною, що почасти ми починаємо сприймати її як єдино можливу. Тому чітка межа між звичайною констатацією факту та його оцінною інтерпретацією стає розмитою, а подекуди й зовсім стирається. Прикметним з цього погляду є міркування популярного блогера Віталія Чепиноги (Vitalii Cherupoga), який у фейсбуківому дописі від 17 жовтня 2022 р. зазначає, що *"в соцмережах за воєнного часу так багато іронії, в'їдливості та сарказму, що я вже перестав розрізняти, де новина чи інформація, а де «стьоб». Історикам майбутнього буде дуже важко працювати з нашим контентом"*.

Українські страхи воєнного часу згруповані довкола певних центрів, якими є саме поняття "війна" та його модифікації – "третя світова війна", "ядерна війна", а також "ворог", яким є насамперед путін, його вояки, пропагандисти та й загалом усі росіяни, "повітряна тривога", "зброя", "ядерна зброя (тактична і стратегічна)", "смерть", "катування", "полон" та ін.

Основний задум використання гумору в боротьбі зі страхами – залучення його потенціалу для знецінення останніх. Тому самі страхи й пов'язані з ними негативні персонажі зображено в комічних, незручних ситуаціях, а засобами сатири просякнуті всі ресурси мовомислення (за Є. Карпіловською [5]): словник, граматики, правописні засоби, цитатний тезаурус, мовні й соціокультурні стереотипи, норми мови й реєстри мовлення.

Розпочати аналіз хочемо з цитатного тезауруса, який із перших днів повномасштабного вторгнення поповнився загальновідомою фразеологією *"Русській військовий корабель, іді...!"*, адже тут іронії додала сама доля: не встигла 12 квітня 2022 року Укрпошта випустити поштову марку з цим гаслом українського спротиву, як

уже за два дні, 14 квітня 2022 року, зображений на марці флагман Чорноморського флоту РФ крейсер "Москва" затонув. Укрпошта відреагувала на цю подію тонким тролінгом: незабаром, спеціально до Дня морської піхоти, з'явилися фінальні поштові марки цієї серії *"Русській військовий корабель ... ВСЬО! Смерть ворогам!"* – для відправлень по Україні та *"Русській військовий корабель ... ВСЬО! Слава нації!"* – для міжнародних відправлень [9]. Похідна фразема з цього семантичного поля *"Послати за російським кораблем"* стала так само широко відомою в усьому світі.

Ще один приклад – низка фразеологізмів, які з'явилися як реакція на багаторазове знищення ворожої техніки в Чорнобаївці: *"день Чорнобаївки"* (пор.: *"день бабака"*), *ефект Чорнобаївки*, *Чорнобаївський трикутник*, *"Побачити Чорнобаївку і померти"*.

Групу ресурсів мовомислення, пов'язану з цитатним тезаурусом, також поповнили римейки пісень, наприклад: *"Як тебе сміли бомбити, Києве мій"* (Марина Полончак і Віталій Лобач), цит. за: [5]; *"Геть з України, москаль некрасивий!"*; *"Відправляють вас на фарш, аналоговнети, ЗСУ наробить з вас по-київськи катлети"* (пісня "ЧебуРашки" на мелодію коломийок / українських танцювальних весільних пісень (ФБ, Р. Нота), скоромовки, наприклад: *"Клара для Карла вкрала байрактара"* (Поліна Коробейник) та ін.

На рівні словника комічного ефекту авторам новотворів вдається досягти завдяки вживанню різних груп лексики, зокрема негативно забарвленої та згрубілої, обценної, суржику, викликаючи в читача потужні асоціації. Ось лише деякі приклади: жаргонний неологізм *могилізація* "позбавлене будь-якого сенсу знищення чоловічого населення країни-агресора"; *ладакалінізація* "перетворення окупантів на Лади «Калини» за допомогою магії ЗСУ" (термін С. Даниленка [1]); *мобік* "нещодавно мобілізований, не

підготовлений до бойових дій військовослужбовець" (фонетичний варіант *чмобік* є контамінацією лексем *чмо* "частково мобілізований організм" (первинно "лох, невдаха, опущена людина", з російської "человек морально опущенный"); *чмоня* "людина, переважно так називають військовополонених, яка виглядає *чмошно*" (часто використовується біля фотомема з російським військовополоненим відповідного зовнішнього вигляду); оказіональна назва російських вояків – *чебуРашки* з однойменної пісні: "*чебуРашки, чебуРашки, недочеловеки, ви ж як ті динозаври в двадцять першому веку*" (Р. Нота); *пропагандони* "путінські пропагандисти", *путіністи* "прихильники путіна" та ін.

Значна кількість лексем має виразну прецедентну спрямованість, наприклад: *арестовлення* "заспокійливі повідомлення", *ЗСУіст*, *ЗСУістка* "людина, яка абсолютно переконана в перемозі ЗСУ", *смuzzi*, *бандеро-смuzzi* "коктейль Молотова" та ін. Крім іменників, досить активно почали з'являтися й новотвори-дієслова: *байрактарити* або *забайрактарити* "нищити ворога", *заукраїнити* "спробувати забрати щось силою у невинного й отримати жорстку і сильну відповідь", *кімити* "зберігати оптимізм навіть у найскрутніші й найважчі часи", "записувати милі відео, паралельно готуючи сюрпризи для ворога", *макронити* "робити дуже стурбований вигляд, намагаючись продемонструвати його якомога більшої кількості людей", *чорнобаїти* "наступати на ті самі граблі" та ін. Прислівник *затрідні* означає «поставити собі нереалістичні плани й щиро вірити в їх успіх».

Прийоми каламбуру й мовної гри допомагають створювати в соцмережі ФБ численні меми. Ось кілька прикладів такого мережевого фольклору: *російська армія в телевізори* – *російська армія в тепловізори* (допис біля фото гарно й погано екіпірованих вояків росії); в

битві яєчками орки вже програли (великодній допис біля фото українських воїнів на тлі розбитої ворожої техніки). Мем-комікс до діалогу котиків, де Котик-лікар: *Що ще Вас турбує, окрім тривоги?* Котик-пацієнт: *Комплекси...* Котик-лікар: *Комплекс неповноцінності?* *Комплекс провини?* Котик-пацієнт: *Мене турбує, коли вже прийдуть зенітно-ракетні комплекси!*

На одній із карикатур, де біля ноги у взутті ЗСУ, яка запихає ракету з намальованим символом "Z" диктатору до рота, засобом мовної гри стала репліка-варваризм "*Put in!*".

Аналіз дописів у соцмережах засвідчує, що потужною зброєю в боротьбі з агресором та засобом його дискредитації є тролінг у поєднанні з інформаційно-інтерпретаційною комунікативною стратегією (тактики коментування, пояснення, розгляду ситуації під іншим кутом, акцентуація на позитивній інформації). Наприклад: фото вибухів на електорстанції в росії – у Бельбеку – на кримському мосту коментувалося відповідно словами *хлопок – аплодисменти – овації; у русні теж ленд-ліз... але є нюанси* (допис біля фото з залишеною ворожою технікою).

Війна творить узус і переписує мовні норми: слова *росія, кремль, путін*, хоч поки що й не кодифіковано, дозволено писати з малої літери (ФБ, Міністерство культури та інформаційної політики України, 10.03.2022). А для піднесення бойового духу й боротьби зі страхом активно використовуються засоби експресивного (експресивно-оцінного) правопису окремо (*росія, російська федерація, РФія, РФ-ія, ерефія, путін, кремль, Мацква*) та в поєднанні з конотованими назвами-стереотипами (*раша, рашка, мордор, залісся, терораша, ху*лостан*). З цього погляду на спеціальну увагу заслуговує використання графічних символів "Z" і "V".

Літера "Z", зображена на військовій техніці окупантів, в один момент набула вірусного поширення, ставши символом широкомасштабної війни

путіна в Україні. Як повідомляє інтернет-видання "Медуза", ця ідея належала піар-блоку Міністерства оборони росії, очолюваного А. Ільницьким, та пропагандистському каналові RT і його редакторці М. Симоньян [12]. В Україні Верховна Рада ухвалила Закон № 7214, який забезпечує захист України в інформаційному просторі. Відповідно до нього літери "Z" і "V" визнаються символікою військового вторгнення росії в Україну, якщо їх використання відповідає встановленим цим законом ознакам, а отже, у нашій державі послуговуватися ними в такий спосіб заборонено [7]. У нас, як і в решті цивілізованого світу, ці символи називають сучасною свастикою. Тож не дивно, що значна поширеність і символіка вказаних латинських літер стали підставою для широкого їх використання, особливо z-компонента, як засобу графодеривації: *зайди, руZZкій мір та ін.* Нівелюючи страхи, мовці активно використовують різноманітні виражально-зображальні можливостей, наприклад, поєднують ворожу символіку з росіянізмами (*noZop*) й лексемами-маркерами російського:

*Зомбі Землею ходять Заплакані –
Зламани, стомлені, Зовсім Залякані...
Зарозумілості Зникла Заслона –
Зброя вже не Захищає від скону.
Знищим, Зачистимо і Запакуємо,
В їхню свідомість навік закарбуємо
Згинуть всі Зомбі у нашій сторонці,
Як та роса на полючому сонці*
(Наталія Мельниченко (ФБ, 28.03.2022)), цит. за: [5].

Потужними засобами для створення відповідного емоційного настрою в поданому вірші виступає поєднання графічних засобів, зокрема протиставлення українського й ворожого, загарбницького світів на рівні літер "z" і "z", наприклад: *Землею, закарбуємо, згинуть – Зомбі, Зламани, Залякані, Знищим, Зачистимо, Запакуємо*, алітерації й алюзії на рядки українського гімну.

Наша мова має цілу низку зневажливих прізвиськ для ворога:

асвабодітелі, ваньки, ватники, егорки, іхтамнети, кацапи, мокша, москалі, московити, орки, русаки, русня, рашисти, свинособаки. Походження й семантичні відтінки частини цих номенів з позицій соціокультурних стереотипів проаналізував Остап Українець (докладніше див.: [10]). Однак, на нашу думку, жоден із зазначених етнонімів не може вповні впоратися із завданням так, як би це змогла зробити назва *росіянин*, бо саме з цією прямою назвою конкретного народу, а не з якимось її замінником (хай і дуже вдало дібраним) світ повинен чітко асоціювати увесь жах злочинів проти людяності й провини в неспровокованій військовій агресії проти суверенної держави. Номінація *росіянин*, як і російський паспорт, мусить бути пересторогою й запобіжником для просування цієї нацистської навали в цивілізованому світі. На жаль, в інтернет-просторі на заваді цьому стає політика більшості соціальних мереж, де дописувачів через використання прямої номінації будь-хто може заблокувати за "розпалення міжнародної ворожнечі". Тож, замість назви, яка мала б насамперед і повсюдно використовуватися, – *росіяни*, дописувачі змушені послуговуватися всілякими евфемізмами, як ті, котрі навели вище, та інші, наприклад, *моззкалі, мск-лі, ка*апи, рузге, рсня, егорки.*

Граматичні засоби (предикація): *бандерівське смузі для путінських (путлерівських) друзів.* Засоби гумору стають блискавичною відповіддю на злободенні проблеми, наприклад щодо активізації бомбардувань мирного населення з допомогою БПЛА: *Легендарний антидроновий боеприпас "Банка з помідорами", класифікація НАТО – "Zakrutka".* Для номінації самих дронів широко використовується експресивна назва *балалайки* в поєднанні з предикатами *дешеві, летючі, іранські.*

Лінгвістика традиційно звертає особливу увагу на дослідження мовних засобів, залучених для створення

образу персонажів. Процес присвоєння імен ключовим дійовим особам війни є одним із найважливіших, адже саме ці назви формують загальне уявлення про ворога й, залежно від ситуації спілкування, у різний спосіб, завуальовано або й відкрито, демонструють наше ставлення до нього [4]. Ступінь формальності мовлення називається реєстром. Кожен мовець обирає реєстр мовлення залежно від конситуації спілкування. Наприклад, розмова з керівником відбуватиметься не так, як із друзями, а з дітьми інакше, аніж із літніми людьми. Однак сьогодні все частіше стирає рамки, і способи спілкування між людьми в повсякденному житті демократизуються, та й світ загалом стає більш неформальним. Крім власне ситуації мовлення, має значення й спосіб реалізації мовного коду, адже усне мовлення зазвичай більш гнучке й неформальне, ніж писемне. Проте дописи у фейсбуці, як і пости в інших соцмережах і месенджерах, часто не відповідають усталеним правилам, оскільки таке писемне мовлення стає все менш формальним, наближаючись до розмовного мовлення, що ми проілюструємо нижче, аналізуючи назви-характеристики осердя зла сучасного світу, з погляду українців, – президента росії.

Для номінації очільника країни-агресора, крім його офіційного іменування Володимир Путін, українці, а за ними й представники інших націй використовують цілу низку назв. З-поміж них є і фонетичні чи правописні варіанти цього імені, як *Владімір Путін*, *Путін* (*путін*), а також влучні емоційно-експресивні неолексеми, прізвиська-прізвища, що надають характеристику іменованій особі та її вчинкам. Наприклад, крилата фраза, відоме не лише в Україні, а й за її межами гасло-номінація, яке вже стало мемом (станом на кінець 2018 року відповідну словникову статтю у Вікіпедії розміщено 34 мовами [8]), *путін* – *x**ло* (*x@йло*, *хйло*, *x*йло*, *x*ло*). Воно відоме також в евфемізованих варіантах: *хутін* –

пуйло, *ПТН ХЛО*, *ПТН ХЛО*, *ПТН ПНХ ХЛО*, *Путін Hello*, *Putin Hello* (докладніше див.: [8]). Унаслідок контамінації слів цього лозунгу витворився номен *пуйло*.

Оскільки впродовж останніх років російського диктатора все частіше порівнюють з Гітлером, цілком закономірною є варіація прізвища *путін* – *путлер* та відповідно гасла – *путлер* – *x**ло*. Особливо промовистою є його експресивно-правописна, графічно увиразнена символічна видозміна *ПТТЛЕР ХЙЛО*. Ще одне зневажливо-демініутивне прізвисько путіна *ху*луша* створене з використанням типового для російського словотворення форманта – *уш(a)*.

Страх переважно дуже предметний. Як ми вже зауважили, головним злом у цій війні є путін – напівбожевільний диктатор, якому заманулося перекроїти світ і сконструювати нову реальність, котра б реалізувала його імперські очікування. Але ще до початку повномасштабного вторгнення він викликав в українців не стільки страх, а радше огиду і несприйняття. До того ж останнім часом його традиційно домінантна комунікативна позиція суттєво похитнулася. Хоча в ситуаціях міжособистісного й публічного спілкування він і надалі керується набором своїх, дуже сумнівних, знань з історії української мови й українського народу та вже звичних риторичних прийомів, як упізнаваний інтонаційний малюнок із коротких висловлень, пережегованих павзами для привернення уваги слухачів і створення в росіян відповідного носторю – із затамованим подихом вслухатися у слова свого вождя. Для більшості українців путін не просто одіозний політик, уся росія – це колективний, кровожерливий путін, який не хоче змінюватися. Про це йдеться в дописі популярного українського дитячого письменника Сашка Дерманського від 22.10.2022, де з гіркою іронією зазначено: "8 років тому постив цей віршик. Нічого не змінилось". Неведемо кілька рядків із

цього вірша, де описані дивовижні метаморфози, які трапляються у світі довкола нас: "Все в нім тече, мінється невпинно – Учора повз, а завтра в синь летиш. <...> Чудесний світ... Все міниться, все плине. Так є. Так буде. Так завжди було. Усе в житті мінється, дитино, Лише ху#ло лишається ху#лом". Як бачимо з цього нетривалого з погляду історії періоду (вісім років, відколи розпочалася російсько-українська війна) і як доводить нам кількосторічна історія взаємин з позицій обману, геноциду й асиміляції українства з боку російських загарбників, на те немає ради, окрім тотальної боротьби з усеохопним злом.

Війна заскочила більшість українців зненацька. Особливо на початку повномасштабного вторгнення росії події розвивалися з карколомною швидкістю. Однак за ці кілька місяців ми значно змінилися, пор.: "Звернення до українців 24 лютого: не панікуйте, не поширюйте фейки, не створюйте затори на дорогах, не заважайте військовим!" / "Звернення до українців 17 жовтня: не збивайте самостійно іранські дрони!" (поширила І. Роздобудько (ФБ, 18.10.2022)).

Насамкінець зауважимо: дуже важливо пам'ятати, що, попри переважно негативний вплив, страх також реалізує й життєво необхідні функції через інстинкт самозбереження. Осмислений і "прожитий" у різний спосіб, зокрема й через заперечення гумором, він спонукає нас бути поінформованими про основні заходи безпеки, ознайомленими з алгоритмом дій у такий складний час, а отже, дозволяє вижити. Полегшити процес боротьби, а може, й примирення, зі страхами нам допомагають не лише медики, друзі, рідні, а інколи й зовсім не знайомі люди, а й мова і, насамперед, ЗСУ, бо:

Моя армія варить каву та слухає джаз.

Танцює танго та сальсу, а іноді вальс.

Моя армія читає Біблію та робить намаз.

Її благають дати автографи Тор та навіть Марс!

Моя армія пише вірші та малює гуашню.

Вона одразу відчуває хто є свій, а хто точно не з наших.

Моя армія багато жартує, сміється та майже не плаче.

Лише інколи, тихо, вночі, коли в Вальхалу йдуть ті, що наші.

Моя армія складається з тисячі різних історій.

Вони з'являються від вітру війни, як хвилі на морі.

Вона їх згадує, коли закурить – в перервах між боєм.

Дві, три коротких затяжки – та знов вертає до строю.

Моя армія ніколи не спить та завжди на варті.

Вона не вірить гучним словам – вони геть нічого не варті.

Вона сумує за домом, та робить собі дом усюди.

Моя армія – то є найкращі на світі люди (В. Шевченко, 2022).

Тому, щоденно переборюючи страхи війни, кожен свідомий громадянин нашої держави стає ЗСУїстом або ЗСУїсткою, абсолютно переконаним у перемозі ЗСУ й України.

Висновки та перспективи дослідження. У складні й непевні часи українці шукають у мові психоемоційної стабільності й опертя, яке давало б змогу жити з виваженим оптимізмом і, зрештою, вижити, здолавши всі непрості випробування. Саме здатність сміятися вивисує нас над нашими ворогами й робить переможцями спочатку на ментальному рівні, даючи віру в перемогу в її буквальному сенсі. Вивчення лінгвальних засобів подолання страху й агресії часів російсько-української війни, безперечно, не вичерпується матеріалами цієї невеликої розвідки. Однак вона віддзеркалює те, у який спосіб наш народ намагається побороти страх перед найбільшими загрозами його існуванню, й окреслює тенденцію до висміювання й знецінення негативних образів з

використанням широкої палітри мовних засобів і стилістичних прийомів. Найвиразнішими з-поміж гумористично омовлених є назви на позначення путіна, російських загарбників, їхньої зброї та дій. Зауважимо, що деякі номени утворюють семантичні мікросистеми *орки – мордор; ху*ло – ху*лостан; раша – балалайки* "дрони" й розлогі синонімічні ряди, як назви країни-агресорки, її очільника та вояків. Як засвідчив аналіз, для вербалізації ворожих образів використано значну кількість новотворів, обценної й евфемічної лексики, які виконують насамперед захисну (здоров'язбережувальну), оцінювально-рефлексійну й інтегровальну

(соціально-об'єднувальну) функції, оскільки покликані насамперед заспокоїти, підбадьорити українців і зберегти хоча б відносну душевну рівновагу, але й водночас допомогти їм осмислити свої почуття, засудити ворога та згуртуватися для продовження боротьби на шляху до перемоги. Дослідження механізмів лінгвалізації страху й засобів його подолання в сучасній українській мові доповнило знання про зв'язок світобачення народу з його мовою й національною мовною картиною світу.

Перспективи подальших студій пов'язуємо з різноаспектним вивченням особливостей мовосвіту мережевого воєнного фольклору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Букет Є. У словнику неологізмів поповнення: "могілізація", що породжує "ладакалінізацію". *АрміяInform*. URL : <https://cutt.ly/qNeZgKi> (дата звернення: 20.10.2022).
2. Васина И. В. Основные характеристики хоррор как жанра художественной литературы в диахроническом аспекте. *Молодий вчений*. 2017. № 4.1. С. 78–81.
3. Гудманян А., Иванова А. Генеза та жанрові особливості літератури жахів з позицій сучасної науки про переклад. *Гуманітарна освіта у технічних вищих навчальних закладах*. 2017. Вип. 36. С. 12–17.
4. Дяченко Н., Кидисюк О. Вербальна репрезентація образу страховиська у творах сучасних українських авторів для дітей. *Філологічний часопис* : зб. наук. пр. Зелінська О. Ю. (гол. ред.). Умань. 2021. Вип. 2 (18), с. 15–22. URL : <https://doi.org/10.31499/2415-8828.2.2021.246060> (дата звернення: 20.10.2022).
5. Карпіловська Є. Українська мова у вирі суспільних подій кін. XX – поч. XXI ст. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=686bziSGHmc> (дата звернення: 20.10.2022).
6. Коляденко О. О. *Лексико-семантична репрезентація концепту "страх" в українській наївній та науковій картинах світу* : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2018. 219 с.
7. Парламент заборонив воєнну символіку рф та визнав її державою-терористом. *Слуга народу*. URL : <https://cutt.ly/ABKoxTq> (дата звернення: 20.10.2022).
8. Путін – х**ло! *Вікіпедія*. URL : <https://cutt.ly/NNwakc1> (дата звернення: 20.10.2022).
9. Русский военный корабль, иди на х**! *Вікіпедія*. URL : <https://cutt.ly/sNeDHmK> (дата звернення: 20.10.2022).
10. Українець Остап. Свинособаки, рашисти, кацапи: звідки взяли зневажливі прізвиська для ворога. URL : <https://cutt.ly/hBKslJ2> (дата звернення: 20.10.2022).
11. Carroll N. *The Philosophy of Horror or Paradoxes of the Heart*. New York, 1990. 272 p.
12. Z (символ російського вторгнення в Україну). *Вікіпедія*. URL : <https://cutt.ly/3NeXku8> (дата звернення: 20.10.2022).

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Buket, Ye. U slovnyku neolohizmiv popovnennia: "mohylizatsiia", shcho porodzhuie "ladakalynizatsiiu" [Addendum in the dictionary of neologisms: "mogilization", which gives rise to "ladakalinization"]. *ArmiiaInform*. URL: <https://cutt.ly/qNeZgKi> (reference date: 20.10.2022). [in Ukrainian].
2. Vasyna, Y. V. (2017). Osnovnyye kharakterystyki horror kak zhanra khudozhestvennoi literatury v diakhronicheskom aspekte [The main characteristics of horror as a genre of fiction in a diachronic aspect]. *Molodyi vchenyi*. № 4.1. P. 78–81. [in Ukrainian].
3. Hudmanian, A., Ivanova, A. (2017). Heneza ta zhanrovi osoblyvosti literatury zhakhiv z pozytsii suchasnoi nauky pro pereklad [The genesis and genre features of horror literature from the standpoint of modern translation science]. *Humanitarna osvita u tekhnichnykh vyshchykh navchalnykh zakladakh*. Vyp. 36. P. 12–17. [in Ukrainian].
4. Diachenko, N., Kydysiuk, O. Verbalna reprezentatsiia obrazu strakhovyska u tvorakh suchasnykh ukrainskykh avtoriv dlia ditei [Verbal representation of the image of the monster in the works of modern Ukrainian authors for children]. *Filolohichni chasopys : zb. nauk. pr. Zelinska O. Yu. (hol. red.)*. Uman. 2021. Vyp. 2 (18). P. 15–22. URL : <https://doi.org/10.31499/2415-8828.2.2021.246060> (reference date: 20.10.2022). [in Ukrainian].
5. Karpilovska, Ye. Ukrainska mova u vyri suspilnykh podii kin. 20 – poch. 21 st. [The Ukrainian language is in the vortex of social events in late 20th – early 21st c.]. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=686bziSGHmc> (reference date: 20.10.2022). [in Ukrainian].
6. Koliadenko, O. O. (2018). Leksyko-semantychna reprezentatsiia kontseptu "strakh" v ukrainskii naivnii ta naukovii kartynakh svitu [Lexical-semantic representation of the concept of "fear" in Ukrainian naive and scientific pictures of the world]: dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01. Kyiv. 219 p. [in Ukrainian].
7. Parlament zaboronyv voiennu symvoliku rf ta vyznav yii derzhavoiu-terorystom [The parliament banned the military symbols of the russian federation and recognized it as a terrorist state]. *Sluha narodu*. URL: <https://cutt.ly/ABKoxTq> (reference date: 20.10.2022). [in Ukrainian].
8. Putin – kh**lo! [Putin's a di**head] Wikipediia. URL: <https://cutt.ly/NNwack1> (reference date: 20.10.2022). [in Ukrainian].
9. Russkyi voyennyi korabl, idi na kh**! [Russian warship, go f**k yourself] Wikipediia. URL: <https://cutt.ly/sNeDHmK> (reference date: 20.10.2022). [in Ukrainian].
10. Ukrainets Ostap. Svynosobaky, rashysty, katsapy: zvidky vzialysia znevazhlyvi prizvyska dlia voroha [Pig-dogs, ruscists, katsaps: where did the derogatory nicknames for the enemy come from]. URL: <https://cutt.ly/hBKsIJ2> (reference date: 20.10.2022). [in Ukrainian].
11. Carroll, N. (1990). *The Philosophy of Horror or Paradoxes of the Heart*. New York. 272 p. [in English].
12. Z (symvol rosiiskoho vtorhnennia v Ukrainu) [Z (symbol of the russian invasion of Ukraine)]. Wikipediia. URL: <https://cutt.ly/3NeXku8> (reference date: 20.10.2022). [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії: 11.09.2022

Схвалено до друку: 25.11.2022

УДК 811.161.2'282:551.59
DOI 10.35433/philology.3 (98).2022.116-125

НОМІНАЦІЯ АТМОСФЕРНИХ ОПАДІВ, ПРОЦЕСІВ ТА ПОНЯТЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ЗАМЕРЗАННЯМ ВОДИ

Ю. К. Каліщук (Онищенко)*

На матеріалі східностепових говірок сіл Гусарка, Більманка Запорізької області та села Темрюк Донецької області досліджено назви атмосферних опадів, що виникають у результаті замерзання води.

Описано найменування на позначення перших опадів снігу восени, занесеної снігом дороги, лапатою снігу, сніжної зими, назви глибокого, пухкого розсипчастого снігу, завірюхи, хуртовинного дня, снігопаду без вітру, намету, гірки снігу, сніжинки, ожеледиці, шару снігу на корі дерев, великої крижини, бурульки, льоду, замерзлої води, інію, мілкого граду, явища ковзання (катання) на льоду, намерзання снігу та ін. Завдяки коментарям місцевих жителів виявлено коло репрезентантів, пов'язаних із водою у твердому стані, з'ясовано специфіку деяких назв та різновидів певних явищ тощо.

У складі окресленої тематичної групи лексики виявлено загальноживані лексеми або їхні фонетичні, словотвірні, морфологічні варіанти: бу'рул'ка, за'мет, куч'у'гура, оже'ледиц'а, плис'ти, ч'а'лапати та ін.; запозичення з контактних мов: су'п'олка (і фонетичний варіант су'п'елка), со'сул'ка (і фонетичний варіант со'сул'ка), суг'роб, м'іт'ел', конструкції за'м'орзлі 'вокна, нар'ісу'вала зі'ма та ін. Засвідчені номінації здебільшого одно- та двокомпонентні, рідше – описові конструкції.

Щодо назв, які мають відповідники в інших діалектах, виявлено паралелі з тотожним (метіль 'хуртовина', валити 'сніжити', перем'от 'перемет', л'од 'лід' та ін.) і відмінним (сур'овий 'сирій, не зварений', 'вогкий', 'суворий, вимогливий до себе й до інших', перем'ет 'рибальська снасть з багатьма гачками, яку встановлювали поперек течії', рісувати 'робити складки у спідниці, платті; гофре', 'домислювати, навіювати собі щось' та ін.) значеннями.

Ключові слова: діалект, атмосферні опади, українські східностепові говірки, сема, маніфестант, замерзла вода.

* аспірантка кафедри історії та культури української мови
(Волинський національний університет імені Лесі Українки),
gulia.onischenko@ukr.net
ORCID: 0000-0001-7212-2638

NOMINATION OF ATMOSPHERIC PRECIPITATION, PROCESSES AND CONCEPTS RELATED TO WATER FREEZING

Kalishchuk (Onyshchenko) Y. K.

Names of atmospheric precipitation resulting from water freezing were studied on the examples of eastern steppe dialects of the villages: Husarka, Bilmanka of the Zaporizhzhia region and the village of Temryuk of the Donetsk region.

The article describes names for the first fall of snow in autumn, a snow-covered road, shovelful snow, snowy winter, names of deep, loose snow, blizzard, snowfall without wind, tent, snow slide, snowflakes, icicles, a layer of snow on tree bark large icicles, icicles, ice, frozen water, frost, small hail, the phenomenon of sliding (skating) on ice, freezing of snow, etc. The comments of residents contribute to a circle of representatives associated with water in the solid state. The study clarifies the specifics of some names and varieties of certain phenomena, etc.

Commonly used lexemes or their phonetic, word-forming, morphological variants were found in the thematic vocabulary group: bu'rulka, za'met, kuchu'hura, ozhey'ledytsa, plys'ty, cha'lapaty, etc.; borrowings from contact languages: su'polka (phonetical variant – su'pelka), so'sulka (phonetical variant – so'a'sulka), suh'rob, mi'tel, constructions za'morzli 'vokna, narisu'vala zi'ma, etc. Certified nominations are mostly one- and two-component, less often descriptive constructions.

Concerning the names that have counterparts in other dialects, parallels with the identical (metil 'khurtovyna', valyty 'snizhyty', peremót 'peremet', lod 'lid', etc.) and distinctive (suróvyi 'rau, uncooked', 'stern, demanding of oneself and others', peremét 'a fishing tackle with many hooks, which was set across the stream', draw 'make folds in a skirt, dress; corrugation', 'invent, suggest something to oneself', etc.) values have been found.

Keywords: dialect, atmospheric precipitation, Ukrainian eastern steppe dialects, seme, manifestant, frozen water.

Постановка наукової проблеми. Загальновідомо, що вода в природі існує в трьох основних станах: рідкому, твердому та у вигляді пари, хоча вчені виділяють понад 20 станів води, із яких 14 – вода у замерзломому стані. Та вода, що випадає з хмар на земну поверхню в рідкому чи твердому стані, і є атмосферними опадами. До твердого стану води в природі належить лід, який за однакової кристалічної структури має багато різноманітних форм: бурульки, що висять на дахах споруд, кірка льоду на водоймах, сніжна крупа тощо. Відповідно в діалектах існує чимало найменувань цих явищ, а отже, їх варто систематизувати й описати.

Говірки, обрані для аналізу, – нової формації. У другій половині XVIII ст. землі Приазов'я було включено до Російської імперії, одночасно розпочалось активне освоєння цієї території вихідцями з різних країв. 1807 р. мешканці Краснинського повіту Смоленської губернії обрали місце для поселення в Катеринославських степах, де було засновано чотири села: Гусарка, Більманка, Гайчур, Темрюк. Окрім

смоленських, тут оселялися тульські, орловські та могилівські селяни й ремісники, із-поміж перших була невелика кількість білорусів, поляків та євреїв. 1841 р. на землях Північного Приазов'я було дозволено оселитись і малоземельним українцям із Харківщини, Полтавщини, Чернігівщини, а також із західних губерній [21: 8, 11]. Усе це визначило колорит місцевих говірок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Метеоназви стали колом наукових зацікавлень і вітчизняних, і зарубіжних лінгвістів. Метеолексику українських говірок досліджували М. Гурін [6], О. Васянович [2–3], Н. Гаврилюк [4], О. Могила [11–13] та ін. Деякі лексико-семантичні групи метеономенів української та англійської мов студювали Т. Мизин [10] та ін., англійської, німецької та інших європейських мов – Й. Гжега [22], А. Оберлін [24] та ін., польської – В. Купішевський [23] та ін.

Мета дослідження – опис номінацій атмосферних опадів та понять, пов'язаних із замерзанням води, на матеріалі східностепових говірок сіл

Гусарка, Більманка, Темрюк. Визначена мета передбачає розв'язання таких завдань: 1) зафіксувати відповідні репрезентанти та пов'язані з ними поняття; 2) з'ясувати функційну активність і структурно-семантичні особливості найменувань; 3) визначити лексико-семантичні паралелі в інших діалектах.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. В аналізованих говірках зафіксовано значну кількість номінацій атмосферних опадів, процесів та понять, пов'язаних із замерзанням води, із-поміж яких засвідчено найменування на позначення снігу, льоду, ожеледиці, бурульки, граду, інію та ін.

Поняття 'перші опади снігу восени' представлено словосполученням 'першиї сніг' (н. пп. 1, 3), його фонетико-морфологічними варіантами 'первиї сніг' (н. п. 1), 'первої сніг' (н. п. 3), 'первиї сніг' (н. п. 2) та конструкцією *сн'ї'жок і'д'от'* (н. п. 2).

Говорячи про дію 'сніжити, густо падати, йти, заносити, зав'язати, почати сипати, покрити снігом', інформанти пригадують дієслова 'сипити' (і морфологічний варіант 'сипе – н. пп. 1, 3), 'валити' (і морфологічний варіант 'вале – н. пп. 1, 3), *патра'шит'* (н. п. 1), 'падайе' (н. п. 3), іменники *хурду'ла*, *м'їтел'* (н. п. 2), а також зазначають особливості випадання густого снігу: *їак'шо в'їн 'дуже н'лотний / то 'вале* (н. п. 3).

Лексема *валити* або її варіанти в інших діалектах реалізують таку семантику: західнополіське *валіти* – 'сукати мотузки з валу', 'падати, йти (про густий сніг і дощ)', 'викидати; подавати низький протяжний голос (про собаку)' [1: 1: 43], західноволинське *валéте* – 'безладно або у великій кількості щось скидати куди-небудь', 'бити', 'йти навально, напролом', 'жертви (про худобу)' [8: 79], бойківське *валити* – 'валити', 'йти напролом' [14: 1: 81], східнословобожанське *валити* – 'сніжити' [5: 35], одеське *валіти* – 'косити у валки' [19: 34].

Лексема 'сипати' також має маніфестанти в інших говіркових групах: поліське *сіпатъ* – 'лити, наливати яку-

небудь рідину' [9: 193], гуцульське *сіпати(си)* – 'сипати(ся)', 'лити(ся), наповнювати рідиною', 'вилити з металу', 'падати, йти (про опади)' [7: 170], бойківське *сіпати* – 'сипати', 'лити', 'нести багато яєць (про курей лише під час Святвечора)' [14: 2: 214], нижньонадніпрянське *сіпат'* – 'розставляти, опускати в воду (про сітки)' [18: 4: 63], буковинське *сіпати* – 'лити' [17: 487].

Лексема 'падати' широко представлена в зіставлюваних діалектних континуумах із тотожною або відмінною семантикою: бойківське *падати* – 'падати' [14: 2: 33], лемківське *падат* – 'іде дощ' [15: 224], закарпатське *падати* – 'падати', 'йти (про дощ, сніг, град)' [16: 216].

Номен *м'їтел'* так само має паралелі в інших говірках, де реалізує схоже значення: поліське *метіль* – 'снігопад з вітром, завірюха' [9: 125], бойківське *мітіль* – 'метелиця' [14: 1: 441], буковинське *метіль* – 'метелиця' [17: 287], нижньонадніпрянське *метіль* – 'завірюха, метелиця' [18: 2: 281], одеське *метіль* – 'хуртовина' [19: 126].

Сему 'покриватися зверху (про сніг)' представлено тільки в одній із досліджуваних говірок безособовими дієсловами *за'сипало* (і словотвірним варіантом *при'сипало*), *накр'ило* (*с'н'его'ам*) (н. п. 3). У бойківському діалекті, наприклад, зафіксовано дієслово *кріти* 'крити' в загальному значенні, без згадки про атмосферні опади [14: 1: 389].

Окремого однокомпонентного іменникового найменування для вираження семи 'лапаний сніг' в окреслених говірках немає, натомість використовують атрибутивне словосполучення *ла'паний сніг* (н. пп. 1–3) (і варіант *ла'паний сніг* – н. п. 2). У західнополіському говорі засвідчено прикметник *лапаний* із відмінною семантикою: 'такий, що має велику ногу' [1: 1: 277].

Сніжну, з заносами зиму іменовано словосполученнями *с'н'ежнайя з'їма* (н. п. 2), *сурова з'їма* (н. п. 3). Водночас один із місцевих мешканців розмежовує особливості в назвах зими зі снігом: *ка'да ма'роз / то з'їма суровайя* (н. п. 3), інший – описує явище сніжної зими, коли

багато снігу: *с'а'годн'а з'іма та'кайа / шо зам'ало їс'о кру'гом* (н. п. 2). У закарпатському діалекті виявлено прикметник *сніжа'ный* 'сніжний' [16: 336], у лемківському – лексему *сур'овий* 'сирий, не зварений', 'вогкий' [15: 296], у східнословобожанському – номен *сур'овий* 'суворий, вимогливий до себе й до інших' [5: 201].

Для називання занесеної снігом дороги респонденти послуговуються сполученнями *зан'ас'ло да'рогу, за'сипало с'н'егом* (н. п. 2), *ни'ма до'роги*, іменником *п'ер'ем'оти* та безособовими дієсловами *зам'ело, п'ер'ем'ело* (н. п. 3). У поліському континуумі засвідчено лексеми *перем'ет* 'рибальська снасть з багатьма гачками, яку встановлювали поперек течії' [1: 2: 38], *перем'от* 'перемет' [9: 157].

Явище, коли багато снігу, глибокий сніг, великі замети снігу маніфестовано атрибутивними словосполученнями *ба'гато с'н'ега* (н. п. 2), *с'н'ежнайа з'іма* (н. п. 3) та іменником *суг'роби* (н. п. 2). Номен *суг'роба* 'велика вибоїна' зафіксовано в нижньонаддніпряньських говірках [18: 4: 114].

Діалектоносії для називання завірюхи, сильного вітру із снігом; метелиці, хуртовини вживають лексеми *зав'ірюха* (н. пп. 1, 3), *ме'телиця* (і фонетичні та словотвірні варіанти *м'іт'ел'іца* – н. п. 2, *м'іт'ел'*, *ми'т'іл'* – н. п. 3), *хур'делиця*, *сн'іго^ав'її*, *замет'іл'* (і варіанти *зам'іт'ел'*, *за'м'от* – н. п. 3), *'в'іхо^ала* (н. п. 1), *зам'ало* (і лексеми *за'м'єло* – н. п. 3), *м'а'т'ет'* (і фонетичний варіант *м'іт'от'*), *зан'ас'ло*, сполучення *с'н'егу 'по'їно* (н. п. 2), номени *'кур'ава* (і варіанти *'кур'а*, *'кур'іва*) (н. п. 3). Мешканці пригадують особливості завірюхи: *їак сухіи сн'ег / 'в'ет'ер / то зав'ірюха / в нас /кажут' кур'іт' (кур'ет)* (н. п. 2), *'кур'ава / ка'да в'їюга і'д'от // 'кур'а / 'кур'іва / к'рут'іц':а вс'о / о'но і'д'от / ла'май'т' вс'о // гавар'ат кара'л'ева пра'їехала* (н. п. 3).

Найменування *зав'ірюха* та його варіанти в інших ареалах вживані з такими значеннями: західнополіське *завірюха* – 'метелиця', 'назва танцю', 'заваруха (військові дії)' [1: 1: 162], західноволинське *завірюха* – 'метелиця', 'вихор на голові' [8: 117], лемківське

завірюха – 'завірюха, заметіль, хуртовина', 'бунт' [15: 94].

Лексема *ме'телиця* також має паралелі з різною семантикою: поліське *мет'елиця* – 'попелиця' [9: 78], гуцульське *мет'елиця* – 'снігопад з вітром' [7: 122], бойківське *мет'ел'уга* – 'метільниця', *мет'іл'нищ'а* (*мет'іл'нищ'а*, *міт'іл'нищ'а*) – 'метелиця', 'сварка', 'бійка' [14: 1: 438].

Номен *м'іт'ел'* має низку варіантів, які зафіксовано в інших діалектах: поліське *мет'іль* – 'снігопад з вітром, завірюха' [9: 125], бойківське *міт'іл'* (і варіанти *мит'іл'*, *м'ет'іл'*) – 'метелиця' [14: 1: 441], нижньонаддніпряньське *мет'іл'* – 'завірюха, метелиця' [18: 2: 281], буковинське *мет'іль* – 'метелиця' [17: 287].

Номінацію *замет'іл'* виявлено в різних варіантах із варіативністю значень: поліське *замет'* – 'метелиця' [1: 1: 171], *заметь* – 'хуртовина, метелиця' [9: 78], гуцульське *замет'* – 'дошки чи колоди, які закладають у пази двох стовпів, утворюючи стіну', *заметь* (*замет'іць*) – 'замет', 'заметіль' [7: 76, 77], бойківське *замет* – 'кучугура', 'замет', *замет'іл'* – 'метелиця', *замет'іл'* (*замет'*) – 'заметіль (метелиця)', 'сніжні замети' [14: 1: 276–277], лемківське *замет'* – 'замет, кучугура снігу' [15: 101], буковинське *замет'єля* – 'заметіль, хуртовина' [17: 136], нижньонаддніпряньське *замет'а* – 'замет' [18: 2: 53].

Відповідно до лексеми *зан'ас'ло* можна розглядати лемківське *зан'єсти* – 'доставити, принести що-небудь', 'засипати чимось сипким', 'записати щось у книги', 'тривати, відбуватися упродовж якогось терміну' [15: 101], східнословобожанське *занос* – 'завірюха, сніг з вітром' [5: 83].

У бойківському ареалі спостережено лексему *снігов'її* – 'метелиця' [14: 2: 233], у східнословобожанському виявлено номен *віхола* – 'висока людина' [5: 43].

Сему 'хуртовинний (про день)', зауважену лише в одній із досліджуваних говірок, реалізує прикметник *с'н'ежний* (н. п. 2).

Снігопад без вітру не представлено окремими найменуваннями, натомість мовці надають коментарі, у яких зазначають особливості снігу: *с'а'годн'ї 'в'етру н'ї'ма / сн'ег і'д'ет' (і'д'от)*

'роїнен'ко / *ўс'о хара'шо* (н. п. 4), 'тихий сн'їжок *'падає* / *сн'єга'пад^m дуже р'ідко бу'ває* / 'ран'ше *'било кра'с'иво / ід'ош з'їмої і сн'єг та'кої 'вал'ім* (н. п. 3).

Намет, гірку снігу репрезентовано іменниками *су'роб* (н. пп. 1, 2), *за'мет* (н. п. 1), *куч'у'гура*, *пере^uмет* (н. пп. 1, 3). Номінації *перемёт* 'рибальська снасть з багатьма гачками, яку встановлювали поперек течії' [1: 2: 38], *перемót* 'перемет' [9: 157] спостережено в поліському ареалі.

Маніфестантами семи 'пухкий, розсипчастий сніг' виступають словосполучення *ла'патий*, *сип'кий сн'їг* (н. п. 1), *'м'аж'к'її*, *в'лажний*, *'мокрій сн'єг* (н. п. 2), *су/хий* (і варіант *су/хой*) *сн'єг* – н. п. 2), *пух/кий* (і варіант *пух/к'її*) *сн'єг* – н. п. 2). У західнополіському континуумі зафіксовано прикметник *лапáтий* 'такий, що має велику ногу' [1: 1: 277], у бойківському – лексему *сипкий* 'пухкий' [14: 2: 214], у лемківському – номінацію *мягкий* (кї) 'м'який, поверхня якого від дотику прогинається; шовковистий, приємний на дотик', 'свіжий, нечерствий', 'приємний для слуху', 'поступливий, податливий, чуйний (про людину); несуворий (про клімат)' [15: 180], у східнословобожанському – репрезентант *в'лажний* 'вологий' [5: 43], у закарпатському – номени *в'лажний* 'сирий, вологий', *сухий* 'сухий', 'худий' [16: 39, 346], у бойківському – прикметник *с'ухий* 'худий', 'хоробрий' [14: 2: 267].

Дію зі значенням 'брюхати, поволі, важко йти (зокрема по глибокому снігу)' репрезентовано дієсловами *плис'ти*, *ч'а'лапати*, *'л'їз'ти*, *в'гру'зати* (і словотвірним варіантом *загру'зати*) (н. п. 1). Діалектоносії пригадують часи, коли випадав дуже сильний сніг, через що неможливо було йти вулицею: *'л'єзла / паи'ла на с'н'єгу / проби'ралас'а // йа другої раз і ка'т'їлс'а / патáму шо пра'вал'ївалс'а / пр'їш'лос' ла'жиц'а і ка'т'їлс'а* (н. п. 3).

Лексема *плис'ти* в інших говірках репрезентована такими варіантами: західноволинське *плистé* – 'рухатися по воді', 'йти повільно, стомлено, ледве пересуваючи ноги' [8: 186], бойківське *плисти* – 'плисти' [14: 2: 81],

закарпатське *плысти* – 'пливти, плисти' [16: 233]. Дієслово *ч'а'лапати* так само має маніфестанти в інших говірках: закарпатське *чалáпати* – 'чабулькати (ходити по болоту, мокрому снігу і под.)' [16: 412], буковинське *чалáпатиси* – 'бовтатися у воді' [17: 636]. У закарпатському ареалі виявлено лексему *пробирáтися* із семантикою 'проходити крізь (через) що-небудь', 'випогоджуватися, прояснятися' [16: 288].

Пригадуючи дію зі значенням 'рипіти, видавати рип під ногами (зокрема про сніг у морозну погоду)', носії говірок вживають лексеми *ри^eнит'* (н. пп. 1, 3), *скри^eнит'* (н. п. 1) (і варіант *скри'п'їт'* – н. п. 2), *тр'аш'ч'їт'* (н. п. 2) (і фонетичний варіант *тр'їш'ч'їт'* – н. п. 3), *хруст'їт'* (н. п. 3).

Лексему *ри^eнит'* виявлено в інших говірках з відмінною семантикою: західноволинське *рипíте* – 'верещати' [8: 208], буковинське *рипíти* – 'плакати' [17: 455]. У лемківському діалекті засвідчено дієслово *хрустн'їти* – 'хруснути, тріснути' [15: 330].

Поняття сніжинки, кристала снігу у вигляді зірочки маніфестовано лексемою *сн'їжинка* (н. п. 3) та сполученням слів *сн'єг 'падаїт'* (н. п. 2).

Явище намерзання (про сніг, лід) в аналізованих говірках представлено однокомпонентними номінаціями *за'м'орзло* (н. п. 2) (і варіантом *нам'орзло* – н. п. 3), *ол'ед'е'н'ен'їє* (н. п. 3).

Ожеледь, тонкий шар льоду на поверхні землі, на деревах і т. ін. після сирієї погоди або відлиги позначають іменниками *голо'л'од* (і фонетичним варіантом *го^oло^oл'од* – н. пп. 1–3), *го^oло^oл'од^mка* (н. п. 2), *оже^uледиц'а*, що властивий і сучасній українській літературній мові з тотожним значенням [20: 5: 646] (н. п. 1), *срако'пад^m* (і варіант *срако^oпад^m* – н. п. 3) (інформанти вживають його винятково для надання негативної оцінки вказаному явищу), *сли^eзо'та* (н. п. 3), який із тією самою семантикою функціонує в українській літературній мові [20: 9: 352].

Номен *голо'л'од* має паралелі в інших говірках із подібною семантикою: поліські *голойóд* – 'верхольод (льодове покриття на поверхні снігу після

відлиги)', *голол'одиця*'а (і варіанти *голол'одиця*, *голол'одниця*) – 'т. с.' [1: 1: 98], *голольодиця* (і варіант *голольодиця*) – 'голодощук (ожеледь, ожеледиця)' [9: 56], закарпатське *гололедиця*'а – 'поледиця (дуже слизька дорога взимку)' [16: 50], східнословобожанське *гололід* (і варіант *голольод*) – 'ожеледиця', *голольодиця* – 'гололід (голольод), (ожеледиця)' [5: 55].

Лексема *оже^лледиця*'а в інших говірках також має паралелі зі схожою семантикою: гуцульське *ожеліда* (і варіант *пожеліда*) – 'ожеледь' [7: 138], бойківське *ожелід'* – 'дощ із сніжною крупною' [14: 2: 16], лемківське *ожелід* – 'ожеледь' [15: 212], буковинське *ожеліда* (і варіанти *ожиліда*, *вожиліда*) – 'ожеледь' [17: 363], нижньонадніпрянське *ожеліда* – 'ожеледь' [18: 3: 46], одеське *ожеліда* – 'ожеледь' [19: 141].

Номінація *слизота* так само має декілька паралелей в порівнюваних говірках: західнополіське *слизота* (і варіант *слизота* 'ожеледиця') – 'шереш (лід на поверхні снігу після відлиги; лід, який появляється тільки на поверхні води (на річці, озері))' [1: 2: 155], західноволинське *слизота* – 'ожеледиця' [8: 222].

Для семи 'танути, перетворюватися на воду внаслідок дії тепла (про сніг, лід)' респонденти використовують сполучення слів: *ростаїє сніг*, 'тала вода' (н. п. 1), дієслова *ростаїет'* (і варіанти *ростаїє*, *растаїот* – н. п. 3) (н. п. 2). Дієслова *танути* 'танути', 'грузнути (в болоті, снігу і под.)', 'гаснути (про вогнище, вогонь у плиті)', *таяти* 'танути (про сніг і под.)' зафіксовано в закарпатському діалекті [16: 349].

Окремого найменування снігу, який намерз на віконному склі, мовці не пригадують, лише в одній із досліджуваних говірок це явище позначено атрибутивним словосполученням *заморзлі* 'вокна' (н. п. 2).

Для позначення намерзлих візерунків на вікні від морозу інформанти послуговуються конструкцією *нарисувала зима* (н. п. 2). Один із мовців зазначає причини виникнення таких візерунків: *мороз р'исуйт у зори на ст'екл'е* (н. п. 2). У буковинському

діалекті спостережено дієслово *рисувати* з відмінною семантикою: 'робити складки у спідниці, платті; гофре', 'домислювати, навіювати собі щось' [17: 457–458].

Шар снігу на корі дерев, дахах будівель та ін. іменують словосполученням *наме'ло суг'роби* (н. п. 2).

Дію зі значенням 'присипати снігом' маніфестовано дієсловами *при'сипала*^о (н. п. 2), *при'поро'шило* (н. пп. 2, 3) (і словотвірним варіантом *запоро'шило* – н. п. 3).

Лише в одній з аналізованих говірок виявлено лексему на позначення дії 'нанести, намести снігу': *нам'ало* (н. п. 2).

Сему 'застукати по вікнах, стінах (про сніг)' в аналізованих говірках реалізують дієслова *тарах'т'ит'*, *лапа'т'ит'* (н. п. 2). Номен *лопотіти* 'дуже швидко говорити', 'торохтіти' виявлено в гуцульському ареалі [7: 114], лексему *лопотати* 'лопкати (видавати звук "лоп!" при падінні в рідину)', 'говорити що-небудь незв'язно, окремими словами' – у закарпатському [16: 163].

Репрезентанти семи 'лід, замерзла вода' – номінації *нал'ї*, *лод* (і варіант *лод^т* – н. пп. 2, 3), *голо'лодка* (і фонетичний варіант *гала'лодка*) (н. п. 1), *ко'ї'зел'* (н. п. 2). Носій однієї говірки пригадує особливості замерзлої води: *'содн'а вода заморзла / та'ки ко'ї'зел' / с'лиз'ко / аж^ш 'короч'ка зроби'лас'а* (н. п. 2).

Лексема *лод* та її варіанти мають значну кількість паралельних назв в інших ареалах із тотожним або схожим значенням: бойківське *лід* – 'лід' [14: 1: 413], лемківське *люд* – 'лід, крига', *льоды* – 'морозиво' [15: 162, 165], буковинське *льода* – 'льоди (морозиво)' [17: 270], нижньонадніпрянське *лод* – 'лід' [18: 2: 265], східнословобожанське *льод* – 'крига' [5: 122].

Зі значенням 'братися шматками (про лід на річці)' засвідчено дериват *зашерхло* (н. п. 2) (і варіант *при'шерхло* – н. п. 3) та словосполучення *'воду при'хва'тило* (н. п. 3). Лексему *шерхнути* 'починати замерзати' засвідчено в західнополіському говорі [1: 2: 262].

Велика крижина маніфестована атрибутивним словосполученням *зам'ерзла вода* (н. п. 2), конструкціями *лод стаї*, *зам'орзло 'оз'еро* (н. п. 3).

На позначення бурульки, льодинки, що утворилася під час стікання води й має форму загостреної донизу палички, ужито лексеми *со'сул'ка* (і фонетичний варіант *со^а'сул'ка* – н. пп. 1, 3), *соп'ла*, *соп'лак* (н. п. 1), *су'п'олка* (і фонетичний варіант *су'п'елка* – н. п. 2), *бу'рул'ка* (і фонетичні варіанти *бо'рул'ка*, *бо^а'рул'ка*).

Окремі найменування спостережено в інших ареалах: у східнословобожанському – іменники *сосулька* 'сопляк (бурулька)', *сопляк* 'бурулька' [5: 196], у поліському – лексеми *сопел'* 'слиз із носа', 'коціл (льодова бурулька)', *сопл'а* 'т. с.', *сопл'ак* 'сопель (слиз із носа)', 'підпарубок', 'коціл (льодова бурулька)' [1: 2: 162], *соплие* (і варіант *суплие*) 'соплі' [9: 200], у лемківському – номен *сомпель* 'льодяна бурулька, що звисає з даху' [15: 286], у нижньонаддніпрянському – номінацію *сопечл'* 'капляк (бурулька)' [18: 4: 88].

Процес ковзання, катання на льоду маніфестовано номенами *прокаў'залас'*, *ка'тац'а* та сполученням слів *ід'ом пока'таймс'а на л'ду* (н. п. 2). Дієслово *катати* виявлено в східнословобожанському масиві з відмінним значенням: 'вигладжувати круглі поковки' [5: 93].

Стан, коли слизько, дуже гладко (звичайно від льоду), важко втриматися, встояти, представлено іменником *сли'зота* та атрибутивним словосполученням *сполош'на сли'зота* (н. п. 1), прислівником *с'л'із'ко^а* (н. п. 2) (і фонетичним варіантом *ск'л'із'ко^а* – н. п. 3). Інформант застерігає, щоб не виходили на вулицю за такої погоди: *ск'л'із'ко^а на ул'ице / не^і виха'д'ит'е^і* (н. п. 3). У лемківських говірках спостережено прикметник *слизький* (кї) 'слизький' [15: 283].

Поняття інею, тонкого шару кристалів льоду, що утворюється осіданням водяної пари з повітря на охолоджені предмети, реалізовано лексемами *'ін'ї* (н. пп. 1–3), *'ізмороз'* (н. п. 3). Носій однієї з досліджуваних говірок зазначає, що коли надворі іній, то погода зміниться: *'ін'ї / по^а'года / бу'їт' м'ї^е'н'ац'а* (н. п. 2). Іменник *єний* (і варіант *їний*) 'іней' виявлено в гуцульському говорі [7: 66], номен *їний* 'іній' – у закарпатському [16: 134],

номінацію *ізморось* 'іній' – у східнословобожанському [5: 88].

Мілкий град в одній із говірок реалізовано лексемою *кру'па* (н. п. 2); на позначення градобою, явища випадання граду, що веде до пошкодження посівів і т. ін., зафіксовано номінацію *град^т* (н. пп. 1–3). Респондент називає види граду за розміром: *с ку'р'ін:оїе / голу'б'ін:оїе йаїцо / гара'шиної йес'т'* (н. п. 2).

У бойківських говірках спостережено номінацію *кру'пи* 'крупа', 'ікра' [14: 1: 391], у лемківських – лексеми *кру'пы* 'рідка молочна каша з непомічених ячмінних круп', 'ракова ікра' [15: 151].

Сему 'побити, звалити стебла рослин (про град)' реалізовано дієсловом *па'б'їў* (і словотвірним варіантом *попо^а'б'їў*) (н. п. 2). Лексеми *біти* 'точити дерево (про шашеля)' засвідчено в поліському ареалі [9: 32], *бітиси* 'виявляти статево охоту (про корів, кобил)' – у гуцульському [7: 25], *біти* 'бити', 'вдаряти' – у бойківському [14: 2: 53], *біти* 'товкти, забивати (про цвяхи)', 'рити' – у лемківському [15: 28], *біти* 'бити' – у закарпатському [16: 24].

Висновки та перспективи дослідження. Отже, у досліджуваних говірках спостережено чималу кількість назв на позначення атмосферних опадів, процесів і понять, пов'язаних із замерзанням води.

Найбільшу групу репрезентантів становлять однокомпонентні (*хурду'ла*, *зав'їруха*, *патра'шит'*, *'падає*, *за'сипало* (і варіант *при^е'сипало*), *зам'ало* (і лексема *за'м'їло*), *м'а'т'ет'* (і фонетичний варіант *м'ї'т'от'*), *зан'асло*, *па'л'ї*, *л'од* (і варіант *л'од^т*), *голо'л'одка* (і фонетичний варіант *гала'л'одка*), *ко^а'ў'зел'* тощо) та двоконпонентні ('*першї сн'їг* (і варіанти '*первої сн'єг*, '*первиї сн'єг*), *сн'ї'жок ід'от'*, *ла'патїї сн'їг*, *с'н'єжнаїа з'їма*, *ба'гато с'н'єга* та ін.) номінації, значно рідше використовують описові конструкції (*ід'ом пока'таймс'а на л'ду* тощо).

У складі окресленої тематичної групи лексики виявлено загальноновживані лексеми: *бу'рул'ка*, *за'мет*, *куч'угура*, *оже^в'ледїц'а*, *плїс'ти*, *ч'а'лапати*,

сли'зота та ін.; варіанти загальноживаних лексем, зокрема фонетичні: 'первий сн'із, м'іт'ел', за'м'от, 'кур'іва та ін.; словотвірні: зам'іт'ел', попо'б'і'ї, при'сипало, загру'зати та ін.; морфологічні: 'сине, 'вале та ін.; запозичення з контактних мов: су'п'олка (су'п'елка), со'сул'ка (со^асул'ка), су'роб, конструкції за'м'орзлі вокна, нар'ісу'вала з'іма та ін.

Щодо назв, які мають відповідники в інших діалектах, виявлено паралелі з тотожним (метіль 'хуртовина', валити 'сніжити', перем'от 'перемет', л'од 'лід' та ін.) і відмінним (сур'овий 'сирий, не зварений', 'вогкий', 'суворий, вимогливий до себе й до інших', перем'ет 'рибальська снасть з багатьма гачками, яку встановлювали поперек течії', рісу'вати

'робити складки у спідниці, платті; гофре', 'домислювати, навіювати собі щось' та ін.) значеннями.

Перспективним видається дослідження інших тематичних груп лексики східностепових та суміжних говірок.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

н. п. – населений пункт

н. пп. – населені пункти

'т. с.' – те саме значення

СПИСОК ОБСТЕЖЕНИХ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ

1. с. Більманка Пологівського району Запорізької області;

2. с. Гусарка Пологівського району Запорізької області;

3. с. Темрюк Маріупольського району Донецької області.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Аркушин Г. А. Словник західнополіських говірок: у 2 т. Луцьк: Вежа, 2000. Т. 1. 354 с.; Т. 2. 458 с.
2. Васянович О. Народна метеорологічна термінологія поліщуків (матеріали до "Словника традиційної нематеріальної культури Правобережного Полісся"). *Народознавчі зошити*. № 4 (154). 2020. С. 923–944.
3. Васянович О. Сучасні метеорологічні знання та вірування гуцулів. *Народна творчість та етнологія*: НАНУ, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. № 6. 2013. С. 13–26.
4. Гаврилюк Н. Метеорологічна лексика в українській і китайській мовах: системний переклад. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського: Лінгвістичні науки*: зб. наук. праць. Одеса: Астропринт, 2020. № 31. С. 36–50.
5. Глуховцева К., Леснова В., Ніколаєнко І., Терновська Т., Ужченко В. Словник українських східнослов'янських говірок. Луганськ, 2002. 234 с.
6. Гурін М. Регіональні особливості метеорологічної лексики карпатських говірок Воловецького району Закарпатської області. *Східнослов'янська філологія: здобутки та перспективи*: зб. матеріалів II Всеукр. студ. наук. конф. Кривий Ріг, 2003. С. 219–222.
7. Гуцульські говірки: короткий словник / відп. ред. Я. Закревська. Львів, 1997. 232 с.
8. Корзонюк М. М. Матеріали до словника західноволинських говірок. *Українська діалектна лексика*: зб. наук. праць. Київ: Наук. думка, 1987. С. 62–267.
9. Лисенко П. С. Словник поліських говорів. Київ: Наук. думка, 1974. 260 с.
10. Мизин Т. О. Вербалізація концепту weather / погода в англійській та українській мовних картинах світу. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2013. Вип. 2 (68). С. 115–118.
11. Могила О. А. Карпато-поліські лексико-семантичні паралелі (на матеріалі метеорологічної лексики). *Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі: XV Респ. діалектол. нарада*: тези доп. Житомир, 1983. С. 58–59.
12. Могила О. А. Метеорологическая лексика украинских говоров (лексико-семантическая, ареальная и генетическая характеристика): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02. Киев, 1984. 22 с.
13. Могила О. А. Метеорологічна лексика Полісся і Карпат. *Семасіологія і словотвір*: зб. наук. праць. Київ: Наук. думка, 1989. С. 16–19.

14. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок. Київ: Наук. думка, 1984. Ч. 1. 495 с.; Ч. 2. 515 с.
15. Пиртей П. С. Короткий словник лемківських говірок / упоряд. Є. Д. Турчин. Івано-Франківськ: Сіверсія МВ, 2004. 364 с.
16. Сабадош І. В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. Ужгород: Ліра, 2008. 480 с.
17. Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н. В. Гуйванюк. Чернівці: Рута, 2005. 688 с.
18. Словник говірок Нижньої Наддніпряни: у 4 т. / за ред. В. А. Чабаненка. Запоріжжя, 1992. Т. 1. 324 с.; Т. 2. 371 с.; Т. 3. 304 с.; Т. 4. 261 с.
19. Словник українських говорів Одещини / за ред. О. І. Бондаря. Одеса: ОНУ імені І. І. Мечникова, 2010. 232 с.
20. Словник української мови: в 11 т. Київ: Наук. думка, 1970–1980. Т. 5. 1974. 840 с.; Т. 9. 1978. 916 с.
21. Темрюк і темрючани: літопис села у світлинах і документах. *Фотоальбом*. Мелітополь: Вид. буд. Мелітопольської міської друкарні, 2018. 116 с.
22. Grzega J. Climatic Conditions and Lexis: Some Diachronic Notes on Weather-Related Words in English and Other European Languages. *Transactions of the philological society*. 2022. Vol. 120. Issue 2. P. 320–331.
23. Kupiszewski W. Słownictwo meteorologiczne w gwarach i historii języka polskiego. Wrocław, 1969. 168 s.
24. Oberlin A. Weather, Metaphor, and the Lexicon: A Corpus Study of Medieval German. *Mediaevistik*. Vol. 33. 2020. P. 143–154.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Arkushyn, H. L. (2000). *Slovyk zakhidnopoliskykh hovirok: u 2 t.* [Western Polissya Subdialects Dictionary: 2 vol.]. Lutsk: Vezha, Vol. 1. 354 p.; Vol. 2. 458 p. [in Ukrainian].
2. Vasianovych, O. (2020). Narodna meteorolohichna terminolohiia polishchukiv (materialy do "Slovyka tradytsiinoi nematerialnoi kultury Pravoberezhnoho Polissia") [Folk meteorological terminology of Polishchuks (materials to "The dictionary of traditional intangible culture of the Right-bank Polissya")]. *Narodoznavchi zoshyty*. № 4 (154). P. 923–944. [in Ukrainian].
3. Vasianovych, O. (2013). Suchasni meteorolohichni znannia ta viruvannia hutsuliv [Current Hutsul Meteorological Knowledge and Beliefs]. *Narodna tvorhist ta etnolohiia*: NANU, IMFE im. M. T. Rylskoho. № 6. P. 13–26 [in Ukrainian].
4. Havryliuk, N. (2020). Meteorolohichna leksyka v ukraïnskii i kytayskii movakh: systemnyi pereklad [Meteorological vocabulary in Ukrainian and Chinese languages: systematic translation]. *Naukovyi visnyk Pivdennoukraïnskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni K. D. Ushynskoho: Lihvistychni nauky*: zb. nauk. prats. Odesa: Astroprynt. № 31. P. 36–50 [in Ukrainian].
5. Hlukhovtseva, K., Liesnova, V., Nikolaienko, I., Ternovska, T., Uzhchenko V. (2002). *Slovyk ukraïnskykh skhidnoslobozhanskykh hovirok* [Dictionary of Ukrainian East Slobodan sayings]. Luhansk. 234 s. [in Ukrainian].
6. Hurin, M. (2003). Rehionalni osoblyvosti meteorolohichnoi leksyky karpatskykh hovirok Volovetskoho raionu Zakarpatskoi oblasti [Regional features of the meteorological vocabulary of the Carpathian dialects of the Volovetsky district of the Transcarpathian region]. *Skhidnoslov'ianska filolohiia: zdobutky ta perspektvy*: zb. materialiv II Vseukr. stud. nauk. konf. Kryvyi Rih, P. 219–222 [in Ukrainian].
7. Hutsulski hovirky: korotkyi slovyk (1997). [Hutsul idioms: a short dictionary] / ed. by Ya. Zakrevska. Lviv. 232 s. [in Ukrainian].
8. Korzoniuk, M. M. (1987). Materialy do slovyka zakhidnovolynskykh hovirok [Materials for the dictionary of Western Volyn dialects]. *Ukraïnska dialektna leksyka*: zb. nauk. prats. Kyiv: Nauk. dumka. P. 62–267 [in Ukrainian].

9. Lysenko, P. S. (1974). *Slovník poliských hovorů* [Dictionary of Polissya subdialects]. Kyiv: Nauk. dumka. 260 s. [in Ukrainian].
10. Myzyn, T. O. (2013). Verbalizatsiia kontseptu weather / pohoda v anhliiskii ta ukrainskii movnykh kartynakh svitu [Verbalization of the Concept Weather in English and Ukrainian Language Pictures of the World]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnogo universytetu imeni Ivana Franka*. Vyp. 2 (68). P. 115–118 [in Ukrainian].
11. Mohyla, O. A. (1983). Karpato-poliski leksyko-semantychni paraleli (na materialy meteorolohichnoi leksyky) [Carpatho-Polish lexical-semantic parallels (on the material of meteorological vocabulary)]. *Struktura i rozvytok ukrainskykh hovoriv na suchasnomu etapi: XV Resp. dialektol. narada: tezy dop. Zhytomyr*. P. 58–59 [in Ukrainian].
12. Mohyla, O. A. (1984). Meteorolohicheskaia leksika ukrainskikh hovorov (leksiko-semanticheskaia, arealnaia y heneticheskaia kharakteristika) [Meteorological vocabulary of Ukrainian dialects (lexico-semantic, areal and genetic characteristics)]. PhD Thesis Abstract. Kiev. 22 p. [in Russian].
13. Mohyla, O. A. (1989). Meteorolohichna leksyka Polissia i Karpat [Meteorological vocabulary of Polissia and the Carpathians]. *Semasiolohiia i slovotvir: zb. nauk. prats*. Kyiv: Nauk. dumka. P. 16–19 [in Ukrainian].
14. Onyshkevych, M. Y. (1984). *Slovník boikivských hovirok* [Dictionary of Boyki subdialects]. Kyiv: Nauk. dumka. Part 1. 495 p.; Part 2. 515 p. [in Ukrainian].
15. Pyrtei, P. S. (2004). *Korotkyi slovník lemківських говірок* [A short dictionary of Lemki subdialects] / arranged by Ye. D. Turchyn. Ivano-Frankivsk: Siversiia MV. 364 p. [in Ukrainian].
16. Sabadosh, I. V. (2008). *Slovník zakarpatskoi hovirky sela Sokyrnytsia Khustskoho raionu* [Dictionary of Transcarpathian speech of the village of Sokyrnytsia, Khust district]. Uzhhorod: Lira. 480 p. [in Ukrainian].
17. *Slovník bukovynských hovirok* (2005). [Dictionary of Bukovinian idioms] / ed. by N. V. Huivaniuk. Chernivtsi: Ruta. 688 p. [in Ukrainian].
18. *Slovník hovirok Nyzhnoi Naddniproianshchyny: u 4 t.* (1992). [Dictionary of subdialects of the Lower Dnipro region: 4 vol.] / ed. by V. A. Chabanenko. Zaporizhzhia. Vol. 1. 324 p.; Vol. 2. 371 p.; Vol. 3. 304 p.; Vol. 4. 261 p. [in Ukrainian].
19. *Slovník ukrainskykh hovoriv Odeshchyny* (2010). [Dictionary of Ukrainian subdialects of Odesa] / ed. by O. I. Bondar. Odesa: ONU imeni I. I. Mechnykova. 232 p. [in Ukrainian].
20. *Slovník ukrainskoi movy: v 11 t.* (1978). [Dictionary of Ukrainian Language: 11 vol.] (1970–1980). Kyiv: Nauk. dumka. Vol. 5. 1974. 840 p.; Vol. 9. 916 p. [in Ukrainian].
21. *Temriuk i temriuchany: litopys sela u svitlynakh i dokumentakh.* (2018). *Fotoalbum* [Temriuk and the people of Temriuk: the chronicle of the village in photos and documents]. Melitopol: Vyd. bud. Melitopolskoi miskoi drukarni. 116 p. [in Ukrainian].
22. Grzega, J. (2022). Climatic Conditions and Lexis: Some Diachronic Notes on Weather-Related Words in English and Other European Languages. *Transactions of the philological society*. Vol. 120. Issue 2. P. 320–331 [in English].
23. Kupiszewski, W. (1969). *Słownictwo meteorologiczne w gwarach i historii języka polskiego* [Meteorological vocabulary in dialects and history of the Polish language]. Wrocław. 168 p. [in Polish].
24. Oberlin, A. (2020). Weather, Metaphor, and the Lexicon: A Corpus Study of Medieval German. *Mediaevistik*. Vol. 33. P. 143–154 [in English].

Стаття надійшла до редколегії: 14.09.2022

Схвалено до друку: 25.11.2022

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal.
Philological Sciences. Vol. 3 (98)

Вісник Житомирського державного
університету імені Івана Франка.
Філологічні науки. Вип. 3 (98)

ISSN (Print): 2663-7642
ISSN (Online): 2707-4463

УДК 811.111
DOI 10.35433/philology.3(98).2022.126-136

THE STUDY OF MALE AND FEMALE SPEECH IN SPOKEN ENGLISH

T. V. Kryvoruchko*, N. V. Diachuk**, I. L. Biliuk***

This scientific work is devoted to the study of male and female speech in vernacular English. Gender is the reason why men and women use a language differently. The question arises – what types of language resources people use or can use and what types of language practices express and support certain gender ideologies and norms. The linguistic construction of gender is not limited to the usual use of the lexeme "gender". Gender in a language acts as a parameter of variable intensity, which manifests itself in different ways, even to the point of complete disappearance in a number of communicative situations. Linguistic representation of gender is considered as the implementation of gender representation in language through its mirror (gender) reflection using linguistic resources and the existence of such phenomena as male and female language. Language reflects not only the gender differentiation that exists in society, but also constructs gender differences. Analyzing the linguistic representation of gender, the main task is to understand gender as a continuous process of society that produces differences in male and female roles, in particular, mental and emotional characteristics of linguistic behavior. Male communication style is formed in early childhood. Its main distinguishing features are: coldness, emotional restraint, desire to dominate, clarity and precision in statements, perspective orientation when formulating desires and needs. Women are focused on interpersonal communication, they adapt more easily to new social conditions, are more open and responsible, active, attentive, friendly, sensitive, socially competent, have the ability to analyze and holistically see the situation, and seek to avoid conflicts. This specificity of the female figure is also projected onto her language portrait.

Keywords: male speech, female speech, gender, gender differentiation, gender construction, sex, spoken English.

* Candidate of Philological Science (PhD), Associate Professor
(Zhytomyr Ivan Franko State University),
kryvoruchkotv@ukr.net
ORCID: 0000-0001-7473-518X

** Candidate of Psychological Science (PhD), Associate Professor
(Zhytomyr Ivan Franko State University),
natadiachuk@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5905-6813

*** Candidate of Philological Science (PhD), Associate Professor
(Zhytomyr Ivan Franko State University),
innabilyuk@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7409-6100

ДОСЛІДЖЕННЯ ЧОЛОВІЧОГО ТА ЖІНОЧОГО МОВЛЕННЯ В РОЗМОВНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Криворучко Т. В., Дячук Н. В., Вілюк І. А.

Наукова розвідка присвячена дослідженню чоловічого та жіночого мовлення в розмовній англійській мові. Гендер є причиною того, що чоловіки та жінки по-різному використовують мову. Виникає питання: якими типами мовних ресурсів люди послуговуються або можуть користуватися та які типи мовних практик виражають і підтримують певні гендерні ідеології та норми. Лінгвістична побудова статі не обмежується звичайним уживанням лексеми "стать". Стать у мові є параметром змінної інтенсивності, який проявляється по-різному, навіть до повного зникнення в низці комунікативних ситуацій. Лінгвістичну репрезентацію статі розглядаємо як реалізацію гендерної репрезентації в мові через її дзеркальне (гендерне) відображення за допомогою лінгвістичних ресурсів та існування таких явищ, як чоловіча та жіноча мова. Мова не лише відображає гендерну диференціацію, яка існує в суспільстві, але й будує гендерні відмінності. Аналізуючи мовне уявлення про стать, основним завданням вважаємо розуміння гендеру як безперервного процесу суспільства, що виробляє відмінності в чоловічих та жіночих ролях, зокрема психічних та емоційних характеристиках мовної поведінки. Чоловічий стиль спілкування формується в ранньому дитинстві. Його основними диференційними ознаками є: награна холодність, емоційна стриманість, прагнення до домінування, зрозумілість та чіткість у висловлюваннях, орієнтація на перспективу під час формулювання бажань та потреб. Жінки орієнтовані на міжособистісне спілкування, вони легше адаптуються до нових соціальних умов, більш відкриті та відповідальні, активні, уважні, дружелюбні, чуйні, соціально компетентні, мають здатність до аналізу та цілісного бачення ситуації, прагнуть уникати конфліктів. Така специфіка жіночої постаті спроектовується й на її мовний портрет.

Ключові слова: чоловіче мовлення, жіноче мовлення, гендер, гендерна диференціація, гендерна конструкція, стать, розмовна англійська мова.

Defining the problem. The study of male and female speech in modern society focuses on various aspects of human life investigation in relation to gender. are Cultural and socio-psychological factors that form ideas about male and female qualities, as well as mechanisms of building one's own system of stereotypes based on different languages constitute the scope of gender research.

The study of gender issues in a language is one of the priority areas of foreign linguists and gender specialists' researches today. These studies are aimed at analyzing the status of a language in society and also at trying to prove that a language is not only a product of community activity, but also a tool for the cultural and gender identity formation.

The topic of the relationship between a language and gender has not been sufficiently studied, and systematic research on this issue has not been conducted. Only at the beginning of the

20th century a thorough study of a language and gender problem in linguistics began. At the same time, the social aspect, which considers a language in connection with society and the role of a man in society came to the fore. Thus, an anthropocentric approach was developed in linguistics, the centre of which was a man who creates a language and the manifestations of the human factor in the language.

Analysis of previous research. The problem of gender was considered in such foreign researchers' works as S. Bern, A. Bodain, B. Dennis, O. Kikineji, R. Lakoff, B. Sorrels, E. Fildler. However, the study of male and female speech in a spoken language is almost unexplored in Ukraine, which complicates the process of gender aspects translation studying. The relevance of this work is determined by the need to study discursive manifestations of gender as one of the main characteristics of a person. The topic of gender issues in international

business communication remains relevant and insufficiently covered.

The aim of the article is to investigate male and female speech in spoken English.

Research object: gender issues in spoken English.

The subject of the study: peculiarities of male and female speech functioning in spoken English.

Reliability of scientific results is ensured by methodological substantiation of the initial provisions, a systematic approach in the research organization use, adequate methods of theoretical analysis application.

Modern linguistics suggests that gender is the reason of men and women's different language usage. Men and women use language to be perceived adequately by the opposite sex representatives. Accordingly, the question arises as to what types of linguistic resources people use or can use to present themselves as a certain type of a man or woman and what types of linguistic practices express and support certain gender ideologies and norms.

The linguistic construction of gender is not limited to the usual use of the lexeme "gender". The construction is based on the correlation of language forms with gender representations (associations, stereotypes), which are the part of the universe of a certain culture. Gender construction in all types of social practice has its own specificity. The role of a language is not limited to communication in the narrow sense of the word (reception-transmission of information) or storage and transmission of knowledge. A language builds life, being at the same time an integral part of this life. Gender in a language acts as a parameter of variable intensity, that is, a floating parameter, a factor that manifests itself with different intensity, even to the point of complete disappearance in a number of communicative situations [3: 41].

The linguistic representation of gender is considered in modern linguistics according to two main directions: the

implementation of gender representation in a language through its mirror (gender) reflection with the help of linguistic resources; the existence of such phenomena as male language and female language.

A language not only reflects the gender differentiation that exists in society, but also constructs gender differences. From the feminists' point of view, the linguistic space carries out its dictation in relation to representatives of both sexes, forming "standardized ideas about patterns of behaviour and character traits that correspond to the concepts of "man" and "woman" [1: 85].

In foreign studies, two main approaches to the linguistic representation of gender prevail. The first is based on the theory of dominance (Fishman, 1983; Lakoff, 1973; Zimmerman, 1975, 1983), the second – on the theory of differences (Cameron, 1989; Cotes, 1987, 1995; Jones, 1980; Milroy, 1980). Early linguistic research is related to the former. In particular, the American researcher Robin Lakoff came to the conclusion that women speak in the so-called "powerless language", which expresses a lack of authority [4: 38]. Such a language is characterized by hesitant intonation, softened offensive forms, statements formulated as questions. This language format is called "female style". Critics of such studies have pointed out that such conclusions are based only on the author's own intuition, and not on empirical data. Further research on the first approach was based on actual recordings of conversations between men and women. The result of such research was a well-known phrase that characterizes the peculiarities of speech behaviour of both sexes: "Men compete, women cooperate" [4].

As a result of male and female speech style analysis, other global oppositions were revealed, in particular: men's conversation has a kind of "reporting" character, and women's is a conversation "about trifles". Men's conversation aims at achieving a certain "status quo", while

women's talk – at achieving agreement and intimacy.

An alternative is the theory of differences, which has become a critical response to the theory of dominance. Representatives of this theory do not compare men's norms of speech with women's. The purpose of their research is women's use of their own terms in speech. Such studies identify certain types of people or the social environment in which men and women interact. In this approach, linguists explain gender differences by distinguishing between "female" and "male" subcultures.

Two theories based on different criteria are not mutually exclusive. Both have a number of similar elements related to the conceptualization of "gender". Firstly, both theories are "characterized by an almost exclusive problematization of women." This means that the gender uses the word "women" as a synonym. As a result, little is known about masculinity and men. Secondly, both theories use the term "gender based on binary opposition" [5: 47]. This means that the main hypothesis of many studies is the statement that men and women are inherently different, these differences are reflected in their use of language in a certain way. At the same time, another fact is overlooked: both sexes use the same linguistic resources. Therefore, the language of men and women should have a certain similarity so that communication does not cause problems in communication. The implicit assumption that men and women are binary opposites, that language is a symbolic representation of this opposition, is deeply problematic in terms of language and in terms of gender.

Most scholars believe that there is a dialectical relationship between language and society. This is because of the fact that gender is associated with special behavior manifestations, in particular, masculinity and femininity perception differs significantly in different cultures, which leads to the variability of speech behavior norms.

Thus, gender can be classified as a deep contextual variable. Based on this, it becomes clear why "there is a small number of generalizations, how the formal, structural aspects of the language of one gender can be made opposite to the language of the other one" [6: 125] This assumption can be made from the fact that masculinity and femininity are not actually opposites, but dialectically interrelated categories, which are social processes that are not fixed and given only once. Language is not just a mirror of gender, it helps to constitute it without being a permanent state of human existence. Gender is a certain set of practices, actions, it is performed differently in different situations. If we draw a linguistic analogy, then gender is not a noun, it is a verb. From a methodological point of view, when studying the linguistic processes of building gender identities, language should not be defined in a narrow sense, guided by conversational constructions. The object of research should be a written, visual text, language resources in general, which are not permanent, but changeable. The gender meanings associated with certain linguistic resources are not attributes of language. This is explained by the fact that, firstly, the same actions are possible for both men and women, but they are evaluated differently, in particular the struggle for equal pay and work. Secondly, the gendered meanings of the linguistic means of expressing these meanings can vary, for example, offensive expressions and slang, which are traditionally considered a male linguistic space. They are not seen as a male way of thinking, as women also use such forms, especially today. The implementation of gender roles by men and women involves the use of language devices that they perceive to be appropriate for their gender group, for example, "the two sexes wear clothes that meet gender expectations." [Is this a quote?]

Similarly, men and women choose language according to the "gender rules". Therefore, regardless of the time context,

the manner of speaking or the manner of dressing is associated with a certain article. In this sense, the binary opposition associated with masculinity and femininity is absolutely real and relevant when discussing gendered linguistic behavior.

A hundred years ago, the reasons for the different verbal behavior of both sexes were outlined. Women are not as verbally inventive as men, and if men were suddenly "switched" into female mode, their speech would quickly become very boring. The point of view reflected society views at that time on women and their passive role. Women were considered linguistically imperfect in comparison with men [12: 424].

However, later, during the 20th century, ideas about differences in men and women language began to change. The first serious studies in gender linguistics appeared already after the sexual revolution in the 1970s.

Among the most noticeable signs of female and male speech are:

I. In female speech:

- 1) presence of interjections, modal constructions;
- 2) use of clichés and so-called "book vocabulary";
- 3) evaluation statements;
- 4) avoiding naming a person or name;
- 5) figurative language;
- 6) use of adverbs and adjectives;
- 7) constructions "adverb + adverb";
- 8) simple and complex sentences, syntactic phrases containing a double negation;
- 9) extensive use of punctuation marks;

II. In male speech:

- 1) repeated use of introductory words, namely statements of facts;
- 2) use of monotonous lexical techniques when talking about the expression of emotions and smallest emotional indexing;
- 3) low level of punctuation use in emotional speech.

In recent decades, a special place in research is occupied by "gender studies, which focus on social factors that determine society's attitude towards men

and women, people's behavior in relation to gender, stereotypes about the quality of men and women, and all this means the question of gender from the field of biology to the field social life and culture" [4: 39]. The gender approach to linguistic material involves analysis at the macro- and micro-level. The latter makes it possible to focus attention on the relationship between the grammatical category of gender and the idea of biological and social gender, on the ways of conveying these meanings in language, on the various connotations and semantic increments that accompany masculine and feminine gender nominations.

Gender linguistics at the current stage development explores the discourse between femininity and masculinity; various methodological issues are studied, such as variational and interactive sociolinguistics, linguistic ethnography, speech analysis, critical discourse analysis, discursive psychology, feminist poststructuralist discourse analysis. The topic of language communication in articles is widely covered, especially in foreign studies.

In modern linguistics, there is a concept of gender-neutral language, which is used in such communicative situations when it is necessary to avoid familiarity. Gender-neutral language is a form of linguistic prescriptivism that is aimed at minimizing assumptions about people's gender or biological sex in spoken or written form. The use of gender-specific language often presupposes male superiority or reflects the unequal state of society [10: 60].

In the English language, there are such linguistic features that are peculiar of women: a preference for dividing (tag/disjunctive?) questions, the use of upward intonation where it should be descending?, the use of semantically broken vocabulary, special layers of vocabulary that describe traditionally female spheres of life, often stressed usage, different intensifiers and modals particles "Feminine" modal expressions are much more diverse and are used more often by women, but women joke

much less often than men. If a woman starts using "masculine" language tactics, she is perceived as unfeminine, impudent, feminist. Such language behavior of women often leads to failures in communication. This state of affairs is called "a double bind situation" [12: 226].

Based on the structural and stylistic principle, it is possible to distinguish 4 groups of types of English women in gender linguistics:

1. Names with the structural type "noun + word-address". These are polite forms of address such as Miss Smith. Among the modern trends affecting the behavior belonging to the first group, we note the appearance of the abbreviation MS to designate both married and unmarried women in order not to draw attention to the woman's marital status [1: 85].

2. The address word is the key word and characterizes the addressee by profession, age, external qualities and character: nurse, waitress. These are neutral, colloquial or slang names.

3. Words-names of kinship, there are few of them. Communication with relatives involves a lack of formality, so the address-name of kinship, denoting relatives other than the neutral mother and grandmother, belongs to the colloquial language or jargon: sis.

4. Quasi-addresses ("nicknames"), in which contemptuous and offensive lexical units appear instead of women's names: You, pig, get out! (Get out, pig). In English, politeness towards women is a separate aspect of gender-neutral language. Polite addresses are linguistic coding of social relations in discourse. Thus, they are closely related to pragmatic and sociolinguistic phenomena. They are often grammaticalized and require not only pragmatic but also formal consistency.

The practical material of the article is neologisms of the English language of the international economic sphere with a gender component, used for business communication. Economy is developing rapidly, and some economy transformations cause changes in the

vocabulary. The interest that has arisen in the economy among broad segments of the population, specialists, and entrepreneurs characterizes modern society as a whole. Gender-neutral neologisms are words that do not explicitly indicate whether the object is masculine or feminine.

Let's move on to the consideration of gender-neutral neologisms. Examples can be *activist investor*, *pentpreneur*, *edupreneur*, *bankster*, *funt*, *office plankton*, *knowledge angel*, *sugar daddy*, *glow boy*. The definitions of all the above-mentioned neologisms include the following lexemes: someone, person, individual, worker, people, which give the neologisms a gender-neutral color. So, for example, the neologism *activist investor* – someone who buys shares in a company in order to use the influence in a major change in the company is translated as an active investor, a person who buys company shares in order to use influence during campaigns; *glow boy* – a worker in a nuclear power plant who repairs equipment in hazardous areas and is often exposed to extremely high levels of radiation. We note that all considered gender-neutral neologisms mean the professional sphere of the individual, without dividing it into female and male spheres. The universal nature of the images underlying gender-neutral neologisms is emphasized by the evaluative component. The nomination predicate highlights and clarifies the key distinguishing feature of the neologism *bankster* – a banker whose actions are illegal (a banker whose actions are inadmissible); *knowledge angel* – an individual with extensive knowledge in one or more aspects of business who helps a start-up company that lacks expertise in those areas knowledge and experience in certain areas).

The evaluation component can indicate:

- behavior of an individual – illegal (*bankster*);
- social status – a poor credit history (*funt* – someone who finds it very difficult to get a loan because they have a poor credit history);

- level of qualification – extensive knowledge, little or average skill or knowledge (*office plankton* – people who work in offices, especially if they have little or average skill / or knowledge);

- age – pensionable age (*pentepreneur* – an entrepreneur of pensionable age).

When nominating a profession, the evaluative component is clearly expressed in neologisms semantics, which makes it possible to accurately determine the evaluative feature. The conducted analysis allows us to conclude that new gender-neutral words are used among the neologisms of the international economic sphere. The considered gender-neutral neologisms mean various types of professions, often without specifying gender, using generalizing lexemes to designate a person. The designation of gender and its absence in the vocabulary indicate changes in the social order.

In the course of gender studies in English neologisms semantics, special attention should be paid to the process of men and women's social roles formation, as well as to the changes in socio-cultural, economic and political spheres of society, which are reflected in gender stereotypes existence. It is accepted to understand "culturally and socially conditioned opinions regarding qualities, properties and norms of behaviour of both sexes and their reflection in any language." Characteristically, the number of gender-neutral neologisms prevails due to the

linguistic tendency of the XXI century towards equality.

Language, which is a verbal product of thinking, reflects the world around us and the society in which we live. Social stereotypes are inevitably reflected in a language, and a language, in its turn, contributes to the consolidation of these stereotypes. One of these stereotypes is the so-called a gender discriminatory or sexist language.

Sexist language reflects the preferences of one gender and thus discriminates the other. As a rule, it's discrimination against women. Such a sexist direction of speech, which makes women seem invisible in the process of communication, suggests that a woman is lower than a man. Non-discriminatory, or non-sexist, or gender-equal language recognizes the differences between the sexes, but treats both from a position of equality. Non-sexist language avoids false stereotypes about the nature and role of women and men in society [7: 134].

So, for example, a common form of sexist language is the use of the noun *man* and the pronouns *he*, *his* when referring to both male and female human beings. This deprives women of equal representation in the language. In addition, there is also an ambiguity of understanding, since the words *man*, *he*, *his* can refer exclusively to men. To prevent this, the following alternative solutions can be suggested:

Table 1.

Alternatives to the noun *man*

Recommended to avoid	Recommended to use
Man	Humans, human beings, humankind, man and woman, person, people
Manpower	Workforce, personnel, staff, human resources
Man-made	Artificial, constructed, fabricated, handmade
Man in the street	Average person, ordinary people, people in general

It is recommended to avoid the use of complex words containing the *man*

component and replace them with gender-neutral words.

Table 2.

Alternatives to pronouns *he* and *his*

Recommended to avoid	Recommended to use
Chairman	Chair person, convenor, coordinator

Workmanlike	Skillful, efficient
Policeman	Police officer

In the English language, there is no third person singular pronoun that combines the forms *he* and *she*. As a result the masculine pronoun *he* is used to refer to both men and women. As this usage of the pronoun is ambiguous and excludes women from this category, it is necessary to look for alternative language forms. The simplest solution is to use the double forms *he/she* and

his/her. However, where this becomes burdensome, the best solution is to use plural pronouns or change the sentence structure.

Gender-neutral terms should be used for all professions. If it is necessary to clarify the gender, it is recommended to use the adjectives *male/female* before professions.

Table 3.

Professions

Recommended to avoid	Recommended to use
Groundsman	Gardener, grounds worker, landscaper
Spokesman	Principal advocate, official, representative, speaker, spokesperson
Businessman	Business person, business executive, entrepreneur

Also it's better to avoid professions containing the feminine suffixes *-ess*, *-ette*, *-trix*, *Anne* or the word *woman* in compound nouns. These forms often

carry a derogatory or negative connotation and create the impression that women are derived from the male norm.

Table 4.

Peculiar professions

Recommended to avoid	Recommended to use
Actress	Actor
Authoress	Author
Waitress	Waiter
Sculptress	Sculptor
Businesswoman	Business person, business executive, entrepreneur

Inconsistent use of proper names, titles, and addresses creates the impression that women deserve less respect or less serious treatment than men. The principle of clear sequence and parallel use of titles and ranks should be followed.

The forms of address *Miss* and *Mrs* not only identify a person as a woman, but also emphasize her marital status. At the same time, the form *Mr*, apart from identifying the person as a man, does not carry any additional social information.

Table 5.

Proper names, titles and addresses

Recommended to avoid	Recommended to use
Prof. Green, Judy Gonzales and Hien Nguyen	Alan Green, Judy Gonzales and Hien Nguyen Or Prof A. Green, Senior Lecturer J. Gonzales and Dr. H. Nguyen
The novels of Tolstoy and Jane Austen	The novels of Tolstoy and Austen Or The novels of Leo Tolstoy and Jane Austen

Therefore, it is recommended to use the *Ms* form when addressing all women as a form parallel to *Mr*. The *Ms* form should also be used in all cases where the woman's marital status and preferences are unknown. In cases where

it is known what form of address a woman prefers, this form should be used in communication with her.

Realizing that a language is often used as a means of disparaging women, one should strive to present both sexes as

equals in it. So, for example, the words *man/woman, girl/boy, gentleman/lady* should be used in parallel.

Table 6.

Use of descriptive vocabulary when referring to men and women

Recommended to avoid	Recommended to use
Girls in the office	Secretaries, office assistants, women in the office
Ask my girl	Ask my secretary or assistant

Using diminutive forms of direct address such as *dear love, sweetie, honey* in communication with women in official situations is inappropriately condescending, humiliating and even offensive.

It is not recommended to use language forms that reflect stereotypes of the social roles of women and men. Thus, in the sentence *Lecturers have wives and children to support*, it is assumed that all lecturer-scientists are men.

Table 7.

Gender-role stereotypes

Recommended to avoid	Recommended to use
Henry Lee is a prominent engineer and his wife Ann is a stunning redhead.	The Lees are an attractive couple. Henry is a handsome blond and Ann is a stunning redhead or The Lees are highly respected in their fields. Ann is a noted accountant and Henry is a prominent engineer.

It is also not recommended to refer to a woman's appearance or marital status. In a professional context, where this

information is not provided for men, it cannot be used as a characteristic of a woman either.

Table 8.

Peculiarities of stereotypes in male and female behaviour description

Male characteristic	Female characteristic
Strong	Domineering
Cautious	Timid
Assertive	Aggressive
Firm	Stubborn
Conversation	Gossip

Stereotypes in the description of male and female behavior should be avoided. If certain traits of behavior or character of a man and a woman match, then they should be described using the same linguistic means. The following evaluative adjectives and nouns vividly testify to the establishment of social and linguistic stereotypes.

Conclusion. Therefore, the linguistic representation of gender is considered in modern linguistics as the implementation of gender representation in language through its mirror (gender) reflection using linguistic resources and the existence of such phenomena as male language and female language. The behavior and communication of women and men are significantly influenced by psychophysiological features and gender stereotypes.

Gender characteristics of language behavior are personal manifestations of knowing the world through the prism of male and female vision, which include universal and nationally specific characteristics, reveal the peculiarities of nominative and communicative activity of men and women, as well as the influence of gender on language practice and language behavior.

The most noticeable signs of female speech include: 1) the presence of interjections, modal constructions; 2) the use of clichés and so-called "book vocabulary"; 3) evaluation statements; 4) avoiding naming a person or name; 5) figurative language; 6) use of adverbs and adjectives; 7) constructions "adverb + adverb"; 8) simple and complex sentences, syntactic phrases containing a double negation; 9) extensive use of punctuation marks.

The most noticeable features of male speech include: 1) repeated use of introductory words, namely statements of facts; 2) the use of monotonous lexical techniques when talking about the expression of emotions and the use of the smallest emotional indexing; 3) low level of use of punctuation with emotional stress of speech.

Sexist language reflects the preferences of one gender and thus discriminates the other. As a rule, this is

discrimination against women. Non-discriminatory, non-sexist, or gender-equal language recognizes the differences between the sexes, but treats both from a position of equality. Non-sexist language avoids false stereotypes about the nature and role of women and men in society. Realizing that language is often used as a means of disparaging women, one should strive to present both sexes as equals in it.

REFERENCES

1. Архангельська А. М. Маскулінність та фемінінність як соціокультурні категорії на тлі слов'янського антропонімікону. *Мовознавство*. 2016. № 1. С. 84–85.
2. Бабаш Г. А. Мовна особистість та гендерні стереотипи. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 9. Сучасні тенденції розвитку мов*. К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. Вип. 2. С. 147–150.
3. Белова А.Д., Д'яконова І.Л. Гендерні ознаки вербальної поведінки в комунікативній ситуації флірту. *Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи*. К.: ЛОГОС, 2017. С. 38–55.
4. Гапон Н. Гендер у гуманітарному дискурсі: філософсько-психологічний аналіз. Львів: Літопис, 2018. 310 с.
5. Засекін С. В. Психолінгвістичні аспекти перекладу: навчальний посібник. Луцьк: ВІЕМ, 2016. 144 с.
6. Мартинюк А. П. Гендер як конструкт дискурсу. *Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен / Під загальн. ред. Шевченко І. С.*: Монографія. Харків: Константа, 2015. С. 295–318.
7. Мартинюк А. П. Конструювання гендера в англomовному дискурсі. Харків: Константа, 2018. 292 с.
8. Марценюк Т. Гендерна рівність і недискримінація: посібник для експертів і експерток аналітичних центрів. К., 2017. 65 с.
9. Маслова Ю. П. Мовна реперзентація гендеру. *Наукові записки. Серія Філологічна*. Острого: Вид-во НаУ Острозька академія, 2019. Вип. 12. С. 224–233.
10. Ставицька Л. О. Гендерна лінгвістика: Українська перспектива. *Українська мова*, 2018. № 3. С. 58–66.
11. Сидоренко Н. М., Остапенко Н. Ф. Українські аспекти гендерної рівності. *Вісн. Київ. нац. ун-ту. Сер.: Журналістика*. 2016. Вип. 12. С. 26–28.
12. Яценко М. О. Актуалізація аксіологічного змісту концептів маскулінність та фемінінність у сучасному англomовному художньому дискурсі: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / Харківський національний ун-т ім. В. Н. Каразіна. Х., 2008. 20 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Arkhanhelska, A. M. (2016). Maskulinnist ta femininnist yak sotsiokulturni katehorii na tli slovianskoho antroponimikonu [Masculinity and femininity as sociocultural categories on the background of the Slavic anthroponymicon]. *Movoznavstvo*. № 1. P. 84–85. [in Ukrainian].
2. Babash, H. A. (2017). Movna osobystist ta henderni stereotypy [Linguistic personality and gender stereotypes]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seria № 9. Suchasni tendentsii rozvytku mov*. K.: NPU imeni M. P. Drahomanova. Vyp. 2. P. 147–150. [in Ukrainian].

3. Bielova, A.D., Diakonova I.L. (2017). Henderni oznaky verbalnoi povedinky v komynikatyvniy sytuatsii flirtu [Gender characteristics of verbal behaviour in the communicative situation of flirtation]. *Linhvistyka XXI stolittia: novi doslidzhennia i perspektvy*. K.: LOHOS. P. 38–55. [in Ukrainian].
4. Hapon, N. (2018). Hender u humanitarnomu dyskursi: filosofskopsykholohichnyi analiz [Gender in humanitarian discourse: a philosophical and psychological analysis]. Lviv: Litopys. 310 p. [in Ukrainian].
5. Zasiakin, S. V. (2016). Psykholinhvistychni aspekty perekladu: navchalnyi posibnyk [Psycholinguistic aspects of translation: a study guide]. Lutsk: VIEM. 144 p. [in Ukrainian].
6. Martyniuk, A. P. (2015). Hender yak konstrukt dyskursu [Gender as a discourse construct]. *Dyskurs yak kohnityvno-komunikatyvnyi fenomen* / ed. by. Shevchenko I. S.: Monohrafiia. Kharkiv: Konstanta. P. 295–318. [in Ukrainian].
7. Martyniuk, A. P. (2018). Konstruiuvannia hendera v anhlovnomu dyskursi [Gender construction in English discourse]. Kharkiv: Konstanta. 292 p. [in Ukrainian].
8. Martseniuk, T. (2017). Henderna rivnist i nedyskryminatsiia: posibnyk dlia ekspertiv i ekspertok analitychnykh tsentriv [Gender equality and non-discrimination: a guide for analytical centers experts]. K. 65 p. [in Ukrainian].
9. Maslova, Yu. P. (2019). Movna reprezentatsiia henderu [Linguistic representation of gender]. *Naukovi zapysky. Seriia Filolohichna*. Ostroh: Vyd-vo NaU - Ostrozka akademiia. Vyp. 12. P. 224–233. [in Ukrainian].
10. Stavytska, L. O. (2018). Henderna linhvistyka: Ukrainska perspektyva [Gender linguistics: Ukrainian perspective]. *Ukrainska mova*. №3. P. 58–66. [in Ukrainian].
11. Sydorenko, N. M., Ostapenko N. F. (2016). Ukrainski aspekty hendernoi rivnosti [Ukrainian aspects of gender equality]. *Visn. Kyiv. nats. un-tu. Ser.: Zhurnalistyka*. Vyp. 12. P. 26–28. [in Ukrainian].
12. Yatsenko, M. O. (2008). Aktualizatsiia aksiolohichnoho zmistu kontseptiv maskulinnist ta femininnist u suchasnomu anhlovnomu khudozhnomu dyskursi [Actualization of the axiological content of masculinity and femininity concepts in modern English discourse]: avtoref. dys... kand. filol. nauk: 10.02.04 / Kharkivskiy natsionalnyi un-t im. V. N. Karazina. Kh. 20 p. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії: 10.09.2022

Схвалено до друку: 25.11.2022

УДК 811.161.2' 373:378.255(37)
DOI 10.35433/philology.3 (98).2022.137-148

УКРАЇНСЬКА МЕНТАЛЬНІСТЬ КРИЗЬ ПРИЗМУ ФРАЗЕМ АНТИЧНОГО ПОХОДЖЕННЯ: ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Р. В. Луканинець*

Міфологія Давньої Греції та Риму стала невичерпним джерелом образів, концептів, глибоких смислів, що знайшли своє відображення в багатьох лінгвокультурах світу та особливою виявляються в кожній із них.

У науковій розвідці проаналізовано поняття ментальності, окреслено основні його ознаки. Здійснено спробу зафіксувати ментальні риси українців у запозичених фразеологізмах. Об'єкт аналізу – фразеологічні одиниці, відібрані зі словників, довідників та текстів кількох мов.

Проаналізовано фразеологізми **витати в емпіреях, метати громи і блискавки, повернутися до рідних пенатів, мов фенікс з попелу** та ін. На прикладі досліджуваних фразем простежено такі риси ментальності українців, як емоційність, кордоцентризм, антеїзм, волелюбність тощо.

Актуалізація тих чи тих античних образів, відбір міфологем та фразеологізмів, їх трансформації, варіації та створення на основі запозичених нових, власне українських фразем – усе це засвідчує засвоєння античних мотивів українською мовою.

Показовими є результати вільного асоціативного експерименту, який дав змогу простежити актуалізацію фраземи **рідні пенати** на сучасному мовному ґрунті. Асоціаціями поділилися 466 респондентів віком від 16 до 33 років. Усі відповіді були об'єднані в семантичні групи зі спільним лексичним значенням. Опитування підтвердило припущення про наявність у внутрішній формі фраземи-стимулу специфічних ментальних рис українців.

Зібраний та проаналізований матеріал дає змогу стверджувати, що фразеологізми античного походження набули етнонаціональних рис, адаптувалися до сучасної мовної картини світу й транслюють ключові риси ментальності українців.

Ключові слова: ментальність, лінгвокультурологія, міф, міфологія, фразеологізм.

* асистентка кафедри української мови
(Ужгородський національний університет),
renata.lukanynets@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9286-2702

UKRAINIAN MENTALITY THROUGH THE PRISM OF PHRASEMES OF ANCIENT ORIGIN: LINGUISTIC AND CULTURAL ASPECTS

Lukanynets R. V.

The mythology of Ancient Greece and Rome has become an inexhaustible source of images, concepts, deep meanings that have received their consideration in many linguistic cultures of the world and are manifested in a special way in each of them.

Scientific research analyses the concept of mentality and outlines its main features. The article attempts to record the mental traits of Ukrainians in borrowed phraseological units. The object of the analysis is phraseological units selected from dictionaries, reference books and texts of several languages.

The phraseological units **soar in the empyrean (have one's head in the clouds), hurl thunderbolts, lares and penates (return to one's hearth and home), rise like a phoenix from the ashes, etc.**, have been analyzed. The article is an attempt to trace such features of the Ukrainian mentality as emotionality, cordocentrism, anteism, love of freedom, etc., through the example of the studied phraseological units.

The actualization of certain ancient images, the selection of mythologists and phraseological units, their transformations, variations, and the creation of new, proper Ukrainian phrases on the basis of borrowings – all this eloquently speaks of the assimilation of ancient motifs in the Ukrainian language.

The results of a free associative experiment are indicative, which has made it possible to trace the actualization of the phrase **lares and penates** on the modern linguistic soil. 466 respondents aged from 16 to 33 shared their associations. All responses were combined into semantic groups with a common lexical meaning. The survey confirmed the assumption of the presence of specific mental traits of Ukrainians in the internal form of the phrase-stimulus.

The collected and analyzed material makes it possible to assert that phraseological units of ancient origin acquired ethno-national features, adapted to the modern language world model and transmit key features of Ukrainian mentality.

Keywords: mentality, linguoculturology, myth, mythology, phraseological unit.

Історія, міфологія, релігія, побут та звичаї формують сітку культурозначимих елементів, життєствердних постулатів народу, через які кожне наступне покоління вчиться сприймати навколишній світ. Такі культурологічні важелі будують ментальність етносу.

Постановка наукової проблеми. Особливо актуальним питання мови, культури та особливостей світосприйняття народу постає, коли загальнонаціональні кризові події активізують поняття ментальності, роблять його визначальним, поділяючи світ на "своїх" і "чужих".

Як вдало описує Н. Яцук, "ментальність – ґрунт, основа росту нації, місток між світом "Я" і світом "Ми", контекст, який проєктує для "Я" життєво важливий вибір" [24: 14]. Саме спільне тлумачення ключових постулатів формує сітку координат, якою керується нація, і ці координати

не втрачають своєї актуальності протягом історії, послідовно виявляючись у майбутніх поколіннях.

Ментальність – це "сукупність психічних настанов і мотивацій щодо світу, які формуються і функціонують на рівні взаємодії свідомого і позасвідомого в індивідуальній і соціальній психіці людини" [12: 189]. Вона є "найпростішим та найнеминучішим виявом трансцендування людини в рід через відтворення в її мисленні родових характеристик: настроїв, звичок, схильностей" [24: 8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню взаємозв'язку мови й ментальності присвячені наукові праці Н. Ф. Венжинович [3], І. О. Голубовської [6], В. В. Жайворонка [8], Г. Т. Кузь [10], О. П. Левченко [11], В. М. Манакіна [13], К. І. Мізіна [14], О. В. Назаренко [15], Ю. О. Письменної [17] та ін.

"Людина, "заряджаючись" енергією, з одного боку, біосфери Землі, а з іншого, – конкретного етносу, випромінює цю енергію на навколишній світ у згенерованому й трансформованому вигляді – слові, за допомогою якого вона пізнає світ, порівнюючи все із собою та уподібнюючи своєму еству" [14: 161].

Різні етноси "переживають" навколишню дійсність по-різному, "об'єктивуючи різномаїття свого сприйняття, відчуття й оцінки в мовних формах тих етнічних мов, носіями яких вони є" [6: 9]. У мові, наче в складному механізмі, зашифровані спосіб мислення етносу, його погляди на життя. В. Манакін слушно називає мову "нестримним проявом живого духу людини" [13: 34], К. Мізін порівнює слово з "енергетичною ("живою") частинкою ("квантом духу")" [14: 163–164], а В. Жайворонок зауважує, що "пізнаючи мову в усіх її дискурсивних проявах і взаємозв'язках, пізнаємо й духовну природу її носія – народу" [8: 60].

Основними чинниками, які визначають особливості ментальності нації, дослідники називають "географічний, історичний, культурний, релігійний" [11: 37; 15: 8]. Це ті фактори, які задають напрям руху етносу, обставини, у силу яких народ проектує певні колективні риси вдачі.

Основними особливостями, відмінними рисами українського світобачення дослідники визнають емоційність, ліризм, індивідуалізм, волелюбність, хазяйновитість, оптимізм тощо. Наприклад, В. Личкова зазначає, що "українська етноментальність ґрунтується, зокрема, на таких архетипових принципах конституювання життєвого світу і культурного простору українства, як кордоцентризм, софійність, антеїзм" [12: 189]. Ю. Письменна через аналіз різних груп культурно маркованих одиниць лексико-фразеологічного мовного стратуму виділяє такі "духовні константи української етнічної

спільноти, як-от: індивідуалізм, кордоцентричність та емоційність" [17: 13].

Ментальність народу відтворюється в мові його носіїв. Саме в мовних формах, зокрема, зберігаються ключові константи культури етносу, основні ключі до розуміння психології нації. Мова віддзеркалює ментальність не тільки на певному часовому зрізі, а й у проєкції в минуле, охоплюючи традиції, вірування, спосіб життя. Найяскравіше це виявляється, на нашу думку, на фразеологічному рівні мови.

Фразеологізм називають "художнім твором у масштабі" [15: 8]; текстом, який "сформовано в межах певного національного дискурсу, що є вираженням особливої ментальності" [2: 35]; "усталеним словосполученням, цілісне узуально-переносне значення якого утворено на основі концептуальної трансформації словесного комплексу – прототипу" [19: 103–104].

У процесі аналізу образної системи фразеології стає зрозумілим, що сам вибір образу-прототипу – це вже "вираження національного світосприйняття" [16: 159].

Факт наявності в структурі фразеологізму національно-культурного компонента, на думку О. Важеніної, "можна вважати мовною універсалією" [2: 41]. Водночас такий національно-культурний компонент знаходимо й у фраземах, які не були утворені на власне українському мовному ґрунті, а запозичені з інших культур.

Універсальним прецедентним текстом, який збагатив чимало мов світу, є антична міфологія. Її культура, настільки потужна та яскрава, залишила відбиток і в українській мовній картині світу.

Безперечно, найбільш культурно навантаженими можна вважати фразеологічні одиниці, утворені на основі живої української мови, які формувалися через призму звичаїв народу. Проте запозичені фраземи, засвоївшись давно, органічно вплелися в українську культуру. Зберігаючи потужну фонову інформацію у вигляді

прецедентного тексту-першоджерела, вони набули й специфічних ментальних українських рис.

Мета дослідження – відстежити елементи національного світобачення у фразеологізмах, що були запозичені в українському мову з античних джерел, порівнявши їх із подібними в близькоспорідненій польській та віддалено споріднених англійській і німецькій мовах.

О. Скубашевська, аналізуючи запозичену лексику та фразеологію, робить висновки про більш оптимістичну картину світу, зображену за допомогою ФО античного походження, в англійській мові порівняно з українською. Дослідниця зауважує, що "потойбічний світ, ідею смерті в українській мові описано значно різноманітніше, за допомогою більшої кількості фразем" [20: 16].

Актуалізація тих чи тих античних образів, відбір міфологем та фразеологізмів, їх трансформації, варіації та створення на основі запозичених нових, власне українських фразем – усе це засвідчує засвоєння античних мотивів на власному національному мовному ґрунті.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Однією з ключових ментальних рис українців є **кордоцентризм** – домінанта "серця", яка виявляється через перевагу емоційно-вольового начала над раціональним, примат "серця" над "головою" [12: 189].

Фразеологізм витати в хмарах – 'бути мрійником, сприймаючи дійсність наївно, нереально' [22: 1: 507] має відповідники й в інших мовах: пол. "ktoś" błądzi w chmurach – 'fantazjuje, marzy' (фантазує, мріє); англ. with your head in the clouds (of a person) – 'out of touch with reality; daydreaming' (поза реальністю; мріяти) [28: 56]; нім. über/in den Wolken schweben – 'völlig realitätsfern sein' (перебувати поза реальністю) [27: 853].

Проте в українських фраземах наявні й паралельні варіанти, зокрема запозичені з давньогрецької культури:

витати (літати, рідко ширяти) в хмарах (в небесах, в емпіреях, в небесних (високих) сферах, у позахмарному просторі) – 'сприймати дійсність нереально, наївно' [23: 106].

Емпіреї – у старогрецькій міфології – найвища частина неба, наповнена вогнем і світлом, де жили боги [22: 2: 477], а застаріла лексема витати означала 'перебувати, бути присутнім, жити де-небудь' [22: 1: 507], тобто пряме значення фраземи – 'жити там, де боги'.

Наприклад, у тексті: Ви просто дитина! І досі **в емпіреях витаєте!** — крутнув рукою навколо чола і розсміявся (М. Стельмах). Або: Люба моя, ти знову **витаєш в емпіреях**, – зіронізував Дударевич. – Якщо ти в рожевих окулярах, скинь їх... і озирнись: чи не посіріють твої ландшафти? (О. Гончар).

Подібне значення розкривають й інші фраземи античного походження: снувати химери – 'вигадувати що-небудь; фантазувати' [23: 838]; удаватися в химери – 'мріяти про щось нездійсненне; фантазувати' [23: 910].

Химера у грецькій міфології – "вогнедишна потвора з головою й шиєю лева, з тлубом кози та з хвостом дракона" [21: 269]. Попри загрозливий вигляд, в українській фразеології "уособлює нездійсненну мрію, примху, вигадку, дивацтво" [21: 269].

Наприклад, у тексті: Хвороблива уява **снувала** свої **химери**, і кінець світу видавався блаженством (А. Власюк).

У своїх думках українці не просто перебувають поза реальністю, вони фантазують; ширяють думками туди, куди сягають лише боги; вигадують; мріють про нездійсненне.

Емоційність виявляється й у мистецтві гніватися.

Зевс – головний бог грецького пантеону, бог світла, чистого неба й грому. "Образ царя людей і богів, що сидить на сяючих висотах Олімпу, був створений в поемах Гомера" [25: 453].

Символ могутнього Зевса, що в гніві кидає громи та блискавиці на тих, хто посмів йому суперечити, знайшов

відбиток в інтернаціональній фраземі: укр. метати громи і (та) блискавки – ‘гнівно, роздратовано говорити про кого-, що-небудь, лаяти когось; виглядом виражати гнів, обурення, незадоволення кимсь, чимсь; сердито дивитися’ [23: 484]; пол. "ktoś, coś" (miota, ciska, rzuca) błyskawice – ‘spogląda gniewnie, ze złością’ (дивиться гнівно, зі злістю) [29]; англ. dart lightning (lightnings), to – метати блискавицю, кидати вогнем-блискавицею [1].

Проте український народ полюбляє не просто кидати, а вергати громи й блискавки – ‘гнівно розмовляти, загрожувати’ [22: 1: 327]. Така заміна дієслівного компонента надає додаткової експресії фраземі. Наприклад, у тексті: Ви, мабуть, знову почнете **вергати громи**, мовляв, як я все перекручую (Василь Стус).

В українській міфології володарем неба був Перун: "Бога, народженого з каменю, одухотвореного та благословенного у світ Білобогом, небо нарекло ім'ям Перун – той, що б'є. Відтоді він став наймогутнішим повелителем божественних сил неба і землі – грому і блискавки" [4: 46]. З приходом християнства Перуна намагалися замінити образом пророка Іллі, проте давні орійці продовжували таємно поклонятися язичницькому богові.

Його уявляли "срібночубим, золотовусим, із вогненними стрілами, золотим луком та важким молотом у руках" [18: 43]. Бог Перун безжалісний до темних злих сил Чорнобога і Марі. Він – "той, що робить вогонь, кидає вогонь, стріляє вогнем" [4: 364].

Тому метати громи та блискавки трансформується у фразему кидати вогнем (блискавицею) – ‘сердитись на когось, погрожувати’ [22: 1: 715], набуваючи при цьому більшої експресивності, емоційності.

Наприклад, у тексті: Проте це не зупинило Міністра, і він продовжив **кидати вогнем-блискавицею** (Ваше здоров'я, 30.05.2014).

"Предки, ідучи обороняти рідну землю, клялися Перуном, богом своїм,

що не осоромлять слави Вітчизни. Перун – бог, який не лише дарує життя, але й карає людину за її провини" [4: 364]. Звідси – емоційні вигуківі фразеологізми Перун би тя розтаскав! Бодай тя Перун встрілив! Цікаво, що "навіть із приходом християнства нові символи в подібних вигуківих фразеологізмах замінюють язичницькі тільки формально, не змінюючи при цьому ані семантики, ані функціональної природи фразеологізму: Допусти, Господоньку, на нього грім з ясного неба! – Грім би тя побив!" [10: 7].

Орійці першими в світі окультивували жито, пшеницю, просо, приручили великих білих волів та корів. "За Трипільської доби хліборобство було основою життя Орійця, а з початку I тисячоліття до н.е. набуло такого розквіту, що майже весь античний світ годувався хлібом, вирощеним на землі Оріани" [4: 8].

Антеїзм як ментальна риса зароджується в хліборобській свідомості ще давніх українців, для яких зв'язок із землею був визначальним. Сама назва антеїзм походить від імені давньогрецького велетня Антея, який був нездоланний, поки торкався матері Землі. "Образ Антея стає символом наснаги й сили, що їх дає людині зв'язок з рідною землею, з рідним народом" [21: 41].

Саме тому добре прижилися в українській мові фразеологізми рідні пенати – ‘рідна домівка’ [21: 165]; вертатися (вернутися, повертатися, повернутися) до своїх (рідних) пенатів – ‘повертатися додому’ [22: 6: 115]. Подібні фраземи знаходимо й в інших мовах: пол. lary i penaty – ‘dom rodzinny, ognisko domowe; dobytek, sprzęty domowe’ (сімейний дім, домашнє вогнище, речі, побутова техніка) [9]; англ. lares and penates – ‘the home’ (дім) " [28: 167].

Цікаво, що в польській та англійській мовах фразеологізм формують дві лексеми: лари і пенати – добрі духи-боги, що охороняли дім і родини [21: 165, 209]. В українських фразеологізмах єдиним образом-

компонентом є пенати, які, на відміну від ларів, "слідували за господарями до нової домівки, а також вважалися не тільки покровителями родини, а й батьківщини" [21: 165; 22: 6: 115].

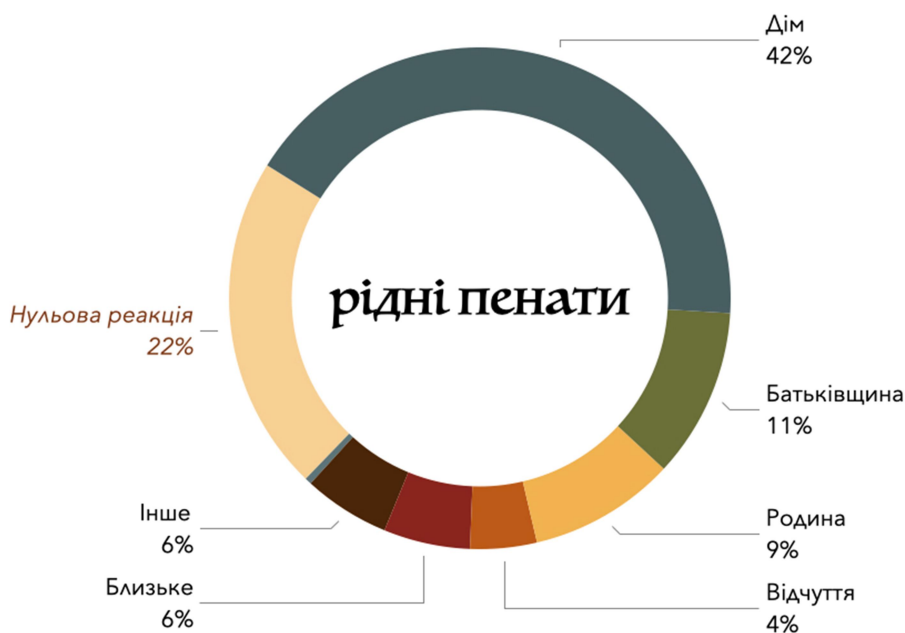
Отже, в українській мовній картині світу фразеологізм повернутися до рідних пенатів не має чіткої прив'язки саме до рідного будинку чи його складових, а означає повернутися додому, у рідний край, на свою землю. Наприклад, у тексті: Одні господарі розлетілися світами й невідомо, чи згадають колись про **рідні пенати**, інші перебралися до засвітів і вже, напевно, ніколи не повернуться (Надія Гуменюк). Або: Я подамся у **свої пенати** (Д. Павличко).

Для українців Батьківщина є домом, а землю здавна називали "матір'ю", "святою", адже саме вона годує й

живить. Найвірнішою вважали клятву землею, яка не терпить брехні й дарує силу тому, хто її шанує.

Ця думка простежується й у результатах вільного асоціативного експерименту, який дає змогу проаналізувати актуалізацію фраземи на певному часовому зрізі. Особливо яскраво риси ментальності виявляються в етносу в періоди загальнонаціональних кардинальних змін, які об'єднують суспільство, допомагають стати "єдиним організмом", відчувати свою належність до чогось більшого. Перед обличчям спільного ворога в найважчі часи народ консолідується. Ментальність тут стає "важелем колективного світоопанування, який працює на самозбереження нації" [24: 9].

Рисунок 1

Асоціаціями на фразему-стимул рідні пенати поділилися 466 респондентів віком від 16 до 33 років. Усі відповіді ми об'єднали в семантичні групи зі спільним лексичним значенням (рисунок 1). Найбільшу семантичну групу становлять асоціації дім – 42 %. Сюди належать реакції на зразок: дім, повернутися додому, рідний дім,

домівка, рідні стіни, власна оселя тощо. Це підтверджує актуальність словникової статті з подібним тлумаченням фраземи.

Другою за кількістю реакцій є семантична група Батьківщина – 11 %, яка містить такі асоціації: Батьківщина, рідні місця, рідний край, рідна земля, рідне село, місто, захисники, ЗСУ та ін. Подібні реакції

промовисто засвідчують зв'язок рідної землі з домом у свідомості сучасного українця.

9 % респондентів співвідносять рідні пенати з родиною, а не просто з будинком. Сюди входять такі реакції: родина, родичі, сім'я, близькі, мати, батьки, рідні люди та ін.

Асоціації чогось близького, рідного, затишного становлять 6 % від загальної кількості реакцій. 4 % респондентів порівнюють фразу з відчуттями чи поняттями, які нагадують їм про дім: спорідненість, тепло, обійми, спокій, коліскова, турбота, добре, безпека й подібні. Пів відсотка опитуваних співвіднесли фразу-стимул з античними богами-пенатами.

Оскільки значення фразеологізмів античного походження прямо залежить від знання міфів та культури Давньої Еллади, показово, що 22 % від загальної кількості опитуваних надали нульові реакції.

Добре засвоюючи уроки історії, український народ чи не найкраще розвинув одну зі своїх ключових ментальних рис – **волелюбність**. Гаряча козацька кров готова враз скипіти в жилах українця, якщо спробувати забрати в нього те, що належить по праву народження кожному – вільне життя у вільній країні. Скільки б українському народові не доводилося боротися, скільки б разів не намагалися його спалити дотла, він завжди повстає, оновлюється, продовжує свою вічну боротьбу.

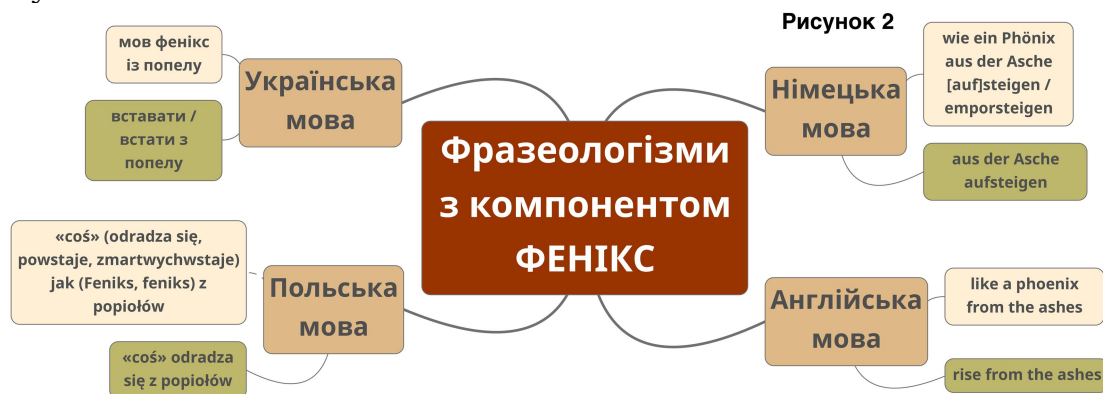
Одним із ключових символів відродження, вічного оновлення та повстання в світовій культурі є Фенікс.

Як правило, його зображували у вигляді птахів, що символізували Сонце, наприклад, орла, що вилітає з труни. Також є давньоримські зображення Фенікса – втілення невмирущої імператорської влади. "У ранньому християнстві його зображували на надгробках (як символ воскресіння), а в середньовіччі – поруч із пеліканом (що втілював людську природу Христа)" [5: 70].

Фенікс став інтернаціональним символом, проте в античній міфології про нього згадується не вперше.

Місце походження птаха пов'язували з Ефіопією; вважали, що назву йому дали асирійці. "Легенди про фенікса виникли в давній Аравії, а потім поширилися в Єгипті і Греції" [7: 823]. У Стародавньому Китаї також знаходимо легенди про фенікса, який, проте, мало схожий на античного. "Утілюючи, як і єдиноріг, ідеї добра і людяності, китайський фенікс різними кольорами свого пір'я символізує п'ять найкращих людських чеснот: добродієність, почуття обов'язку, ритуально правильну поведінку, людяність та надійність" [6: 81].

Сучасній українській культурі легенди про птаха Сонця, родом і Аравії чи Єгипту, відомі саме з античної міфології через посередництво творів Овідія та Геродота, де вони розвинені були чи не найбільше.

На основі образу Фенікса виникає інтернаціональна фраза (рисунок 2): укр. мов фенікс із попелу –

‘відродитися, повернутися до життя, повністю оновитися’ [9: 58]; пол. "coś" (odradza się, powstaje, zmartwychwstaje)

jak (Feniks, feniks) z popiołów – ‘odradza się nieoczekiwanie; powstaje na nowo w podobnej postaci, na gruzach, zgliszczach’ (несподівано відроджується, знову виникає в подібній формі, на уламках і попелі) [Słownik języka polskiego]; англ. like a phoenix from the ashes – ‘be renewed after destruction’ (відновитися після знищення) [28: 243]; wie ein Phönix aus der Asche [auf]steigen/emporsteigen – ‘nach scheinbarer Vernichtung, völligem Zusammenbruch o. Ä. in nicht mehr erwarteter Weise wieder erstehen, neu belebt wiederkehren’ (після очевидного знищення, повного зломлення та ін. у неочікуваний спосіб поставати, заново народженим повернутися) [26].

Цікаво, що, попри загальне значення відродження, повернення до життя, в українській мові фразема часто вживається для характеристики Батьківщини, яка постає з попелу, відроджується, заново оживає. Наприклад, у тексті: Хай встане, **мов фенікс з попелу**, нова світла й щаслива оселя – краса життя, краса народу. Зі страждання оселі, зі страждання народу – відродить (О. Довженко). Або: А він стоїть, наш столий Київ, **неначе Фенікс, який воскрес із попелу** (В. Шевчук). Або: У центрі Європи зародилася, постала, заявила про себе на увесь світ зовсім юна держава – Карпатська Україна. Постала, **мов фенікс з попелу** [...] (Голос України, 24.08.2022).

Схожа за семантикою до Фенікса неопалима купина теж цікаво реалізується на українському мовному ґрунті. Образ куца (з біблійної міфології), який горить і не згорає, знайшов своє відображення в народних українських переказах, де він також символізує незнищенність українського народу, його вічну боротьбу й відновлення: Відтоді сотні разів вороги завойовували наш край, але кожного разу залишалися з облизнем. А край зеленіє під синім небом та ясним сонцем. І щоліта тут рожево квітують кущі **неопалимого**

зела, стверджуючи незнищенність української землі та її народу (З народного переказу).

Висновки та перспективи дослідження. Отже, фразеологізми античного походження мають складну багатопланову структуру, яка на різних часових зрізах у багатьох лінгвокультурах світу виявляється по-своєму. Кожна етноспільнота запозичує ментально ближчі образи, символи та міфологеми, які стають органічною частиною національних мов світу.

У результаті дослідження доведено, що ментальні риси українців знаходять своє відображення не тільки у власних, а й у запозичених фразеологізмах. Ставши частиною української мовної картини світу, фраземи античного походження проникають в культуру мови-реципієнта, насичують її яскравими барвами античності, але водночас набувають і виразних українських національних рис.

Фразеологізми трансформуються, мають у своєму складі варіантні лексеми, стають будівельним матеріалом для власне українських утворень та активно функціонують у мовленні сучасних українців. Результати вільного асоціативного експерименту доводять активне функціонування фразем античного походження на сучасному етапі розвитку мови та активізацію рис ментальності в період загальнонаціональних кардинальних зрушень.

Перспективним вважаємо подальше поглиблене дослідження фразеологічних одиниць античного походження в їх взаємозв'язку з культурою, ментальністю українців; ширше залучення методу вільного асоціативного експерименту задля можливості простеження еволюції асоціативного поля фразеологізму впродовж певного проміжку часу, а також впливу на нього загальнонародних консолідувальних чинників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Англійсько-українські словники / упор. А. Рисін, В. Старко та ін. 2011–2020. URL: <https://e2u.org.ua> (дата звернення: 17.10.2022).
2. Важеніна О. Г. Авторська трансформація загальнонародних фразеологізмів у химерній прозі Євгена Гуцала: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Вінниця, 2018. 309 с.
3. Венжинович Н. Ф. Фраземіка української літературної мови: когнітивний та лінгвокультурологічний аспекти: дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.01. Київ, 2018. 503 с.
4. Войтович В. Українська міфологія. Київ: Либідь, 2002. 664 с.
5. Глінка Н. Анімалістичні образи у художніх творах Д. Г. Лоуренса. *Сучасні літературознавчі студії*. 2011. Вип. 8. С. 67-75.
6. Голубовська І. О. Етноспецифічні константи мовної свідомості: автореф. дис... д-ра філол. наук: 10.02.15. К., 2004. 38 с.
7. Енциклопедичний словник символів культури України / за заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, В. В. Куйбіди. 5-е вид. Корсунь-Шевченківський: ФОП Гаврищенко В.М., 2015. 912 с.
8. Жайворонок В.В. Мовні знаки української етнокультури в антропоцентричному висвітленні. *Мовознавство*. 2012. № 2. С. 58–64.
9. Забіяка В. А. Світ фразеологізмів. Етимологія, тлумачення, застосування: практичний посібник. Київ. 2012. 304 с.
10. Кузь Г. Т. Вигуківі фразеологізми української мови: етнолінгвістичний та функціональний аспекти: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01. Івано-Франківськ, 2000. 19 с.
11. Левченко О. Фразеологічна символіка: Лінгвокультурологічний аспект: монографія. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2004. 360 с.
12. Личковах В. Сакральні горизонти української культури: архетипи-хронотопи-сигнатури. *Художня культура. Актуальні проблеми*. 2010. № 7. С. 187–194.
13. Манакін В.М. Мова і загальна симетрія універсуму. *Мовознавство*. 2011. № 3. С. 26–40.
14. Мізін К. І. Людина в дзеркалі компаративної фразеології: Монографія. Кременчук: ПП Щербатих О. В., 2011. 448 с.
15. Назаренко О. В. Українська фразеологія як вираження національного менталітету: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01. Д., 2001. 18 с.
16. Нечволод М. Українська фразеологія як засіб вираження національного менталітету. Україна і світ: гуманітарно-технічна еліта та соціальний прогрес. *До 55 річниці першого польоту людини у космос: тези доп. Міжнар. наук.-теор. конф. студ. і аспір.*, 19-20 квітня 2016 р., м. Харків : у 3 ч. Ч. 1 / редкол. Є. І. Сокол [та ін.]. Харків: НТУ "ХПІ", 2016. С. 158-160.
17. Письменна Ю. О. Етнічні особливості концептуалізації дійсності мовами європейського культурного ареалу (на матеріалі лексики і фразеології української, російської, англійської та італійської мов). автореф. ... дс. Канд. філол. наук: 10.02.15. К., 2008. 16 с.
18. Плачинда С. П. Словник давньоукраїнської міфології. К.: Укр. письменник, 1993. 63. с.
19. Полюжин М. М. Концепт і особливості фразеологічної номінації в англійській мові. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. 2019. Вип. 1. С. 100–105.
20. Скубашевська О. С. Лексика і фразеологія античного походження в англійській та українській мовах: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.17. Донецьк, 2000. 20 с.
21. Словник античної міфології / Уклад. І. Я. Козовик, О. Д. Пономарів. 2-е вид. Київ: Наук. думка, 1989. 240 с.

22. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970–1980.
23. Словник фразеологізмів української мови / АН України, Ін-т укр. мови; [уклад.: В. М. Білоноженко та ін., редкол.: Л. С. Паламарчук (голова) та ін.]. Київ: Наук. думка, 1993.
24. Яцук Н. Є. Українська ментальність як феномен етногенетичного та соціокультурного буття народу: автореф. дис. канд. філос. наук: 09.00.03. Запоріжжя, 2003. 16 с.
25. A Concise Dictionary of Classical Mythology / Pierre Grimal, Stephen Kershaw, Stephen Kershaw, A.R. Maxwell-Hyslop. Blackwell Pub, 1990. 466 p.
26. Duden. Wörterbuch. URL: <https://www.duden.de/woerterbuch> (дата звернення: 17.10.2022).
27. Redewendungen. Wörterbuch der deutschen Idiomatik. Duden Band 11 / Redaktionelle Bearbeitung Dr. Werner Scholze-Stubenrecht; Angelika Haller-Wolf Herstellung Monika Schoch. Berlin: Dudenverlag. 2013. 929 p.
28. The Oxford Dictionary of Idioms. 2nd ed., revised / Edited by Judith Siefring. New York: Oxford University Press, Incorporated Oct. 2004. 352 p.
29. Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego. URL: <https://frazologia.pl> (дата звернення: 17.10.2022).

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Anhliisko-ukrainski slovnyky. [English-Ukrainian dictionaries] / arranged by A. Rysin, V. Starko et al. URL: <https://e2u.org.ua>. (reference date: 17.10.2022) [in Ukrainian].
2. Vazhenina, O. H. (2018). Avtorska transformatsiia zahalnonarodnykh frazeolohizmiv u khymernii prozi Yevhena Hutsala [The author's transformation of national phraseological units in Yevgeny Hutsal's whimsical prose]: dys. ... kand. filol. nauk: spets. 10.02.01. Vinnytsia. 309 p. [in Ukrainian].
3. Venzhynovych, N. F. (2018). Frazemika ukrainskoi literaturnoi movy: kohnityvnyi ta linhvokulturolohichni aspekty [Phrasemics of the Ukrainian Literary Language: Cognitive, Linguistic, and Culturological Aspects]: dys. ... d-ra filol. nauk: spets. 10.02.01. Kyiv. 503 p. [in Ukrainian].
4. Voitovych, V. (2002). Ukrainska mifolohiia [Ukrainian mythology]. Kyiv: Lybid. 664 p. [in Ukrainian].
5. Hlinka, N. (2011). Animalistychni obrazy u khudozhnikh tvorakh D.G. Lourensa [Animalistic images in the works of art by D.G. Lawrence]. *Suchasni literaturoznavchi studii*. Vyp. 8. P. 67-75 [in Ukrainian].
6. Holubovska, I. O. (2004). Etnospetsyfychni konstanty movnoi svidomosti [Ethnospecific constants of language consciousness]: avtoref. dys... d-ra filol. nauk: 10.02.15. K. 38 p. [in Ukrainian].
7. Entsyklopedychnyi slovnyk symvoliv kultury Ukrainy (2015). [Encyclopedic dictionary of cultural symbols of Ukraine] / za zah. red. V. P. Kotsura, O. I. Potapenko, V. V. Kuibidy. 5-th ed. Korsun-Shevchenkivskiy: FOP Havryshenko V. M. 912 p. [in Ukrainian].
8. Zhaivoronok, V. V. (2012). Movni znaky ukrainskoi etnokultury v antropotsentrychnomu vysvitlenni [Linguistic signs of Ukrainian ethnoculture in anthropocentric coverage]. *Movoznavstvo*. № 2. P. 58–64.
9. Zabiaka, V. A. (2012). Svit frazeolohizmiv. Etymolohiia, tlumachennia, zastosuvannia [The world of phraseology. Etymology, Interpretation, Use]: praktychnyi posibnyk. Kyiv. 304 p. [in Ukrainian].
10. Kuz, H. T. (2000). Vyhukovi frazeolohizmy ukrainskoi movy: etnolinhvistychnyi ta funktsionalnyi aspekty [Exclamatory phraseological units of the Ukrainian language: ethnolinguistic and functional aspects]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01. Ivano-Frankivsk. 19 p. [in Ukrainian].

11. Levchenko, O. (2004). *Frazeolohichna symbolika: Lihvokulturolohichnyi aspekt* [Phraseological symbols: Linguistic Culturological Aspect]: monohrafiia. Lviv: LRIDU NADU. 360 p. [in Ukrainian].
12. Lychkovakh, V. (2010). *Sakralni horyzonty ukrainskoi kultury* [Sacred horizons of Ukrainian culture]: arkhetypy-khronotopy-syhnatury. *Khudozhnia kultura. Aktualni problemy*. № 7. P. 187–194 [in Ukrainian].
13. Manakin, V. M. (2011). *Mova i zahalna symetriia universumu* [Language and the general symmetry of the universe]. *Movoznavstvo*. № 3. P. 26–40 [in Ukrainian].
14. Mizin, K. I. (2011). *Liudyna v dzerkali komparatyvnoi frazeolohii* [The person in the mirror of comparative phraseology]: Monohrafiia. Kremenchuk: PP Shcherbatykh O. V. 448 p. [in Ukrainian].
15. Nazarenko, O. V. (2001). *Ukrainska frazeolohiia yak vyrazhennia natsionalnoho mentalitetu* [Ukrainian phraseology as an expression of national mentality]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01. D. 18 p. [in Ukrainian].
16. Nechvolod, M. (2016). *Ukrainska frazeolohiia yak zasib vyrazhennia natsionalnoho mentalitetu* [Ukrainian phraseology as a means of expressing national mentality]. *Ukraina i svit: humanitarno-tekhnichna elita ta sotsialnyi prohres. Do 55 richnytsi pershoho polotu liudyny u kosmos: tezy dop. Mizhnar. nauk.-teor. konf. stud. i aspir.*, 19–20 kvitnia 2016 r., m. Kharkiv: in 3 parts. Part 1 / ed.board. Ye. I. Sokol [et al.]. Kharkiv: NTU "KhPI". P. 158–160 [in Ukrainian].
17. Pysmenna, Yu. O. (2008). *Etnichni osoblyvosti kontseptualizatsii diisnosti movamy yevropeiskoho kulturnoho arealu* [Ethnic features of the conceptualization of reality in the languages of the European cultural area] (na materialii leksyky i frazeolohii ukrainskoi, rosiiskoi, anhliiskoi ta italiiskoi mov). avtoref. dys. ... kandydata filol. nauk: 10.02.15. K. 16 p. [in Ukrainian].
18. Plachynda, S. P. (1993). *Slovnyk davnoukrainskoi mifolohii* [Dictionary of ancient Ukrainian mythology]. K.: Ukr. Pysmennyk. 63. p. [in Ukrainian].
19. Poliuzhyn, M. M. (2019). *Kontsept i osoblyvosti frazeolohichnoi nominatsii v anhliiskii movi* [The concept and features of phraseological nomination in the English language]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seria: Filolohiia*. Vyp. 1. P. 100–105 [in Ukrainian].
20. Skubashevskaya, O. S. (2000). *Leksyka i frazeolohiia antychnoho pokhodzhennia v anhliiskii ta ukrainskii movakh* [Vocabulary and phraseology of ancient origin in English and Ukrainian languages]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.17. Donetsk. 20 p. [in Ukrainian].
21. *Slovnyk antychnoi mifolohii* (1989). [Dictionary of ancient mythology] / arranged by. I.Ya. Kozovyyk, O.D. Ponomariv. 2–nd ed. Kyiv: Naukova dumka. 240 p. [in Ukrainian].
22. *Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 t. (1970–1980)*. [Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes] / AN URSSR. Instytut movoznavstva; ed.by I.K. Bilodid. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
23. *Slovnyk frazeolohizmiv ukrainskoi movy* (1993). [Dictionary of Phraseologisms of the Ukrainian language] / AN Ukrainy, In-t ukr. movy; [arranged by.: V. M. Bilonozhenko et al., ed.board.: L. S. Palamarchuk et al.]. Kyiv: Nauk. dumka, 1993. [in Ukrainian].
24. Yatsuk, N. Ye. (2003). *Ukrainska mentalnist yak fenomen etnohenetychnoho ta sotsiokulturnoho buttia narodu* [Ukrainian mentality as a phenomenon of the ethnogenetic and sociocultural existence of the people]: avtoref. dys. ... kand. filos. nauk: 09.00.03. Zaporizhzhia. 16 p. [in Ukrainian].
25. *A Concise Dictionary of Classical Mythology* (1990). / Pierre Grimal, Stephen Kershaw, Stephen Kershaw, A.R. Maxwell-Hyslop. Blackwell Pub. 466 p. [in English].
26. Duden. Wörterbuch [Dictionary]. URL: <https://www.duden.de/woerterbuch> (reference date: 27.10.2022) [in German].

27. Redewendungen. Wörterbuch der deutschen Idiomatik [Dictionary of German idioms]. Duden Band 11 (2013) / Redaktionelle Bearbeitung Dr. Werner Scholze-Stubenrecht; Angelika Haller-Wolf Herstellung Monika Schoch. Berlin: Dudenverlag. 929 p. [in German].
28. The Oxford Dictionary of Idioms. 2nd ed., revised (2004). / Edited by Judith Siefring. New York: Oxford University Press, Incorporated Oct. 352 s. [in English].
29. Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego [Large phraseological dictionary of the Polish language]. URL: <https://frazologia.pl>. (reference date: 17.10.2022) [in Polish].

Стаття надійшла до редколегії: 08.09.2022
Схвалено до друку: 25.11.2022

УДК 811.161.2-93:070.41

DOI 10.35433/philology.3 (98).2022.149-158

ДІАЛОГ І КАТЕГОРІЯ ДІАЛОГІЧНОСТІ В УКРАЇНСЬКОМУ МАС-МЕДІЙНОМУ ДИСКУРСІ

О. М. Назаренко*, О. В. Занько**

Статтю присвячено дослідженню діалогічної природи українського мас-медійного дискурсу, зокрема газетного тексту, та діалогу як форми текстового спілкування. Обґрунтовано поняття діалогу як способу організації мовлення та діалогічності як текстової категорії. Діалог репрезентує комунікативну взаємодію двох комунікантів і вимагає від учасників спілкування дотримання певних умов. Діалогічність тексту ширша за поняття діалогу, ця категорія виражається незалежно від характеру мовлення, є репрезентацією внутрішньої сутності тексту як процесу та результату комунікативної взаємодії.

Зазначено, що в газетному тексті розрізняємо два типи діалогічності – внутрішню та зовнішню. Зовнішня діалогічність стосується міжтекстової взаємодії й збігається з поняттям інтертекстуальності. Внутрішня є суб'єктно-текстовою, пов'язана з чинниками адресанта й адресата газетного тексту; проаналізовано їх особливості та засоби вираження. Описано засоби репрезентації текстової категорії діалогічності в заголовкових комплексах, що містять питально-відповідні діалогічні єдності, та визначено основні моделі, у яких реалізовано категорію діалогічності, а саме: діалогічні єдності, квазидіалогічні конструкції, двочленні заголовки з відкритим питанням. Розглянуто діалогічну взаємодію між комунікантами медійного дискурсу в жанрі інтерв'ю, у якому найповніше реалізується категорія діалогічності. У тексті інтерв'ю виокремлено два типи комунікативної взаємодії – адресатно домінуючий, який зумовлений пріоритетною роллю співрозмовника, та адресатно домінуючий тип характеризується тим, що мовець займає активну позицію й визначає вектор і зміст комунікативного акту, у тексті переважають авторські коментарі, актуалізація авторської позиції.

Ключові слова: категорія діалогічності, газетний текст, заголовковий комплекс, адресант, адресат, діалогічні моделі, інтерв'ю.

* кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри прикладної лінгвістики
(Національний університет "Одеська юридична академія"),
nazoks13@gmail.com

ORCID: 0000-0002-4697-6100

** старший викладач кафедри прикладної лінгвістики
(Національний університет "Одеська юридична академія"),
elenazankomail@gmail.com

ORCID: 0000-0001-6783-4892

DIALOGUE AND THE CATEGORY OF DIALOGISM IN THE UKRAINIAN MASS MEDIA DISCOURSE

Nazarenko O. M., Zanko O. V.

The article is devoted to the study of the illogical nature of Ukrainian mass media discourse, namely newspaper text and dialogue as a form of textual communication. The study substantiates the concept of dialogue as a way of organizing speech and dialogism as a text category. Dialogue represents communicative interaction of two communicators and requires the participants of communication to comply with certain conditions. The dialogism of the text is broader than the concept of dialogue, because this category is expressed regardless of the nature of speech, is a representation of the inner essence of the text as a process and result of communicative interaction.

This theory is aimed at the study of dialogism as a defining feature of text and discourse in a broad sense. As for the newspaper text, two types of dialogism are distinguished: external and internal. The first concerns intertextual interaction and coincides with the concept of intertextuality. Internal dialogism is subject-text related to the factors of the addressee and addresser of the newspaper text. The article describes the means of representing the textual category of dialogism in heading complexes containing interrogative-corresponding dialogical units; it considers the main models in which the category of dialogism is implemented are defined, namely: dialogical units, quasi-dialogical constructions and two-part headings with an open question; dialogical interaction between communicators of media discourse in the interview genre, in which the category of dialogism is most fully realized. Regarding the text of the interview, two types of communicative interaction are distinguished: addressee-dominant and addresser-dominant type. The former type is determined by the priority role of the interlocutor. The latter is characterized by the fact that the speaker takes an active position and determines the vector and content of the communicative act, that is, the author's comments and actualization of the author's point of view prevail in the text.

Keywords: category of dialogism, newspaper text, heading complex, addressee, addresser, dialogical models, interview.

Постановка наукової проблеми. У сучасному мовознавстві особливу увагу науковців привертає проблема діалогу та діалогічності як одна з актуальних проблем, що уможливляє потужність пізнання й мовомислення. У науковому просторі дослідження діалогічної природи мовлення та діалогу як форми текстового спілкування актуалізовано працями багатьох науковців: діалог тлумачать як систему обов'язків його учасників із забезпечення комунікативних потреб реципієнта. Мовець впливає на співрозмовника через систему висловлень, активізуючи функцію впливу за допомогою питальних висловлень, а реципієнт не пасивно сприймає інформацію, а інтерпретує її й відповідно реагує, задовольняючи інформаційні потреби мовця. Тема діалогу актуальна й у сучасній філософії. Діалог трактують як "засіб комунікації, у цьому процесі існують відносини партнерства, рівності, відкритості, взаємоповаги: діалог розглядають як засіб спілкування,

у процесі якого стимулюють моральне та духовне ставлення обох сторін комунікації. Основою діалогу є єдність суб'єктів діалогу, її виражено в близькості структур духовного світу, типовості проблемних ситуацій, що виникають перед суб'єктами, їх позицій і точок зору" [11: 9].

Діалогічність тексту ґрунтовніше поняття діалогу, тому що цю категорію реалізують незалежно від характеру мовлення – діалогічного, монологічного, полілогічного, – а є репрезентацією внутрішньої сутності тексту як процесу та результату комунікативної взаємодії.

У тексті реалізовані діалогічні відношення становлять ядро категорії діалогічності. Потрібно розрізняти поняття діалогу як способу організації мовлення та діалогічності як текстової категорії. Діалог протиставляють монологу й становить вербальну реалізацію спілкування двох осіб, реалізоване як питально-відповідний комплекс окремих реплік. Діалог репрезентує комунікативну взаємодію

двох комунікантів і вимагає від учасників спілкування дотримання певних умов: почерговості висловлення, змістового зв'язку окремих реплік, семантичної єдності діалогічних комплексів. Діалогічна сутність газетного тексту пов'язана з тим, що в мовленнєвому акті беруть участь два комуніканти: перший – мовець, продуцент, який реалізує комунікативну інтенцію, другий – слухач, читач, реципієнт – розшифровує комунікативний задум іншого.

Діалогічне мовлення повною мірою виражає діалогічні відношення в тексті, хоч і не є єдиною формою репрезентації діалогічності.

Діалогічну орієнтацію тексту як його провідний чинник підкреслює більшість сучасних дослідників. А. Мойсієнко зазначає: "Сприймаючи текст як специфічну мовну реальність, варто розглянути його як не менш специфічний процес, що протікає між свідомістю того, хто творить, і свідомістю того, хто сприймає" [4: 22]. Зважаючи на таке тлумачення тексту, можемо розглядати його як діалог між свідомостями комунікантів: текст є посередником між суб'єктами комунікації, між їхніми картинами світу, світосприйняттям і світоуявленням.

Діалогічність – провідна категорія газетного тексту, яка реалізується у двох вимірах: як взаємодія суб'єктно-текстова (автор – текст – читач) і як взаємодія міжтекстова (текст – текст). Суб'єктно-текстова взаємодія передбачає діалог між адресантом (автором) та адресатом (читачем) не безпосередньо, а опосередковано через текст, міжтекстова взаємодія виявляється в інтертекстуальності, зумовленій актуалізацією міжтекстових зв'язків. Дослідження функцій адресанта й адресата в мовленнєвій взаємодії особливої ролі набуває у вивченні масовоінформаційної діяльності, опосередкованої через ЗМІ, зокрема друковані видання, серед яких максимальну увагу привертають газетні тексти з огляду на притаманну їм доступність, оперативність

реагування на актуальні події, що визначає специфіку їхнього лінгвального оформлення.

Газетний текст як компонент масової комунікації функціонує в межах газетно-публіцистичного підстилю української мови, якому властиві такі риси: логізація викладу, документальна фактологічність, простота й доступність, оперативність та інформативність, прагматична настанова. Сучасний газетний текст функційно неоднорідний, він поєднує елементи художнього та наукового текстів із домінуванням художньої стилістики, реалізованої за допомогою цитування, мовної гри, текстової поліфонії, актуалізації ролі автора, читача, стилістичних прийомів пародії та імітації. Фундаментальною науковою працею, присвяченою комплексному аналізу мови друкованих засобів масової інформації, стала монографія М. Жовтобрюха "Мова української періодичної преси (кінець XIX – початок XX ст.)" [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти мовностилістичної, структурно-композиційної та жанрової оригінальності газетних текстів висвітлено в ґрунтовних дослідженнях Ф. Бацевича, І. Завальнюк, А. Мамалиги, Н. Непийводи, В. Різуна, К. Серажим, О. Сербенської, О. Стишова, М. Феллера, Г. Шаповалової та ін.

Діалогічну природу тексту описано в працях зарубіжних науковців (Р. Барт, Ж. Дерріда, У. Еко, В. Ізер) і продовжено в дослідженнях комунікативної природи тексту (Ф. Бацевич, І. Колегаєва, В. Кухаренко, Т. Радзієвська, М. Феллер). О. Селіванова запропонувала власну методичку діалогічної інтерпретації тексту, що є "сукупністю процедур аналізу тексту як знакового посередника дискурсу з урахуванням екстралінгвальних чинників текстової комунікації й інтегративного принципу діалогічності" [9: 533].

Мета дослідження – проаналізувати засоби реалізації

категорії діалогічності в українському сучасному газетному тексті в структурно-семантичному аспекті; виявити особливості реалізації категорії діалогічності в тексті газетних повідомлень як результати взаємодії автора (адресанта) та реципієнта (адресата); схарактеризувати й розкрити специфіку реалізації діалогічності в заголовкових комплексах газетних видань та визначити основні моделі, у яких реалізовано категорію діалогічності; розглянути діалогічну взаємодію між комунікантами медійного дискурсу в жанрі інтерв'ю, оскільки в ньому найповніше реалізується категорія діалогічності.

Об'єкт дослідження – мова газетних текстів сучасних українських видань.

Методи дослідження. У розвідці використано загальнонаукові методи: описовий і метод спостереження, за допомогою яких проаналізовано специфіку та засоби реалізації діалогічності в газетних текстах; методи аналізу, синтезу, застосовані для систематизації й узагальнення матеріалів дослідження, а також спеціальні лінгвістичні методи: метод контекстуально-інтерпретаційного аналізу – для з'ясування функційного навантаження засобів реалізації діалогічності; метод діалогічної інтерпретації тексту – для комунікативно-прагматичного аналізу комунікативної ситуації взаємодії адресанта й адресата газетного тексту з огляду на його наскрізну діалогічність.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У сучасному мовознавстві затвердився принцип діалогічної природи мови як методологічний орієнтир лінгвістичної герменевтики завдяки концепції Вільгельма фон Гумбольдта: "У первинній сутності мови наявний незмінний дуалізм, і сама можливість мовлення зумовлюється зверненням і відповіддю" [13: 138]. Варто зазначити, що за цим принципом діалогічність представлена здебільшого загальним положенням про

"текст як посередник діалогу між адресантом і адресатом" [8: 136].

Цей принцип означає, що "використання мови завжди спрямовано на партнера в комунікації, реально присутнього, такого, що маємо на увазі, або такого, що ототожнюється з мовцем. У цьому розумінні всі тексти є функційно діалогічними, хоча вони не завжди реалізуються формально діалогічно", тож протиставлення діалогу й монологу втрачає сенс [14: 118].

Сучасні дослідники підкреслюють, що діалогічність увиразнює функцію інформування, яка притаманна всім текстам, і можливість діалогу відбуватися не тільки всередині висловлень, але й між ними. У різних типах текстів діалогічність ставала предметом аналізу лінгвістів – у науковому тексті (М. Кожина, Н. Красавцева), у художньому тексті української літератури XIX – ХХІ століття (Н. Шляхова) [12], але діалогічність газетного тексту з огляду на прагматичну орієнтацію останнього потребує ґрунтовного аналізу в українському мовознавстві.

Діалогічний характер текстової комунікації зумовив і врахування діалогічної природи тексту під час його аналізу. Зокрема, О. Селіванова запропонувала особливу методіку дослідження тексту, що передбачає врахування основних положень діалогічності дискурсу та становить сім ланок поступового аналізу тексту, які пізніше дослідниця називає "етапами діалогічності" [9: 638]. Методика запропонованого аналізу названа "методом діалогічної інтерпретації", вона містить такі послідовні етапи.

1. Установлення діалогічності певного тексту із системою інших текстів у текстовій синтагматичній та парадигматичній (визначення мовленнєвого жанру, типу текстими, закономірностей їхнього формування, стилю, методу, функціональних особливостей).

2. Визначення діалогічності тексту з особистістю адресанта в соціокультурному контексті доби створення тексту (виявлення місця

тексту в творчості автора, інтерпретація авторського задуму й інтенцій, відображення в тексті авторського світогляду, суспільно-політичної, естетичної, наукової позицій мовця).

3. Установлення діалогічності тексту в аспекті особистості адресата, його свідомості, світогляду, настанов, інтерпретанти, визначення значущості тексту для доби його сприйняття, розуміння, інтерпретації, його ефективності та функції стосовно інтерпретатора.

4. Опис відповідності описаних у тексті подій певній добі у співвідношенні з добою породження тексту та сприйняття (виявлення прототипових подій, осіб, фактів), установлення оцінок, значущості тексту для доби його породження та сприйняття.

5. Дослідження діалогічності тексту із "семіотичним універсумом" (текст у співвідношенні з матеріальною й духовною культурою), діалогічної взаємодії тексту з колективним несвідомим, колективними архетипами.

6. Звернення до діалогічності внутрішнього семіотичного простору тексту на підставі формулювання текстового концепту, опису тематичних макроструктур, виявлення значущості їхнього поєднання, чергування, а також характеристики концептуального простору тексту, глибинних змістів, підтексту.

7. Характеристика основних текстово-дискурсивних категорій і підкатегорій: універсальних і факультативних, а також мовних засобів їхньої репрезентації [9: 533].

Метод діалогічної інтерпретації – комплексна методика, тому що передбачає дотримання всіх етапів аналізу. Ми будемо використовувати його окремі аспекти, релевантні для дослідження мас-медійного тексту, зокрема газетного, а саме другий і третій етапи, пов'язані з чинниками мовця й адресата; п'ятий і шостий етапи, що передбачають аналіз

діалогічних макроструктур і міжтекстових діалогічних відношень.

У газетному тексті ми розрізняємо два типи діалогічності, образно кажучи, внутрішню та зовнішню. Зовнішня діалогічність стосується міжтекстової взаємодії й збігається з поняттям інтертекстуальності, що виражається за допомогою цитат, алюзій, прецедентних феноменів. Внутрішня – суб'єктно-текстовою, вона пов'язана з чинниками адресанта й адресата, точніше автора й читача в газетному тексті, тобто буде проаналізовано особливості взаємодії комунікантів у газетному тексті й через газетний текст.

Домінування чинника адресанта спостерігається в аналітичних матеріалах та художньо-публіцистичних жанрах, що визначає як зміст, так і спосіб подання інформації. Орієнтація на чинник адресата завжди імпліцитно наявна в тексті, навіть якщо відсутні будь-які мовні форми її вираження.

Текстовий адресант виражає авторську позицію, є цілісним суб'єктом мовлення, що бере участь у комунікативній взаємодії як з реальним читачем, так і з внутрішньотекстовим співрозмовником, у тексті виражається за допомогою дієслівних форм 1-ої особи однини/множини і відповідних займенників. Адресант у газетному тексті може бути виражений узагальнено, дієслівними формами множини та вказувати на генералізацію двох типів:

1) адресант – автор і внутрішньотекстові суб'єкти, 2) адресант – автор і читач, що підкреслює тотожність комунікативних позицій адресанта й адресата як учасників комунікативного акту. Узагальнений адресант репрезентує внутрішньотекстову діалогічність: автор ураховує чинник адресата як основний у тексті, об'єднує себе з адресатом, орієнтується на горизонт очікування. Адресант газетного тексту – реальний автор журналістського матеріалу, який водночас виступає

внутрішньотекстовим суб'єктом мовлення та зовнішньотекстовим суб'єктом – реальним автором [5: 155].

Складність і багатошаровість адресата газетного тексту зумовлена специфікою масової комунікації – масовий адресат передбачає узагальнене, збірне, колективне уявлення про отримувача повідомлення. У газетному тексті звертаються або до масового адресата чи узагальненої аудиторії за допомогою форми множини й відповідних дієслівних форм 2-ої особи множини, або до уявного конкретного читача за допомогою форм однини, наприклад: *У дуже світлий день – а це 27 березня – досить **нам** скімлити чи зі скорбною міною нарікати по закутках: "нікому ставити! ", "**наш** театр схожий на труп! ", "усі, хто був, або померли, або вийшли...". Так **ми** далеко **не заїдемо!** І вже ж точно поважати **себе не примусимо** (Дзеркало тижня №11. 2011).* Це уможливає відповідну інтимізацію викладу та домінування непрямого діалогу як способу подання інформації. Чинник адресата в газетному тексті **виражається за допомогою звертань, спонукальних та питальних синтаксичних конструкцій, наприклад: *Україно, я люблю тебе!* (День № 177–178. 2010); *Хто зневажає вбогих – зневажає свого творця! Дорогі брати і сестри! Христос народився! Славимо його!* (Чорноморські новини № 1. 2021); *Боже, нам єдність **подай!*** (Українське слово № 40.2010); ***Врятуй** свою мову!* (Українське слово № 40. 2010); «Схід Опера» живе і буде жити! (День 29.04.2022); Відплата настане! (День 11.04.2022); *Чому в постмодерний час з'являються хай плюгавенькі, але інквізитори?* *Чому в постпостмодерний час можлива інквізиція? Може, від нестачі справжньої України модерної? Хто ми після цього? Народ чи чернь?* (Дзеркало тижня № 5. 2011).**

Внутрішньотекстовий адресат представлений звертаннями до

співрозмовників автора та актуальний для діалогічно побудованих текстів.

Основною формою репрезентації внутрішньої діалогічності в газетному тексті є питально-відповідна, що може бути реалізована двома способами – монологічним і діалогічним. У монологічному мовленні й питання, і відповіді продукує автор, який водночас адресує ці питання собі й читачам, він актуалізує категорію діалогічності в тексті, підкреслюючи комунікативну ситуацію діалогічної взаємодії між адресантом (автором) та адресатом (читачами). Діалогічне мовлення передбачає вживання питальних речень, що потребують відповіді та становить основну форму репрезентації внутрішньотекстової діалогічності.

Заголовкові комплекси як семантичні напрями газетних статей створені за питально-відповідною моделлю. Їх поділяють на: 1) діалогічні єдності, 2) квазидіалогічні конструкції [6: 85], 3) двочленні заголовки з відкритим питанням. Діалогічні єдності становлять поєднання питального речення з розповідним або спонукальним та створюють ефект безпосереднього спілкування, наприклад: *Хто сказав, що буде легко? Це війна* (День 08.04.2020); *"Кроти" у владі чи НАТО? Пропагандисти кремля взялися "палити хати" своїх агентів* (Україна молода 21.09.2022); *Брак кадрів чи навичок? Як допомогти реформі держслужби* (Дзеркало тижня 11.03.2020); *Чому запросили Козловського? Бо на телеканал "Дом" не всі підуть* (Високий замок 25.09.2022); *Біль у горлі, кашель? Викликайте лікаря* (Високий замок № 215. 2010); *Захворів? Сиди вдома!* (Україна молода № 233. 2010). У таких заголовках автор ставить запитання і сам на нього відповідає, створюючи ефект безпосередньої діалогічної взаємодії з читачем.

Квазидіалогічні заголовкові комплекси містять питальне речення, яке скероване на пошук нової інформації і зменшення невизначеності об'єктивної реальності.

Відсутність тісного семантичного зв'язку компенсується в таких заголовкових комплексах комунікацією, підпорядкованою прагматичній настанові мовця, наприклад: **Коли повернеться Туск?** Як польська опозиція готується до виборів (Дзеркало тижня 01. 03.2019); **Гібридне Суспільне?** Як Перший Юей «вшанував» героїв Крут телепримітивом (УМ. 2018. № 12); **Яким язиком гроші заробляти?** На східному фронті гинуть воїни, захищаючи Україну... Яку і чию Україну? (Україна молода 2017. № 116); **Квартирний дефіцит повертається?** Замість очікуваного літнього затишшя ринок оренди житла демонструє цінове пожвавлення (День № 121. 2010). Найявність семантичного зв'язку, репрезентованого на лексичному рівні, визначає напрямок тематичного розгортання змісту основного газетного тексту.

Заголовки з "відкритими" питаннями апелюють до основного тексту, вони потребують коментарів, пояснення, уточнення, і завдяки їхній семантичній "відкритості" змушують адресатів шукати відповіді в тексті газетного повідомлення, активізують до читання основного тексту та інтелектуального пошуку, наприклад: *У мене вже 12 років стоїть бойлер. Чого маю платити за постачання гарячої води?* (Високий замок 15.11. 2022); *Капітал іде. Чи готова до цього Україна?* (Дзеркало тижня 11. 03.2020); *Придністровські уроки для України. Чи реальний "план Козака" для Донбасу?* (Дзеркало тижня 13. 02.2020); *Українськомовна опера. Чи можливе повернення?* (Дзеркало тижня 08. 02.2019); *Вважаю це ідеологічною диверсією та зрадою. Хто так робить під час війни?* (Високий замок 08.11. 2022).

Окремі питальні речення можуть виконувати номінативну функцію, слугуючи заголовком газетного матеріалу та функціонуючи без відповіді або інших компонентів. Такі заголовки являють собою поодинокі

питання, іноді риторичного характеру, але можливі й заголовки з власне питальними реченнями, відповіді на які наявні в основному тексті газетного матеріалу, наприклад: *Чи спокійний Дністер?* (День 18.03.2022); *Цього року – без ЗНО?* (День 14.03.2022); *Який він, типовий європеєць?* (Чорноморські новини 15.01.2022); *Ностальгувати? За чим?* (Чорноморські новини 15.01.2022); *Куди іде ковідна тисяча?* (Чорноморські новини 15.01.2022); *Як убезпечитися від переохолодження та обмороження? Що слід робити при гіпотермії, а яких дій краще уникати?* (Чорноморські новини 20-22.01.2022); *Як не опинитися в "блекауті"?* (Високий замок 25.10. 2022). Власне питальні речення, наявні в заголовках, можуть бути і розділовими, які містити декілька альтернатив, наприклад: *Повідомляти чи пояснювати?* *Інформувати чи впливати?* (Високий замок № 195. 2010); *Єдність і боротьба протилежностей? Чи просто – єдність?* (Високий замок № 46. 2010).

Газетний діалог, репрезентований таким жанровим різновидом журналістських текстів, як інтерв'ю [7: 371], ілюструє вияв внутрішньотекстової діалогічності: обидва комуніканти представлені в тексті як автор та його співрозмовник, реальні суб'єкти мовлення в газетному тексті перетворюються на внутрішньотекстових суб'єктів. У тексті інтерв'ю виокремлено два типи комунікативної взаємодії – адресатно домінуючий та адресантно домінуючий. Адресатно домінуючий тип зумовлений пріоритетною роллю співрозмовника в газетному інтерв'ю, що виражається за допомогою орієнтації на репліки адресата; актуалізацією суб'єктивної модальності в його мовленні, збільшенням обсягу й підвищенням змістового навантаження його реплік; відсутністю авторських коментарів та зменшенням комунікативної ваги авторської позиції в тексті, наприклад: – *Павле*

Анатолійовичу, чим зараз займається УНС?

З початку повномасштабної війни – документуванням атак на лікарні. Це виросло у великий серйозний проект, і ми почали просувати інтереси України на дипломатичному фронті.

– Скільки медзакладів постраждало на сьогодні в результаті війни?

– Ми насправді фіксуємо не стільки, скільки атаки на лікарні...

– Чи є все-таки якісь цифри щодо руйнувань?

– Станом на 28 травня ми зафіксували 167 медичних закладів, які зазнали атак.

– Тобто **ви хочете говорити** про те, що Росія вдається, скажімо так, до медичного геноциду?

– До терору. Росія чинить психологічний тиск на населення, центральну і місцеву владу шляхом терору в гуманітарній сфері...

– Як, **на вашу думку**, на це мала б реагувати ВООЗ і як реагує?

– У ВООЗ є статут – конституція, який ратифікує кожна країна, що стає її членом. Там зазначено, що всі країни повинні докладати максимальних зусиль для досягнення найбільшого рівня здоров'я для своїх народів. Через міжнародну співпрацю між урядами... Ми будемо це моніторити. Але є підозри, що регіональний директор не буде рішучим.

– **Ви займаєтеся** тільки моніторингом?

– Моніторинг не є самоціллю. Він потрібен, щоб розуміти ситуацію.

– **Вам не подобається** слово "відновлення" в контексті стратегії щодо охорони здоров'я в Україні. **Яке доцільніше, по-вашому?**

– "Створення". Нам потрібно створити систему охорони здоров'я. Відновлювати те, що було до агресії, не варто. Ми ж намагалися його реформувати, бо нам не подобалося. Буде дуже неправильно і прикро, якщо Україна не скористається грошима і вікном можливостей. Точніше, скористається, аби просто відбудувати старе.

Ми вважаємо, що Україна повинна переосмислити свою медичну систему в світлі вступу до ЄС, забезпечення своєї безпеки, модернізації країни. З цієї війни ми маємо винести ряд уроків (Дзеркало тижня 30. 05.2022).

Адресантно домінуючий тип характеризується тим, що мовець займає активну позицію й визначає вектор і зміст комунікативного акту, у тексті переважають авторські коментарі, думки, міркування, актуалізація авторської думки на противагу підпорядкованій ролі адресата, наприклад: – **Пані Наталіє, створення ветеранського фонду планувалося ще влітку минулого року. Пройшовши всі організаційні моменти, Фонд офіційно запрацював 2 лютого нинішнього року.** Скажіть, будь ласка, як повномасштабна війна вплинула на зміну цілей або завдань Фонду?

– Насправді ми зараз перейшли вже до тієї діяльності, яка планувалася, тобто до конкурсних програм.

– **Із початком повномасштабної війни Фонд реалізував програму одноразової підтримки, про яку ви вже згадували.** Маєте у скарбничці успішні історії?

– Насправді, кожна з цих історій особлива по-своєму.

Тобто це не просто бізнес, яким родина заробляє. А це й робота для громади. Це приклад соціально відповідального бізнесу.

– **Я знаю**, що ви у Фонді проводили власне дослідження потреб ветеранів. Про що вони говорять насамперед?

– Ми проводили два дослідження. Перше зробила соціологічна група "Рейтинг". Там ми вивчали ставлення до ветеранів у суспільстві, а також як соціум сприймає очікування ветеранів. Друге – анонімне онлайн-опитування, де ми збрали відповіді від ветеранів, членів їхніх родин та родин загиблих. **Ми побачили, що ветерани, які повернулися на фронт, зараз переживають за родину – за те, в якому фінансовому, моральному стані**

їхні родичі (Дзеркало тижня 10.09.2022).

Для газетного інтерв'ю характерні несиметричні відношення адресата й адресанта.

Висновки та перспективи дослідження. Отже, діалогічність як категорія газетного тексту виражається через основні складники комунікативного акту – учасників комунікації та текстове повідомлення. Газетний текст становить взаємодію двох комунікантів – адресанта та адресата, що мають специфіку, зумовлену характером масової комунікації. Мовними засобами вираження чинника адресата є звертання, спонукальні та питальні речення, граматичні форми займенників і дієслів 2-ої особи однини та множини. Газетний текст завжди орієнтований на адресата, навіть якщо останній не представлений експліцитно й відсутні засоби його маніфестації. Заголовкові комплекси в газетному тексті можуть бути створені за діалогічним принципом, що

формально виражається в поєднанні питального та розповідного речень як питання та відповіді. У цілісних діалогічних єдностях така відповідь лише знімає певний ступінь неозначеності, проте вона є прямою відповіддю на поставлене питання. Крім того, питально-відповідні єдності можуть виражати семантичні відношення іншого типу – питання-спонукання та питання-наслідок. У квазидіалогічних заголовках реалізовано семантичні відношення пояснювального, уточнювального типу, а питальні речення в них здебільшого є риторичними. Найповніше реалізується категорія діалогічності в жанрі інтерв'ю.

Перспективним напрямом подальших досліджень у межах опрацьованої проблематики вважаємо аналіз діалогу та міжтекстової категорії діалогічності на матеріалі художніх текстів сучасної української літератури як основного принципу жанрового сприйняття творів, що прислужиться в подальших наукових дослідженнях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Азарова Л. Є, Білик Я. С, Голтвеницька М. В. Українська мова: навч. посіб. Вінниця: ВНТУ, 2010 С. 159
2. Бацевич Ф. С. Лінгвістична генологія: проблеми і перспективи: монографія. Львів: ПАІС, 2005. 264 с.
3. Жовтобрюх М. А. Мова української періодичної преси (кінець XIX – початок XX століття): монографія. Київ: Наукова думка, 1970. 303 с.
4. Мойсієнко А. К. Текст як аперцепційна система. *Мовознавство*. № 5. Київ, 1996. С. 2025.
5. Nazarenko O. M. Communication and pragmatic aspect of modern Ukrainian text. Communicative-pragmatic, normative and functional parameters of the professional discourse. Collective monograph. Lviv-Torun: Liha-Pres, 2021. С. 155–171.
6. Назаренко О. М. Квазидіалогічні конструкції в газетних заголовкових комплексах. *Культура слова: збірник наукових праць*. Вип. 87. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. С. 80–87.
7. Назаренко О. М. Діалогічна взаємодія в мас-медійному інтерв'ю. *Слов'янський збірник: збірник наукових праць*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго. Вип. 17. Ч. 1. 2012. С. 371–376.
8. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2011. 844 с.
9. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник. Полтава: Довкілля-К, 2008. 712 с.
10. Шабуніна В. В. Засоби діалогічної організації науково-навчальних текстів технічної галузі в сучасній українській мові: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Дніпропетровськ, 2010. 240 с.
11. Шашкова Л. О., Злочевська М. В. Діалогічний вимір гуманітарного знання: монографія. Київ: Видавничий дім "Професіонал", 2011. 176 с.

12. Шляхова Н. М. Діалог і діалогічність в українській літературі XIX – XXI ст.: монографія. Одеса, 2013. 287 с.
13. Humboldt W. v. Über den Dualis. Gelesen in der Akademie der Wissenschaften am 26. April 1827 ders. Schriften zur Sprachphilosophie. Darmstadt: Fink, 1963. P. 113–143.
14. Weigand E. Dialogisches Grundprinzip und Textklassifikation Dialoganalyse. Tübingen: Niemeyer, 1986. P. 115–125.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Azarova, L. Ye, Bilyk, Ya. S, Holtvenytska, M. V. (2010). Ukrainska mova [Ukrainian language]. Vinnytsia: VNTU. P. 159. [in Ukrainian].
2. Batsevych, F. S. (2005). Linhvistychna henolohiia: problemy i perspektyvy [Linguistic geneology: problems and prospects]: [monohrafiia]. Lviv: PAIS. 264 p. [in Ukrainian].
3. Zhovtobriukh, M. A. (1970). Mova ukrainskoi periodychnoi presy (kinets KhIKh – pochatok KhKh stolittia) [The language of the Ukrainian periodical press (end of the 19th – beginning of the 20th century)]: [monograph]. Kyiv: Naukova dumka. 303 p. [in Ukrainian]
4. Moisiienko, A. K. (1996). Tekst yak apertsepsiina systema [Text as an apperceptive system]. Movoznavstvo. № 5. Kyiv, P. 20–25. [in Ukrainian].
5. Nazarenko, O. M. (2021). Communication and pragmatic aspect of modern Ukrainian text [Communication and pragmatic aspect of modern Ukrainian text]. Communicative-pragmatic, normative and functional parameters of the professional discourse. Collective monograph. Lviv-Torun: Liha-Pres, P. 155–171. [in Ukrainian].
6. Nazarenko, O. M. (2018). Kvazidialohichni konstruktsii v hazetnykh zaholovkovykh kompleksakh [Quasi-dialogical constructions in newspaper headline complexes]. Kultura slova: zbirnyk naukovykh prats. Vyp. 87. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho. P. 80–87. [in Ukrainian].
7. Nazarenko, O. M. (2012). Dialohichna vzaiemodiia v mas-mediinomu interv'iu [Dialogic interaction in a mass media interview]. Slov'ianskyi zbirnyk: Zbirnyk naukovykh prats. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho. Vyp. 17. Part.1. P. 371–376. [in Ukrainian].
8. Selivanova, O. O. (2011). Linhvistychna entsyklopediia [Linguistic encyclopedia]. Poltava: Dovkillia-K. 844 p. [in Ukrainian].
9. Selivanova, O. O. (2008). Suchasna linhvistyka: napriamy ta problem [Modern linguistics: trends and problems]: pidruchnyk. Poltava: Dovkillia-K. 712 p. [in Ukrainian].
10. Shabunina, V. V. (2010.) Zasoby dialohichnoi orhanizatsii naukovo-navchalnykh tekstiv tekhnichnoi haluzi v suchasniy ukrainskii movi [Means of dialogic organization of scientific and educational texts of the technical field in modern Ukrainian]: PhDc thesis.: 10.02.01. Dnipropetrovsk. 240 p. [in Ukrainian].
11. Shashkova, L. O., Zlochevska M. V. (2011). Dialohichni vymir humanitarnoho znannia [Dialogic dimension of humanitarian knowledge]: [monograph]. Kyiv: Publishing house "Profesional". 176 p. [in Ukrainian].
12. Shliakhova, N. M. (2013). Dialoh i dialohichnist v ukrainskii literaturi 19 – 21 st. [Dialogue and dialogicity in Ukrainian literature of the 19th – 21st centuries]: [monograph]. Odesa. 287 p. [in Ukrainian].
13. Humboldt, W. v. (1963). Über den Dualis. Gelesen in der Akademie der Wissenschaften am 26. April 1827 ders. Schriften zur Sprachphilosophie. [About the Dualis. Readings in the Academy of Sciences on April 26, 1827. Writings on the philosophy of language]. Darmstadt: Fink, P. 113–143. [In German].
14. Weigand, E. (1986). Dialogisches Grundprinzip und Textklassifikation Dialoganalyse [Dialogue principle and dialogical classification of texts]. Tübingen: Niemeyer. P. 115–125 p. [In German].

Стаття надійшла до редколегії: 11.09.2022

Схвалено до друку: 25.11.2022

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal.
Philological Sciences. Vol. 3 (98)

Вісник Житомирського державного
університету імені Івана Франка.
Філологічні науки. Вип. 3 (98)

ISSN (Print): 2663-7642
ISSN (Online): 2707-4463

УДК 81'373.2(477.83)
DOI 10.35433/philology.3 (98).2022.159-170

З ІСТОРІЇ ВИВЧЕННЯ НЕОФІЦІЙНИХ ІМЕНУВАНЬ

М. Я. Наливайко*

Науковий інтерес до неофіційних антропонімів як невіддільного компонента антропонімної системи має давню мовознавчу традицію.

Якщо прізвища та особові імена людей ґрунтовно проаналізовано в ономастичних дослідженнях, то прізвиська (індивідуальні, родичівські), сімейно-родові йменування, псевдоніми вивчені недостатньо. У неофіційних антропонімах відображено й характерні особливості говірки певної території. Це дає змогу дослідникам простежити взаємодію офіційної та народної системи йменування. Теоретичний аналіз праць з антропонімії дав змогу окреслити низку лінгвістичних проблем та різні підходи до їх вирішення.

У статті проаналізовано стан дослідження слов'янської неофіційної антропонімії, оскільки аналіз дослідницьких пошуків над неофіційними антропонімами сприяє виробленню методів представлення власного фактажу, установленню основних актуальних аспектів студії над прізвишками, сімейно-родовими йменуваннями.

Надзвичайно цінними для української антропонімії є праці М. Худаши, П. Чучки, Р. Осташи, напрацювання яких стали теоретичною базою для багатьох досліджень з антропоніміки.

У дослідженні з'ясовано, що представники різних шкіл і напрямів неоднаково підходять до вирішення проблеми класифікації прізвиस्क. Серед усіх проаналізованих підходів, запропонованих ученими, найповніше розроблена класифікація П. Чучки. Важливу роль у народнопобутовій системі йменування також відіграють родові назви.

Сучасні ономасти вдосконалили й поглибили наявні класифікації. У мовознавчій науці сьогодні наявні дослідження Н. Федотової, Н. Шульської, О. Вербовецької. Лінгвісти аналізують мотиваційну базу та словотвірну структуру прізвиस्क. Проблеми класифікації неофіційних іменувань і досі не втрачають своєї актуальності.

Ключові слова: прізвисько, неофіційна антропонімія, імена, прізвища, сімейно-родові назви.

ON HISTORY OF STUDYING UNOFFICIAL NAMES

Nalyvaiko M. Ya.

Scientific interest in informal anthroponyms as an integral component of the anthroponymic

* кандидат філологічних наук,
викладач кафедри української мови та методики її навчання
(Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка),
nalyvajko_m@tnpu.edu.ua
ORCID ID <https://orcid.org/0000-0001-8738-7997>

system has a long linguistic tradition.

Whereas surnames and first names are thoroughly analyzed in onomastic research, nicknames (individual, family), family names, pseudonyms have not been studied enough. Unofficial anthroponyms also reflect the characteristic features of the speech of a certain territory. This enables researchers to trace the interaction of official and folk naming systems. Theoretical analysis of works on anthroponymy made it possible to outline a number of linguistic problems and different approaches to their solution.

The article analyzes the state of research on Slavic unofficial anthroponymy, since the research analysis of unofficial anthroponyms contributes to the development of methods of presenting one's own facts, establishing the main topical aspects of studies on nicknames, family names.

The works of M. Khudash, P. Chuchka, and R. Ostash are extremely valuable for Ukrainian anthroponymy; they have become the theoretical basis for many studies on anthroponymy.

The study revealed that representatives of different schools and areas approach classification of nicknames in different ways. Among all analyzed approaches proposed by scientists, P. Chuchka's classification is the most fully developed. Family names also play an important role in the folk naming system.

Modern onomastics have improved and deepened the existing classifications. In linguistics, there are modern studies by N. Fedotova, N. Shulska, and O. Verbovetska. Researchers analyze the motivational base and word-forming structure of nicknames. Today, the problems of classification of unofficial names remain relevant.

Keywords: nickname, unofficial anthroponymy, names, surnames, family names.

Постановка наукової проблеми.

Початки наукового вивчення прізвиськ пов'язують із працями А. Степовича, М. Сумцова, В. Охримовича, І. Франка. Важливим є дослідження закарпатських прізвиськ П. Чучки, у якому вчений визначає їхні найхарактерніші ознаки, установлює межу між апелюваннями та прізвиськами.

Дослідження неофіційної антропонімії становить великий науковий інтерес, оскільки прізвиська та сімейно-родові іменування фіксують інформацію про світогляд, характер певного народу та сприяють глибшому пізнанню розвитку його мови. Вивчення прізвиськ залишається актуальним: потребують ґрунтовного аналізу різні види прізвиськ на всій території України та чекають свого дослідника, бракує монографій, присвячених проблемам народнопобутової антропонімії.

Теоретичний аналіз праць з антропонімії дав змогу окреслити низку лінгвістичних проблем та різні підходи до їх вирішення, а саме: установити компоненти, що творять неофіційну систему іменування; ознайомитися з різними класифікаціями неофіційних

іменувань; вивчити проблему відіменних, відпрізвищевих прізвиськ та сімейно-родових назв; простежити словотвірні особливості тощо.

Неофіційні іменування поділяються на прізвиська, серед яких виокремлюють індивідуальні та колективно-територіальні, і сімейно-родові іменування.

Мета роботи полягає в тому, щоб вивчити стан дослідження неофіційних іменувань.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Початки наукового вивчення прізвиськ прийнято пов'язувати з появою праці А. Степовича "Зам'ятка о происхождении и склонении малорусских фамилий" [29]. Наступним дослідженням, присвяченим українським прізвиськам, була стаття відомого етнографа М. Сумцова "Малорусские фамильные прозвания" [28], матеріал, на основі якого написана стаття, почерпнуто з території Харківщини та Полтавщини. У праці В. Ястребова "Малорусские прозвища Херсонской губернии. Этнографический очерк" [41] об'єктом вивчення стали українські прізвиська Півдня України. Робота цінна відповідно згрупованим

матеріалом із поясненням мотивів номінації прізвиськ. У свій час В. Охримович указував на різницю між офіційною та неофіційною системою іменування [21: 303]. Дослідження І. Франка "Причинки до української ономастики" [33] мало великий вплив на розвиток антропоніміки. Учений використав багатий фактичний матеріал, на основі якого висловив власні спостереження над родинним побутом галичан та проаналізував групи прізвиськ. У праці дослідник наводить групи прізвиськ за М. Сумцовим: 1) утворені з особистого, себто хресного імені родичів, батька або матері, найчастіше батька, або через батька від особистого імені діда, прадіда; 2) утворені від назви місцевості і то або первісної, звідки прийшов даний рід, або нової, де він живе; 3) утворені від визначних прикмет фізіономії або характеру; 4) утворені від ремесла та заняття; 5) утворені від числівників; 6) утворені від звірів; 7) утворені від рослин; 8) утворені від назв страв; 9) утворені на основі певних історичних подій; 10) утворені під впливом гумору та насмішки; 11) прізвиська, що вказують на чужоземне: татарське, румунське, німецьке, московське походження предка носія. Як бачимо, така класифікація прізвиськ є доволі детальною і широкою, однак учений зазначає, що ця схема не вичерпує всіх можливих груп українських прізвиськ [33, с. 397].

Сучасні ономасти вдосконалили й поглибили наявні класифікації.

Особливості словотвірної структури прізвиськ досліджував І. Ковалик у статті "Типологія системи словотвору прізвиськ жителів села Млинів Жешівської області ПНР" [11]. Автор аналізує жіночі прізвиська, визначає твірні форманти.

Дослідник закарпатської антропонімії П. Чучка в докторській дисертації "Антропонімія Закарпаття" [38] визначає найхарактерніші ознаки прізвиськ, робить спроби встановити межу між апелятивами, прізвиськами та іншими антропонімічними класами.

Мовознавець, урахувавши вади й неповноту систематизації прізвиськ В. Охримовича, запропонував власну мотиваційну класифікацію прізвиськ. П. Чучка поділяє всі прізвиська на три великі категорії: індивідуальні, оскільки вони скеровані на індивідуальні особливості іменованого, закладені в ньому самому; родичівські, або генесіонімі, які характеризують носія за одним із родичів, та спадкові [38: 237–241].

Індивідуальні прізвиська П. Чучка мотивує такими ознаками: 1) фізичні якості носія; 2) психічні риси; 3) особливості мовлення; 4) рід діяльності; 5) якийсь учинок носія; 6) територіальна ознака; 7) етнічна ознака носія; 8) місце іменованого в громаді [38: 263]. Родичівські прізвиська дослідник поділяє на такі розряди: патроніми, матроніми, пропатроніми, проматроніми, андроніми, гінеконіми, гіоніми, гамброніми, адельфоніми [38: 289]. Ця класифікація виявилася гідною для подальших наукових досліджень.

Надзвичайно цінними є праці М. Худаша [33; 34]. У монографії "З історії української антропонімії" [34] розглянуто власне лінгвістичні й екстралінгвістичні проблеми української антропонімії XIV–XVIII ст. – періоду стабілізації сучасної української антропонімічної системи. При цьому автор приділяє помітну увагу народнопобутовій ідентифікації особи, важливим компонентом якої є прізвисько [34: 81]. Ця праця стала теоретичною базою для багатьох досліджень з антропоніміки.

Важливим для ономастики є розгляд характерних особливостей українських відапелятивних антропонімів, вуличних прізвиськ, яке висвітлено в статті М. Худаша "До питання класифікації українських прізвищевих назв XIV–XVIII ст." [34]. На його думку, особливості таких прізвиськ випливають із самої їх номінаційної суті. Дослідник стверджує, що вуличні прізвиська давалися людині, починаючи з того життєвого періоду,

коли вона ставала свідомим суб'єктом, із часу вуличних ігор у своєму дитячому середовищі [34: 122]. До категорії вуличних прізвиськ, за М. Худашем, належать антропоніми, які експресивно виражають ту чи іншу рису зовнішнього вигляду, характеру чи поведінки; які називають людей за місцем їх проживання, за професією чи родом занять. Усі ці розряди прізвиськ з'явилися в побуті стихійно, хоча базувалися на певних мотивах номінації [34: 123-125]. Указані оніми М. Худаш класифікує за мотивами номінації, виділяючи такі розряди іменувань: жартівливо-зневажливі (*Заяць, Тхір, Гарбуз, Бульба, Бочка* та ін.), лайливо-зневажливі (*Горбач, Щерба, Лисий, Губатий, Довговухий*), професійні (*Запалюйсвічка, Лихограй, Жорнокльов, Козопас, Вовкогон* та ін.), за різними господарськими ознаками (*Куцевол, Кривокобила, Кривохижа* та ін.), за членами родини (*Кривобаба, Лиходід* тощо). В окремий розряд ономаст виділяє емоційно-нейтральні прізвиська, які називають людину для докладнішої її ідентифікації в колективі. Ідеться, зокрема, про прізвиська за місцем мешкання, нейтральне іменування за членами родини чи деякими господарськими об'єктами тощо. До групи неясних прізвиськ дослідник відносить оніми, мотиви виникнення яких тепер з'ясувати важко. Крім того, мовознавець указує, що в процесі систематизації побутово-вуличних прізвиськ раціональніше класифікувати їх за семантикою основ, оскільки поділ за мотивами номінації виявляється не завжди виправданим, бо справжні мотиви появи в народному антропоніміконі цих онімів встановити важко [34: 128-129].

Структуру сільських прізвиськ на Житомирщині досліджували П. Грищенко та С. Клименко, виявляючи та осмислюючи при цьому мотиви надавання аналізованих прізвиськ [6].

І. Козубенко порівнює неофіційну систему іменування людей з офіційною на Середньому Поліссі [12]. Дослідниця робить висновок, що сучасна

неофіційна система іменування на Поліссі близька до антропонімії західноукраїнських земель [12: 29], а неофіційні спадкові іменування більш актуальні, ніж офіційні прізвиська, але менш живучі, ніж останні [12: 11-12].

М. Лесюк, вивчаючи прізвиська жителів гуцульських сіл, відзначає, що прізвиська призначені для обслуговування певного кола мовців, замкнутого колективу [13]. Р. Остах у статті "Із життя сучасних українських прізвиськ 1" виділяє прізвиська, які внаслідок тривалого існування мають різний ступінь конотації [20].

А. Свашенко у роботі "Антропонімія старої Лохвиччини" аналізує особові назви, утворені лексико-семантичним способом від апелювативів, що переважно характеризували першопосітків за їхніми індивідуальними ознаками. На думку дослідниці, не можна стверджувати, що аналізовані особові назви належать до родових прізвиськ, оскільки часом ті самі люди мають варіанти іменувань. У зв'язку з цим А. Свашенко послуговується у статті термінами "прізвиська (прізвиська)", "особові назви", "антропоніми" [24: 309-310].

У мовознавчій науці є дослідження Н. Федотової "Сучасні прізвиська Луганщини: когнітивна прагматика творення тексту оніма". Науковиця проаналізувала сучасні прізвиська Луганщини в аспектах текстотворення й теорії комунікації та з'ясувала специфіку їх функціонування як стислих текстів, розглянула творення прізвиська; простежила реалізацію когнітивного потенціалу інтертекстуальних прізвиськ як елементів дискурсу їх текстів; визначила особливості творення прізвиськових текстів Луганщини в соціокультурному аспекті [32].

О. Антонюк вивчала прізвиська в комунікативному аспекті [1]. Дослідниця проаналізувала функції прізвиська, виявила, що основною є номінативна, оскільки прізвисько ідентифікує і характеризує носія. У сучасному селі важливо розрізняти

носіїв прізвиська, тому вагому роль відіграє диференційна функція. Дослідниця вказує на соціальну, фатичну та емоційно-експресивну функції неофіційних антропонімів [1: 6–14].

У дисертації "Неофіційна антропонімія Тернопільщини" досліджено індивідуальні та групові прізвиська за мотивами номінації, простежено функціональні та словотвірні особливості сімейно-родових назв [5].

О. Вербовецька з'ясувала обсяг поняття "неофіційні антропоніми", що охоплюють розмовні варіанти особових імен та різні види неофіційних іменувань; виявила найважливіші ознаки та функції прізвиस्क; обґрунтувала й застосувати оптимальні критерії розмежування груп неофіційних антропонімів та засади їх класифікації [5: 175].

У дисертації "Неофіційна антропонімія Львівщини" [17] розкрито мотиваційні й словотвірні-структурні особливості сучасних неофіційних іменувань. У дослідженні узагальнено різні трактування терміна "прізвисько" в ономастичній літературі, виявлено лексико-семантичну базу творення прізвиस्क жителів Львівщини і з'ясовано мотиви їх надавання. У роботі вміщено словник індивідуальних і колективно-територіальних прізвиस्क жителів Львівщини.

Лексико-семантичний та структурно-словотвірний аналіз неофіційних іменувань свідчить про те, що досліджуваний матеріал є частиною загальноукраїнського антропонімікону.

Досліджено народнопобутові антропонімічні вподобання поліщуків у праці "Неофіційна антропонімія Західного Полісся". У дисертації проаналізовано прізвиська на лексичному, словотвірному рівнях. Дослідниця згрупувала прізвиська з погляду їх мотиваційної класифікації.

З огляду на входження індивідуальної мотиваційної ознаки вуличні антропоніми диференційовано на мотиваційні групи, мотиваційні підгрупи, мотиваційні мікрогрупи),

мотиваційні ряди. У третьому розділі "Словотвірні-структурний аналіз неофіційних особових іменувань" визначено словотвірний статус вуличних антропонімів через залучення мотиваційної характеристики і специфіки конотативного наповнення. Установлено, що саме мотиваційна ознака в прізвиських повинна бути визначальною при з'ясуванні способу їх словотвору, а не структурна реконструкція, як у прізвищах [39: 3–6].

В. Павлюк дослідила неофіційний антропонімікон Вінниччини [23].

Класифікація прізвиस्क здійснювалася за теоретико-методологічними настановами: кількісними, формальними та семантичними. Крім індивідуальних і родичівських, дослідниця виділяє омонімічні. Поряд з указаною класифікацією до найзагальніших статистичних характеристик, що мають у своїй основі три- або дихотомічний поділ, В. Павлюк відносить характер мотивованості, кількісні ознаки, структуру прізвиस्क [23: 61].

Важливим чинником у дослідженні неофіційних іменувань є словники: "Словник прізвиस्क Нижньої Наддніпрянщини" В. Чабаненка [36], "Словник прізвиस्क жителів межиріччя Стиру та Горині" Н. Шульської [39], "Словник прізвиस्क північно-західної України" Г. Аркушина [28].

Наприклад, "Словник прізвиस्क Нижньої Наддніпрянщини" В. Чабаненка у двох книгах уміщує понад дванадцять тисяч неофіційних назв [35]. "Словник прізвиस्क жителів межиріччя Стиру та Горині" Н. Шульської фіксує прізвиська, які належать жителям території на межі між Волинською та Рівненською областями. Вуличні назви зібрані експедиційним методом у 50 населених пунктах [39].

Вагомим дослідженням є "Словник прізвиस्क північно-західної України" Г. Аркушина [28], основою якого слугували записи студентів, магістрів

українського відділення філологічного факультету Волинського національного університету імені Лесі Українки впродовж останніх п'ятнадцяти років.

Дослідження процесів формування та функціонування українських прізвиськ передбачає зосередження уваги на іменах, що є можливою базою творення зазначеного розряду онімів. На особливий розгляд стосовно цього заслуговують статті В. Сімовича. У праці "Українські йменники чоловічого роду на **-о** в історичному розвитку й освітленні" дослідник спостерігає появу йменників чоловічого роду на **-о**, пов'язуючи її з адаптацією християнських особових власних імен, в яких у зв'язку з занепадом редукованих у слабкій позиції почали з'являтися важкі для вимови групи приголосних. Загальні йменники на **-к(о), -енк(о), -иськ(о), -л(о), -н(о)**, на думку вченого, мали значення аугментативності. Тому таке функціональне зближення створило можливість використання суфіксів середнього роду для творення форм імен, прізвищ та прізвиськ [26: 45].

У статті "Історичний розвиток українських (здрібнених та згрублених) хресних чоловічих імен з окремишньою увагою на завмерлі суфікси" В. Сімович визначає здрібнені суфікси (**-к(о), -н(о), -я, -о, -енк(о), -ен(я), -ош, -аш**) та згрублені (**-ищ(е), -иськ(о), -ан, -ун, -ак, -ай, -ир, -ур** та ін.), які в різні періоди функціонування української мови виявили різну словотворчу активність [25].

Зауважимо, що наукові дослідження В. Сімовича є вагомим внеском у розвиток української антропоніміки.

Особливо велику цінність має монографія Л. Гумецької "Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст.", у якій розглянуто словотворчі особливості апелювальної лексики мови староукраїнських актів XIV–XV ст. та словотворчі особливості пропріальної лексики [7].

Помітне місце в українській ономастиці посідає праця П. Чучки

"Антропонімія Закарпаття. Вступ та імена. Конспект лекцій" [36]. У цьому спеціальному антропонімному посібнику автор охопив найважливіші питання теорії та практики вивчення власних особових назв. П. Чучка досліджує варіантність, словотвір закарпатських імен. Мовознавець указує на відмінності між офіційною та народною системами іменування, оскільки в живих найменуваннях ще й понині відчутні намагання характеризувати іменованого. За спостереженням П. Чучки, найсуттєвішу різницю між прізвиськами та прізвищами жителі Закарпаття вбачають у тому, що перші відповідають на запитання "Як ся кличе?", а другі – на запитання "Як ся пише?" [37: 15–16].

Монографія Р. Керсти "Українська антропонімія XVI ст. (Чоловічі іменування)" [10] базується на цінних архівних матеріалах. Дослідниця проаналізувала українську антропонімійну систему XVI ст., визначила фонетико-морфологічні та словотвірні особливості чоловічих іменувань зазначеного періоду. Р. Керста зауважує, що функцію прізвищ в іменуваннях XVI ст. виконували індивідуальні прізвиська, а також різні за значенням апелювальної [10: 40].

Важливим вкладом в українську ономастику є дослідження Р. Осташа "Українська антропонімія першої половини XVII ст. Чоловічі особові імена (на матеріалі Реєстру Запорізького війська 1649 р.)" [18]. Привертає увагу і праця цього дослідника "До походження прізвищевих назв Реєстру (спроба етимологічного словника)", яка надрукована в додатках до "Реєстру Війська Запорізького 1649 р.". Вона містить антропоніми, похідні від слов'янських автохтонних імен і християнських особових імен, та деякі інші утворення [19].

У науково-популярній праці Л. Масенко "Українські імена і прізвища" висвітлено такі питання, як: походження українських імен і прізвищ, роль народних говірок у формуванні цієї лексичної групи. "У

системі наших власних найменувань, що складалась протягом минулих віків, знайшли відображення різні сторони суспільної, господарської, культурної і мовної діяльності народу на різних історичних етапах", – зауважує дослідниця [14: 3].

У наукових публікаціях М. Медвідь-Пахомової розглянуто певні антропонімні формули в українській мові [15; 16].

На думку дослідниці, відбувалася еволюція додаткового компонента у двочленних іменуваннях особи, яка полягала в переході прізвища у спадок. Часткова десемантизація антропоніма давала можливість цьому оніму перейти до нової антропонімної категорії [16: 79].

Соціолінгвістичний аспект вивчення імен виділяємо в працях С. Брайченко [3], С. Павелко [22]. Динаміку власних особових імен досліджували О. Касім [9], І. Скорук [27].

Окремі моменти вивчення українських імен і прізвищ частково відбивають дослідження, присвячені прізвищам. Учені вивчають джерела, способи творення прізвищ. Прізвищеві назви українців у пам'ятках писемності XVII–XVIII ст. досліджували С. Бевзенко [2], І. Єфименко [8], А. Свашенко [24], І. Фаріон [31] та ін.

І. Єфименко вивчала прізвищеві назви в українських пам'ятках XVI ст. Науковиця виявила формальні ознаки українських прізвищ. У праці звернуто увагу на додаткові найменування особи – прізвища, відтопонімні назви, які стали основою для прізвищ. І. Єфименко аналізує прізвищеві назви, похідні від прізвищ. Вони є найцікавішою семантичною групою. Загалом дослідниця констатує, що в XVI ст. уже були прізвищеві назви, що ідентифікували членів однієї родини [8].

І. Фаріон у монографії "Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини кін. XVIII – поч. XIX ст. (з етимологічним словником)" застосовує зовнішній принцип компонентної кількості, що відображає історичний характер становлення

антропонімної формули йменування. А в межах компонентного принципу дослідниця здійснює класифікацію іменувань з огляду на лексико-семантичний характер твірної основи, імовірні мотиви номінації та функціональне навантаження антропонімних формантів. Мовознавиця аналізує двокомпонентні структури, що складаються з першого компонента – власного імени та другого – прізвищевої назви [31: 13].

Висновки та перспективи дослідження. Отже, в українській ономастиці небагато досліджень про прізвища, на ґрунті яких могло здійснюватися вивчення цього класу антропонімів як у синхронії, так і в діячності.

Актуальними досі є проблеми класифікації неофіційних іменувань: немає єдиної систематизації прізвищ і сімейно-родових назв.

Ономасти по-різному трактують терміни "прізвишко" та "сімейно-родове іменування". **Прізвишком** вважаємо неофіційне йменування, яке дають номінатори особі чи колективові людей за індивідуальними ознаками, а також за спорідненістю і свояцтвом між носієм і членами родини для ідентифікації і конкретизації.

В українській антропонімії та й в ономастиці інших слов'янських мов немає єдиного підходу до проблеми класифікації неофіційних іменувань. Представники різних шкіл і напрямів неоднаково підходять до її вирішення. Серед усіх проаналізованих класифікацій, запропонованих ученими, найповніше розроблена класифікація П. Чучки. Важливу роль у народнопобутовій системі йменування відіграють сімейно-родові назви. Їх аналіз порушує проблеми переходу індивідуальних прізвищ чи прізвищ по батьковій і материній лінії в спадкові назви. Сімейно-родове іменування за внутрішньою семантикою та структурою не відрізняється від прізвища, але функціонує тільки в усному мовленні.

Положення наукової статті знайдуть застосування в діяльності вищої школи

в процесі опрацювання відповідних тем із сучасної української мови, історії рідного краю, у підготовці спецкурсів і спецсеінарів з української антропоніміки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Антонюк О. В. Прізвисько як елемент комунікативного акту. Записки з ономастики. Випуск 18. Одеса: ОНУ, 2015. С. 616.
2. Бевзенко С. П. З історії української ономастики (На матеріалах Харківського перепису 1660 р.). *Доповіді та повідомлення Ужгород. ун-ту. Сер. "Філологічна"*. Ужгород: В-цтво Ужгород. ун-ту, 1961. Вип. 7. С. 65–69.
3. Брайченко С. А. Антропонімічні уподобання мешканців Одеської області: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Одеса, 1999. 18 с.
4. Бучко Г. Є. Неофіційні та сімейно-родові іменування в сучасній антропонімії Бойківщини. *Przezwiiska i przydomki w językach słowiańskich. Część 1.* / Pod redakcją Stefana Warchola. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1998. P. 59–69.
5. Вербовецька О. С. Неофіційна антропонімія Тернопільщини: дис. на ... канд. філол. наук: 10.02.01. Тернопіль, 2016. 366 с.
6. Грищенко П. П. Прозвища села Лучанки Овручского району Житомирской области. *Вопросы ономастики: Труды Самаркандского гос. ун-та им. А. Навои*. Самарканд, 1974. Вып. 264 (II). С. 23–33.
7. Гумецька Л. А. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст. К.: Вид-во АН УРСР, 1958. 298 с.
8. Єфименко І. В. Українські прізвищеві назви XVI ст. К.: НАНУ, 2003. 168 с.
9. Касім О. Ю. Про динаміку українських особових імен Одещини. *Мовознавство*. 1990. № 3. С. 26–31.
10. Керста Р. Й. Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування. К.: Наук. думка, 1984. 52 с.
11. Ковалик І. І. Типологія системи словотвору прізвиськ жителів села Млинів Жешівської області ПНР. *Повідомлення української ономастичної комісії*. Вип. 4. К., 1967. С. 15–30.
12. Козубенко І. І. Антропонимия Среднего Полесья (соотношение неофициальных и официальных именованний): автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.02. К., 1988. 25 с.
13. Лесюк М. Прізвиська жителів гуцульських сіл. *Przezwiiska i przydomki w językach słowiańskich. Część 1.* / Pod redakcją Stefana Warchol. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1998. P. 227–240.
14. Масенко Л. Т. Українські імена і прізвища. К.: Т-во "Знання", 1990. 48 с.
15. Медвідь-Пахомова С. М. Динаміка української офіційної антропонімоформули на східнослов'янському фоні. *Українська ономастика*. К., 1998. С. 115–120.
16. Медвідь-Пахомова С. М. Еволюція антропонімічних формул у слов'янських мовах. Ужгород: Ужгор. держ. ун-т, 1999. 247 с.
17. Наливайко М. Я. Неофіційна антропонімія Львівщини: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2011. 19 с.
18. Остап Р. І. Украинская антропонимия первой половины XVII века. Мужские личные имена (на материале Реестра Запорожского Войска 1649 г.): автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Ужгород, 1987. 16 с.
19. Остап Р. І. До походження прізвищевих назв Реєстру (спроба етимологічного словника). Реєстр Війська Запорозького 1649 року. К.: Наук. думка, 1995. С. 517–568.
20. Остап Р. І. Із життя сучасних українських прізвиськ 1. *Українська пропріальна лексика*. К.: Кий, 2000. С. 115–121.
21. Охримович В. Знадоби до пізнання народних звичаїв і поглядів правних. Про сільські прозвища. *Житє і слово*. Львів, 1895. Т. III. С. 302–307.

22. Павелко С. П. Розмовно-побутові варіанти імен у говірках Гуцульщини (чоловічі найменування). Студії з ономастики та етимології / Відп. ред. О. П. Карпенко. К.: НАНУ, 2004. С. 126–138.
23. Павлюк В. А. Становлення неофіційного антропонімікону Вінниччини. Вінниця 2016. 244 с.
24. Свашенко А. О. Антропонімія старої Лохвиччини. *Українська історична та діалектна лексика*. Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів: ЛНУ, 2003. Вип. 4. С. 309–317.
25. Сімович В. І. Історичний розвиток українських (здрібнених та згрубілих) чоловічих хресних імен із окремішньою увагою на завмерлі суфікси. Прага, 1931. 9 с.
26. Сімович В. І. Українські йменники чоловічого роду на -о в історичному розвитку й освітленні. *Наук. зб. Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова*. Прага, 1929. С. 11–65.
27. Скорук І. Д. Динаміка антропонімікону м. Луцька в ХХ ст.: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 1999. 16 с.
28. Словник прізвиськ північно-західної України: У 3-х т. / Упорядник Г. Л. Аркушин. Луцьк: РВВ "Вежа" Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2009.
29. Степович А. Замітка о происхождении и склонении малорусских фамилий. *Филологические записки*. Воронеж, 1882. Вип. 6. С. 1–7.
30. Сумцовъ Н. Ф. Малорусские фамильные прозвания. *Киевская старина*. 1885. Т. XI. № 2. С. 215–228.
31. Фаріон І. Д. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці ХVІІІ – початку ХІХ століття (з етимологічним словником). Львів: Літопис, 2001. 371 с.
32. Федотова Н. М. Сучасні прізвиська Луганщини: когнітивна прагматика творення тексту оніма: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Харків, 2008. 20 с.
33. Франко І. Я. Причинки до української ономастики. К.: Наук. думка, 1982. Т. 36. С. 391–426.
34. Худаш М. А. До питання класифікації українських прізвищевих назв ХІV–ХVІІІ ст. З історії української лексикології. К.: Наук. думка, 1980. С. 96–160.
35. Худаш М. А. З історії української антропонімії. К.: Наук. думка, 1977. 236 с.
36. Чабаненко В. А. Прізвиська Нижньої Наддніпрянщини: У 2-х кн. Запоріжжя, 2005.
37. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття. Вступ та імена: конспект лекцій. Ужгород: Вид-цтво Ужгород. ун-ту, 1970. 103 с.
38. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття: дис. ... на д-ра філол. наук: 10.661. Ужгород, 1969. 987 с.
39. Шульська Н. М. Неофіційна антропонімія Західного Полісся. Луцьк 2011. 20 с.
40. Шульська Н. Словник прізвиськ жителів межиріччя Стиру та Горині. Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2008. 164 с.
41. Ястребов В. Малорусские прозвища Херсонской губернии. *Этнографический очерк*. Одесса, 1893. 17 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Antoniuk, O. V. (2015). Prizvysko yak element komunikatyvnoho aktu [A nickname as an element of a communicative act]. *Zapysky z onomastyky*. Vypusk 18. Odesa: ONU. Pp. 6–16. [in Ukrainian].
2. Bevzenko, S. P. (1961). Z istoriyi ukrayins'koyi onomastyky (Na materialakh Kharkivs'koho perepysu 1660 r.) [On the history of Ukrainian onomastics (On the materials of the Kharkiv census of 1660). *Reports and announcements*]. *Uzhhorod. Un-tu. Ser. "Philological"*: Uzhgorod. un-t. Vyp. 7. Pp. 65–69. [in Ukrainian].
3. Braychenko, S. L. (1999). Antroponimichni upodobannya meshkantsiv Odes'koyi oblasti [Anthroponymic preferences of the Odessa region residents]: avtoref. dys. ...

- kand. filol. nauk: 10.02.01. Odesa, 18 p.
4. Buchko, H. Ye. (1998). Neofitsiyni ta simeyno-rodovi imenuvannya v suchasniy antroponimiyi Boykivshchyny. [Informal and family names in modern anthroponymy of Boykivshchyna]. *Nicknames and surnames in Slavic languages. Part 1.* / Edited by Stefan Warchol. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Sklodowskiej]. Pp. 59–69.
 5. Verbovets'ka, O. S. (2016). Neofitsiyna antroponimiya Ternopil'shchyny [Unofficial anthroponymy of Ternopil region]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01. Ternopil. 366 p. [in Ukrainian].
 6. Hryshchenko, P. P. (1974). Prozvishcha sela Luchanki Ovruchskoho rayona Zhytomirskoy oblasti [Nicknames of the village of Luchanki, Ovruch district, Zhytomyr region]. *Voprosy onomastiki : Trudy Samarkandskoho hos. un-ta ym. A. Navoy.* Samarkand. Vyp. 264 (II). Pp. 23–33. [in Russian].
 7. Humets'ka, L. L. (1958). Narys slovtvorchoyi systemy ukrayins'koyi aktovoyi movy 14-15 st. [Essay on the word-forming system of the Ukrainian act language of the 14-15 c.]. K.: Vyd-vo AN URSS. 298 p. [in Ukrainian].
 8. Yefymenko, I. V. (2003). Ukrayins'ki pryzvyshchevi nazvy 16 st. [Ukrainian surnames of the 16th c.]. K.: NANU. 168 p. [in Ukrainian].
 9. Kasim, O. Yu. (1990). Pro dynamiku ukrayins'kykh osobovykh imen Odeshchyny. [On the dynamics of Ukrainian personal names of Odesa region]. *Movoznavstvo.* № 3. Pp. 26–31. [in Ukrainian].
 10. Kersta, R. Y. (1984). Ukrayins'ka antroponimiya 16 st. Cholovichi imenuvannya [Ukrainian anthroponymy of the 16th c.. Male naming.] K.: Nauk. dumka, 52 p. [in Ukrainian].
 11. Kovalyk, I. I. (1967). Typolohiya systemy slovtvoru pryzvys'k zhyteliv sela Mlyniv Zhesliv's'koyi oblasti PNR [Typology of the system of word formation of nicknames of the inhabitants of the village of Mlyniv, Rzeszów region, Poland]. *Povidomlennya ukrayins'koyi onomastychnoyi komisiyi.* Vyp. 4. K., Pp. 15–30. [in Ukrainian].
 12. Kozubenko, Y. Y. (1988). Antroponimiya Sredneho Poles'ya (sootnoshenie neofitsial'nykh i ofitsial'nykh imenovanii) [Anthroponymy of Middle Polisia (ratio of unofficial and official names)]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.02. K. 25 p. [in Russian].
 13. Lesyuk, M. (1998). Pryzvys'ka zhyteliv hutsul's'kykh sil. [Nicknames of residents of Hutsul villages]. *Przezviska i przydomki w językach słowiańskich. Część 1.* / ed. by Stefan Warchol. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Sklodowskiej]. Pp. 227–240. [in Ukrainian].
 14. Masenko, L. T. (1990). Ukrayins'ki imena i pryzvyshcha [Ukrainian names and surnames]. K.: T-vo "Znannya". 48 p. [in Ukrainian].
 15. Medvid'-Pakhomova, S. M. (1998). Dynamika ukrayins'koyi ofitsiynoyi antroponimoformuly na skhidnoslov'yans'komu foni [Dynamics of the Ukrainian official anthroponymic formula on the East Slavic background]. *Ukrayins'ka onomastyka.* K. Pp. 115–120. [in Ukrainian].
 16. Medvid'-Pakhomova, S. M. (1999). Evolyutsiya antroponimnykh formul u slov'yans'kykh movakh [Evolution of anthroponymic formulas in Slavic languages]. Uzhhorod : Uzhhor. derzh. un-t. 247 p. [in Ukrainian].
 17. Nalyvayko, M. Ya. (2005). Neofitsiyni naymenuvannya zhinok na Verkhniy Naddnistriyanshchyni [Unofficial names of women in the Upper Transnistria]. *Ukrayins'ka mova.* № 2. Pp. 103–106. [in Ukrainian].
 18. Ostash, R. Y. (1987). Ukrainskaia antroponimiia pervoi poloviny 17 veka. Muzhskie lichnye imena (na materiale Reestra Zaporozhskoho Voiska 1649 g.) [Ukrainian anthroponymy of the first half of the seventeenth century. Male personal names (on the material of the Register of the Zaporozhian Army of 1649)]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01. Uzhhorod. 16 p. [in Ukrainian].
 19. Ostash, R. I. (1995). Do pokhodzhennya pryzvyshchevykh nazv Reyestru (sproba

- etymolohichnoho slovnyka) [On the origin of the surnames of the Register (an attempt at an etymological dictionary)]. *Reyestr Viys'ka Zaporoz'koho 1649 roku*. K. : Nauk. dumka. Pp. 517–568. [in Ukrainian].
20. Ostash, R. I. (2000). Iz zhyttya suchasnykh ukrayins'kykh prizvys'k 1. [On the life of modern Ukrainian nicknames 1.] *Ukrayins'ka propriial'na leksyka*. K. : Kyu. Pp. 115–121. [in Ukrainian].
 21. Okhrymovych, V. (1895). Znadoby do piznannya narodnykh zvyhayiv i pohlyadiv pravnykh. Pro sil'ski prozvyshcha [Means to learn about folk customs and legal views. On rural nicknames]. *Zhytye i slovo*. L'viv. Vol. III. Pp. 302–307. [in Ukrainian].
 22. Pavelko, S. P. (2004). Rozmovno-pobutovi varianty imen u hovirkakh Hutsul'shchyny (cholovichi naymenuvannya) [Conversational and everyday variants of names in the dialects of the Hutsul region (male names)]. *Studiyi z onomastyky ta etymolohiyi* / ed. by O. P. Karpenko. K.: NANU. Pp. 126–138. [in Ukrainian].
 23. Pavliuk, V. A. (2016). Stanovlennia neofitsiinoho antroponimikonu Vinnychchyny [The rise of unofficial anthroponymy of Vinnytsia region]. Vinnytsia. 244 p.
 24. Svashenko, A. O. (2003). Antroponimiya staroyi Lokhvychchyny [Anthroponymy of the old Lokhvychchyna]. *Ukrayins'ka istorychna ta dialektna leksyka*. L'viv. nats. un-t im. I. Franka. L'viv: LNU. Vyp. 4. Pp. 309–317. [in Ukrainian].
 25. Simovych, V. I. (1931). Istorychnyy rozvytok ukrayins'kykh (zdribnilykh ta zhrubilykh) cholovichykh khresnykh imen iz okremishn'oyu uvahoyu na zavmerli sufiksy [Historical development of Ukrainian (diminutive and derogatory) male names with special attention to dead suffixes]. Praha. 9 p. [in Ukrainian].
 26. Simovych, V. I. (1929). Ukrayins'ki imennyky cholovichoho rodu na -o v istorychnomu rozvytku y osvittleni [Ukrainian masculine nouns on -o in historical development and coverage]. *Nauk. zb. Ukrayins'koho vysokoho pedahohichnoho instytutu im. M. Drahomanova*. Praha. Pp. 11–65. [in Ukrainian].
 27. Skoruk, I. D. (1999). Dynamika antroponimikonu m. Luts'ka v 20 st. [Dynamics of the anthroponymicon of Lutsk in the twentieth century]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01. Kyiv. 16 p. [in Ukrainian].
 28. Slovyk prizvys'k pivnichno-zakhidnoyi Ukrayiny (2009). [Dictionary of nicknames of north-western Ukraine]: in 3 vol. / arranged by H. L. Arkushyn. Luts'k: RVV "Vezha" Volyn. nats. un-tu im. Lesi Ukrayinky. [in Ukrainian].
 29. Stepovych, A. (1882). Zametka o proiskhozhdenii i sklonenii malorus'kikh familiy [A note on the origin and declension of Malorussian surnames]. *Fylohohycheskye zapysky*. Voronezh. Vyp. 6. Pp. 1–7. [in Russian].
 30. Sumtsov, N. F. (1885). Malorusskie famil'nye prozvaniiia [Malorussian surnames]. *Kyevskaya staryna*. T. 11. № 2. Pp. 215–228. [in Russian].
 31. Farion, I. D. (2001). Ukrayins'ki prizvyshchevi nazvy Prykarpats'koyi L'vivshchyny naprykintsi 18 – pochatku 19 stolittya (z etymolohichnym slovnykom) [Ukrainian surnames of Prykarpattia Lviv region aof late 18th – early 19th century (with etymological dictionary)]. L'viv: Litopys. 371 p. [in Ukrainian].
 32. Fyedotova, N. M. (2008). Suchasni prizvys'ka Luhanshchyny: kohnityvna prahmatyka tvorennia tekstu onima [Modern nicknames of Luhansk region: cognitive pragmatics of onym text creation]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01. Kharkiv. 20 p. [in Ukrainian].
 33. Franko, I. Ya. (1982). Prychynky do ukrayins'koyi onomastyky [Reasons for Ukrainian onomastics]. K.: Nauk. dumka, 1982. Vol. 36. Pp. 391–426. [in Ukrainian].
 34. Khudash, M. L. (1980). Do pytannya klasyfikatsiyi ukrayins'kykh prizvyshchevykh nazv 14–18 st.[To the question of classification of Ukrainian surnames of the 14-18 c.]. *Z istoriyi ukrayins'koyi leksykolohiyi*. K. : Nauk. dumka. Pp. 96–160. [in Ukrainian].
 35. Khudash, M. L. (1977). Z istoriyi ukrayins'koyi antroponimiyi [On the history of Ukrainian anthroponymy]. K.: Nauk. dumka. 236 p. [in Ukrainian].
 36. Chabanenko, V. A. (2005). Prizvys'ka Nyzhn'oyi Naddnipryanshchyny [Nicknames of

- the Lower Dnieper region]: In 2 vol.. Zaporizhzhya. [in Ukrainian].
37. Chuchka, P. P. (1970). Antroponimiya Zakarpattya. Vstup ta imena: konspekt lektsiy [Anthroponymy of Transcarpathia. Introduction and names: lecture notes]. Uzhhorod: Vyd-tstvo Uzhhorod. un-tu. 103 p. [in Ukrainian].
38. Chuchka, P. P. (1969). Antroponimiya Zakarpattya [Anthroponymy of Transcarpathia]: avtoref. dys. ... d-ra. filol. nauk: 10.661. Uzhhorod. 987 p. [in Ukrainian].
39. Shulska, N. M. (2011). Neofitsiina antroponimiia Zakhidnoho Polissia [unofficial anthroponymy of the Western Polissya]. Lutsk. 20 p.
40. Shul's'ka, N. (2008). Slovnyk prizvys'k zhyteliv mezhyrichchya Styru ta Horyni [Dictionary of nicknames of the inhabitants of the interfluve of the Styr and Horyn rivers]. Lutsk: Volyns'ka oblasna drukarnya. 164 p. [in Ukrainian].
41. Yastrebov, V. (1893). Malorusskie prozvishcha Khersonskoi gubernii. Etnograficheskiy ocherk [Malorussian nicknames of the Kherson province. Ethnographic essay]. Odessa. 17 p. [in Russian].

Стаття надійшла до редколегії: 16.09.2022

Схвалено до друку: 25.11.2022

811. 112. 2' 04/06
DOI 10.35433/philology.3 (98).2022.171-182

НАЗВИ РЕМІСНИКІВ МЕТАЛООБРОБНИХ РЕМЕСЕЛ У НІМЕЦЬКИХ ДІАЛЕКТАХ

Т. Б. Пиц*

Статтю присвячено дослідженню сілезьких, нижньопрусських і східнопомеранських назв ремісників XIV–XVI ст., які займалися металообробними ремеслами. Тут обґрунтовано актуальність дослідження зниклих унаслідок Другої світової війни німецьких діалектів, проаналізовано фахову літературу, схарактеризовано історію досліджень німецьких назв ремісників у колишніх східнонімецьких діалектах, визначено рівень їхньої вивченості, сформульовано мету й завдання публікації, а також окреслено перспективи наукових пошуків. Крім цього, висвітлено словотвірні особливості ремісничих назв, форми їхньої фіксації в складі сілезького, нижньопрусського та східнопомеранського діалектів. До кожної форми наведено дані щодо часу та місця фіксації. Згідно з результатами дослідження встановлено 63 назви ремісників, які займалися металообробними ремеслами. Серед них: а) назви виробників невеликих речей для домашнього та церковного вжитку; б) зброярів; в) ливарів; г) ювелірів і монетників; д) загальні назви на позначення коваля; е) інші назви ремісників. Установлено твірні основи назв металообробників: а) назви ремісничих виробів; б) назви матеріалів, із яких вони виготовлені; в) назви виконуваної дії ремісником; г) назви кольору оброблюваного матеріалу; д) за загальною характеристикою виробів; е) за загальною характеристикою матеріалів. Крім того, 1/3 ремісничих назв утворена за допомогою суфіксів *-er*, *-ler*, *-ner*, *-ir*, *-orger*, а 2/3 є двокореневими. Другими твірними основами в різнокореневих назвах ремісників слугують *-schmied*, *-gießer*, *-macher*, *-hauer*, *-feger*, *-böter*, *-gräber*, *-schläger*, *-schneider*, *-schlosser*, *-zieher*. У межах виявлених назв металообробників можна виокремити 16 синонімічних рядів.

Ключові слова: назва ремісника, форма фіксації, німецькі діалекти, твірні основи, словотвір, синонім.

NAMES OF METAL-PROCESSING CRAFTSMEN IN GERMAN DIALECTS

Pyts T. B.

The article studies the Silesian, Low Prussian, and East Pomeranian names of metal-processing craftsmen of the 14th–16th centuries. The article substantiates the topicality of studying the German dialects that disappeared due to the World War II, analyses specialized literature, characterizes the history of studying the German names of craftsmen in the former East-German dialects, determines

* кандидат філологічних наук, доцент
(Львівський національний університет імені Івана Франка),
taras_pyts@ukr.net
ORCID: 0000-0002-6055-3622

the level of their coverage, formulates the objective and task of the publication and outlines the perspectives of further academic research. Besides, the article provides the insight into the word-formative peculiarities of the names of craftsmen, the form of their fixation within the Silesian, Low Prussian, and East Pomeranian dialects. Each form is accompanied by the data concerning the time and place of the fixation. The research established, 63 names of metal-processing craftsmen. They include: a) names of manufacturers of small items for household and clerical use; b) makers of arms and armor; c) moulders; d) jewelers and coiners; e) common names to designate smith; f) other names of craftsmen. The formative bases of metal-processing craftsmen were established: a) names of handicrafts; b) names of materials of which they were produced; c) names of craftsmen's actions; d) names of the color of the processed material; e) according to the general characteristic of the items; f) according to the general characteristic of the materials. Besides, 1/3 of the names of craftsmen are formed with suffixes: -er, -ler, -ner, -ir, -orre, and 2/3 bi-root. The other word-formative bases in the names of the craftsmen with the different roots are as follows: -schmied, -gießer, -macher, -hauer, -feger, -böter, -gräber, -schläger, -schneider, -schlosser, -zieher. 16 synonymic rows can be identified within the established names of metal-processing craftsmen.

Key words: handicraft name, form of fixation, German dialects, forming basis, word formation, synonym.

Постановка наукової проблеми.

Руйнування мовної картини Центральної Європи стало одним із численних наслідків Другої світової війни. Майже повністю зникають нижньопрусський, верхньопрусський, східнопомеранський і сілезький говори. Відповідно в середині ХХ ст. назавжди втрачається не лише "живий" говірковий матеріал для подальших досліджень, що також був "мостом" для поширення запозичень у слов'янські мови не лише зі східних, але й інших німецьких діалектів та західноєвропейських мов. Єдиним шляхом вивчення різних груп лексики та мовних явищ зниклих говорів залишаються пам'ятки цих діалектів, словники апелювальної, ономастичної лексики та лінгвістичні атласи. З огляду на зазначене вивчення та реконструювання частково чи повністю зниклих німецьких говорів дає змогу точніше простежити історію виникнення й становлення німецького регіонального лексикону, різногалузевої фахової лексики зокрема, що становить чималий інтерес не лише для германістики, але й для прискіпливішого аналізу й дослідження міжмовних контактів, що й обґрунтовує актуальність цієї наукової розвідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом німецьким назвам ремісників окремих промислів

уже присвячена низка досліджень. Наприклад, М. Голмберг зібрала історичні свідчення щодо ремісничих найменувань, що стосуються обробки шкіри та дерева [12]; Р. ван де Коолвійк та У. Вітте присвятили свої спеціальні дослідження назвам виробників бочок [16; 30]; Т. Пиц – назвам текстильників [1]. У дисертаційному дослідженні А. Шьонфельдта подано дані з усієї німецькомовної території щодо назв ремісників, які займалися забоєм худоби та заготівлею м'яса [26]; Е. Єрп приділила увагу різноманітним найменуванням виробника возів у всіх німецьких діалектах [14], а кушнірам присвячено брошуру Б. Шіра "Die Namen des Kürschners" [25]. Середньовічні південнонімецькі назви ремісників досліджувала І. Ньолле-Горнкамп [21]. Окремим назвам ремісників присвячений також дев'ятий том у "Deutscher Wortatlas" [8].

Мета дослідження. Водночас відсутнє окреме спеціальне дослідження давніх назв ремісників металообробних ремесел, що і є метою цієї публікації. Завдання вбачаємо в чіткій фіксації назв ремісників та форм їхньої фіксації ХІV–ХVІІ ст. у сілезькому, нижньопрусському і східнопомеранському діалектах із зазначенням даних щодо часу і локалізації, розподілі назв

металообробників на тематичні групи. У подальшому необхідно визначити їхні мотивуючі основи, словотвірні особливості та виокремити синонімічні ряди.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. До загальної назви коваля К. Бюхер зачисляє *smyd* [7: 116], Г. Балов вважає, що *Smyd* (сн. *smed*) позначав коваля, який виготовляв сокири, підкови, найпростіший грубий інструмент, а також підковував коней (Grobschmied) [5: 137]. Зауважимо, що форми, у яких простежується ця назва, різноманітні: "Nickil Malkewicz der *smeder*" (Breslau, 1345) [23: 99], "Hannus *smyd* faber" (Liegnitz, 1349) [3: 125], "Herman lwban der *smit*, Peter *schonsmit* sein Bruder" (Breslau, 1359) [23: 152], "Mathias *smed* faber" (Breslau, 1364) [23: 109], "... *welch smyd* sich hir by vns generin wyl ..." (Danzig, 1387) [10: 341], "*grote smedestrat*" (Stettin, 1407) [19: 27], "*mester Mathias des schmedes huse*" (Stettin, 1539) [19: 18], "*Schmide*, *Schneider*, *Schuster*, *Wagner*, *Bütner* und *ander hantwercker auffm Lande*" (Königsberg, бл. 1549) [31: I: 896], "*Nikl Kirchner, Schmied*" (Ratibor, 1567) [13: 8]. Зазначимо, що субституція свн. *i/u>ē* була дуже поширеною в період середньовіччя, як і перехід *s* у *sch* перед *p*, *t*, *l*, *m*, *n*, *w* [15: 13, 94]. Інші форми позначають, очевидно, вже особову назву: "*Peter Schmidt*" (Ratibor, 1361), "*Arnold Schmitt*" (Ratibor, 1361), "*Henricus Schmit*" (Ratibor, 1404), "*Christen Smeth*" (Ratibor, 1404) [13: 7], "*Helena Schmider*" (Ratibor, 1477), "*Rickel Schmidt*" (Danzig, 1591), "*Jeorgen Schmitt*" (Danzig, 1609) [24: 71].

Дослідники також фіксують ремісничі назви *Dorfsmyd*, *statschmid*, *czechsmyd* на позначення сільського, міського та цехового коваля: "*Hensel Dorfsmyd*" (Liegnitz, 1390) [2: 119], "*erbe ober der Ole hinder den statschmid ken der moncze uber gelegen*" (Breslau, 1485) [20: 82], "*Czechsmyd*" (Ratibor, 1422) [27: 7]. Згаданий уже *schonsmit* позначав, імовірно, коваля, який

виготовляв гарні ковані речі чи особливо вишукано оздоблював їх. Зафіксовано також демінутивну назву *smedchin*: "*Nicolaus smedchin cyrothecarius*" (Breslau, 1374) [23: 108]. Однак нез'ясованим залишається питання мотивуючої основи для загальної назви коваля.

До загальної назви коваля належить також **Eisenschmied** (свн. *isen*, двн. *isan*, *iser*, *ælder isarn*, ст. сакс. *isarn* "залізо"): "*der ysensmit, der zu stocke hemirt*" (Preussen, бл. 1350) [31: II: 265]. Мабуть, аналогічне значення мав і **Kober** (з ч. *kovář* "коваль" < *kovati* «кувати»): "*Georg Cobir*" (Liegnitz, 1372) [4: 109].

Зброярі. Куванням панцирів та лат займався **Plattner** (свн. *plate*, *blate* "плита, лати на грудях", двн. *platta* "плита"): "*Vll plethener*" (Breslau, 1362) [23: 16], "*vnd eyn plethener sal machen eyn par hanczken eyn par vorstollen vnd eyne brost*" (Danzig, 1387) [10: 341], "*schone Heincze Bruder des Peter Platener*" (Breslau, 1363) [23: 152], "*Joh. plathener tabern*" (Breslau, 1365) [23: 107], "*Franczko platener*" (Liegnitz, 1372) [5: 133], "*das kein blatner oder werkman im land sei, der harnisch machen oder anrichten kund*" (Königsberg, 1500) [31: I: 637]. Як вважають В. фон Унверт і В. Юнгандreas, субституція свн. *ä/ë>a* була досить поширеним явищем [28: 9; 15: 55], у нижньонімецьких діалектах також звичною була дисиміляція *p-b* на початку слова [18: 149].

Helmschmied виробляв різноманітні шоломи (свн., двн., ст. сакс. *helm*): "*in der cromergassen by des helmsmedis steynhwze*" (Breslau, 1361) [20: 101]. Стріли (свн. *pfil*, двн. *pfil*, ст. сакс. *pil*) виготовляв **Pfeilschmied**: "*Jacob pfylsmid ... Nicze pfylsmit*" (Breslau, 1363) [23: 148], списи (свн. *glitze*) – **Glitschenschmied**, **Glitschener**: "*Mertin glitschensmyd*" (Liegnitz, 1386) [5: 133], "*glytschener*" (Liegnitz, 1463) [3: 125]. **Messerer** та **Messerschmied** – клинки до шпаг, кинжалів, ножів (свн. *mezz*, двн. *mezzisahs*, *mezzirahs*, *mezz(er)es*) та ін., ст. сакс. *mezas-*): "*Engilbrecht messerer*" (Breslau, 1349) [23: 12], "*Fricze messirir*" (Breslau,

1360), "Fricze *messirsmit*" (Breslau, 1362) [23: 99], "Cune de Jauwer, *messirsmyd*" (Liegnitz, 1372) [5: 133], "eyn *messirsmyd* sal machin eyn kasten messir eyn vrouwen messir vnd eynen wytink" (Danzig, 1387) [10: 342]. Серед антропонімів трапляються й інші форми: "Nicolaus *Messerschmid*" (Ratibor, 1361), "Nikolaus *Messirsmeyt*" (Ratibor, 1567), "Thomas *Messerschmid*" (Ratibor, 1567) [13: 30]; також найменування ремісника у назві вулиці м. Бреслау: "erbe uff der *messerer gasse*" (1419) [20: 127]. Інший ремісник **Schwertfeger** виготовляв грубо ковані мечі (свн. swert, двн. swert, ст. сакс. swerd) для продажу та чистив (свн. vegen) їх: "Peczoldus *Swertueger gladiatoris*" (Breslau, 1364) [23: 109], "Petir *swertveger*" (Liegnitz, 1372) [5: 133], "Nicolaus *Swartfeger*" (Ratibor, 1375) [13: 30], "Swartfagir" (Posen, 1413), "Swertfager" (Posen 1425) [15: 56-57], "Clemens *Schwartfagar*" (Ratibor, 1422), "Nikl *Schwertfeger*" (Ratibor, 1567) [13: 30]. У цій назві знову бачимо звичну субституцію свн. ä/e>a. Як вважає Е. Фолькманн, *Messerer* (*Messerschmied*) часто виконував ті самі функції, що й *Schwertfeger* [29: 113].

Виливанням гармат (mhd. bühse, ahd. buhsa) займався **Büchsengießer**. "dem *bussengeter* vor 2 bliene bussen to dem borne im blockhuse" (Marienburg, 1540), "H. Bennink *buxengiße*r 200 taler auf Rechnunge der stücke so er zur stadt besten tut gißen" (Danzig, 1568) [31: I: 853]. **Fahnschmied** (свн. van(e), двн., ст. сакс. "прапор") кував зброю для вершників: "1 *Fahnschmidt*" (Preussen, 1699) [31: II: 368]. А **Sporer** виготовляв шпори, вудила, стремена та ін.: "Borchart *sporer*" (Breslau, 1365) [23: 12], "Nicolaus *sporer*" (Liegnitz, 1368–1369) [5: 133]. **Ringschmied** (свн. ring, двн. (h)ring, ст. сакс. hring "кільце") – начиння із заліза (Eisengerät) для кінської зброї: "den *ringfchmiden*" (Schlesien, 1572) [27: 615].

Виробники речей для домашнього господарства та церковного вжитку. Загальна назва ремісника, який виготовляв невеликі (свн. klein(e),

двн. klein(i), ст. сакс. klēni) предмети для домашнього та церковного вжитку з металу, – **Kleinschmied**: "Pecze *kleinsmit* der schuwurcht" (Breslau, 1345) [23: 107], "... gegeben den *kleynsmedin* vnd den *messirsmedin* ..." (Schweidnitz, 1369) [16: 67]; "Elbel der *cleynsmyd*" (Liegnitz, 1372) [2: 75], "*Kleinsmede* vnd *messirsmede* meistir ..." (Schweidnitz, 1374) [16: 72], "vnd eyn *clein smid* sal machen eyn kistenslos vnd eyn klinkslos vnd daz dritte slos" (Danzig, 1387) [10: 341], "Sigmund segeler *kleinsmid*" (Breslau, 1389) [23: 108], "die dath *kleinsmede* werck willen brucken alß ein schlosser" (Stettin, 1552) [6: 163]. У назві вулиці м. Данциг з'являється стягнена форма назви ремісника: "*clensmedegasse*" (Danzig, 1375) [11: 83, 90].

Сюди належить **Schlosser**, який робив замки для дверей (свн. slöz, двн. slöz, sloz): "Nicolaus Linke, *slosser*" (Liegnitz, 1353) [5: 133], "*Slosser* Cunrat mit den slossen" (Breslau, бл. 1360) [2: 119], "wegen den *Smeden* gesellen vnnde *Slosser* gesellen" (Ratibor, 1482) [13: 8]. Один із різновидів замків виготовляв і **russlossir**: "eyn *russlossir* sal machen iij slos, der he sich generin wyl" (Danzig, 1387) [10: 342].

Nagler та **Nagelschmied** виробляли різні цвяхи (свн. nagel, двн. nagal, ст. сакс. nagal, negil), іноді робили великі гаки та ін.: "Herman *nageler*" (Liegnitz, 1380) [5: 133], "Katherina Lorencz *naylerynne* mit Lorencz *nayler* irem sone resignavit Herman *nayler* ir haws und erbe in der *naylergasse*" (Breslau, 1463), "*naeler*" (Breslau, 1449) [20: 133]; "Georg Koch, *Nagelschmied*" (Ratibor, 1567) [13: 30]. Іншу форму зафіксовано в назві вулиці м. Бреслау: "erbe uf der *schmydebrucke* an der *nailergasse* am ecke" (1499) [20: 134] та у назві воріт м. Браунсберґ: "*Nagelschmitstor*" (Braunsberg, 1635) [29: 121]. У цій назві ремісника спостерігаємо випадання кореневого -g-, що вважають досить рідкісним явищем у сілезькому діалекті [15: 368]. Голки та спиці для в'язання, а також штирі, гачки з дроту виготовляв **Nadler** (свн. nölde, свн. nälde, двн. nādala, nādel, nālda, ст.

сакс. *nāthla*): "Petir *noldener*" (Liegnitz, 1372) [5: 133], "Peter *muldener noldener*" (Breslau, 1385) [4: 112], "Thomas Heer ein *Noldner*" (Liegnitz, 1566) той самий "Thomas *höer ein nadler*" (1569) [23: 113]; у назві вулиці м. Бреслау також: "erbe daz do leit in der *naldenergasse* by Ritter zuneste" (Breslau, 1390) [20: 133]. Субституція свн. *a>o*, а також метатеза *d-l* – звичне явище для сілезького діалекту [15: 45, 48, 283]. У Пруссії згадана назва ремісника простежується лише в назві вулиці м. Данциг: "*Nadlergasse*" (Danzig, 1565) [29: 122]. На думку Е. Фолькманна, у ремісничій практиці обидві назви – *Nagler* та *Nalder* "голкар" (свн. *nalde* "голка") – часто були взаємозамінними [29: 122]. Очевидно, синонімом до них виступає ***kuthelorre*** – виробник форми для серпів, великих і малих цвяхів: "vnd eyn *kuthelorre* sal machen eynen tengil vnd eynen holnagl vnd eyn platen nagl" (Danzig, 1387) [10: 341].

Grobschmied (свн. *g(e)rop*, снн. *grof*, двн. *g(er)op*, *grob* "грубий") виготовляв різні сокири, підкови, найпростіший грубий інструмент, а також підковував коней: "... *keyn gropsmeit* sal *welchmesser, scheidimesser nach brotmesser machin czu verkouffin*" (Schweidnitz, 1369) [16: 68], "Auch sol *keyn gropsmyd ... nolden machen mit den gewerken*" (Liegnitz, 1396) [16: 100], "eyn *grop smyd* sal machen eyn *beyl vnd eyn ax vnd eyn hubeysin*" (Danzig, 1387) [10: 341], "... *eyn geselle der gropsmede ...*" (Danzig, XV ст.) [10: 325], "...*wir Meister vnd gesellen aus beiden stet'n Thorun der Grobsmede ...*" (Thorn, 1437) [10: 343]. У цій назві коваля знову простежується звична для нижньонімецьких діалектів дисиміляція *p-b*. Мабуть, синонімом до неї був ***Großschmied*** (свн., двн. *grōz*, ст. сакс. *grōt* "великий"): "... *handwerker der czechen ... der stad zue Breslaw: creytzemer, cromer, wollenweber ... grosschmide ...*" (Breslau, 1388) [16: 84].

Kurschmied не лише підковував коней, а й лікував (Kur < лат. *cūra* "піклування, турбота") їх, а також робив решітки, перові сверла: "vnd eyn *korresmid* sal machen eynen *rost vnd*

eyn par krockehengen vnd eyn negeloer" (Danzig, 1387) [10: 341].

Sensenschmied та ***Sensenhauer*** (свн. *segens(e)*, двн. *segansa, segensa*, ст. сакс. *segisna* «пилка») виробляли пилки, серпи, лемеші, плуги та гострили їх: "Barthold May, *Sensenschmied*" (Ratibor, 1595) [13: 8]; "Ordnung für Decker, Hechselschneider, *Sensenheuer*" (Friedland, 1588) [31: II: 33]. ***Pfannenschmied*** виготовляв різні сковорідки (свн. *pfanne*, двн. *pfanna*, ст. сакс. *panna*). Особливою шаною він користувався в місцях добування солі, де його вироби використовували для виварювання солі: "Herman *Pfannensmit der garnczuger*" (Breslau, 1352) [23, 107]. ***Kupferschmied*** – коваль, що займався куванням речей з міді (снн. *kopper*, свн. *kupfer, kopfer*, двн. *kupfar, kuffar*): "Cirstanus *cuppfirsmyd*" (Liegnitz, 1381) той самий Kirstan "*cuppirsmyd*" (Liegnitz, 1383) [5: 110]. Серед особових назв зафіксовано дещо інші форми: "Mathias *Kopferschmid*" (Ratibor, 1494) [13: 67], "Reinhard *Kupferschmidt*" (Ratibor, 1532) [13: 68], "Jakob *Kupferschmied*" (Ratibor, 1595) [13: 69], а в назвах вулиць: "erbe des heftilers in der *kuppersmedegasse*" (Breslau, 1363) [19: 101], "*koppersmedegasse*" (Breslau, 1397) [11: 84]. У варіативності форм назви цього ремісника спостерігаємо, окрім субституції короткого свн. *o>u*, типового явища для сілезького діалекту [15: 108], також дисиміляція *pp>pf*. Перша форма характерна для середньо- і нижньонімецьких говорів, друга – для південнонімецьких [22: 4]. Цікавим є поєднання характеристик обох різновидів найменувань у вже згаданій формі *cuppfirsmyd*.

Kessler (свн. *kezzel*, двн. *kezzil*, ст. сакс. *ketil* "котел") – коваль, який робив речі із заліза (різний посуд, пресовані та різьблені люстри, двері, дверний прибор, вівіски та інше), з міді (начиння та пристрої, кадило, купіль, дароносицю, келихи та інші речі, частково позолочені): "Hannus *kesseler*" (Liegnitz, 1369) [2: 72], "Hannos *Kesler*" (Reichenbach, 1369) [16: 64], "Hannos *kessiler mactator*" (Breslau, 1381)

[23: 107]. З цього ремесла виокремлюється **Beckenschläger** – виробник позолочених або покритих емаллю тазів для вмивання (свн. becke(n), двн. becki(n)), мисок та інших предметів – і для домашнього вжитку, і для церковних потреб, переважно з міді: "Freyhayt dreyer beckensloer" (Breslau, 1377) [23: 99], "Marcus Beckinslawer" (Breslau, 1443) [15: 165] тощо. *Pfannenschmied*, *Kessler*, *Kupferschmied* часто виступали як синоніми. А латанням металевих начиння (свн. asch) займався **Aschböter**. Згадка про нього збереглася у назві вулиці: "in der aschebuterstrate tuschen mester Mathias des schmedes huse" (Stettin, 1539) [19: 18].

Пляшки (свн. vlasche, vlesche, двн. flasca), глечики, переважно з олова, а також зі шкіри, дерева і скла виготовляли **Flaschner** та **Flaschenschmied**: "Jacob Flaschner flaschner" (Breslau, 1392) [23: 108], "Nicolaus Flaschener serator" (Breslau, 1393) [23: 106]; "vnd eyn vlaschensmid sal machen eyn spise legil eyn kanen vnd eyne vlassche" (Danzig, 1387) [10: 342]. Ці назви могли слугувати синонімами до **Klempner** (свн. klempern, klampern "обробляти бляху молотком") та **Spengler**, що виробляли пряжки (свн. sprange, двн. spranga, снн. span), застібки (свн. klam(m)er, klamere) з латуні чи білої бляхи, які використовували в одязі як прикраси: "Leonhart Fochs der Clempner" (Liegnitz, 1532-1547), "Lorentz Fux der klempner" (Liegnitz, 1560) [2: 75], "Bartel Buttner, klampner ... Der new klampner" (Görlitz, 1561) [4: 109]; "Nickel Spengeler" (Liegnitz, 1369) [2: 75] та ін. **Heftler** (свн. heftel "пряжка") виготовляв також застібки різних видів: "Otte heftiler" (Breslau, 1345) [23: 15], "Jacob hefteler ... Wolfil hefteler" (Breslau, 1366) [18: 101], "... di noldener, drotzieher, hefteler, czingisser vnd paternosterer czu Legnicz" (Liegnitz, 1396) [16: 99]. Спорідненим з ним були **Rinkengießler** і **Rinkenmacher**, які робили різноманітні пряжки (свн. rinke, ringge, двн. ringa, ст. сакс. hringa, rinka): "Pauel Rinkengiffer vor fwevil 20 gr. "

(Schlesien, 1412-1413) [27: 618]; "das her dem Rinckenmacher lorencz genant ein seiden bewtil zugetragen hat" (Breslau, до 1470) [27: 618], хоча останню назву могли ще використавувати у значенні **Rinkenschmied**, останній, як вважає Е. Фолькманн, виготовляв застібки, що тримали пальто над грудьми, а також застібки для взуття [29: 123-124]. Словник братів Грімм подає інші значення: 1) той, що виготовляє міцні залізні ланцюги; 2) той, що кує металеві частини кінської збруї [9: 14: 1018]: "Rinkensmit" (Breslau, XIII-XIV ст.) [23: 99]. А **Schellenschmied** виготовляв дзвіночки (свн. schelle, двн. skella), які чіплялися до одягу та до лат і часто були із золота: "Fritsche schellenesmyd" (Liegnitz, 1386) [5: 133].

Kettner кував маленькі ланцюжки (свн. ketene "ланцюг", двн. ketin(n)a, снн. kedene), передусім з дроту: "Cunadus ketner" (Liegnitz, 1351) [5: 133], "Simon Kattner" (Liegnitz, 1535) [2: 70]. Дріт (свн. drät, що з двн. drät, ст. сакс. thräd "нитка") виготовляв **Drahtzieher**: "Hensil Koler der drotzihier" (Liegnitz, 1369) [2: 78], "Abirlin Hak drotzier" (Breslau, 1386) [23: 12], "Auch sullen di drotzihier ... 12 pfunt geben vor eyn stucke ..." (Liegnitz, 1396) [16: 100].

Ringler та **Ringmacher** виробляв та виставляв на продаж кільця (свн. rīnc, двн. (h)ring, ст. сакс. hring): "Adam Ryngeler" (Breslau, до 1514) [27: 613]; "Ordnung der Ringmacher" (Schlesien, 1540) [27: 614]. Імовірно, це синоніми до *Ringer* (*Rinker*) – той, хто виготовляв панцирі, які нагадували сорочки з рукавами з металевих дроту (*Ringelpanzer*) або лускоподібні (*Schuppenpanzer*).

Ремісники **Gelbschmied** та **Messinger**, імовірно, переробляли жовту мідь (свн. messinc) або були рудокопами: "Hensil gelsmyd" (Liegnitz, 1372) [5: 133], "Pauline Frau des Nickil messinger" (Breslau, 1346) [23: 35].

Lucafi. Основними виробами, які виготовляв **Kannengießler**, були різноманітні глечики (свн. kanne, двн. kanna, ст. сакс. kanna), чаші, бокали,

пляшки, миски, дзбани, малі дзвони, бочки для зберігання солі та інші речі; їх він виливав з чистого олова або з домішкою свинцю 1/60 або 1/50: "Ulrich kannengisser" (Breslau, 1349) [23: 16], "Gebhard der kannengisser" (Liegnitz, 1384), "Birschroter kannungiser" (Breslau, 1387) [23: 106], "... handwerker der czechen ... der stad zue Breslaw: creytzemer, cromer, wollenweber ... kannegisser ..." (Breslau, 1388) [16: 84], "Liben frunde, alz ir uns von weyne der ... cannengiesser habt geschrebin ..." (Breslau, 1399) [16: 103], "Hans Kanegisser" (Ratibor, 1424–1461) [13: 90], "Endres Kannegisser" (Ratibor, 1567) [20: 91]. У Східній Померанії цю назву зафіксовано у назві вулиці: "kannengeterstrate" (Stettin, 1404, 1534), "in der kannengheterstrate up dem splitthaven orde" (Stettin, 1434) [19: 24]. Через використання олова (свн. zin, cín, двн. zin) цього ремісника за аналогією ще називали **Zinngießer**: "Nicol. k. czingysser" (Breslau, 1374) [23: 107], "... di noldener, drotzieher, hefteler, czingisser vnd paternosterer czu Legnicz" (Liegnitz, 1396) [16: 14]. Близьким до них був також **Grapengießer** (нн. *Grapen-, Gropengeter*), що виготовляв котли (для приготування їжі) на трьох ніжках (свн. gropen, grapen) з бронзи, (жовтої) міді, заліза. Згадка про нього залишилась у назві вулиці: "gropengeterstrate" (Stettin, 1401) [19: 23], "grapengeterstrate" (Stettin, 1434) [11: 80]. Серед усіх ливарів найстаршим і, відповідно, найбільш знатним був **Rotgießer**, що виливав різні речі з руди – такі як надгробні плити, двері, пластику. Що стосується побутових речей, то, на відміну від *Grapen-* та *Kannengießer*, він лише з руди або міді виготовляв менші пристрої і предмети – світильники, кільця, пряжки, наперстки, кадила тощо, відкриті посудини – кадоби, умивальники, чаші тощо: "Peter Rutgisser" (Görlitz, 1431–1432) [4: 114]. Під час видобування заліза, а також інших металів, що надаються до кування, на кожному металургійному заводі був дуже важливий робітник –

Schmelzer, який плавив (свн. smelzen, ст. сакс. smeltan) руду та виливав її в злитки: "Wolfgang Schmeltzer" (Liegnitz, 1558) [2: 119].

Ювеліри і монетники. Brünnner (свн. brünne, brünje, двн. brunnī, brunna, ст. сакс. brunnia "частина лат") та **Birnschmied** (сн. birnen = brennen "горіти") очищали благородні метали та перевіряли якість срібла і золота: "Hensil bryunner der goltsmid" (Breslau, 1364) [23: 100], "meistir Clawis der bryunner" (Liegnitz, 1383) [5: 110, 131, 133], "Mathis brunninger" (Breslau, 1368), "Hensil brinneger" (Breslau, 1369) [23: 100]; «Petir birnsmyd» (Liegnitz, 1382) [5: 133]. Спочатку звичною назвою ремісника, що збивав золото (свн. golt, двн., ст. сакс. gold) молотком у тоненькі пластини або листове золото, яке використовували для позолочення вівтарів, панелей, рамок, дарохранильниць, раки тощо, був **Goldschmied**: "Lwtke goltsmed" (Breslau, 1347) [23: 15], "Henneke goltschmid" (Breslau, 1348) [23: 14], "Meyster Niclos von Glacz der goltsmid" (Breslau, 1348) [23: 147], "Hene der goltsmit" (Breslau, 1371) [23: 13], "Lorenz Goltsmyd" (Ratibor, 1377) [13: 77], "Lewthuld Arczt der gultsmyd" (Liegnitz, 1380) [5: 133], "Hannos Goldschmit" (Ratibor, 1387) [13: 77], "Tydeman Goltsmit" (Danzig, 1416) [10: 313], "haws und erbe gelegen ... das etwan Cawders des goldsmedis gewest ist" (Breslau, 1450) [20: 80], "Nikolaus Goldschmed, Ratmann" (Ratibor, 1476) [13: 78], "Udalrikus Goldschmid" (Ratibor, 1493), "Mathes Goldschmid" (Ratibor, 1532) [13: 77]; у назві вулиці також: "undir den gaultsmedin" (1355) [20: 3]. Згодом виникла назва **Goldschläger**: "Heinrich Hozenmecher goltsloer" (Breslau, 1375) [23: 106]; "Benedicta Frau des Herman goltsloer" (Breslau, 1384) [23: 34].

Meldenschmied – коваль, який вирізав для чеканки монетні форми (свн. medele, melle "мала монета, геллер"): "Henricus meldensmyd" (Liegnitz 1380) [5: 133]. Карбуванням самих монет займалися **Eisengräber** та **Eisenschneider** (свн. īsen, двн. īsan,

iser, ælter isarn, ст. сакс. isarn "залізо"): "Das die stete seczen mogen eynen *ysengreber*, der en czu den munczen nutcze und beqweme dunket" (Preussen, 1433) [31: II: 264]; "Dem *Eisenschneider* zu dem wergke 1 floren" (Königsberg, 1528) [31: II: 265]. А **Münzer** не лише карбував монети (свн. muniz, muniz(z)a, ст. сакс. munita), вирізав монетні форми та керував монетним двором, а й був мінійлом, також мав право збувати монети (двн. munizon означає також "торгувати грошима"): "Nic. *Mönzzer*, goltsmit" (Breslau, 1494) [3: 125]. Як вважає Г. Балов, **stempfer** (свн. stampfen, снн. stampen, двн. stampfōn "товкти") позначає або чеканника монет, або ж як і *loestempfer* позначає заготівельника дубильного соку (свн. lō (-wes), снн. lo(we), двн. lō) [4: 144], який пізніше у своєму ремеслі використовували чинбарі: "Ticze *stempfer*" (Liegnitz, 1372) [5: 134].

Інші найменування металообробників. Окремо до металообробних ремісників зараховуємо **Schiffsschmied** (свн. schif, schef, двн. skif, skef, ст. сакс. skip "корабель") та **Ankerschmied**, які займалися своїм ремеслом у портових містах. Перший виробляв весла для річкового транспорту, які кували повністю або лише покривали металом, а також багор і відштовхувальну штангу: "vnd eyn *schiff smyd* sal machen eyn schuten rudil smeyde ynd boshoken vnd eyn syntil" (Danzig, 1387) [10: 341], а другий – якори (свн. anker, двн. ankar). Про останнього свідчать такі власні назви: "*Ankerschmiedeturm*" (Danzig, 1378), "versus Lasta diam Scilicet *Ankerschmiedegasse*" (Danzig, 1415) [29: 119], "*Ankerschmiedebrücke*" (Danzig, 1495), "*Ankerschmiedeturm*" (тюрма в м. Данциг, XVI ст.) [31: I: 160].

Висновки й перспективи дослідження. Виявлено 63 назви ремісників, які обробляли метал, серед них виготовляли невеликі речі для домашнього та церковного вжитку – 32, зброярі – 12, ливарі – 5, ювеліри й монетники – 9, інші – 2. На позначення

загальної назви коваля виявлено 3 ремісничі назви. Від назв ремісничих виробів утворено 43 ремісничі назви на позначення металообробників, матеріалу, з якого виготовлено вироби, – 8 (*Eisengräber*, *Eisenschmied*, *Eisenschneider*, *Goldner*, *Goldschläger*, *Goldschmied*, *Kupferschmied*, *Zinngießer*), назви виконуваної дії – 5 (*Klempner*, *Kober*, *Kurschmied*, *Schmelzer*, *stempfer*); окрім того: за загальною характеристикою виробів – 3 (*Grobschmied*, *Großschmied*, *Kleinschmied*), за загальною характеристикою матеріалу – 1 (*tuslossir*), за кольором оброблюваного металу – 2 (*Gelbschmied*, *Rotgießer*). Нез'ясованим залишається вибір мотивуювальної основи для *Schmied* та *kuthelorre*.

За допомогою суфікса *-er*, який є характерним для утворення назв діячів, утворено 12 *nomina agentis*, інші – його варіанти: *-ner* (5), *-ler* (2), *-ir* (2). Зафіксовано також суфікс *-orre* (> *-er*), який походить від лат. *-ārius*. Водночас у назвах ремісників нотуємо коливання суфіксів у межах того самого найменування: *messerer-messirir*, *bryunner-brunninger-brinneger*. Без додавання суфікса утворено одну ремісничу назву – *Schmied*, проте пам'ятки сілезького діалекту фіксують також форму *smeder*.

Другими твірними основами в різнокореневих назвах ремісників є *-schmied* (24), *-gießer* (6), *-macher* (2), *-schläger* (2), *-zieher* (1), *-hauer* (1), *-feger* (1), *-böter* (1), *-gräber* (1), *-schneider* (1), *-schlosser* (1). Загалом частка двокореневих назв ремісників становить $\frac{2}{3}$ від усіх назв ремісників металообробних ремесел.

Відзначено 16 синонімічних рядів: *Schmied-Eisenschmied-Kober* "коваль", *Glitschener-Glitschenschmied* "виробник списів", *Messerer-Messerschmied* "виробник клинків до шпаг, кинджалів, ножів", *Nagler-Nagelschmied-kuthelorre* "цвяхар", *Nagler-Nadler* "цвяхар; голкар", *Grobschmied-Großschmied* "виробник найпростішого грубого інструменту", *Sensenschmied-Sensenhauer* "виробник

пилок, серпів та ін. ", *Flaschner-Flaschenschmied* "пляшкар", *Klempner-Spengler-Flaschner-Flaschenschmied-Heftler-Rinkengießler-Rinkenmacher* "виробник різно-манітних пряжок, застібок", *Rinkenmacher-Rinkenschmied* "виробник застібок для верхнього одягу і взуття", *Gelbschmied-Messinger* "той, що переробляє жовту мідь; рудокоп", *Ringler-Ringmacher* «виробник кілець», *Kannengießler-Zinngießler* "виробник глечиків, чаш та ін. ", *Brünner-Birnschmied* "той, що очищає благородні метали і перевіряє якість золота і срібла", *Goldschmied-Goldschläger* "той, що збиває золото в

тоненькі пластини або листове золото", *Eisengräber-Eisenschmied* "той, що карбує монети". Перспективу досліджень убачаємо у вивченні різних груп лексики зниклих німецьких діалектів, а також у дослідженні запозичених німецьких слів у складі слов'янських мов і виокремленні саме східнонімецького компонента.

Умовні позначення

Двн. – давньоверхньонімецьке
Свн. – середньоверхньонімецьке
Сн. – середньонімецьке
Снн. – середньонижньонімецьке
Ст. сакс. – старосаксонське
Ч. – чеське

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Пиц Т. Б. Сілезькі назви текстильників XIV–XVII століть. *Львівський філологічний часопис*. 2021. № 9. С. 181–186.
2. Bahlow H. *Liegnitzer Namenbuch: Familiennamen, gedeutet aus den Quellen des Mittelalters*. Lorch: Weber, 1975. 160 S.
3. Bahlow H. *Mittelhochdeutsches Namenbuch nach schlesischen Quellen: Ein Denkmal des Deutschtums*. Neustadt an der Aisch: Degener & Co, 1975. 182 S.
4. Bahlow H. *Schlesisches Namenbuch*. Kitzingen: Holzner, 1953. 147 S.
5. Bahlow H. *Studien zur ältesten Geschichte der Liegnitzer Familiennamen. Mitteilungen des Geschichts- und Altertumsvereins für die Stadt und das Fürstentum Liegnitz*. Liegnitz: Krumbhaar, 1926. Bd. 10. S. 102–162.
6. Blümcke O. *Die Handwerkszünfte im mittelalterlichen Stettin. Baltische Studien*. Stettin: Herrcke & Lebeling, 1884. S. 81–247.
7. Bücher K. *Die Berufe der Stadt Frankfurt a. M. im Mittelalter*. Leipzig: Teubner, 1914. 143 S.
8. *Deutscher Wortatlas / hrsg. von L. E. Schmidt*. Gießen: Schmitz, 1959. Bd. 9. 47 S.
9. Grimm J., Grimm W. *Deutsches Wörterbuch*. München: Deutscher Taschenbuch Verl., 1984 [Nachdr. 1854–1971]. Bd. 1–33.
10. Hirsch Th. *Danzigs Handels- und Gewerbsgeschichte unter der Herrschaft des Deutschen Ordens*. Wiesbaden: Sändig [Nachdr. von 1858], 1969. 344 S.
11. Hoffmann A. *Die typischen Straßennamen im Mittelalter unter besonderer Berücksichtigung der Ostseestädte: Diss. zur Erlangung des Doktorgrades*. Königsberg, 1913. 103 S. + XII S.
12. Holmberg M. Å. *Studien zu den niederdeutschen Handwerkerbezeichnungen des Mittelalters: Leder- und Holzhandwerker*. Lund [u.a.], 1950. 279 S.
13. Hyckel G. *Die Ratiborer Metallhandwerker: ein Beitrag zur Kulturgeschichte von Ratibor Stadt und Land*. Warendorf/Ems: Der Ratiborer, 1957. 94 S.
14. Jäger E. *Die Synonymik der Berufsamen für den Wagenbauer. Diss. zur Erlangung des Doktorgrades*. Marburg, 1948. 154 S.
15. Jungandreas W. *Zur Geschichte der schlesischen Mundart im Mittelalter*. Breslau: Maruschke & Berendt, 1937. 586 S. + LXIV S.
16. Koolwijk R. v. d. *Eine sprachliche Untersuchung zum Küferhandwerk*. [Masch. Manuskript]. o.O., o.J. 96 S. + X S.
17. Korn G. *Schlesische Urkunden zur Geschichte des Gewerberechts insbesondere des Innungswesens aus der Zeit vor 1400*. Breslau: Josef Max & Comp, 1867. 137 S.
18. Lasch A. *Mittelniederdeutsche Grammatik*. Tübingen: Niemeyer, 1974. 286 S.

19. Lemcke H. Die älteren Stettiner Straßennamen im Rahmen der älteren Stadtentwicklung. 2. neu erarb. Aufl. von G. Fredrich. Stettin: Saunier, 1926. 92 S.
20. Markgraf H. Die Straßen Breslaus nach ihrer Geschichte und ihren Namen. Breslau: Morgenstern, 1896. 244 S.
21. Nölle-Hornkamp I. Mittelalterliches Handwerk im Spiegel oberdeutscher Personennamen: eine namenkundliche Untersuchung zu den Handwerkerbezeichnungen als Beinamen im Corpus der altdeutschen Originalurkunden. Frankfurt am Main [u.a.]: Lang, 1992. 730 S.
22. Paul H. Mittelhochdeutsche Grammatik. 24. Aufl überarb. von Peter Wiehl u. Siegfried Grosse. Tübingen: Niemeyer, 1998. 638 S.
23. Reichert H. Die deutschen Familiennamen nach Breslauer Quellen des 13. und 14. Jahrhunderts. Breslau: M. & H. Marcus, 1908. 192 S. + IX S.
24. Rühle S. Geschichte des Handwerks der Bäcker zu Danzig. Danzig: Danziger Verl., 1932. 77 S.
25. Schier B. Die Namen des Kürschners. Leipzig [u.a.]: Hermelin, 1949. 32 S.
26. Schönfeldt A. Räumliche und historische Bezeichnungsschichten in der deutschen Synonymik des Schlächters und Fleischers. Diss. zur Erlangung des Doktorgrades. Marburg, 1965. 164 S.
27. Siebs T. Schlesisches Wörterbuch. Breslau: Korn, 1935–1938. Lief. 1–5 (R-Riss).
28. Unwerth W. Die Schlesische Mundart in ihren Lautverhältnissen grammatisch und geographisch dargestellt. Breslau: M. & H. Marcus, 1908. 94 S. + VIII S.
29. Volckmann E. Alte Gewerbegassen: deutsche Berufs-, Handwerks-, und Wirtschaftsgeschichte älterer Zeit. Würzburg: Memminger Verlagsbuchhandlung, 1921. 354 S.
30. Witte U. Die Bezeichnungen für den Böttcher im niederdeutschen Sprachgebiet: eine Wort- und sachkundliche Untersuchung zum Böttcherhandwerk. Frankfurt a. M.: Lang, 1982. 485 S.
31. Ziesemer W. Preußisches Wörterbuch: Sprache und Volkstum Nordostdeutschlands. Königsberg: Gräfe u. Unzer 1935–1944. Bd. I–II.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Pyts, T.B. (2021). Silezki nazvy tekstylnykiv 14–17 stolit. [Silesian Names of Textile Workers in the 14–17-th c.]. *Lvivskyj filolohichnyi chasopys*. № 9. P. 181–186. [in Ukrainian].
2. Bahlow, H. (1975). Liegnitzer Namenbuch: Familiennamen, gedeutet aus den Quellen des Mittelalters [Liegnitz Name Book: family names, interpreted from the sources of the Middle Ages]. Lorch: Weber. 160 p. [in German].
3. Bahlow, H. (1975). Mittelhochdeutsches Namenbuch nach schlesischen Quellen: Ein Denkmal des Deutschtums [Middle High German name book based on Silesian sources: A monument to Germanness]. Neustadt an der Aisch: Degener & Co. 182 p. [in German].
4. Bahlow, H. (1953). Schlesisches Namenbuch [Silesian name book]. Kitzingen: Holzner. 147 p. [in German].
5. Bahlow, H. (1926). Studien zur ältesten Geschichte der Liegnitzer Familiennamen [Studies on the oldest history of Liegnitz surnames]. *Mitteilungen des Geschichts- und Altertumsvereins für die Stadt und das Fürstentum Liegnitz*. Liegnitz: Krumbhaar. Bd. 10. P. 102–162. [in German].
6. Blümcke, O. (1884). Die Handwerkszünfte im mittelalterlichen Stettin [Craft guilds in medieval Stettin]. *Baltische Studien*. Stettin: Herrcke & Lebeling. P. 81–247. [in German]
7. Bücher, K. (1914). Die Berufe der Stadt Frankfurt a. M. im Mittelalter [Professions of the city of Frankfurt a. M. in the Middle Ages]. Leipzig: Teubner. 143 p. [in German].
8. Deutscher Wortatlas [German word atlas] (1959) / ed.by L. E. Schmidt. Gießen: Schmitz [in German].

9. Grimm, J., Grimm, W. (1984). Deutsches Wörterbuch [German dictionary]. München: Deutscher Taschenbuch Verl., [Repr. 1854–1971]. Pp. 1–33. [in German].
10. Hirsch, Th. (1969). Danzigs Handels- und Gewerbsgeschichte unter der Herrschaft des Deutschen Ordens [History of Trade and Industry in Danzig under the Rule of the Teutonic Order]. Wiesbaden: Sändig [Repr. of 1858]. 344 p. [in German].
11. Hoffmann, A. (1913). Die typischen Straßennamen im Mittelalter unter besonderer Berücksichtigung der Ostseestädte [The typical street names in the Middle Ages with special reference to the Baltic Sea cities]: Diss. to obtain the doctoral degree. Königsberg. 103 p. + XII p. [in German].
12. Holmberg, M. Å. (1950). Studien zu den niederdeutschen Handwerkerbezeichnungen des Mittelalters: Leder- und Holzhandwerker [Studies on the Low German designations of craftsmen in the Middle Ages: leather and wood craftsmen]. Lund [et al.] [in German]
13. Hyckel, G. (1957). Die Ratiborer Metallhandwerker: ein Beitrag zur Kulturgeschichte von Ratibor Stadt und Land [The Ratibor metal craftsmen: a contribution to the cultural history of Ratibor town and country]. Warendorf/Ems: Der Ratiborer. 94 p. [in German].
14. Jäger, E. (1948). Die Synonymik der Berufsnamen für den Wagenbauer [The synonymy of the professional names for car builders]. Diss. to obtain the doctoral degree. Marburg [in German].
15. Jungandreas, W. (1937). Zur Geschichte der schlesischen Mundart im Mittelalter [On the history of the Silesian dialect in the Middle Ages]. Breslau: Maruschke & Berendt. 586 p. + LXIV p. [in German].
16. Koolwijk R. v. d. (o. J.) Eine sprachliche Untersuchung zum Küferhandwerk [A linguistic study of the cooper's trade]. [Masch. Manuskript] [in German].
17. Korn, G. (1867). Schlesische Urkunden zur Geschichte des Gewerberechts insbesondere des Innungswesens aus der Zeit vor 1400 [Silesian documents on the history of trade law, especially the guild system, dated before 1400]. Breslau: Josef Max & Comp. 137 p. [in German].
18. Lasch, A. (1974). Mittelniederdeutsche Grammatik [Middle Low German grammar]. Tübingen: Niemeyer. 286 p. [in German].
19. Lemcke, H. (1926). Die älteren Stettiner Straßennamen im Rahmen der älteren Stadtentwicklung [Older Stettin street names in the context of older urban development]. 2nd newly acquired edition by G. Fredrich. Stettin: Saunier. 92 p. [in German].
20. Markgraf, H. (1896). Die Straßen Breslaus nach ihrer Geschichte und ihren Namen [The streets of Breslau according to their history and names]. Breslau: Morgenstern. 244 p. [in German].
21. Nölle-Hornkamp, I. (1992). Mittelalterliches Handwerk im Spiegel oberdeutscher Personennamen: eine namenkundliche Untersuchung zu den Handwerkerbezeichnungen als Beinamen im Corpus der altdeutschen Originalurkunden [Medieval crafts reflected in Upper German personal names: an onomastic study of craftsman designations as epithets in the corpus of old German original documents]. Frankfurt am Main [u.a.]: Lang. 730 p. [in German].
22. Paul, H. (1998). Mittelhochdeutsche Grammatik [Middle High German Grammar]. 24. Aufl überarb. von Peter Wiehl u. Siegfried Grosse. Tübingen : Niemeyer. 638 p. [in German].
23. Reichert, H. (1908). Die deutschen Familiennamen nach Breslauer Quellen des 13. und 14. Jahrhunderts [German surnames according to Breslau sources of the 13th and 14th centuries]. Breslau: M. & H. Marcus. 192 p. + IX p. [in German].
24. Rühle, S. (1932). Geschichte des Handwerks der Bäcker zu Danzig [History of the craft of bakers in Danzig]. Danzig : Danziger Verl.,. 77 p. [in German].
25. Schier, B. (1949). Die Namen des Kürschners [Skinners' names]. Leipzig [u.a.]: Hermelin [in German].

26. Schönfeldt, A. (1965). Räumliche und historische Bezeichnungsschichten in der deutschen Synonymik des Schlächters und Fleischers [Spatial and historical designation layers in the German synonymy of the butcher]. Diss. to obtain the doctoral degree. Marburg [in German].
27. Siebs, T. (1935-1938). Schlesisches Wörterbuch [Silesian dictionary]. Breslau: Korn. Lief. 1–5 (R-Riss) [in German].
28. Unwerth, W. (1908). Die Schlesische Mundart in ihren Lautverhältnissen grammatisch und geographisch dargestellt [The Silesian dialect in its phonetic relationships presented grammatically and geographically]. Breslau: M. & H. Marcus. 94 p. + VIII p. [in German].
29. Witte, U. (1982). Die Bezeichnungen für den Böttcher im niederdeutschen Sprachgebiet: eine Wort- und sachkundliche Untersuchung zum Böttcherhandwerk [Designations for the cooper in the Low German language area: a vocabulary and factual study of the cooper's trade]. Frankfurt a. M.: Lang, [in German].
30. Volckmann, E. (1921). Alte Gewerbezeiten: deutsche Berufs-, Handwerks-, und Wirtschaftsgeschichte älterer Zeit [Old trade ways: German occupational, craft and economic history of older times]. Würzburg: Memminger Verlagsbuchhandlung. 354 p. [in German].
31. Ziesemer, W. (1935–1944). Preußisches Wörterbuch: Sprache und Volkstum Nordostdeutschlands [Prussian Dictionary: Language and Folklore of Northeast Germany]. Königsberg: Gräfe u. Unzer. Bd. I–II. [in German].

Стаття надійшла до редколегії: 10.09.2022

Схвалено до друку: 25.11.2022

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal.
Philological Sciences. Vol. 3 (98)

Вісник Житомирського державного
університету імені Івана Франка.
Філологічні науки. Вип. 3 (98)

ISSN (Print): 2663-7642
ISSN (Online): 2707-4463

УДК 811.161.2'373.43
DOI 10.35433/philology.3 (98).2022.183-191

ЗМІНА ЗМІСТОВОГО ОБСЯГУ СЛІВ ЯК СПОСІБ НЕОСЕМАНТИЗАЦІЇ

А. А. Таран*

У статті на матеріалі неосемантизмів у сучасній українській мові розглянуто процес розширення значення слів, що полягає у вживанні слова щодо більшого кола об'єктів. У процесі розширення зазвичай до структури денотата вводяться узагальнені семі, що зумовлює зменшення семного складу деривата порівняно з твірним значенням. Процес розширення значення ґрунтується на родо-видових поняттях. Для розширення значення характерними є кілька моделей, а саме: 1) узагальнення архісеми значення прототипу; 2) узагальнення архісеми твірного лексико-семантичного варіанта й паралельної втрати диференційних сем; 3) збереження архісеми твірного лексико-семантичного варіанта й водночас поява нових диференційних сем. У процесі дослідження похідних значень урахуємо часовий критерій – початок ХХІ ст., відсутність лексикографічної фіксації / фіксація в нових словниках (ХХІ ст.). Оскільки будь-яке значення слова реалізується в контексті, то спостереження над формуванням похідних значень здійснено із широким залученням контекстів, що завжди реалізують індивідуальні семантичні особливості кожного слова. Обґрунтовано, що функціонування синтагматично зумовлених вторинних номінацій у сучасній українській мові спричинено прагненням мовців до різноманіття й виразності висловлення думки. З'ясовано, що семантичні неологізми є потужним джерелом збагачення мови. З одного боку, це пов'язано з природою людського мислення – здатністю людини узагальнювати й систематизувати в слові відразу кілька явищ об'єктивного світу, з іншого боку – визначається внутрішньою тенденцією розвитку мови – прагненням до економії не лише лексичних, а й словотворчих ресурсів.

Ключові слова: динаміка мови, семантичні зміни, неосемантизм, значення, розширення значення, архісема, сема.

CHANGING THE CONTENT OF WORDS AS A WAY OF NEOSEMANTICISM

Taran A. A.

The article on the material of neosemanticisms in the modern Ukrainian language examines the process of expanding the meaning of words, which consists in using the word in relation to a larger range of objects. In the process of expansion, generalized semes are usually introduced into the structure of the denotation, which leads to a decrease in the semantic composition of the derivative

* кандидат філологічних наук,
доцент кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики
(Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького),
alla_taran@ukr.net
ORCID: 0000-0001-8091-1477

compared to the original value. The process of expanding the meaning is based on genus-species concepts. Several models are characteristic for the expansion of the meaning, namely: 1) generalization of the archiseme of the meaning of the prototype; 2) generalization of the archiseme of the creative lexical-semantic variant and the parallel loss of differential semes; 3) preservation of the archiseme of the creative lexical-semantic variant and at the same time the appearance of new differential semes. When selecting derived values, we take into account the time criterion – the beginning of the 21st century, the absence of lexicographic fixation / fixation in new dictionaries (21st century). Since any meaning of a word is realized in the context, the observation of meaning derivation was carried out with the wide involvement of contexts, which always realize the individual semantic features of each word. It is substantiated that the functioning of syntagmatically determined secondary nominations in the modern Ukrainian language is caused by the speakers' desire for variety and expressiveness of thought. It was found that semantic neologisms are a powerful source of language enrichment. On the one hand, this is related to the nature of human thinking – the ability of a person to generalize and systematize several phenomena of the objective world at once in a word, on the other hand – it is determined by the internal tendency of language development – the desire to save not only lexical, but also word-forming resources.

Keywords: language dynamics, semantic changes, neosemanticism, meaning, meaning expansion, archiseme, seme.

Постановка наукової проблеми.

Дослідження нових значень у вже відомих словах – закономірна вимога мовної практики. Семантичні зміни можуть бути повними (значення, що є відправною точкою еволюції, зникає, і вислів набуває вторинної функції) і частковими (стабілізація похідного відтінку не послаблює життєздатності вихідного змісту, і з часом таке співіснування зумовлює багатозначність).

Важливий різновид семантичних змін – розширення обсягу позначуваного поняття. У мовознавстві усталеною є думка, що розвитком смислового аспекту будь-якої мови керують універсальні закономірності, зокрема розширення, звуження, асоціації, завдяки яким відбуваються перенесення значень із одних об'єктів на інші. Слово може розширити поняттєвий обсяг, але звузити сферу функціонування. Зазвичай це буде термінування. Процес детермінування, навпаки, передбачає розширення сфери функціонування й звуження поняттєвого обсягу. У таких випадках, на думку Г. Пауля, доцільно говорити про зміщення значення, оскільки розширення визначається логічними критеріями, а не лінгвістичними [11: 131].

Проте зазвичай у мовній практиці трапляється так, що слово розвиває нові й нові лексико-семантичні варіанти. Смілова структура слова в процесі його семантичного розвитку стає більш складною, сполучуваність – більш широкою, лексико-фразеологічні форми – більш багатими. Це й доводить, наскільки запитаний образ, що лежить в основі таких семантичних переходів, тобто потенціал базового поняття, відбитого у вихідному значенні слова.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З'ясування значення полісемантичного слова, механізми утворення одних значень від інших є складною проблемою. Різні підходи до виокремлення семантичних змін запропонували Г. Пауль, Мішель Бреаль, В. Вунд, А. Мейє, С. Ульман.

У вітчизняному мовознавстві природу лексичного значення, системні семантичні зв'язки, зміни в словниковому складі й лексичній семантиці висвітлюють монографії Л. А. Булаховського, В. М. Русанівського, Л. С. Паламарчука, М. М. Кочергана, Л. Т. Масенко, О. О. Тараненка, О. О. Муромцевої, Ж. П. Соколовської, Л. А. Лисиченко, М. М. Пещак, Л. В. Струганець, О. А. Стишова,

І. Є. Ренчки, дисертації Д. В. Мазурик, Г. Б. Мінчак, І. А. Самоїлової.

Вагомий внесок у розвиток теорії та практики української неології становлять монографії Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловської та Л. П. Кислюк "Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі" (Київ, 2008) і "Вплив суспільних змін на розвиток української мови" (автори – Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк, Н. Ф. Клименко, В. І. Критська, Т. К. Пуздирєва, Ю. В. Романюк) (Київ, 2017). Є. А. Карпіловська в розділі монографії зосередила увагу на джерелах і засобах неосемантизації української лексики, а Н. Ф. Клименко – на вивченні причин і наслідків взаємодії процесів термінування й детермінування в українському загальному й професійному лексиконах. У працях І. Ю. Шашкіна, А. А. Москаленка, Г. П. Іжакевич, В. Т. Коломієць, К. В. Ленець проаналізовано лексико-семантичні явища в термінології української мови середини ХХ ст. Семантичне словотворення в біологічній терміносистемі кінця ХХ – початку ХХІ ст. дослідила Н. Ф. Клименко.

Мета дослідження – простежити семантичні зміни в словах, формування нових похідних значень через зіставлення семних структур твірних і похідних значень.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Ще наприкінці ХІХ ст. Г. Пауль зауважував, що зміни початкового значення слова – це "відхилення оказіонального значення від узуального, у якому міститься "зародок" справжньої зміни слова". Г. Пауль протиставляв мовну діяльність кожного індивіда, у якій виникають відхилення, від узуального вживання цього слова в мові. На його думку, семантичні зміни відбуваються не через мовні й позамовні процеси, а відповідно до загальноприйнятої логічної схеми. Мовознавець урахував семантичні зміни в обсязі й змісті співвідносних зі словами понять і

виокремив такі різновиди змін змісту слова в межах уже відомої його форми: 1) звуження обсягу та збагачення змісту (спеціалізація значення); 2) об'єднання змісту, пов'язане з розширенням змісту уявлення; 3) перенесення назви на основі просторових, часових або каузальних зв'язків; 4) деякі різновиди змін значень, що не відповідають жодному з трьох класів [11: 132]. Ці семантичні процеси становлять різні типи вторинної номінації, коли мовці для окреслення нового змісту використовують уже наявну формальну структуру й ту ознаку номінації, яку вона містить.

Крім того, розширення / звуження лексичного значення можливе в логічному й лінгвістичному аспектах. Відмінність полягає в тому, що в першому випадку процеси пов'язані з одним лексико-семантичним варіантом (ЛСВ). Він може позначати логічно більш широкі чи вузькі категорії (родове або видове поняття), сполучуваність слів при цьому не підлягає помітному розширенню / звуженню. Проте коли відбувається збільшення або зменшення ЛСВ, то слово отримує додаткові можливості. У значенні слова з'являються нові відтінки, що супроводжуються збільшенням потенційної поєднуваності слова, а тим самим і розширенням значення.

На думку Г. Пауля, семасіологічні дослідження, що прагнуть врахувати об'єктивні критерії в процесі вивчення розширення або звуження лексичного значення слова, повинні опиратися на ЛСВ [11: 132].

Як зауважує польська дослідниця Д. Бутглер, процес розширення (узагальнення) значення полягає в тому, що одна із сем, яка є складовою значення слова й обмежує сферу його реального вживання, "зношується", і в такий спосіб автоматично збільшується кількість елементів, що потенційно підходять для позначення певного поняття [10: 81].

Розширення значення не завжди пов'язане зі збільшенням їх кількості у

багатозначному слові, і навпаки, звуження значення не завжди пов'язане зі зменшенням кількості значень. Так, Л. А. Лисиченко зауважує, що в словах *держава*, *гроші* розширення значень відбувалося при збереженні моносемії [4: 36]. Слово *держава* в XIV–XVII ст. уживалося в значенні "велике земельне володіння", а тепер має значення "апарат державної влади в суспільстві", що являє ширше поняття. Слово *гріш* у XIV–XVII ст. було назвою конкретної грошової одиниці – металевої монети певної вартості, з часом воно розширило своє значення і стало називати (у формі множини) загальне поняття "металеві і паперові знаки, що є мірою вартості при купівлі і продажу" [4: 37].

Формування семної структури похідного значення здійснюється шляхом уведення диференційних сем, а родова сема – архісема – зберігається або модифікується (варіюється в межах однієї лексико-семантичної парадигми). Поглиблення змістового обсягу слів відбувається кількома способами.

1. Розширення значення можливе через узагальнення архісеми значення прототипу. Наприклад, у слові **ностальгія** (грец. *nostos* – повернення додому і *algos* – страждання, біль, мука) поряд зі значенням "болісна туга за батьківщиною" [7: 5: 447] з'являється ще одне – "узагалі сум, туга за минулим, тим, що не можна повернути" [9: 488]. Порівняння словникових дефініцій засвідчує, що архісема "туга за батьківщиною" в процесі семантичної неологізації переходить в узагальнення "туга, сум за чимось, що було миле", напр.: *ностальгія за Джонсоном* (Газета по-українськи, 14.08.2022), *ностальгія за радянським минулим* (Газета по-українськи, 13.09.2022), *ностальгія за колишніми романтичними пригодами* (Газета по-українськи, 04.07.2022), *ностальгія за молодими роками* (Газета по-українськи, 13.09.2022).

Спостерігаємо розширення номінативних ресурсів слова **хіт** (англ.

hit – *успіх*). У "Сучасному словнику іншомовних слів" зафіксовано в множині **хіти** "популярні естрадні пісні, шлягери, а також фільми, книжки, які мають великий успіх, окраса театрального, концертного сезонів" [9: 735], проте контексти вживання ілюструють розширення змістового обсягу цього англізму. Хітом називають все частіше "те, що користується попитом, є у фокусі уваги – найзапитаніше, найпопулярніше, те, що перебуває на найвищій точці вияву певного процесу, на вершині чогось": *хіт продажів, хіт сезону: Зазвичай купують телевізори – це хіт продажів, бо на них найбільша знижка – до 40–50 %* (Газета по-українськи, 28.11.2020). **Хіт цієї осені: яка спідниця має бути у гардеробі кожної модниці** (Газета по-українськи, 15.09.2022). Архісема 'популярний музичний твір' у процесі семантичних трансформацій переходить в узагальнене "будь-що популярне".

2. Розширення значення внаслідок узагальнення архісеми твірного лексико-семантичного варіанта й втрати диференційних сем. Наприклад, слова **спаринг** (англ. *sparring* від *spar* – змагання, тренування між боксерами) – у боксі – тренувальний бій; **спаринг-партнер** – "суперник у різних тренувальних змаганнях" [9: 638] поряд зі спортивним значенням формують неспеціалізоване значення "суперник": *Росія – це лише відстала мавпа, з якою ми зійшлися в спарингу* (Газета по-українськи, 25.08.2022); *Безумовно, він [Юрій Бойко] був би легшим, зручнішим спаринг-партнером для Порошенка* (Високий замок, 19.12.2020). Відбувається узагальнення архісеми твірного лексико-семантичного варіанта 'суперник у двобої, змаганні, тренуванні' поряд із втратою диференційних сем, характерних для спеціалізованого спортивного значення цього слова, сем, що окреслюють тип, різновид такого змагання.

Слово **важковаговик** зафіксоване в "Словнику української мови" в 11 т. у

значенні "спортсмен важкої ваги" [7: 1: 279]. У "Великому тлумачному словнику сучасної української мови" за редакцією В. Т. Бусела відсутнє взагалі. Натомість нині як синонім функціонує словотвірний синонім **важковик**, що в додатковому томі СУМу зафіксовано з ремаркою розмовне "1. Тс. **ваговоз**. 2. *спорт*. Важкоатлет, який виступає у важкій ваговій категорії" [8: 100]. У мовній практиці активно відбувається оновлення, розширення змістового обсягу синонімічних номінацій – композита **важковаговик** і простого афіксального деривата **важковик**. Поява аналітичних номінацій на зразок *політичний важковаговик*, *церковний важковик*, *інтелектуальний важковаговик*, *європейський важковаговик*, *важковики президентської команди*, *важковик галузі*, *важковики промисловості*, *важковаговики індустрії* та юкстапозитів із прикладковим компонентом *країни-важковики*, *економісти-важковики*, *політики-важковики*, *хабарник-важковик* тощо засвідчує широкий спектр засвоєння цих номінацій в українській мові і значний обсяг залучених до цього процесу об'єктів: "особа – суспільство, громадськість", "колектив, фірма, холдинг – суспільство, громадськість", "держава – народ". Відбувається поглиблення, розширення змістового обсягу синонімічних номінацій, а саме: поява таких додаткових уточнювальних сем як:

1) досвідчений, відомий політик, авторитетний, висококваліфікований фахівець певної галузі: *В Україні несподівано з'явився новий політичний важковаговик – секретар РНБО Олексій Данілов* (www.radiosvoboda.org, 02.04.2021). *Новий політичний рік в Україні розпочався з гучних заяв політиків-важковаговиків* і їхнього активного піару (Високий замок, 28.01.2022). *Інституту суспільно-економічних досліджень (ІСЕД) тільки 2 роки, але він зумів акумулювати економістів-*

важковаговиків

(<https://www.prostir.ua>, 26.06.2017);

2) високопосадовці, особи з великими повноваженнями, потужними можливостями: *У Миколаєві хабарник-важковаговик відбувся копійчаним штрафом* (про екс-начальника податкової інспекції Жовтневого району В. Туріцу) (<https://www.obozrevatel.com>, 02.04.2018);

3) дуже заможні люди: *Поки в суботу ввечері легковіси світського життя милувалися показом Лілі Пустовіт, важковики дихали повітрям села Проців, що за Києвом* (Таблоїд, 19.05.2008);

4) визначальний; основні, засадничі суб'єкти, складники, представники певної спільноти, об'єднання, їхні провідники, напр.: *До того ж, у НАТО є країни-важковаговики, як-от США, Великобританія, Франція та явно проукраїнська Канада* (<https://vgholos.ua>, 27.11.2017). *Державна влада в стосунках з релігійними організаціями виходить із закону великих чисел і традиційно відчуває пієтет до церковних важковиків, які активно демонструють свої габарити* (йдеться про УПЦ МП і ПЦУ) (<https://risu.ua>, 13.10.2022). *Я думаю, що вже за декілька днів реалізується наш проект на найпотужніший у світі важковаговик Oshkosh для перевезення танків* (Газета по-українськи, 01.10.2022). *Інтелектуальний важковаговик із Кривого Рогу* (про часопис "Кур'єр Кривбасу") (Літакцент, 25.05.2012).

Осмисленню тенденцій розширення словотвірних синонімів **важковаговик** / **важковик** сприяють контексти, у яких реалізовано їхні нові парадигматичні відношення з іншими номінаціями, зокрема омонімічні: *І почало випускати підприємство касети і платівки таких андеграундних артистів, як рокери-важковики "Кому вниз", а також новоспечених зірок на зразок "ВВ"* (Українська правда, 18.05.2018); *Відкриватимуть її інді-виконавці зі*

столиці "Хмарно з проясненнями". За ними на сцену вийдуть **важковики** Auditoria, кияни FRANCO та англомовні виконавці *badpit* (<https://vn.20minut.ua>, 11.07.2019), де важковаговики – виконавці важкого металу, або геві-метал. Засвідчуємо також формування антонімічних пар: Чому проти **політичних важковаговиків партії** виставили на ринг "доходзя-легкоатлетів"? (Дзеркало тижня, 08.09.2012) або **легковіси – важковики світського життя** (Таблоїд, 19.05.2008). Слова "доходзяги-легкоатлети" й **легковіси** мають негативну оцінку конотацію, зневажливо-іронічні, що підкреслює і їхня форма, скалькована з російських зразків, зокрема розмовних, як *доходзяги*. **Легковіс** (з рос. *легковес* – легковаговик) не зафіксовано в нормативних словниках української мови. Натомість російський прикметник *легковесый* зафіксовано ще в "Словарі Російсько-українському" М. Уманця, А. Спілки 1893–1898 з українськими відповідниками **легкий, легковажний**. У "Російсько-українському словнику" за редакцією А. Кримського і С. Єфремова 1924–1933 російську сполуку **легковесый человек** уміщено з українськими еквівалентами **легкодум, гонивітер, жевжик** (<https://r2u.org.ua>). Незважаючи на скальковану форму, в українській мовній практиці лексему **легковіс** використовують для позначення різних матеріалів й інструментів: *шамот легковіс, динас легковіс* (теплоізоляційні матеріали), *компактний легковіс* (пилка), *легковіс* (вогнетривка цегла). Отже, сьогодні в словниках не зафіксовано нові значення й широкий спектр явищ, пов'язаних зі словами **важковик** і **важковаговик** у розширеному й метафоризованому значенні.

3. Розширення значення через збереження архісеми твірною лексико-семантичного варіанта й появу нових диференційних сем. У слові **номінація** (лат. *nomination* від *nomino* – називаю) "називання, найменування" [6: 470] з'являється значення "кожна позиція

під час присудження почесних звань, призів на фестивалях, конкурсах" [9: 487], напр: *оскарівська номінація*, "Золотий м'яч – 2022" – премії від видання *France Football* в різних **номінаціях** (Газета по-українськи, 23.07.2021). "Оскар" – щорічний приз із багатьма **номінаціями**. У процесі семантичного розвитку слова відбувається збереження архісеми 'називання' і виникають диференційні семи 'позиція', 'присудження з певними найменуваннями, назвами'. Крім того, це наслідок повторного прихованого запозичування вже не з латини, а з англійської мови, пор. *nomination* від *nominate* – призначати, виступати кандидатом, висуватися на якусь позицію, посаду, премію.

Про появу нових семантичних відтінків і нових значень сигналізує новий контекст уживання слів, їхні нові лексична й синтаксична сполучуваність. Для предметних імен – це насамперед їхні нові означення. Слово **формула** (лат. *formula* – образ, вид) зафіксоване як багатозначне: математичний, фізичний і хімічний термін, а також "точне загальне визначення якого-небудь правила, закону тощо; узагалі будь-яке визначення, виражене стисло" [9: 722]. Однак зібрані за матеріалами ЗМІ нові словосполучення ілюструють нове бачення цього слова в когнітивній і мовній свідомості українців. Пор.: *формула управління, формула закінчення війни, формула Перемоги, формула Штайнмаера, формула успіху, формула людських взаємин* (приклади з "Газети по-українськи") та багато інших. Це вже не лише правила, а "механізм реалізації, послідовність дій, комплекс заходів для реалізації чогось".

Поглиблення позначуваного семантичного простору спостерігаємо й у слові **фестиваль** (франц. *festival* від лат. *festivus* – веселий) – "огляд найкращих досягнень мистецтва, наприклад, фестиваль кіномистецтва" [9: 708]. Його доводять зміни в спектрах сполучуваності лексеми: *У Китаї на Гелловін є традиція проводити фестиваль голодних*

духів, на якому заблудлим душам підносять різні подарунки й частування (Газета по-українськи, 31.10.2022). У Німеччині **Октоберфест – фестиваль пива**, а в Україні все більшої популярності набувають кулінарні фестивали: *фестиваль хліба, сала та ковбаси* (Газета по-українськи, 18.05.2018), *фестиваль козацької їжі, фестиваль вуличної їжі, фестиваль борщу, фестиваль-конкурс українського весілля*.

Тенденції розширення значень простежуємо часто в запозиченнях. Це відбувається переважно в процесі вербалізації об'єктів соціально-політичного життя й зумовлено деідеологізацією змістового обсягу, утратою ідеологічної семи, відтінку чужого й належністю до нового когнітивного простору. Наприклад, слово **гільдія** в СУМ має значення "1. У період раннього середньовіччя в Західній Європі – об'єднання купців і ремісників для захисту своїх інтересів або цехових привілеїв. 2. У дореволюційній Росії – один із розрядів, на які поділялося купецтво залежно від майнового стану" [7: 2: 70]. Проте в мовній практиці сьогодення вживається в значенні "об'єднання, спілка, створені представниками творчої інтелігенції, підприємцями за професійною ознакою" [9: 174]. За нашими матеріалами найбільше гільдій функціонує в кінематографі, напр.: *гільдія кіноакторів США або кіногільдія США, гільдія сценаристів, гільдія режисерів, гільдія костюмерів, гільдія за акторську майстерність*, але є й *гільдія письменників, гільдія журналістів* тощо.

У сучасному вживанні за рахунок синтаксичних зв'язків істотно розширив свою семантику іменник **маніпуляція**, що набув нового спеціального значення. Він походить від лат. *manipulus* – жменя, що від *manus* – рука і *pleo* – наповнюю, та має пряме значення "складна дія над чимось" і переносне "махінація" [3: 3: 383]. За "Словником іншомовних слів" за редакцією О. С. Мельничука це "1) рухи руки чи обох рук для

виконання певного завдання (напр., у роботі телеграфним ключем). 2) будь-яка складна дія. 3) переносно – шахрайська витівка" [6: 411]. Зі змінами його зафіксовано в пізнішому "Сучасному словнику іншомовних слів" О. І. Скопненка і Т. В. Цимбалюк: "1. Рух руки або рук, пов'язаний з виконанням певного завдання, напр. М. лікаря; 2) демонстрування фокусів, яке ґрунтується переважно на вправності рук, умінні відвернути увагу глядачів від того; що має бути від них приховане; 3) *перен.* Махінації, шахрайські витівки, напр. М. з цінними паперами" [9: 433].

Оскільки маніпуляція – це не фізичний вплив на людину, об'єктом його є психологічні структури, то й нове переносне значення – "програмування думок і прагнень мас, їхніх настроїв і навіть психічного стану для забезпечення такої поведінки, яка потрібна тим, хто володіє засобами маніпулювання. Це мистецтво керувати поведінкою людей за допомогою цілеспрямованого впливу на їхню свідомість та інстинкти" [5: 56]. Лексема *маніпуляція* розширює сфери використання за рахунок збільшення обсягу семантики, для якої характерний вищий ступінь узагальнення, напр.: *маніпуляції в темах, маніпуляції фактами, маніпуляції влади з виборами, тиск та маніпуляції, договори та маніпуляції* або *Кличко звинувачує Богдана в маніпуляціях* (Український тиждень, 09.09.2019).

Зміни в денотативному компоненті значення лексеми **маніпуляція** полягають у втраті кількох диференційних сем і появи сем 'суспільно-політичний', 'психологічний'. Загалом перенесення дії з фізичної сфери (дія руками) у сферу ментальну й психічну. Влучно результат розвитку нового значення цієї лексеми визначила О. Забужко: *Маніпулятор натискає на кнопки не сильних наших сторін, а слабких. Він користує з гріхів наших. Я ненавиджу людей, які використовують слабкості. Вони знають, що роблять. Але ті, що*

ведуться на маніпуляції, відмовляються від раціональності. Вони ведуться на дію підсвідомих імпульсів. Саме це називається кризою раціоналізму, яка існує в наш час (Газета по-українськи, 19.09.2019).

За СУМ-11 лексема **маніпулятор** "1. Людина, що робить різні маніпуляції (у 1 знач.); // Цирковий артист-фокусник, що вправно маніпулює різними предметам 2. Пристрій для передавання телеграфних сигналів. 3. *спец.* Прилад на пульті управління, у диспетчерській і т. ін. для регулювання складних виробничих процесів" [7: 4: 621]; у "Сучасному словнику іншомовних слів" зафіксовано таке значення "франц. *manipulateur, manipulus* – 1. Механізм, що під керуванням оператора виконує дії, аналогічні діям руки людини; 2) телеграфний ключ; 3) цирковий артист, ілюзіоніст" [9 : 433]. Отож спостерігаємо формування нового

значення лексеми **маніпулятор** "людина, здатна впливати на іншу, знає її слабкі місця, впливає на почуття й емоції".

Висновки й перспективи дослідження. Пізнавальна діяльність людини визначає різноманітні семантичні процеси в мові, реалізує внутрішній потенціал семантичної неологізації слів. Зміни значень лексем відбуваються залежно від концептуальної картини світу певної національної спільноти: поява нових секторів, поглиблення вже наявних потребує нових номінацій. Семантичні зміни в словах відображають значущість нових реалій для мовної свідомості носіїв, відображають їхнє поглиблене осмислення сучасної дійсності, нові погляди на звичні факти життя, ціннісні орієнтири й моделі поведінки, тому завжди актуальні для дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Булаховський Л. А. Нариси із загального мовознавства. Київ: Радянська школа, 1955, 248 с.
2. Вплив суспільних змін на розвиток української мови : монографія / відп. ред. Є. А. Карпіловська. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 444 с.
3. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / Гол. ред. О. С. Мельничук. Київ: Наукова думка, 1989. Т. 3. 553 с.
4. Лисиченко Л. А. Лексикологія сучасної української мови. Семантична структура слова. Харків, 1997. 114 с.
5. Руда О. Мовне питання як об'єкт маніпулятивних стратегій у сучасному українському політичному дискурсі : монографія. Київ: Інститут української мови НАН України, 2012. 232 с.
6. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. Київ, 1977. 775 с.
7. Словник української мови: у 11 т. / гол. ред. І. К. Білодід. Київ: Наукова думка, 1970–1980.
8. Словник української мови в 11 т. Додатковий том: у 2-х кн. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго. 2017.
9. Сучасний словник іншомовних слів / укл. О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. Київ: Довіра, 2006. 789 с.
10. Buttler D. Rozwój semantyczny wyrazów polskich. Warszawa: Wydawnictwa uniwersytetu warszawskiego, 1976. 136 s.
11. Paul H. Principien der Sprachgeschichte. Halle, 1937. 309 p.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Bulakhovskiy, L. A. (1955). *Narysy iz zahalnoho movoznavstva* [Essays on general linguistics]. Kyiv: Radianska shkola. 248 p. [in Ukrainian].
2. *Vplyv suspilnykh zmin na rozvytok ukrainskoi movy* (2017). [The influence of social changes on the development of the Ukrainian language]: monograph / ed. by Ye. A. Karpilovska. Kyiv: Vydavnychy dim Dmytra Buraho. 444 p. [in Ukrainian].

3. Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy (1989). [Etymological dictionary of the Ukrainian language]: in 7 vol. / ed.by. O. S. Melnychuk. Kyiv: Naukova dumka. Vol. 3. 553 p. [in Ukrainian].
4. Lysychenko, L. A. (1997). Leksykolohiia suchasnoi ukrainskoi movy. Semantychna struktura slova [Lexicology of the modern Ukrainian language. The semantic structure of the word]. Kharkiv. 114 p. [in Ukrainian].
5. Ruda, O. (2012). Movne pytannia yak ob'iekt manipulyatyvnykh stratehii u suchsanomu ukrainskomu politychnomu dyskursi [Language issue as an object of manipulative strategies in modern Ukrainian political discourse]: monohraph. Kyiv: Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy. 232 p. [in Ukrainian].
6. Slovnyk inshomovnykh sliv (1977). [Dictionary of foreign words] / ed. by. O. S. Melnychuk. Kyiv. 775 p. [in Ukrainian].
7. Slovnyk ukrainskoi movy (1970–1980). [Dictionary of the Ukrainian language]: in 11 vol. / ed. by. I. K. Bilodid. Kyiv : Naukova dumka. [in Ukrainian].
8. Slovnyk ukrainskoi movy v 11 t. Dodatkovyi tom (2017). [Dictionary of the Ukrainian language in 11 volumes. Additional volume]: in 2 books. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho.
9. Suchasnyi slovnyk inshomovnykh sliv (2006). [Modern dictionary of foreign words] / arr. O. I. Skopnenko, T. V. Tsymbaliuk. Kyiv: Dovira. 789 p. [in Ukrainian].
10. Buttler, D. (1976). Rozwój semantyczny wyrazów polskich [Semantic development of Polish words]. Warszawa: Wydawnictwa uniwersytetu warszawskiego. 136 p. [in Polish].
11. Paul, H. (1937). Principien der Sprachgeschichte [Principles of the history of language]. Halle, 309 p. [in German].

Стаття надійшла до редколегії: 20.09.2022

Схвалено до друку: 25.11.2022

811.161.2'342.621'42
DOI 10.35433/philology.3 (98).2022.192-206

РІЗНОВИДИ ТА МАРКЕРИ (ДЕ)ЛЕГІТИМАЦІЇ АНАЛОГІЄЮ В НОВИНАХ

М. О. Чадюк*

Статтю присвячено специфіці прийому аналогії, який використовують у текстах новин задля (де)легітимації дії певних осіб або інституцій. Установлено, що підґрунтям цього типу (де)легітимації є проектування властивостей (причини / наслідки / умови та ін.) одного (не)правильного феномена (зазвичай дії) на інший, суперечливий, для репрезентації його як (не)правомірного. Оскільки диференційною рисою аналогії є встановлення відношення подібності, уточнено дефініцію цього прийому в методології Т. ван Левена: до нього зараховано приклади власне аналогії, порівняння та метафори. Аналіз підтвердив, що аналогію частіше використовують для делегітимації, ніж легітимації. На матеріалі ста блоків новин, присвячених резонансним подіям (за період червень 2020 – травень 2021), з'ясовано, що кожен із цих різновидів аналогії виконує різні функції. Зокрема, виокремлено способи (де)легітимації метафорою та порівнянням, а також наведено випадки, коли порівняння може посилювати чи послаблювати делегітимацію. Підсумовано, як історична аналогія здатна спричиняти репрезентацію дії як (не)правомірної та підкріплювати чи нівелювати звинувачення (через наведення подібної ситуації, коли побоювання не виправдалися або коли джерело критики було необ'єктивним). Описано процес нормалізації аналогією, який застосовують для легітимації та послаблення делегітимації, продемонстровано, як порушення власне аналогії, що засвідчує подвійність стандартів, уживають для критики опонентів. Виявлено та класифіковано лексичні й синтаксичні маркери різновидів аналогії. До того ж окреслено, як різні типи легітимації, зокрема персональний авторитет, авторитет більшості, взаємодіють з аналогією. У статті наголошено, що здатність фреймувати події в певний спосіб забезпечує значний потенціал аналогії для маніпулювання. Особливо яскраво це помітно тоді, коли нею послуговуються для нейтралізації звинувачень опонентів.

Ключові слова: аналогія, порівняння, метафора, легітимація, критичний дискурс-аналіз, медіа дискурс

VARIETIES AND MARKERS OF (DE)LEGITIMIZATION BY ANALOGY IN THE NEWS

Chadiuk M. O.

The article is devoted to the specifics of analogy, which is used in news texts to (de)legitimize the actions of certain people or institutions. It has been specified that the basis of this type of

* аспірантка кафедри української мови
(Національний університет "Києво-Могилянська академія"),
m.chadiuk@ukma.edu.ua.
ORCID:0000-0002-6727-1126

(de)legitimization is the projection of the properties (causes/consequences/conditions, etc.) of one (in)correct phenomenon (usually an action) onto another, contradictory one, in order to represent it as (il)legitimate. Since the differential feature of analogy is the establishment of a relationship of similarity, the definition of this technique in T. van Leeuwen's methodology has been clarified – it includes examples of actual analogy, comparison, and metaphor. The analysis confirmed that an analogy is more often used for delegitimization than legitimation. Based on the material of one hundred news blocks devoted to debatable decisions (for the period June 2020 – May 2021), analysis reveals that each of these types of analogy performs different functions. In particular, the article singles out the methods of (de)legitimization by metaphor and comparison, as well as cases when comparison can strengthen or weaken delegitimization. It is summarized how the historical analogy can cause the representation of action as (il)legitimate and reinforce or neutralize accusations (by presenting a similar situation when fears were not justified or when the source of criticism was biased). Also, normalization by analogy is described, which is used for legitimation and weakening of delegitimization. The article demonstrates how the violation of the actual analogy, which shows double standards, is used to criticize the opponents. Lexical and syntactic markers of types of analogy are identified and classified. In addition, it is outlined how different types of legitimation, in particular, personal authority and authority of conformity, interact with an analogy. The article emphasizes that the ability to frame events in a specific way provides an analogy with significant potential for manipulation. This is extremely evident when it is used to neutralize opponents' accusations.

Keywords: *analogy, comparison, metaphor, legitimation, critical discourse analysis, media discourse*

Постановка наукової проблеми.

Новини завжди викладають із певного погляду [23: 10]. Проте суб'єктивність у статті часом складно помітити, адже "є значно більше способів вплинути на когось, ніж змінити їхні переконання. Хоч це найлегше побачити на прикладі риторики, це також правдиво для філософії й літератури, адже здебільшого те, чого прагнуть у цих сферах – це змінити не чийсь переконання, а радше використовувані слухачами/читачами асоціації і порівняння, те, наскільки ясно чи усвідомлено ті розуміють щось відоме, трансформувати звички звертання уваги й відчуття важливого й дрібниць" [33: 100]. Одними із засобів для здійснення такого впливу є власне аналогії, метафори та порівняння [36]. Хоч для всіх цих прийомів спільним є відношення подібності, у наукових працях їх здебільшого розглядають окремо [напр. 12; 20; 29 та ін.]

Винятком є методологія легітимації Т. ван Левена [37]. У ній він виокремлює прийом аналогії, який, попри свою назву, охоплює не тільки власне аналогію (таке визначення задля уникнення двозначності

використовуватимемо в цій статті на позначення аналогії в її класичному розумінні), а й порівняння та метафору. Основним є сам факт наголошення на подібності певних феноменів, адже у випадку легітимації через аналогію на запитання, чому потрібно робити саме так, відповіддю є "тому що 'ця дія нагадує іншу, яка асоціюється з позитивними цінностями' (або в разі негативного порівняння ('бо ця дія не схожа на ту, що асоціюється з негативними цінностями'))" [37: 111–112]. Попри численні дослідження порівнянь, власне аналогій, метафор [1; 7; 8; 19; 26; 28; 30; 35; 40 та ін.], аналогія як прийом (де)легітимації досліджена недостатньо, що й зумовлює актуальність теми цієї статті. Посилує її й важливість обраного матеріалу. Згідно з дослідженням "Ставлення населення до медіа та споживання різних типів медіа у 2021 році", 48% респондентів дізнаються новини з онлайн-ресурсів, тож і (де)легітимація, висловлена в ЗМІ, має значний потенціал для формування ставлення читачів до певної події [4: 8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. *Складнощі розрізнення*

підтипів прийому аналогії. Власне аналогія є важливою для вивчення мови із синхронного та діахронного поглядів, а також це одне з важливих понять у психолінгвістиці [28]. В українському мовознавстві, як засвідчує "Українська мова. Енциклопедія", власне аналогію визначають як "уподібнення, наближення в якомусь відношенні (аж до повної уніфікації) однієї мовної одиниці до іншої, як правило, поширенішої, продуктивнішої, регулярнішої або просто знайомішої для мовця) на підставі вже наявної їх подібності – формальної або значеннєвої" [6: 24]. Утім, у багатьох, здебільшого закордонних, студіях власне аналогію розглядають також як риторичний прийом, а отже, з погляду переконувального потенціалу.

Помітним є те, що, коли йдеться про критичний підхід до мови (наприклад, у критичному дискурс-аналізі (КДА)), дослідники частіше звертаються до метафори, ніж до власне аналогії [12]. Так само й в українському мовознавстві тема метафори як інструменту впливу є добре дослідженою, про це йдеться, наприклад, у дисертаціях Х. Дацишин, І. Філатенко, О. Чадюк та ін. Одним із можливих чинників, що посприяв такому інтересу до метафор, є праця Дж. Лакоффа й М. Джонсона, яка стала підґрунтям теорії концептуальної метафори й зумовила методологічні зміни в дослідженні цього явища [30].

На позначення порівняння в англійських працях використовують два терміни – *simile* і *comparison*. Тлумачать їх по-різному, зокрема, вважають, що за *simile* об'єкт порівняння у реченні виконує роль предиката, а суб'єкт порівняння – роль суб'єкта, натомість *comparison* є симетричним порівнянням, за якого й суб'єкт, й об'єкт порівняння однаково важливі, тобто в реченні їх можна переставити місцями [13]. Немає устаєності й щодо взаємовідношення між порівнянням і метафорою. Деякі науковці виокремлюють два панівні підходи до розв'язку цього питання. За

одним із них, еквівалентним поглядом, метафора – це порівняння, виражене без допомоги сполучників (імпліцитне порівняння). Відповідно до іншого, нееквівалентного підходу, між цими поняттями є когнітивні й дискурсивні відмінності: метафора категоризує, а порівняння (*simile*) наголошує на подібності [докл. див.: 35]. З огляду на різні дефініції в працях КДА, які аналізують порівняння, його (*simile*) часто розглядають разом із метафорою [10; 17; 22 та ін.].

Загалом неустаєність термінів є одним з основних викликів для систематизації праць, що вказують на здатність аналогії переконувати; як наслідок – нечітка межа між власне аналогією, порівнянням, метафорою в таких дослідженнях. Зокрема, деякі вчені дотримуються позиції когнітивних психологів, що для порівняння основною є подібність характеристик джерела й об'єкта, для власне аналогії – подібність сфер їх існування/використання, а метафора може ґрунтуватися й на характеристиках, і на сферах, але вказує на них непрямо [21]. Диференціація може залежати й від того, наскільки подібностей указано – одну чи більше (метафора/порівняння та власне аналогія відповідно) [32]. Немає чіткості у визначенні власне аналогії та в студіях з аргументації, де виокремлюють два різних підходи [38]. Тож остаточно це питання не є розв'язаним [12: 408], а в деяких працях, що присвячені порівнянню, власне аналогії, метафорі, ці явища не розрізняють [36].

Потенціал прийому аналогії для переконання та легітимації. Власне аналогію, метафору, порівняння здавна визначають як ефективні засоби для переконання, що доведено й в емпіричних студіях [31; 32]. І. Філатенко виокремлює три основні характеристики метафори, що роблять її ефективною для впливу: здатна привернути увагу, передавати оцінку, "формувати 'необхідне' ставлення до дійсності" [7: 10]. Остання властивість тісно пов'язана зі здатністю фреймувати події. Дослідження доводять, що "а) у

тому, щоб фундаментальна зміна здобула розуміння й легітимацію, визначальну роль відіграє її фреймінг; б) фрейми переважно формують легітимацію через *аналогічне чи метафоричне* означення і, згодом, адаптацію культурних схем розуміння" [18: 1702; курсив наш – М. Ч.]. До того ж метафора має властивість структурувати, трансформувати, створювати нові знання, а також викликати емоції й впливати на оцінку [36], яка найчастіше є негативною [1] і "виводиться адресатом 'самостійно', а по суті, навіюється реципієнтові в режимі зниженого контролю з його боку, що посилює її дієвість" [7: 10]. Тож не дивно, що вказівку на подібність за допомогою власне аналогій, метафор, порівнянь розглядають й у зв'язку з поняттям легітимації, для вивчення якої є різні методології [9].

Схемою власне аналогії вважають *A:V як C:D*, де перші елементи називають об'єктом, а інші два – джерелом. Джерело й об'єкт власне аналогії зазвичай належать до різних сфер людського досвіду, причому джерело здебільшого є більш відомим для аудиторії. Класифікують власне аналогії по-різному. По-перше, їх поділяють на образні (метафоричні), коли порівнюють ситуації з геть різних сфер, та буквальні [докл. див.: 14]. По-друге, дехто з дослідників виокремлює предикативну та пропорційну аналогії. Обидві відповідають схемі *A:V як C:D*, тільки у випадку предикативної ідеться про два, наприклад, предмети та їхні характеристики, а в пропорційній – порівнюють відношення між чотирма предметами (річ А: речі В як річ С: речі D) [14]. Власне аналогії в наукових текстах поділяють на пояснювальні та експресивні (перші більш систематичні, ясні, абстрактні, а другі вказують на велику кількість спільних характеристик) [докл. див.: 24]. Утім, повної класифікації типів власне аналогії й досі бракує [39].

Одним із наслідків цього стало те, що в статтях про вплив власне аналогії на переконання частіше використовують інші класифікації (напр. *історична*

аналогія) або виокремлюють нові типи, як-от *аналогія спростування (rebuttal analogy)* [12; 29; 40]. У цих працях власне аналогію потрактовують як інструмент, що впливає на прийняття рішення людьми й зумовлює формування певної інтерпретації події. Зокрема, на прикладі вивчення прийняття рішень у зовнішній політиці було доведено, що власне аналогія є одним з чільних інструментів для того, аби розуміти нові виклики [27]. Водночас власне аналогія може бути використана й для обґрунтування неоднозначних рішень у сфері міжнародних відносин [29]. На прикладі обґрунтування організаціями змін було з'ясовано, що не всі власне аналогії мають однакову ефективність щодо (де)легітимації. Більший потенціал властивий тим з них, які наголошують не на одній подібній характеристиці, а на низці спільних рис двох явищ, предметів (щодо поведінки, середовища та ін.) і/або мають зв'язок із прагненнями аудиторії [18]. Деякі з видів власне аналогій виконують це завдання краще, а інші – гірше: наприклад, аналогія спростування зменшує приязність до того, хто її використовує [40], тож не може бути використана для легітимації. У підсумку – здебільшого ці праці охоплюють лише певні аспекти легітимації через власне аналогію.

Щодо потенціалу метафор для (де)легітимації, то креативні метафори (на противагу конвенційним) дають змогу поглянути на щось по-новому й "інколи здатні конкурувати з закоренілими стереотипами та конвенційними категоріями" [11: 150]. До того ж метафори використовують для легітимації через "нормалізацію" певних дій, тобто репрезентації їх як природних і неминучих [дет. 15; 21]. Зауважено, що метафорам, вираженим іменниками, притаманна більш стійка характеристика-оцінка і сильніше експресивне навантаження, тоді як прикметникова метафора "знижує динамізм висловлення" [1: 13]. Посилює вплив метафор і використання архаїзмів, історизмів та неологізмів [7:

11]. Важливу роль відіграє і можливість для читача самостійно дійти висновків: якщо її не надано, як у випадку метафори ототожнення, вплив буде менший [2: 336-337].

Ризик застосування аналогій полягає насамперед у самому факті встановлення подібності між двома подіями, для якої не завжди є підґрунтя, як у цьому випадку щодо протестів білорусів: *"Будь-які війни зараз починаються з вуличних протестів, демонстрацій, потім майдани. На майдан, якщо своїх немає (у нас замало "майданутих"), їх підтягнуть зі сторони. Це професійні військові, бандити, які спеціально готуються, в основному в рамках ПВК (Приватних військових компаній. – Ред.) по всьому світу, і заробляють великі гроші на провокаціях в тих чи інших державах"*, – процитувало Лукашенко офіційне агентство "Белта". За його словами, саме так сталося в **Лівії, Іраку та Сирії**: *"Стало тільки гірше, це керований хаос"* (www.bbc.com, 29.07.2020). У теорії аргументації цей прийом називають хибна аналогія [дет. 25]. Проте навіть коли підґрунтя для порівняння є, його роль можуть значно перебільшити й змістити фокус уваги з суттєвих, а часом і вирішальних відмінностей [29].

Мета статті – з'ясувати, у який спосіб аналогію застосовують для (де)легітимації в українських новинах.

Методи та матеріал дослідження. Т. ван Левен визначає легітимацію через два запитання – "з якої причини ми повинні це робити?" та "чому ми маємо це робити в такий спосіб" [37: 105]. Для її реалізації певну дію репрезентують як правильну – зазвичай через апеляцію до авторитету й цінностей загалом. Відповідно, делегітимація – це представлення вчинків як неправомірних.

Аналогію Т. ван Левен виокремлює як один із прийомів (де)легітимації. За вченим, його сутністю є comparison, яке, на нашу думку, варто перекладати як "відношення подібності". Це підтверджують приклади, що наведені

в підрозділі присвяченому цій темі, які об'єднують різні поняття. У цій статті для точності користуватимемося термінами з вужчим значенням. Випадки, коли відношення подібності виражене відповідними сполучниками, тобто є, за словами Т. ван Левена, експліцитним, називатимемо *порівнянням*. Засобами вираження порівняння є й інші мовні одиниці – окремі дієслівні та прикметникові лексеми (*нагадувати, схожий, подібний та ін.*), прислівники на зразок *повесняному, по-батьківському*, граматичні форми вищого та найвищого ступенів порівняння прикметників і прислівників, іменники у формі орудного відмінка (*співає соловейком*) [3: 10–12].

Імпліцитне порівняння, за визначенням вченого (виражене без допомоги сполучників чи інших маркерів), потрактуємо як метафору. "Порівняння, висловлене у частині дискурсу" [37: 112] – як власне аналогію; ідеться про приклади на зразок: *Пересаджування розсади з одного місця на інше може стати шоком. Дбайливий садівник прагне його мінімізувати, щоб рослина відновилася якомога швидше. Так само для дитини, яка переїжджає з одного регіону до іншого, плавний перехід вимагає, щоб зміна була достатньою для того, аби стимулювати, але не настільки різкою, щоб викликати шок* [цит. за 37: 112]. У цьому випадку схему аналогії А:В як С:D реалізовано так: полегшення адаптації дитини (А), коли вона переїхала з одного місця в інше (В), як мінімізація негативних наслідків для рослини (С) під час її пересаджування (D). Послугуватимемося у цій студії класифікацією аналогії, яку застосовують у дослідженнях переконання у текстах ЗМІ. Виокремлює Т. ван Левен і вираження відношення подібності через наратив: оскільки матеріалом для аналізу стали тексти про перший день у школі, то, наприклад, трапляються епізоди, коли на стіні у класі діти бачать картину, на якій зображені овечка та ягнята – так школу порівнюють з родиною [37: 112].

У новинах цей підтип аналогії не трапляється. Методологією Т. ван Левена послуговуються й інші дослідники [9; 16; 20 та ін.].

Матеріалом для дослідження стали сто блоків найбільш популярних новин (за період червень 2020 – травень 2021) здебільшого політичної тематики, адже "для сучасного українського політичного дискурсу характерним є високий ступінь маніпулювання суспільною свідомістю за допомогою метафор" [8: 15] і не тільки ними. У кожному з блоків – статті, опубліковані на 25 найбільш популярних новинних ресурсах (за рейтингом Інтернет асоціації України за грудень 2019 року [5]), що присвячені тій самій популярній новині (обиралися на основі кількості переглядів).

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Легітимація аналогією

Для легітимації в новинах часто використовують метафору, напр.: *Перші проекти "Нове село" мають бути втілені на прифронтових територіях, а потім – по всій Україні. Ми маємо **вдихнути нове життя** в українське село* (www.pravda.com.ua, 4.03.2021) – конвенційна метафора та *Сьогодні на згадку про святого Івана Павла II на його батьківщині цивілізація життя **торжествує над цивілізацією смерті*** (gordonua.com, 26.10.2020) – цю креативну метафору використано в статті про закон, що забороняє аборти у випадку, якщо в плода невиліковне захворювання. Зауважимо, що не кожна метафора (як і не кожне порівняння чи власне аналогія) слугує для (де)легітимації, а тільки та, що пов'язана з цінностями, пор.: *Радник президента Зеленського з економічних питань наполягає, що політика установи залишиться незалежною і, мовляв, **шторм уцухне** одразу з призначенням нового глави центробанку* (24tv.ua, 16.07.2020); *Читайте також: На руїнах "Укроборонпрому". Чи перетвориться **гусениця у дев'ять прекрасних метеликів?*** (glavcom.ua, 24.11.2020).

У цих прикладах, на відміну від наведених вище, оцінка не корелює з цінностями, а отже, і не здійснює (де)легітимацію.

Порівняння в новинах має чіткі маркери – порівняльні сполучники або дієслова та їх еквіваленти на зразок *нагадувати, мати багато спільного* тощо, напр.: *Українська делегація у ТКГ – це як **перемовник, який утримує терориста розмовами, поки спецназ підбирається, щоб заспокоїти його надовго***, – написав він (www.unian.ua, 16.03.2021); *Кличко заявив, що в його команді "нульова толерантність до корупції" і що обшуки **схожі на "якісь нальоти"*** (gordonua.com, 20.05.2021) – з новини про те, що в деяких комунальних підприємствах Києва, департаментах Київської міської державної адміністрації та вдома у близького соратника Кличка проводилися обшуки. Водночас коли в новинах прагнуть легітимувати щось порівнянням, то здебільшого наводять приклади дій на Заході, напр.: *Українські опитування, власне, **нагадуватимуть більше швейцарські референдуми**, ніж недавнє російське опитування про зміни до Конституції* (politics.segodnya.ua, 13.10.2020); *А загалом Сергій Леценко виступив за те, щоб дозволити агітацію в університетах, як це дозволено у **США**: "Може, це збільшить цифри їхньої участі у виборах"* (www.bbc.com, 21.09.2020). Інколи автори не обмежуються лише вказівкою на країну, а й репрезентують дії держави, позитивно оцінюючи чи навіть легітимуючи їх, напр.: *Не зайве зауважити, що сама ідея проекту **Нове село має багато спільного** з досвідом **Ірландії**, уряд якої з початком пандемії COVID-19 оприлюднив **стратегію Наше майбутнє на селі**. Ця країна, за повідомленням видання *Financial Times*, використовує "безпрецедентну можливість", запропоновану зміною трудових звичок у епоху пандемії, щоб переселити людей з великих міст*

углиб країни, передбачивши мережу віддалених робочих центрів та оновлених центрів містечок, намагаючись **виправити давній розрив між селом і містом** (nv.ua, 9.04.2021). У цьому випадку програму Володимира Зеленського "Нове село" легітимують через порівняння з подібною програмою в Ірландії, яку, зі свого боку, легітимують стратегією засобу [37: 114–115] – "Наше майбутнє на селі" є інструментом, аби виправити "розрив між селом і містом". Наводиться у тексті й авторитетне джерело – Financial Times – для надання достовірності цій меті.

Проведення власне аналогій із багатьма країнами сприяє "нормалізації" певної дії – функція, що, як уже було зазначено, притаманна й метафорам. Зокрема, саме таку власне аналогію використали для репрезентації опитування на місцевих виборах: "Так відбувається в **різних країнах світу**, ці опитування не є заборонені, вони просто вивчають громадську думку", – каже пані Айвазовська (www.bbc.com, 13.10.2020). Деколи сам процес "нормалізації" вербалізують, застосовуючи до дії прикметник **нормальний** та вказуючи країни, де це правило діє, напр.: Олександр Завітневич при цьому каже, що ветерани брали участь у розробці проекту. "Вони всі підтримують запровадження таких механізмів, коли можна буде оперативно доукомплектувати армію без оголошення мобілізації. Це **нормальна практика в цивілізованому світі** – подібний механізм є в США, Чехії, Австрії, Ізраїлі тощо", – наголосив голова оборонного комітету ради (www.bbc.com, 30.03.2021). Такі приклади поєднують у собі легітимацію за допомогою авторитету більшості й аналогії [37].

Для легітимації використовують також історичні аналогії, коли згадують схожу ситуацію в минулому, щоб спроектувати її наслідки/причини та/чи інші характеристики на дію сучасну. Зокрема, для легітимації

ініціативи Володимира Зеленського щодо Конституційного суду, який скасував низку положень щодо антикорупційного законодавства, вказують на подібні дії, здійснені в 2014 році, репрезентуючи їх як ефективні й необхідні: *Тоді суспільну довіру втратив президент Янукович та його команда. І тоді у часи Революції гідності було прийнято чимало політико-правових рішень, де трагічність ситуації цілком правильно і справедливо переважила окремі вузькі юридичні обмеження. Одним з таких політико-правових рішень стала нині **чинна редакція Конституції України – 2004 року**, яка й "розвернула" дію несправедливого рішення тодішнього Конституційного Суду України, винесеного, за чутками, під політичним тиском та за чималу грошову винагороду від тодішньої влади* (www.ukrinform.ua, 30.10.2020). Ще один приклад – На запитання, чи зможе Притула стати заміною Кличку та взяти місто у свої руки, є проста відповідь: **Кличко ж зміг, хоча теж не був готовий** (fakty.com.ua, 11.08.2020).

Делегітимація аналогією

Порівняння для делегітимації використовують частіше, ніж для легітимації, напр.: "Ми умиряємо Путіна, як **Гітлера**". Британські ЗМІ про "скиглення" Заходу (www.bbc.com, 19.04.2021); На думку політолога, цей "форум" є таким собі планом "Б", після того, як стало очевидно, що і формат спілкування радників Нормандії та, власне, формат ТКГ – не спрацьовує, **нагадує муляж**, а не діючу модель (www.ukrinform.ua, 29.01.2021). Часто у новинах для делегітимації дій застосовують і метафору, напр.: "Вчора відбулося не просто порушення закону Про освіту, вчора відбувся **наступ на автономію нашого університету**", – зазначив один зі студентів (www.unian.ua, 21.09.2020) – з новини про те, що "Слуга народу" провела з'їзд партії на території головного корпусу КНУ; Лукашенко стверджує, що під час пандемії коронавірусу заборонив звільняти робітників, а зараз в країні

нібито намагаються "**розгойдати трудові колективи**" (www.unian.ua, 14.08.2020).

Ще одним прийомом делегітимації є використання історичних аналогій, тільки в цьому випадку дію порівнюють із тією, що сприймається як неправильна або мала негативні наслідки. Зокрема, за допомогою аналогій – із референдумом у Криму та спробами референдуму щодо державної мови – делегітмують законопроект Володимира Зеленського щодо народовладдя, напр.: "Якщо на референдумі планується визначати питання територіального устрою, даруйте, але ми **вже мали події в Криму**, коли під дулами автоматів провели фейковий референдум", – переконаний депутат від ЄС Олег Синютка (www.bbc.com, 18.06.2020); У нас проросійські сили, наприклад, **неодноразово заявляли про бажання провести референдум** з питання другої державної мови, з питання про скасування декомунізації та інших питань, які можуть відповідати національним інтересам Росії (politics.segodnya.ua, 10.06.2020). Аналіз таких контекстів уможливає виокремити маркери історичної аналогії, а саме: 1) предикат у формі минулого часу; 2) адвербіальні синтаксеми, виражені одиницями, які вказують на час подібної події в минулому, зокрема, прислівники часу на зразок **неодноразово, колись, тоді** тощо, частка **вже**, як у другому прикладі, а інколи й приєднаниково-іменникова конструкція **під час** та ін.; 3) наявність підрядної предикативної частини часу, яка інформує про те, що саме тоді відбулося (як у першому прикладі).

Делегітмувати може й порушення власне аналогії – коли в аналогічних (майже однакових) ситуаціях дії відрізняються. Зазвичай у такий спосіб автори наголошують на подвійних стандартах, коли в подібній ситуації нині й у минулому діють по-різному – як у випадку дискусії про скасування Байденом санкцій щодо швейцарської компанії, яка відповідає за

будівництво "Північного потоку-2", та її керівника: *Вашингтон визнає, що, згідно з санкційним законодавством, вони повинні були б потрапити під обмеження, але санкції не будуть введені в ім'я національних інтересів США. WSJ зазначає, що раніше через **аналогічні кроки ЗМІ** приписували Трампу роботу в інтересах Росії (biz.nv.ua, 20.05.2021); За вісім років тому нічого не змінилося. Росія досі окупує Крим і вбиває українців на Донбасі. Тоді **чому в 2014 році Італії** заборонили будувати "Південний потік", а для Німеччини зараз роблять виключення?* (tsn.ua, 31.05.2021). Одним із мовних маркерів висловлень, що містять порушення власне аналогії, є їхня синтаксична структура. Оформлення їх складносурядною конструкцією з протиставними семантико-синтаксичними відношеннями наголошує на відмінності дій в однакових ситуаціях, посилюючи делегітимацію.

Аналогія для послаблення або посилення делегітимації

Аналогія може не тільки делегітмувати напряму, а й опосередковано впливати на репрезентацію певної події. Здебільшого в таких випадках аналогію використовують, аби тією чи тією мірою послабити (нейтралізувати) чи посилити делегітимацію.

Для **послаблення делегітимації** певних дій, що зазвичай полягає в критиці громадськості чи експертів, політики чи автори статті згадують інших діячів, які опинилися в аналогічній ситуації, аби показати, що їхній випадок не унікальний, у такий спосіб прагнучи "нормалізувати" власні вчинки. Маркерами цього прийому є узагальнювальний займенниковий прикметник *увесь*, заперечення обмежувально-видільних часток (*не лише, не тільки*), прислівник *теж*, напр.: **Провал вакцинації стався в усьому світі**, до того ж ми не є пріоритетною країною для поставок (politics.segodnya.ua, 18.05.2021); **Критикували за святкування Дня незалежності не лише** Зеленського.

Наприклад, *п'ятого президента Петра Порошенка* – за проведення параду під час подій 2014 року (fakty.com.ua, 26.08.2020). (Потенційна) маніпулятивність цього прийому добре простежується у випадку, коли він є способом уникнути прямої відповіді на запитання: *Ставши президентом, він дав інтерв'ю Fox News. Ведучий Білл О'Райлі знову запитав його про Путіна, назвавши російського президента вбивцею. "Вбивств багато. Гадаєте, наша країна така вже невинна?"* – відповідь Трамп (www.unian.ua, 19.03.2021). Однак частіше цей прийом використовують у стверджувальних реченнях.

Ще одним прийомом для послаблення делегітимації є наведення історичної аналогії із ситуацією, коли подібні звинувачення не виправдалися, напр.: *"Я бачу під копірку ті ж тексти, пости, які публікувалися під час президентських виборів. І тоді писали, що якщо Зеленський виграє, то буде курс і 40, і 100 грн. Кадрові зміни не призведуть до потрясінь на ринках"* (news.obozrevatel.com, 3.07.2020). Історичну аналогію можуть використати й для підважування авторитету джерела звинувачень, що вважають класичним прийомом для нейтралізації критики [34], напр.: *Коли в Україні відбувалася Революція Гідності, на російських каналах швидко почали поливати брудом людей, які вийшли на Майдан, щоб відстоювати свої права. Те саме ми нині бачимо і з протестами в Білорусі. Російська пропаганда почала чітко працювати на їхнє засудження, розповідаючи про "руку Заходу", "іноземних спецагентів", "згасання акцій" тощо* (fakty.com.ua, 28.08.2020). Завдяки історичній аналогії стверджують, що в Білорусі, як і в Україні, дискредитація протестувальників була здійснена російською пропагандою. У мовній організації таких висловлень провідну роль відіграють вказівні та ототожнювальні займенникові слова

той же, той самий, (і) тоді та ін., які вказують на подібність ситуацій.

Для послаблення делегітимації можуть використовувати й порушення власне аналогії. Автори так само наголошують на подвійних стандартах, але в цьому випадку, оскільки вони стосуються не самої дії, а звинувачень, то не делегітимують, а послаблюють делегітимацію, певною мірою нейтралізуючи її, напр.: *Варто зауважити, що регламент ПАРЄ не містить жодних заборон на демонстрацію національної символіки чи інших речей, і раніше через подібні дії, у тому числі з боку Гончаренка, не викликали подібної жорсткої реакції* (www.pravda.com.ua, 20.04.2021); *Колишній журналіст і депутат Сергій Леценко нагадав про давній з'їзд партії "Наша Україна" на території КПП, де також була партійна символіка, однак який тоді не викликав такої критики. "Причина – та ж, що і два роки тому. Ненависть до Зеленського"* (www.bbc.com, 21.09.2020); *маніпулятивно – Російський президент також порівняв інцидент з випадком у 2013 році, коли через пошуки Едварда Сноудена у Відні посадили та обшукали літак з президентом Болівії Ево Моралесом. Тоді, за словами Путіна, не було жодної міжнародної реакції* (www.unian.ua, 28.05.2021). Маніпулятивність використання аналогії в останньому прикладі полягає в тому, що навряд чи Едвард Сноуден та Роман Протасевич надаються до порівняння на основі своєї діяльності. До того ж офіційною причиною посадки літака Білоруссю була підозра на вибухівку, а не пошуки опозиціонера.

Значно рідше для послаблення делегітимації в новинах використовують і порівняння з іншими, аби показати, що хоч вчинки неправильні, але інші чинять ще гірше, як у випадку з дописом книгарні "Є" про можливе збільшення продажу книжок російською мовою: *Мені, як видавцеві, не подобаються деякі речі в*

їхній бізнесовій стратегії. Проблема в тому, що **інші торгові партнери набагато гірші за них**. І більшість українських видавництв без цих партнерів мало б ще більше проблем. Ми на карантині вижили саме завдяки їм", – написав він (life.liga.net, 14.09.2020).

Використання власне аналогій може мати на меті й **посилення делегітимації**. Одним із прийомів, що застосовують для цього, є вказівка на аналогічні негативні (з погляду цінностей) дії, які здійснила певна особа чи інституція. Цей тип аналогії в певному сенсі теж можна потрактувати як історичну, оскільки йдеться про подібну ситуацію в минулому. Відмінність полягає в тому, що виконавець дії сучасної та дії в минулому той самий, напр.: Це вже **не вперше** Джоель Ліон робить скандальні заяви про українських героїв. Зокрема, посол назвав Степана Бандеру "спільником нацистів" (24tv.ua, 9.03.2021) – з новини про те, що Д. Ліон назвав Р. Шухевича "сумнозвісним Гауптманом #SS Schutzmannschaft 201"; Земельна ділянка в оренді. Її взяли, щоб експлуатувати та обслуговувати адмінбудівлю. Але торік Київрада намагалася цю угоду розірвати. Бо орендар **уже тоді** почав зносити споруди і планувати велике будівництво (tsn.ua, 13.04.2021) – з новини про знесення будинку Уткіна. Неодноразовими можуть бути й звинувачення та попередження певної особи, напр.: Перед цим **аналогічні** звинувачення Коломойському висували через придбання нерухомості в Кентуккі та Техасі. Бізнесмен усе заперечував (www.bbc.com, 5.03.2021); Парламентарі деякий час поговорили одночасно, перебуваючи один одного, Дамс **двічі** попросив Гончаренка замовчати, вимкнув його мікрофон, а потім – висунув вимогу, щоби Гончаренко вийшов з залу (www.pravda.com.ua, 20.04.2021). Маркерами цього прийому є мовні одиниці з семантикою повторюваності – прикметники *постійний, схожий,*

традиційний, черговий, прислівники давно, двічі, знову, не вперше, і раніше, неоднократно, неодноразово, регулярно, часто та ін., напр.: Неодноразово Володимира Литвина звинувачували і у плагіаті його наукових праць (www.bbc.com, 17.03.2021); За інформацією місцевих ЗМІ, нападника, який **і раніше** відзначався провокаціями, затримали самі учасники зустрічі (24tv.ua, 11.09.2020). Прикметники вказують на повторюваність дії, що виражена в реченні іменником, а прислівники – дії, що реалізована дієсловом.

Посилюють делегітимацію і через порівняння, напр.: Раніше лідер фракції "Слуга народу" Давид Арахамія казав, що головна причина відставки Степанова – провал вакцинації. Україна отримала препарат від коронавірусу **пізніше ніж інші держави** (24tv.ua, 18.05.2021). У такий спосіб провал України щодо вакцинації посилюється порівнянням з іншими державами, адже висновується, що дата отримання вакцини не збігається з нормою (якою виступає час, коли інші держави закупили вакцину).

Висновки та перспективи дослідження. Відношення подібності може бути реалізовано в різних прийомах – порівнянні, метафорі, власне аналогії, завдяки чому властивості (причини/наслідки/умови та ін.) одного феномену (зазвичай дії) проєктуються на інший. Така здатність надала цим прийомам значного потенціалу для переконання й маніпуляцій. Використовують їх і для (де)легітимації дій, як засвідчує методологія Т. ван Левена, у якій виокремлено прийом аналогії (охоплює порівняння, метафору й власне аналогію). За ним специфічною рисою (де)легітимації дії через аналогію є вказівка на те, що вона нагадує іншу дію, яка пов'язана з негативними/позитивними цінностями.

Аналіз найбільш популярних новин дав змогу з'ясувати, що в медіадискурсі аналогію застосовують значно частіше для делегітимації, ніж

легітимації, а також її використовують для послаблення чи посилення делегітимації. Крім того, ті самі прийоми можуть виконувати кілька функцій. Метафори й порівняння здатні легітимувати або делегітимувати залежно від об'єкта порівняння та обраних для метафори лексем чи словосполучень. Порівняння може також: 1) послаблювати делегітимацію, коли наводять інформацію про тих, хто діє ще гірше, ніж особа, яку прагнуть виправдати; 2) посилювати делегітимацію, коли вказує на те, що певна дія не збігається з нормою (яка реалізована в об'єкті порівняння). Найчастіше засобами вираження порівняння в новинах є порівняльні сполучники або дієслова та їх еквіваленти на зразок *нагадувати, мати багато спільного* тощо.

Типи власне аналогії теж використовують для різних функцій. Наприклад, історична аналогія здатна (де)легітимувати та послаблювати/посилювати делегітимацію через вказівку на подібну дію в минулому. Для (де)легітимації обирають ситуацію, негативні чи позитивні результати якої можна спроектувати на подібну сучасну дію. Щоб послабити делегітимацію: 1) наводять ситуацію в минулому, за якої подібна критика була не виправданою (з чого висновується, що і нині критика певної дії ймовірно є невмотивованою); 2) наводять ситуацію, за якої подібну критику висловлювало ненадійне джерело (у такий спосіб підважують джерело критики сучасної дії). Маркерами історичної аналогії є лексеми чи словосполучення, які вказують на час подібної події в минулому. Для цього використовують: 1) предикат у формі минулого часу; 2) адвербіальні синтаксеми, виражені одиницями, які вказують на час подібної події в минулому, зокрема, прислівники часу на зразок

неодноразово, колись, тоді тощо, значення яких часом уточнюють згадкою про подію – *тоді у часи Революції гідності, частка вже*, а інколи й прийменниково-іменникова конструкція *під час* та ін.; 3) наявність підрядної предикативної частини часу, яка інформує про те, що саме тоді відбулося. Аби посилити делегітимацію, вказують, що це вже не перша негативна дія, яку здійснює певна особа чи інституція. Маркерами цього прийому є мовні одиниці із семантикою повторюваності – прикметники *постійний, схожий, традиційний, черговий*, прислівники *давно, двічі, знову, не вперше, і раніше, неоднократно, неодноразово, регулярно, часто* та ін.

Власне аналогію через вказівку на те, що певна дія не унікальна, а так чинить ще хтось статусний чи багато хто, використовують насамперед для легітимації, стверджуючи, що в схожий спосіб діють у країнах Заходу. Для послаблення делегітимації автори наводять приклади інших людей, які опинилися в аналогічній ситуації й теж зазнали критики. Порушення власне аналогії, коли в майже однакових ситуаціях діють по-різному, указує на подвійність стандартів, відповідно, цей прийом використовують для делегітимації. Коли його застосовують до критики, то частково нейтралізують її. Часто в таких реченнях послуговуються протиставленням, адже воно наголошує на відмінності дій в однакових ситуаціях, подвійних стандартах, а отже, посилює делегітимацію.

Перспективами дослідження є встановлення чіткіших розрізень для типів власне аналогії залежно від механізму реалізації ними (де)легітимації, з'ясування, які саме лексеми найчастіше використовують для (де)легітимації метафорою та порівнянням.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Дацишин Х. П. Метафора в українському політичному дискурсі (за матеріалами сучасної періодики): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.08. Львів, 2005. 19 с.

2. Прибора Р. Метафора як засіб впливу в друкованих засобах масової інформації. *Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Філологічні науки.* 2005. № 59. С. 334–340.
3. Прокопчук Л. В. Категорія порівняння та її вираження в структурі простого речення: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2000. 18 с.
4. Ставлення населення до медіа та споживання різних типів медіа у 2021 році. URL: <https://internews.in.ua/wp-content/uploads/2021/11/Opytuvannya-stavlennya-naselennya-do-media-ta-spozhyvannya-riznyh-typiv-media-2021.pdf> (дата звернення: 16.08.2022).
5. ТОП-100 новинних сайтів суспільно-політичної тематики за грудень 2019. URL: <https://inau.ua/news/novyny-inau/top-100-novynnykh-saytiv-suspilno-politychnoyi-tematyky-za-hruden-2019> (дата звернення: 26.06.2022).
6. Українська мова: енциклопедія / ред. кол.: В. М. Русанівський (співголова) та ін. ; НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні, Ін-т укр. мови. 2-ге вид., випр. і допов. Київ: "Українська енциклопедія" ім. М. П. Бажана, 2004. 820 с.
7. Філатенко І. О. Сучасна політична метафора в російськомовній газетній комунікації України: когнітивно-прагматичний опис 2003 року: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02. Київ, 2003. 20 с.
8. Чадюк О. М. Метафора у сфері сучасної української політичної комунікації: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2005. 20 с.
9. Abuelwafa M. A. Legitimation and manipulation in political speeches: a corpus-based study. *Procedia Computer Science.* 2021. Vol. 189. P. 11–18.
10. Ajiboye E., Abioye T. When citizens talk: stance and representation in online discourse on Biafra agitations. *Discourse & Society.* 2019. Vol. 30, № 2. P. 117–134.
11. Berger L. L. Metaphor and analogy: the sun and moon of legal persuasion. *Journal of Law and Policy.* 2013. № 22. P. 147–195.
12. Bourdon J. Outrageous, inescapable? Debating historical analogies in the coverage of the Israeli–Palestinian conflict. *Discourse & Communication.* 2015. Vol. 9, № 4. P. 407–422.
13. Bredin H. Comparisons and similes. *Lingua.* 1998. Vol. 105, № 1–2. P. 67–78.
14. Brown W. R. Two traditions of analogy. *Informal Logic.* 1989. Vol. 11, № 3. P. 161–172.
15. Budd K., Kelsey D., Mueller F., Whittle A. Metaphor, morality and legitimacy: a critical discourse analysis of the media framing of the payday loan industry. *Organization.* 2019. Volume 26, № 6. P. 802–829.
16. Cheng X. Legitimation strategies in discourse surrounding SinoAmerican trade friction: a case study of Chinese government white papers. *Discourse & Communication.* 2021. Vol. 15, № 3. P. 241–259.
17. Chiapello E., Fairclough N. Understanding the new management ideology: a transdisciplinary contribution from critical discourse analysis and new sociology of capitalism. *Discourse & Society.* 2002. Vol. 13, № 2. P. 185–208.
18. Cornelissen J. P., Holt R., Zundel M. The role of analogy and metaphor in the framing and legitimization of strategic change. *Organization Studies.* 2011. Vol. 32, № 12. P. 1701–1716.
19. Demjen Z., Semino E. Introduction: metaphor and language. *The Routledge handbook of metaphor and language* / E. Semino, Z. Demjen (Eds.). London, 2017. P. 1–10.
20. Díaz-Peralta M. Metaphor and ideology: Conceptual structure and conceptual content in Spanish political discourse. *Discourse & Communication.* 2018. Vol. 12, № 2. P. 128–148.
21. Etzion D., Ferraro F. The role of analogy in the institutionalization of sustainability reporting. *Organization Science.* 2010. Vol. 21, № 5. P. 1092–1107.
22. Ferrari F. Metaphor at work in the analysis of political discourse: investigating a 'preventive war' persuasion strategy. *Discourse & Society.* 2007. Vol. 18, № 5. P. 603–625.

23. Fowler R. *Language in the news: discourse and ideology in the press*. London: Routledge, 1991. 254 p.
24. Gentner D. Are scientific analogies metaphors? *Metaphor: problems and perspectives* / D. S. Miall (Ed.). Brighton, Atlantic Highlands, 1982. P. 106–132.
25. Hansson S. Discursive strategies of blame avoidance in government: a framework for analysis. *Discourse & Society*. 2015. Vol. 26, № 3. P. 297–322.
26. Hart C. Critical discourse analysis and metaphor: toward a theoretical framework. *Critical Discourse Studies*. 2008. Vol. 5, № 2. P. 91–106.
27. Houghton D. P. The role of analogical reasoning in novel foreign-policy situations. *British Journal of Political Science*. 1996. Vol. 26, № 4. P. 523–552.
28. Itkonen E. *Analogy as structure and process: approaches in linguistics, cognitive psychology and philosophy of science*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2005. 249 p.
29. Kaarbo J., Kenealy D. Precedents, parliaments, and foreign policy: historical analogy in the House of Commons vote on Syria. *West European Politics*. 2017. Vol. 40, № 1. P. 62–79.
30. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press, 1980. 241 p.
31. Landau M., Sullivan D., Greenberg J. Evidence that self-relevant motives and metaphoric framing interact to influence political and social attitudes. *Psychological Science*. 2009. Vol. 20, № 11. P. 1421–1427.
32. McCroskey J. C., Combs W. H. The effects of the use of analogy on attitude change and source credibility. *Journal of Communication*. 1969. Vol. 19, № 4. P. 333–339.
33. Moran R. Seeing and believing: metaphor, image, and force. *Critical Inquiry*. 1989. Vol. 16, № 1. P. 87–112.
34. Rojo L. M., Van Dijk T. A. There was a problem, and it was solved: legitimating the expulsion of illegal migrants in Spanish parliamentary discourse. *Discourse & Society*. 1997. Vol. 8, № 4. P. 523–566.
35. Romano M. Are similes and metaphors interchangeable? A case study in opinion discourse. *Review of Cognitive Linguistics*. 2017. Vol. 15, № 1. P. 1–33.
36. Sopory P., Dillard J. P. The persuasive effects of metaphor: a meta-analysis. *Human Communication Research*. 2002. Vol. 28, № 3. P. 382–419.
37. Van Leeuwen T. *Discourse and practice: new tools for critical discourse analysis*. New York: Oxford University Press, 2008. 172 p.
38. Walton D. Argumentation schemes for argument from analogy. *Systematic approaches to argument by analogy* / H. Ribeiro (Ed.). Cham, 2014. P. 23–40.
39. Whaley B. B., Holloway R. L. "Rebuttal" analogy: a theoretical note. *Metaphor and Symbolic Activity*. 1996. Vol. 11. P. 161–167.
40. Whaley B., Wagner L. Rebuttal analogy in persuasive messages: communicator likability and cognitive responses. *Journal of Language and Social Psychology*. 2000. Vol. 19. P. 66–84.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Datsyshyn, Kh. P. (2005). Metafora v ukrainskomu politychnomu dyskursi (za materialamy suchasnoi periodyky) [Metaphor in Ukrainian political discourse (based on materials from contemporary periodicals)]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : 10.01.08. Lviv. 19 p. [in Ukrainian].
2. Prybora, R. (2005). Metafora yak zasib vplyvu v drukovanykh zasobakh masovoi informatsii [Metaphor as a means of influence in print media]. *Naukovi zapysky [Kirovohradskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka]*. Filolohichni nauky. № 59. P. 334–340. [in Ukrainian].
3. Prokopchuk, L. V. (2002). Katehoriia porivniannia ta yii vyrazhennia v strukturi prostoho rechennia [The category of comparison and its expression in the structure of a simple sentence]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01. Kyiv. 18 p. [in Ukrainian].

4. Stavlennia naseleння do media ta spozhyvannia riznykh typiv media u 2021 rotsi [Public attitudes towards media and consumption of different types of media in 2021]. URL: <https://internews.in.ua/wp-content/uploads/2021/11/Opytuvannya-stavlennya-naselennya-do-media-ta-spozhyvannya-riznyh-typiv-media-2021.pdf> (reference date: 16.08.2022). [in Ukrainian].
5. TOP-100 novynnykh saitiv suspilno-politychnoi tematyky za hruden 2019 [TOP-100 social and political news sites in December 2019]. URL: <https://inau.ua/news/novyny-inau/top-100-novynnykh-saytiv-suspilno-politychnoyi-tematyky-za-hruden-2019> (reference date: 26.06.2022). [in Ukrainian].
6. Ukrainska mova: entsyklopediia (2004). [Ukrainian language: an encyclopedia] / ed. Board.: V. M. Rusanivskiy et al.; NAN Ukrainy, In-t movoznav. im. O. O. Potebni, In-t ukr. movy. 2nd edrit. Kyiv : "Ukrainska entsyklopediia" im. M. P. Bazhana. 820 p. [in Ukrainian].
7. Filatenko, I. O. (2003). Suchasna politychna metafora v rosiiskomovnij hazetnij komunikatsii Ukrainy: kohnityvno-prahmatychnyi opys 2003 roku [Modern political metaphor in Russian-language newspaper communication of Ukraine: a cognitive-pragmatic description of 2003] : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.02. Kyiv. 20 p. [in Ukrainian].
8. Chadiuk, O. M. (2005). Metafora u sferi suchasnoi ukrainskoi politychnoi komunikatsii [Metaphor in the field of modern Ukrainian political communication]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01. Kyiv. 20 c. [in Ukrainian].
9. Abuelwafa, M. A. (2021). Legitimation and manipulation in political speeches: a corpus-based study. *Procedia Computer Science*. Vol. 189. P. 11–18. [in English].
10. Ajiboye, E., Abioye, T. (2019). When citizens talk: stance and representation in online discourse on Biafra agitations. *Discourse & Society*. Vol. 30, № 2. P. 117–134. [in English].
11. Berger, L. L. (2013). Metaphor and analogy: the sun and moon of legal persuasion. *Journal of Law and Policy*. № 22. P. 147–195. [in English].
12. Bourdon, J. (2015). Outrageous, inescapable? Debating historical analogies in the coverage of the Israeli–Palestinian conflict. *Discourse & Communication*. Vol. 9, № 4. P. 407–422. [in English].
13. Bredin, H. (1998). Comparisons and similes. *Lingua*. Vol. 105, № 1–2. P. 67–78. [in English].
14. Brown, W. R. (1989). Two traditions of analogy. *Informal Logic*. Vol. 11, № 3. P. 161–172. [in English].
15. Budd, K., Kelsey D., Mueller F., Whittle A. (2019). Metaphor, morality and legitimacy: a critical discourse analysis of the media framing of the payday loan industry. *Organization*. Volume 26, № 6. P. 802–829. [in English].
16. Cheng, X. (2021). Legitimation strategies in discourse surrounding SinoAmerican trade friction: a case study of Chinese government white papers. *Discourse & Communication*. Vol. 15, № 3. P. 241–259. [in English].
17. Chiapello, E., (2002). Fairclough N. Understanding the new management ideology: a transdisciplinary contribution from critical discourse analysis and new sociology of capitalism. *Discourse & Society*. Vol. 13, № 2. P. 185–208. [in English].
18. Cornelissen, J. P., Holt R., Zundel M. (2011). The role of analogy and metaphor in the framing and legitimization of strategic change. *Organization Studies*. Vol. 32, № 12. P. 1701–1716. [in English].
19. Demjen, Z., Semino E. (2017). Introduction: metaphor and language. *The Routledge handbook of metaphor and language* / E. Semino, Z. Demjen (Eds.). London. P. 1–10. [in English].
20. Diaz-Peralta, M. (2018). Metaphor and ideology: Conceptual structure and conceptual content in Spanish political discourse. *Discourse & Communication*. Vol. 12, № 2. P. 128–148. [in English].
21. Etzion, D., Ferraro F. (2010). The role of analogy in the institutionalization of sustainability reporting. *Organization Science*. Vol. 21, № 5. P. 1092–1107. [in English].

22. Ferrari, F. (2007). Metaphor at work in the analysis of political discourse: investigating a 'preventive war' persuasion strategy. *Discourse & Society*. Vol. 18, № 5. P. 603–625. [in English].
23. Fowler, R. (1991). *Language in the news: discourse and ideology in the press*. London : Routledge. 254 p. [in English].
24. Gentner, D. (1982). Are scientific analogies metaphors? *Metaphor: problems and perspectives* / D. S. Miall (Ed.). Brighton, Atlantic Highlands. P. 106–132. [in English].
25. Hansson S. (2015). Discursive strategies of blame avoidance in government: a framework for analysis. *Discourse & Society*. Vol. 26, № 3. P. 297–322. [in English].
26. Hart C. (2008). Critical discourse analysis and metaphor: toward a theoretical framework. *Critical Discourse Studies*. Vol. 5, № 2. P. 91–106. [in English].
27. Houghton D. P. (1996). The role of analogical reasoning in novel foreign-policy situations. *British Journal of Political Science*. Vol. 26, № 4. P. 523–552. [in English].
28. Itkonen E. (2005). *Analogy as structure and process: approaches in linguistics, cognitive psychology and philosophy of science*. Amsterdam and Philadelphia : John Benjamins Publishing Company. 249 p. [in English].
29. Kaarbo J., Kenealy D. (2017). Precedents, parliaments, and foreign policy: historical analogy in the House of Commons vote on Syria. *West European Politics*. Vol. 40, № 1. P. 62–79. [in English].
30. Lakoff G., Johnson M. (1980). *Metaphors we live by*. Chicago : University of Chicago Press. 241 p. [in English].
31. Landau M., Sullivan D., Greenberg J. (2009). Evidence that self-relevant motives and metaphoric framing interact to influence political and social attitudes. *Psychological Science*. Vol. 20, № 11. P. 1421–1427. [in English].
32. McCroskey J. C., Combs W. H. (1969). The effects of the use of analogy on attitude change and source credibility. *Journal of Communication*. Vol. 19, № 4. P. 333–339. [in English].
33. Moran R. (1989). Seeing and believing: metaphor, image, and force. *Critical Inquiry*. Vol. 16, № 1. P. 87–112. [in English].
34. Rojo L. M., Van Dijk T. A. (1997). There was a problem, and it was solved: legitimating the expulsion of illegal migrants in Spanish parliamentary discourse. *Discourse & Society*. Vol. 8, № 4. P. 523–566. [in English].
35. Romano M. (2017). Are similes and metaphors interchangeable? A case study in opinion discourse. *Review of Cognitive Linguistics*. Vol. 15, № 1. P. 1–33. [in English].
36. Sopory P., Dillard J. P. (2002). The persuasive effects of metaphor: a meta-analysis. *Human Communication Research*. Vol. 28, № 3. P. 382–419. [in English].
37. Van Leeuwen T. (2008). *Discourse and practice: new tools for critical discourse analysis*. New York : Oxford University Press. 172 p. [in English].
38. Walton D. (2014). Argumentation schemes for argument from analogy. *Systematic approaches to argument by analogy* / H. Ribeiro (Ed.). Cham. P. 23–40. [in English].
39. Whaley B. B., Holloway R. L. (1996). "Rebuttal" analogy: a theoretical note. *Metaphor and Symbolic Activity*. Vol. 11. P. 161–167. [in English].
40. Whaley B., Wagner L. (2000). Rebuttal analogy in persuasive messages: communicator likability and cognitive responses. *Journal of Language and Social Psychology*. Vol. 19. P. 66–84. [in English].

Стаття надійшла до редколегії: 05.09.2022

Схвалено до друку: 25.11.2022

81'255.4=111=161.2:791(045)
DOI 10.35433/philology.3 (98).2022.207-216

ТАКТИКИ ПЕРЕКЛАДУ АНГЛОМОВНИХ НАЗВ ФІЛЬМІВ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Л. В. Шитик*, Л. П. Юлдашева**

Повномасштабна російсько-українська війна засвідчила необхідність відмови від усього, що є маркером країни-агресора, зокрема від російськомовного контенту. З огляду на це варті уваги переклад і дублювання іноземних фільмів українською мовою. Назви фільмів – фільмоніми – слугують ключем до його успіху, своєрідним знаком твору, із якого розпочинається ознайомлення з фільмом.

У статті проаналізовано основні тактики перекладу назв кінофільмів з англійської мови на українську. Для з'ясування специфіки відтворення кінозаголовків в умовах нової художньої реальності дібрано найменування кінострічок, розміщених на ресурсі <https://eneuida.tv/>. Переклади зроблені кінодистриб'юторськими компаніями "Старий майстер", "MEGOGO Voice", "Так Треба Продакшн", "НЛО TV", "MVO", "Line In", "UFD", "DUB" та ін.

Фільмоніми зараховані до об'єктів вторинної номінації, що потрактована як позначення елементів реальності за допомогою готових мовних одиниць. Переклад номенів постає як варіативна номінація, оскільки найменування отримує не сам об'єкт, а варіант, що функціонує в інших національно-культурних сферах і співвідносний з оригінальною назвою як варіант та інваріант.

Виявлено й схарактеризовано три основні тактики перекладу назв англomовних фільмів українською мовою: прямий переклад, трансформаційний переклад і непрямий переклад (повна заміна назви фільму). За прямого перекладу назва фільму максимально зберігає первинний задум. У масиві українських еквівалентів, що виникли внаслідок прямого перекладу, диференційовано фільмоніми-моноксеми, назви-словосполучення, утворені за моделлю **Adj+N**, кінозаголовки, що містять три і більше повнозначних слів.

З'ясовано сутність трансформації як різновиду перекладацької тактики, проаналізовано прийоми трансформації: заміщення, розширення та усічення компонентного складу фільмоніма. Серед досліджуваного матеріалу виокремлено низку прийомів трансформації первинної назви: конкретизацію, генералізацію, компенсацію, антонімічний переклад та

* доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики (Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького), e-mail: l_shytyk@ukr.net
ORCID: 0000-0001-5941-672

** кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри слов'янської філології та журналістики (Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського), lalimduyl@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6561-8827

смісловий розвиток. Констатовано, що непрямий переклад, або повну заміну назви, застосовують для номенів, що містять різноманітні культурно-специфічні складники.

Ключові слова: фільмонім, кінозаголовок, вторинна номінація, варіативна номінація, тактики перекладу, прямий переклад, трансформація, непрямий переклад, повна заміна.

TACTICS OF TRANSLATING ENGLISH FILM TITLES INTO UKRAINIAN LANGUAGE

Shytyk L. V., Yuldasheva L. P.

The full-scale Russian-Ukrainian war proved the need to abandon everything that is a marker of the aggressor country, in particular, Russian-language content. With this in mind, the translation and dubbing of foreign films into Ukrainian are worth paying attention to. The film title serves as the key to its success. It's a kind of a sign of the work which introduces the film.

The article analyzes the main tactics of translating film titles from English to Ukrainian. To find out the specifics of playing film titles in the conditions of the new artistic reality, the film titles posted on the resource <https://eneyida.tv/> were selected. Translations were made by film distribution companies "Старий майстер", "MEGOGO Voice", "Так Треба Продакшн", "НАО TV", "MVO", "Line In", "UFD", "DUB", etc.

Film titles are included in the objects of the secondary nomination, which is interpreted as the designation of elements of reality with the help of ready-made language units. The translation of nomen appears as a variant nomination since it is not an object that is nominated, but a variant that functions in other national and cultural spheres and which is related to the original name as a variant and invariant.

*Three main tactics of translating English film titles into Ukrainian have been identified and characterized: direct translation, transformational translation, and indirect translation (full replacement of the film title). In direct translation, the film title preserves the original idea as much as possible. In the array of Ukrainian equivalents that arose as a result of direct translation, filmonyms-monolexes, names-phrases formed according to the **Adj+N** model, and movie titles containing three or more full-meaning words are differentiated.*

The essence of transformation as a type of translation tactic is clarified and the following methods of transformation are analyzed: substitution, expansion, and truncation of the component composition of the filmonym. Among the researched material, a number of methods of transformation of the primary name are singled out: specification, generalization, compensation, antonymic translation, and semantic development. It has been established that indirect translation, or full replacement of the name, is used for names containing various culturally specific components.

Keywords: film title, movie title, secondary nomination, variable nomination, translation tactics, direct translation, transformational translation, indirect translation, full replacement.

Постановка наукової проблеми.

Українська мова є державною мовою в Україні, тому неабиякого значення набуває її розвиток і популяризація. Це питання особливо актуалізоване з 16 липня 2021 р., коли розпочався новий етап утілення норм Закону України "Про забезпечення функціонування української мови як державної", згідно з яким передбачено розширення сфер використання державної мови в публічному просторі, зокрема й демонстрування фільмів у кінотеатрах і на телебаченні українською мовою. Повномасштабна

російсько-українська війна засвідчила необхідність відмови від усього, що є маркером країни-агресора, зокрема від російськомовного контенту. З огляду на це варті уваги переклад і дублювання іноземних фільмів українською мовою.

Кінострічка – це особливий культурний феномен, що втілює основні соціокультурні пріоритети і є відображенням картини світу лінгвокультурного суспільства. Назва фільму – фільмонім – слугує ключем до його успіху, своєрідним знаком твору, із якого розпочинається ознайомлення

з фільмом. Вона активізує сприйняття глядача й акцентує його увагу на тому, що буде показано, постає особливим різновидом власної назви, а тому переклад кінозаголовків набуває особливої ваги. Перекладач повинен мати багатий лексичний запас та достатні фонові знання, щоб запропонувати варіант, близький до оригіналу, але водночас яскравий, зрозумілий українському глядачеві. Перекладання назви фільму – складний процес, який потребує не тільки знання конкретних мов та культур, але й проникнення в сутність твору, заглиблення в його ідею, проблематику, розуміння авторської інтенції. Окрім того, не варто забувати й про відмінності культур.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У контексті нашого дослідження вагомими є студії Ю. Вакалюк [1], В. Вострецової [2], Н. Грінченко [3], З. Громової [4], В. Завацького [6], О. Зосімової [7], Н. Іваницької [8], О. Лесінської та Д. Радішевської [9], Т. Лук'янової [10], О. Черник [13] та ін. Дослідники зацентрували увагу на основних тенденціях перекладу фільмонімів, стратегіях адаптації назв, перекладацьких трансформаціях, схарактеризували помилки під час перекладу тощо. Зокрема, Н. Б. Іваницька проаналізувала перекладні стратегії і тактики, вирізнивши два напрями стратегій перекладу – доместикацію (одомашнення) та форенізацію (очуження) – та три основні тактики перекладу: прямий переклад, трансформацію і непрямий переклад [8].

Попри наявний науковий доробок, поява нових фільмів, розвиток кінематографа спонукають до креативних пошуків у сфері номінації фільмів та відтворення їхніх назв. Тому дослідження обраної теми є актуальним з огляду на необхідність виявити основні тактики перекладу й проаналізувати їх, порівняти оригінальні назви сучасних фільмів із їхніми українськими еквівалентами.

Мета дослідження – з'ясування основних тактик перекладу назв кінофільмів з англійської мови на українську. Для аналізу специфіки відтворення кінозаголовків в умовах нової художньої реальності дібрано найменування кінострічок, розміщених на ресурсі <https://eneyida.tv/>. Переклади зроблені кінодистриб'юторськими компаніями "Старий майстер", "MEGOGO Voice", "Так Треба Продакшн", "НЛО TV", "MVO", "Line In", "UFD", "DUB" та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У номінативному масиві особливе місце посідають фільмоніми, важливою специфічною рисою яких є використання словесного знака (тобто заголовка) для номінації мистецького продукту. Конструювання фільмонімів – вторинний своєрідний підсумок розумових операцій щодо встановлення різноманітних лінгвальних і нелінгвальних зв'язків. Особливої ваги набуває переклад цих номенів, які мають відповідати оригінальній назві і, створюючи образ іншої культури, зацікавлювати українського глядача.

О. Мінкова зауважує, що "вторинну номінацію кваліфікують як надання об'єкту нової назви з іншою мотивованістю і з певною спеціальною метою (метонімічна, метафорична номінації, перифраза тощо). Явище вторинної номінації розглядають як скорочення і, рідше, як розширення попередньої назви або трансформацію вже відомої назви об'єкта, яка не прив'язана до однієї синтаксичної одиниці" [11, с. 209]. Вторинну номінацію логічно трактувати як позначення елементів реальності за допомогою готових мовних одиниць. Важливу роль у поповненні лексичного складу відведено вторинній номінації, під час якої відбувається переосмислення готових слів, що стають основою появи нових номенів. Вторинне лексичне найменування є результатом розвитку мови, що спричинене пізнавальними та

комунікативними потребами людини в суспільстві. Нині однією з особливих характеристик цього процесу є здатність, вироблена тривалою номінативною практикою, виражати невідоме, нове через відоме, позначати новоутворення за допомогою знаків, що існують у мові, удаючись лише до мінімальних змін у словесному кодї, переосмислення того, що використовували впродовж тривалого часу в мовленні. Саме до об'єктів вторинної номінації належать фільмоніми – назви фільмів.

Переклад номенів доцільно трактувати як варіативну номінацію. Найменування отримує не сам об'єкт, а варіант, що функціює в інших національно-культурних сферах, інших видах мистецтва і співвідносний з оригінальною назвою як варіант та інваріант. У разі появи варіативних номінацій первісну назву продовжують активно використовувати в тій національно-культурній сфері, у якій вона виникла.

Адекватна стратегія перекладу дуже важлива й індивідуальна в кожному конкретному випадку, вона залежить від багатьох чинників: компетентності перекладача, володіння базовими знаннями, жанру фільму, цільової аудиторії тощо, тому неможливо знайти універсальний спосіб розв'язання проблеми перекладу назв фільмів. Кінозаголовки варто перекладати, а точніше трансліювати так, щоб глядачі могли сприймати всі тонкощі мови оригіналу. На думку І. Корунця, еквівалент – це щось рівнозначне, рівносильне й відповідне чомусь [14].

У процесі дослідження заголовка фільму та його перекладів набуває значення дотримання принципу етноцентризму, що дає змогу простежити відображення досвіду попередніх поколінь у свідомості сучасників у межах одного етнічного континууму. Зокрема, під час перекладу відбувається прагматична адаптація оригінального фільмоніма: незрозумілі для іноземного глядача реалії замінені зрозумілими. Усе це

переконливо доводить, що мова є засобом накопичення колективного досвіду, пов'язаного з культурними традиціями його носіїв. Поява номінативного знака зумовлена особливостями концептуалізації та категоризації світу, що сформовані на основі внутрішнього досвіду конкретного народу.

Велика частка мовних одиниць належить до неперекладних. Це, зокрема, антропоніми, які не перекладають, а транскодують відповідно до правил транскрибування ("Enola Holmes" – "Енола Холмс", "John Wick" – "Джон Уїк", "Megan Leavey" – "Меган Ліві") чи транслітерації ("Malena" – "Малена"), та топоніми ("Oslo" – "Осло", "Mosul" – "Мосул", "Dreamland" – "Дрімленд", "Everest" – "Еверест"). Проте більшість мовних одиниць мають відповідники в мові перекладу.

До основних перекладацьких тактик належить **прямий переклад**, за якого назва фільму максимально зберігає первинний задум: "My Son" – "Мій син", "211" – "211", "Acceleration" – "Прискорення", "Black Knight" – "Чорний лицар" тощо.

У масиві українських еквівалентів, що виникли внаслідок прямого перекладу, кількісно вирізняються фільмоніми-монолексеми: "Intrusion" – "Вторгнення", "Hush" – "Тиша". До цієї групи зараховано назви, які в англійському оригінальному варіанті містять артикль: "The Wife" – "Дружина", "The Veil" – "Вуаль", "The Pact" – "Пакт", "The Road" – "Дорога", "The Getaway" – "Втеча". Причому граматична категорія числа в оригінальному номені та українському еквіваленті зазвичай збережена: "The Nest" – "Гніздо" (одн.), "The Square" – "Квадрат" (одн.), "Extraction" – "Порятунок" (одн.), "Greed" – "Жадібність" (одн.), "Pig" – "Свиня" (одн.), "The Losers" – "Лузери" (мн.), "The Birds" – "Птахи" (мн.), "Brothers" – "Брати" (мн.), "The Translators" – "Перекладачі" (мн.), "Vampires" – "Вампіри" (мн.), "Passengers" – "Пасажирів" (мн.), "Signs" – "Знаки" (мн.),

"Predators" – "Хижак" (мн.), "Shooters" – "Стрільці".

Ця тактика поширена на переклад назв-словосполучень, утворених за моделлю **Adj+N**: "A Perfect Day" – "Ідеальний день", "The Invisible Guest" – "Невидимий гість", "The green mile" – "Зелена миля", "Sweet November" – "Солодкий листопад", "The Golden Child" – "Золоте дитя", "The Good Liar" – "Добрый брехун", "The Social Dilemma" – "Соціальна дилема", "The White Tiger" – "Білий тигр", "The Virgin Suicides" – "Незаймані самогубці", "Little Italy" – "Маленька Італія", "Secret Window" – "Таємне вікно", "The Sugarland Express" – "Шугарлендський експрес", "Red Notice" – "Червоне повідомлення", "The Incredible Hulk" – "Неймовірний Халк". Зазвичай під час перекладу назв-словосполучень категорія числа збережена: "The Tender Bar" – "Ніжний бар" (одн.), "The Night House" – "Нічний будинок" (одн.), "Green Room" – "Зелена кімната" (одн.), "Good Boys" – "Хороші хлопці" (мн.), "Old Dogs" – "Старі пси" (мн). Проте в деяких випадках наявні відмінності оригінальних і перекладених фільмонімів, що зумовлене граматичними особливостями елементів різних мовних систем: "Bloody Beginnings" (мн.) – "Кривавий початок" (одн.), "The Dig" (одн.) – "Розкопки" (мн.), "Thunder Force" (одн.) – "Громові сили" (мн.).

Прямий переклад переважає під час роботи з оригінальними назвами, у складі яких наявні два іменники, другий, зокрема, має посесивне ("Spy Kids" – "Діти шпигунів") чи атрибутивне значення ("Horizon Line" – "Лінія горизонту"). Подібна семантика характерна для англійських словосполучень із прийменником *of*: "Legacy of Lies" – "Спадок брехні", "Pieces of a Woman" – "Фрагменти жінки", «Sound of Metal» – «Звук металу». Прийменник *of* у номінально-словосполученні "Flight of the Navigator" – "Політ навігатора" є маркером суб'єктного значення. У всіх цих випадках також використано прямий переклад.

Зрідка цю тактику застосовують для перекладу англійських фільмонімів, що містять три і більше повнозначних слів: "Last Night in Soho" – "Минулої ночі у Сохо", "Resident Evil: Welcome to Raccoon City" – "Оселя зла: Вітаємо в Раккун-Сіті", "Elizabeth: The Golden Age" – "Єлизавета: Золотий Вік", "Can You Keep a Secret?" (одн.) – "Чи вмієш ти зберігати секрети?" (мн.), "Bridget Jones: The Edge (одн.) of Reason" – "Бріджит Джонс: Межі (мн.) розумного", "Dracula: Dead and Loving It" – "Дракула: Мертвий та задоволений цим", "Romeo Must Die" – "Ромео повинен померти", "The Last Days on Mars" – "Останні дні на Марсі".

Прямий переклад домінує під час вибору українських еквівалентів англійських фільмонімів, що містять герундієві форми. У цьому разі герундій відповідає українському інфінітиву ("Killing Gunther" – "Убити Гюнтера", "Surviving Christmas" – "Пережити Різдво", "Saving Private Ryan" – "Врятувати рядового Раяна"); імперативові ("Living Legends" – "Живи легендою"); дієприслівникові ("Touching the Void" – "Торкаючись безодні", "Shooting Dogs" – "Відстрілюючи псів") чи віддієслівному іменникові ("Kidnapping Mr. Heineken" – "Викрадення містера Гайнекена") тощо.

Трансформація як різновид перекладацької тактики полягає в субституції, додаванні або опущенні деяких лексичних елементів. Одним із прийомів трансформації є заміщення компонентного складу: "The Bourne Legacy" (англ. *legacy* – "спадщина") – "**Еволюція** Борна". Під час розширення компонентного складу частина змістового навантаження припадає на нові компоненти. Додавання слова зумовлює часткову втрату первинного й набуття нового значення конструкції: "17 Again" – "**Татові знову 17**", "Land" – "**Незвідана** земля", "Immortals" – "**Війна Богів: Безсмертні**", "Into the Deep" – "У глибину: **Вбивство на підводному човні**", "Copshop" – "**Хороший, поганий коп**" тощо.

Усічення компонентного складу фільмоніма передбачає виділення деяких складників за збереження його значущого фрагмента, достатнього для розуміння вихідної одиниці: "Voyage of Time: **Life's Journey**" – "Мандрівка часу", "**Code Name Banshee**" – "Банши". Усічення також використовують, якщо в мові перекладу деякі слова є лексично надлишковими "Old **People**" – "Старі", "**White Men Can't Jump**" – "Білі не вміють стрибати" (із контексту зрозуміло, що йдеться про людей). Неточний переклад є виявом формальної і змістової трансформації відомого образу в новий, проте семантична модель похідного і твірного образів зазвичай збігаються.

Окрім зазначених, трапляються й інші модифікації назв, зокрема різноманітні граматичні трансформації: уживання іменників у прямому і непрямому відмінках ("In Good Company" – "Крута компанія", "The Edge" – "На межі", "The Rental" – "Під наглядом"); предикативних і безпредикативних конструкцій ("After We Fell" – "Після падіння", "Tower Heist" – "Як обкрасти хмарочос"); сурядних і підрядних конструкцій ("Dating & New York" – "Побачення в Нью-Йорку"); різних способів дієслова ("Only God Forgive" ("лише Бог прощає") – "Лише Бог прощає") та по-різному пунктуаційно оформлених речень: ("Shall We Dance?" – "Потанцюймо").

Серед досліджуваного матеріалу виокремлено низку прийомів трансформації первинної назви: конкретизацію, генералізацію, компенсацію, антонімічний переклад та смисловий розвиток.

Прикладом конкретизації можна вважати переклад назви кінофільму "Wanted" як "**Особливо небезпечний**". Англійське слово відповідає українському *в розшуку*, натомість вибір перекладача на користь *особливо небезпечний* зумовлений прагненням акцентувати на конкретному сюжеті про небезпечного злочинця, а не на чомусь загальному, що розшукують. В українському перекладі англійського фільму "Tulips in Spring"

конкретизовано адресата – "Тюльпан для **Роуз**". Прийом конкретизації доцільний у тому разі, якщо з контексту не зрозуміло, про яке видове поняття йдеться. Конкретизація з огляду на сюжет також характерна для фільмонімів "Force of Nature" – "**Ураган**", "The Forest" – "**Ліс примар**". Українські перекладачі під час пошуку еквівалента для англійської фрази часто вдаються до конкретизації: "The Italian **Job**" – "Пограбування *італійськи*" (англ. job – "робота"), "The Ice Road" – "Льодовий *дрифт*" (англ. road – "дорога"), "Police" – "Нічний *патруль*" (англ. Police – "поліція").

Генералізацію використано під час перекладу назви кінофільму "The assassination of Richard Nixon" – "Замах на Річарда Ніксона", тобто в англійському варіанті акцентовано на результаті, адже відповідником англійського іменника *assassination* є український *вбивство*.

Назву англійського фільму "All Things Valentine" перекладено як "В усьому винен Валентин" (пор. досл.: "Усе це справи Валентина"). Такий варіант демонструє смисловий розвиток. Прикладом антонімічного перекладу є еквівалентна пара "Awake" – "Не спати". Досить поширеним у перекладознавстві є прийом компенсації: "Attil" – "Атілла-завойовник", що дає змогу українським глядачам отримати початкові знання про таку історичну постать, як Атілла.

Непрямої переклад, або **повну заміну** назви, застосовують для номенів, що містять різноманітні культурно-специфічні складники. У цьому разі використовують інше лексичне наповнення. Така тактика є однією з найскладніших. Натомість, як зазначає О. Демченко, вона належить до найпопулярніших та потребує чимало "зусиль і творчих здібностей перекладачів, знання культурологічних особливостей різних країн. Заміна назви фільму відбувається через неможливість передати прагматичний зміст вихідного тексту. Стратегія є різновидом смислового розвитку, де

трансформація відбувається вже цілісно, а не за елементами" [5: 26].

Низка фільмонімів містить ідіоми, метафори, елементи сленгу, прецедентні феномени. На думку Н. Грінченко, вони «не можуть бути перекладені чи замінені на основі виключно лінгвістичних елементів, оскільки мають передавати певну екстралінгвістичну функцію конкретної ідіоми» [3: 122].

До вдалого застосування цієї тактики зараховуємо адаптацію назви фільму *"The Art of Racing in the Rain"* ("Мистецтво гонки в дощ") на українськомовному ґрунті – *"Очима собаки"*. Оригінальна англійська й відповідна українська назви фільму відповідають його сюжетові: історія собаки Енцо й гонщика Денні представлена через сприйняття собаки. В оригінальній номінації акцентовано увагу на гонщиків, а у варіативній – на нараторові.

Часто назва фільму маркує жанр. Це трапляється й тоді, коли гіперонім не використовують у номені, але певне лексико-семантичне наповнення готує глядача до перегляду. Назву трилера *"Unlocked"* в українській версії змінено на *"Таємний агент"*, що актуалізує його жанрову належність до трилера.

Часто в назвах кінострічок зазначено головних героїв. Оскільки у фільмах може бути декілька головних героїв, то лексико-семантичне наповнення варіантних назв відрізняється. Зокрема, англійську назву *"Twin Sitters"* перекладено українською мовою як *"Няньки"*. Хілхерст, герой стрічки, хвилюючись за життя своїх племінниць-близнят (це відображено у фільмонімі-оригіналі), наймає відчайдушних, але добрих братів як «няньок» (це зумовило появу українського відповідника).

Власні назви, використані у фільмонімах, зазвичай адаптовані в мові-реципієнті за допомогою транскрипцій чи транслітерації (пор.: *"John Wick"* – *"Джон Уїк"*; *"Palmer"* – *"Палмер"*). Однак у деяких випадках, коли оніми є промовистими, перекладачі вдаються до калькування.

Так виникли варіантні назви: *"A Boy Called Sailboat"* – *"Хлопчик на ім'я Вімпильник"*, *"DumbLand"* – *"Тупляндія"*. Фільмоніми *"Ozzy"*, *"Greta"* та *"Richard the Stark"* також містять власні назви, натомість перекладачі повністю їх змінили в українській адаптації. Базою варіативної номінації стала сюжетна лінія та ідея кінострічок. В українському кінопрокаті фільм *"Ozzy"* вийшов як *"Велика втеча"*, *"Greta"* – як *"В обіймах брехні"*, а *"Richard the Stark"* – як *"Пташиний ульот"*. Англійський фільм *"Cherry"* відомий українському глядачеві під назвою *"Загублене серце"*. Поява українського відповідника вмотивована сюжетом твору: відставний армійський медик Черрі з посттравматичним синдромом на деякий час стає на слизький шлях – уживає наркотики та грабує банки. Тож українська назва є відображенням головної думки твору.

Англійський фільмонім *"About Time"* відповідає українському *"Коханий з майбутнього"*. В обох варіантах акцентовано сему 'час', але український переклад відображає плінність часу, а також любовний сюжет. Адаптована українська назва *"Доки не склеїв ласту"* є варіантом англійської *"The Bucket List"*. *Склеїти ласту* – фразеологічний зворот, що має значення "померти"; *the bucket list* – список посмертних бажань, останніх справ. Варіантні назви відображають ідею фільму – встигнути зробити все омріяне перед смертю.

Дослівний переклад англійського фільмоніма *"The Fast and the Furious"* – "швидкі і люті". Натомість в українському кінопрокаті він відомий як *"Форсаж"*. За академічним словником, *форсаж* – це "короткочасне збільшення тяги (потужності) двигуна" [12: 10: 626]. Фільм про перегони, швидкість та спортивні машини. Саме авто з такими можливостями потрібне героям твору для розв'язання спільної проблеми.

Варіативні фільмоніми можуть акцентувати той самий сюжетний елемент, але по-різному. На нашу думку, український відповідник

фільмоніма "Maximum Ride" – "Полювання на ангелів" конкретніше презентує сюжет, ніж назва-оригінал, адже, за сюжетом, унаслідок секретного наукового експерименту в підлітків з'являються крила й можливість літати. Вони тікають із лабораторії й намагаються уникнути переслідування людей-вовків.

Уважаємо, що семантичне навантаження українського варіанта назви "Кохання не за сценарієм" ширше, ніж оригінального "The Rewrite" – «перепис; те, що переписано ще раз». Український переклад презентує повнішу інформацію про сюжет: сценарист Кіт, працюючи вчителем у маленькому містечку, отримує новий прекрасний шанс – зустріти любов і написати найкращий сценарій, ґрунтований на власному житті. Отже, в англійському варіанті зосереджено увагу лише на одному ключовому елементі сюжету – переписаний сценарій, а в українському виокремлено два елементи – кохання і сценарій.

Австралійська кінострічка "Ride Like a Girl" в українському кінопрокаті з'явилася з назвою "Перегони на мільйон". Дослівний переклад фільмоніма – "їздити, як дівчина", що абсолютно суголосно із сюжетом: в основі фільму – історія першої жінки-жokeя Мішель Пейн, яка виграла Кубок Мельбурна в 2015 р. Українські перекладачі надали назві більшої експресивності, акцентувавши на важливості самих перегонів. Заміна (повна або часткова) назви фільму під час перекладу спричинена проблемами в передаванні змісту та інтенцією перекладача налаштувати глядача на перегляд стрічки.

Висновки та перспективи дослідження. Переклади назв фільмів є особливим об'єктом аналізу, оскільки дають змогу відстежити адекватність кількох назв (джерело – оригінальна назва фільму – перекладена назва та трансформації, що відбуваються внаслідок конкретного типу перекладу).

Основними тактиками перекладу назв англійських фільмів українською мовою є прямий переклад, трансформаційний переклад і непрямий переклад (повна заміна назви фільму). За прямого перекладу кінозаголовок максимально зберігає первинний задум. У масиві українських еквівалентів, що виникли внаслідок прямого перекладу, диференційовано фільмоніми-монолексеми, назви-словосполучення, утворені за моделлю **Adj+N**, кінозаголовки, що містять три і більше повнозначних слів.

Трансформація як різновид перекладацької тактики охоплює такі прийоми: заміщення, розширення та усічення компонентного складу фільмоніма. Перекладацькі модифікації виникають унаслідок конкретизації, генералізації, компенсації первинного змісту заголовка фільму, антонімічного перекладу та смислового розвитку. Непрямий переклад, або повну заміну назви, застосовують для номенів, що містять різноманітні культурно-специфічні складники.

Продовження і поглиблення студій у царині вивчення заголовків фільмів убачаємо в з'ясуванні особливостей сприйняття українських перекладних варіантів фільмонімів респондентами різних вікових та соціальних груп.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Вакалюк Ю. А. Особливості перекладу англійських назв кінофільмів. *Пріоритети розвитку сучасної філології*. Чернівці: ЧНУ, 2019. С. 29–32.
2. Вострецова В., Приходько Ю. До проблеми перекладу назв кіно та мультфільмів (на матеріалі англійської та української мов). *Актуальні проблеми перекладу*. Горлівка: ГДПІ, 2009. С. 18–20.
3. Грінченко Н. О. Стратегії адекватного перекладу назв англійських кінофільмів, що містять культурно-специфічні компоненти. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія"*. Острого: НаУОА, 2018. С. 121–123.

4. Громова З. В. Основні помилки при перекладі назв кінофільмів. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Філологічні науки*. Луганськ: ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2013. С. 28–33.
5. Демченко Н. С. Тенденції перекладу сучасних англомовних фільмонімів на українську мову. *Молодий вчений*. Київ. 2017. № 12. С. 25–29.
6. Завацький В. Назви кінострічок: функціонально-прагматичні та перекладацькі аспекти. Київ: НАУ, 2020. 85 с.
7. Зосімова О. В. Способи перекладу назв американських і британських мультфільмів українською мовою. *Лінгвістичні дослідження*. Харків: ХНПУ, 2017. С. 206–211.
8. Іваницька Н. Б. Англомовні фільмоніми в українському перекладі. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. Т. 32 (71). № 4. Ч. 2. 2021. С. 103–111.
9. Лесінська О. М., Радішевська Д. Д. Особливості перекладу заголовків фільмів американського кінематографу українською мовою. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Філологія*. Чернівці: ЧНТУ, 2018. С. 169–171.
10. Лук'янова Т. Стратегії адаптації при перекладі назв англомовних фільмів українською мовою. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Харків: 2014. С. 311–312.
11. Мінкова О. Ф. Публіцистичний текст та мовна номінація. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія «Філологічна»*. Острог: Вид-во НаУОА, 2017. Вип. 67. С. 207–209.
12. Словник української мови : в 11 т. / За ред. І. К. Білодіда. Т. 10. Київ: Наукова думка, 1979. 658 с.
13. Черник О. О. Перекладацькі трансформації як засіб перекладу англомовних назв кінофільмів українською мовою. *Актуальні проблеми сучасного перекладознавства*. Дніпро: НТУ "Дніпровська політехніка", 2020. С. 325–332.
14. Kogunets' I. Theory and practice of translation. Вінниця: Нова Книга, 2003. 448 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Vakaliuk Yu. A. (2019). Osoblyvosti perekladu anhlomovnykh nazv kinofilmiv [Peculiarities of translating English film titles]. *Priorytety rozvytku suchasnoi filolohii*. Chernivtsi: ChNU. P. 29–32 [in Ukrainian].
2. Vostretsova V., Prykhodko Yu. (2009). Do problemy perekladu nazv kino ta multfilmiv (na materialy anhliiskoi ta ukrainskoi mov) [To the problem of translating the titles of films and cartoons (on the material of English and Ukrainian languages)]. *Aktualni problemy perekladu*. Horlivka: HDPI. P. 18–20 [in Ukrainian].
3. Hrinchenko N. O. (2018). Stratehii adekvatnoho perekladu nazv anhlomovnykh kinofilmiv, shcho mistiat kulturno-spetsyfichni komponenty [Strategies for appropriate translation of English film titles containing culturally specific components]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»*. Ostroh: NaUOA. P. 121–123 [in Ukrainian].
4. Hromova Z. V. (2013). Osnovni pomylyky pry perekladi nazv kinofilmiv [Main mistranslations of film titles]. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Filolohichni nauky*. Luhansk: LNU imeni Tarasa Shevchenka. P. 28–33 [in Ukrainian].
5. Demchenko N. S. (2017). Tendentsii perekladu suchasnykh anhlomovnykh filmonimiv na ukrainsku movu [Translation trends of modern English language film names into Ukrainian]. *Molodyi vchenyi*. Kyiv. № 12. P. 25–29 [in Ukrainian].
6. Zavatskyi V. (2020). Nazvy kinostrichok: funktsionalno-prahmatychni ta perekladatski aspekty [Film titles: functional-pragmatic and translational aspects]. Kyiv: NAU. 85 p. [in Ukrainian].

7. Zosimova O. V. (2017). Sposoby perekladu nazv amerykanskykh i brytanskykh multfilmiv ukrainskoiu movoiu [Ways of translating the titles of American and British cartoons into Ukrainian]. *Linhvistychni doslidzhennia*. Kharkiv: KhNPU. P. 206–211 [in Ukrainian].
8. Ivanytska N. B. (2021). Anhlomovni filmonimy v ukrainskomu perekladi [English film titles in Ukrainian translation]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Filolohiia. Zhurnalistyka*. Vol. 32 (71). № 4. Part 2. P. 103–111 [in Ukrainian].
9. Lesinska O. M., Radishevska D. D. (2018). Osoblyvosti perekladu zaholovkiv filmiv amerykanskoho kinematohrafu ukrainskoiu movoiu [Peculiarities of translation of American film titles into Ukrainian]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Filolohiia*. Chernivtsi: ChNTU. P. 169–171 [in Ukrainian].
10. Luk'ianova T. (2014). Stratehii adaptatsii pry perekladi nazv anhlomovnykh filmiv ukrainskoiu movoiu [Adaptation strategies when translating the titles of English films into Ukrainian]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina*. Kharkiv: P. 311–312 [in Ukrainian].
11. Minkova O. F. (2017). Publitsystychnyi tekst ta movna nominatsiia [Journalistic text and language nomination]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Seriia "Filolohichna"*. Ostroh: Vyd-vo NaUOA. Vyp. 67. P. 207–209 [in Ukrainian].
12. Bilodid I. K. (Ed.). (1979). Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 t. [Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes]. Vol. 10. Kyiv: Naukova dumka. 658 p. [in Ukrainian].
13. Chernyk O. O. (2020). Perekladatski transformatsii yak zasib perekladu anhlomovnykh nazv kinofilmiv ukrainskoiu movoiu [Translational transformations as a means of translating English film titles into Ukrainian]. *Aktualni problemy suchasnoho perekladoznavstva*. Dnipro: NTU "Dniprovska politekhnikha". P. 325–332 [in Ukrainian].
14. Korunets' I. (2003). Theory and practice of translation. Vinnytsya: Nova Knyha. 448 p. [in English].

Стаття надійшла до редколегії: 10.09.2022

Схвалено до друку: 25.11.2022

УДК 811.161.2'37.367.623:94(477)"1917/1921"
DOI 10.35433/philology.3 (98).2022.217-228

ЗМІНИ СЕМАНТИКИ ПРИКМЕТНИКА УКРАЇНСЬКИЙ У ПЕРІОД УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 РОКІВ

Н. Ю. Ясакова*

У статті розглянуто зміни семантичних характеристик прикметника український, що відбулися під час Української революції 1917–1921 років. Матеріалом дослідження стали вживання лексеми, дібрані зі щоденникових записів Є. Чикаленка та В. Винниченка.

Констатовано розширення семантичної сумісності прикметника український порівняно з текстами, що описують події в Російській імперії на початку ХХ ст. У період Української революції цей прикметник набув здатності характеризувати державу та її інституції, поєднувався з лексемами, що демонстрували актуальність відокремлення від імперії (самостійний, національний, суверенний). Втратила свою актуальність синонімія з прикметниками, які виражали імперське ставлення до українського й функціювали в публічному дискурсі Російської імперії на початку ХХ ст. Водночас в антоніміїних відношеннях український – малоросійський оприявнилося протиставлення справді українського й колоніального – такого, що відповідає імперському баченню.

Завдяки подіям Української революції 1917–1921 років у свідомості носіїв мови закріпилися нові структури когнітивної моделі, яку вербалізує прикметник український. У мовному кодї ця номінація змінила свій статус – перейшла до розряду політичних. Перехід до власне політичного статусу відбувся через долання тих семантичних обмежень, які характерні для функціонування номенів на позначення колонізованих народів, розрив семантичних зв'язків із лексемами імперського дискурсу, а також через протиставлення власного та імперського бачення українського.

Ключові слова: національна ідентичність, семантика прикметника, лексичне значення прикметника, прикметник «український», зміни семантики слова, постколоніалізм.

* доктор філологічних наук,
завідувач кафедри української мови
(Національний університет "Кієво-Могилянська академія"),
n.yasakova@ukma.edu.ua
ORCID: 0000-0002-6810-8080

CHANGING SEMATICS OF THE ADJECTIVE "UKRAINIAN" DURING THE UKRAINIAN REVOLUTION OF 1917–1921

Yasakova N. Y.

This article presents consideration of the sematic characteristics of the adjective "Ukrainian" that was changing during the Ukrainian Revolution of 1917–1921. The uses of this lexical unit selected from the journal records of Ye. Chykalenko and V. Vynnychenko served as a material of the study.

The article marks an increase of semantic compatibility of the adjective "Ukrainian" as compared to the texts describing events in the Russian Empire in the early 20th century. During the Ukrainian Revolution the adjective developed the ability to characterize the State and its institutions and was combined with the lexical units that demonstrated significance of separation from the Empire (independent, national, sovereign). Its synonyms expressing imperial attitude to the Ukrainian that existed in the Russian Empire's public discourse in the early 20th century became irrelevant. At the same time the antonymous pair "Ukrainian – Little Russian" revealed an opposition of the truly Ukrainian and the colonial, associated with the imperial vision.

The events of the Ukrainian Revolution of 1917–1921 resulted in anchoring in the native speakers' minds of a new cognitive model structures verbalized by the adjective "Ukrainian". This naming unit changed its status in the language code – transferred to the political category. Transition to the political status occurred by overcoming semantic restrictions specific to the nomens designating colonized peoples, disruption of semantic relations with the lexical units of the imperial discourse, and by opposing the inherent and imperial vision of the Ukrainian.

Keywords: national identity, semantics of the adjective, lexical meaning of the adjective, adjective "Ukrainian", changes of the word semantics, postcolonialism.

Постановка наукової проблеми.

Осягнення витоків, складників і механізмів витворення власної ідентичності є важливим завданням для будь-якої нації. Лінгвістика, безперечно, є однією з тих наук, що мають бути долучені до його розв'язання, особливо складного в разі тривалого перебування народу в бездержавному, колоніальному статусі. У таких умовах національна ідентичність нерідко стає результатом свідомого особистого вибору, що відбувається попри вплив панівної культури та освіти, а мова вбирає й зберігає для прийдешніх поколінь її носіїв досвід і колоніального життя, і антиколоніальних змагань.

Мова метрополії є одним з інструментів реалізації та підтримання культурної, соціальної, політичної залежності колоній. Як зауважує Е. Саїд, "ані імперіялізм, ані колоніялізм не є просто актами накопичення і надбання. Їх підтримують і, здається, навіть просувають подиву гідні ідеологічні формації, які містять уявлення про те, що певні території та народи потребують і шукають опанування; а

також пов'язані з пануванням форми знання: лексика класичної імперської культури XIX сторіччя рясніє словами й поняттями на зразок "нижчі раси", "підлеглі раси", "другорядні народи", "залежність", "експансія", "владність" [13: 44-45]. Формування або збереження національної ідентичності колонізованого народу відбувається у надзвичайно складних умовах і потребує постійного опору зовнішнім впливам, із поміж-яких – і мовна експансія, і експансія імперської ідеології, реалізована, зокрема, й засобами рідної для колонізованого народу мови.

Історики констатують своєрідність статусу України в Російській імперії та СРСР, що не дає змоги використовувати лише традиційні підходи постколоніальної теорії. На думку Я. Грицака, найпродуктивнішим є застосування концепції внутрішньої колонізації [25: 733], зокрема тому, що "у складі Російської імперії та Радянського Союзу Україна була радше ядром, ніж колонією" [25: 733]. Однак як у "сучасній українській історії є "глобальні моменти", які неможливо звести до відносин між ядром,

периферією та колонією" [25: 736], так у національній ідентичності українців, що її фіксує мова, є ті елементи, які не можна пояснити за межами постколоніальної парадигми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській лінгвістики ще попереду ґрунтовне й комплексне вивчення мовних фактів із погляду вияву національної ідентичності в колоніальних і постколоніальних умовах, хоча бачимо низку праць, які висвітлюють аспекти цієї проблеми. Описані заборони української мови в Російській імперії, їх трансформація в СРСР; з огляду на тривалий період русифікації потрактовані та переглянуті деякі мовні норми, що відбивають, зокрема, зміни до Українського правопису та нові підручники, посібники тощо. Уплив радянської ідеології на семантику та функціонування лексичних одиниць української мови розглядали у своїх працях чимало лінгвістів [6; 7; 8; 9; 11; 12]. Проте досі не досліджено всі наслідки перебування української мови в колоніальному статусі. Як відзначив П. Гриценко, "у структурі української мови ці події залишили глибокі зміни, що засвідчують передусім надмірно велика кількість російськомовних запозичень, численні кальки та похідні від непитомих основ за наявності українськомовних альтернативних словотвірних ресурсів, а також значне поширення суржику" [5: LI].

Важливим результатом колоніального минулого стала поява та семантичні зміни низки лексем і сталих словосполучень, наприклад: *дружба народів, братні народи, старший брат, молодший брат, народи СРСР, калька, суржик, пострадянський простір*. А. Масенко розкрила маніпулятивну сутність деяких із цих одиниць у контексті радянського тоталітарного дискурсу. Зокрема, znana українська соціолінгвістка показала, що словосполуку *братні народи* почали використовувати ще до 1917 року, а пізніше вона стала риторичним штампом для приховання політики

асиміляції неросійського населення радянських республік [8: 176–178].

Розвиток уявлень про українську націю мова зафіксувала у номінації осіб, позначенні об'єктів навколишнього світу, абстракцій, які релевантні для буття нації, а також у способах функціонування відповідних назв у різноманітних текстах і дискурсах, адже "існує дуже тісний зв'язок між життям суспільства та лексикою мови, якою воно розмовляє" [24: 8]. Семантика лексем української мови увібрала як імперське бачення самих себе, так і спроби очищення від чужої, нав'язаної оптики. Показовими у цьому аспекті є номени, що їх використовували і використовують українці для самоідентифікації, та ті прикметникові лексеми, які вживають для позначення різноманітних об'єктів як таких, що мають стосунок до української нації.

Мета цієї статті – встановити зміни семантичних характеристик прикметника *український*, що відбулися під час Української революції 1917-1921 років. Матеріалом дослідження стали вживання лексеми *український*, дібрані зі щоденникових записів В. Винниченка та Є. Чикаленка.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Період, коли відбувся розпад імперій і було проголошено незалежну Українську державу, вважають часом становлення "нової самосвідомості українців" [10: 282]. За словами С. Плохія, "Це був перший відкритий розрив України з Росією від часів Івана Мазепи (...) Джина незалежності випустили з імперської пляшки" [10: 276]. Хоча Україна не змогла здобути політичної незалежності, українці вибороли нове бачення себе як окремої нації, що дало змогу опиратись імперській ідеології нового штибу – радянській. Висвітлюючи українську літературу як речницю антиколоніального дискурсу, В. Агеєва підкреслює важливість цього

короткого періоду української історії: "Потуги національної революції 1917 року забракло для захисту посталої держави, але її вистачило, аби розбудувати культурний суверенітет такою мірою, щоб численні спроби його знівелювати й долучити українців – як того прагнули комуністичні ідеологи – до "нової історичної спільності – радянського народу" зазнали невдачі" [1: 20]. Українську революцію 1917–1921 років історики визнають таким "суспільно-політичним явищем історії України модерного часу, яке стало логічним завершенням розвитку українського національно-визвольного руху 19 ст. і водночас визначило характер перебігу української історії 20 ст., зокрема розвиток українського націоналізму, національної самосвідомості, націо- та державотворення..." [2].

Особливе значення Української революції усвідомлював і В. Винниченко, і Є. Чикаленко, що засвідчують не лише щоденникові записи. Хронологію подій, свої враження й оцінки В. Винниченко висвітлював в окремії праці "Відродження нації". Після прочитання її першого тому Є. Чикаленко в листі до автора написав так: "Господи! Які гарні часи ми пережили! Я, що тиняюся вже рік поміж чужими мені галичанами (свідомими і не свідомими москвофілами), одірваний від дітей і близьких мені людей, все-таки вважаю за щастя, що я дожив до тих часів, дожив до відродження нації. Бо, що б тепер не сталося, яка б реакція не вернулась, а укр[аїнська] нація вже не вмре, вже ніщо не в силі її задушити після всього пережитого..." [19: 301]. Потужний вплив подій Української революції на розвиток національної самосвідомості дає підстави для ґрунтового вивчення мовних засобів позначення української національної ідентичності саме в цей період.

Лексичне значення слова є складною динамічною структурою, що, зокрема, відбиває уявлення носіїв мови про певні категорії об'єктів дійсності та відношення між ними. К. Годдард та

А. Вежбицька цілком закономірно відзначають, що "значення слів насправді є одними з найбільш чутливих і маловикористовуваних детекторів для реєстрації того, що відбувається у світі – політичного, соціального та психічного" [24: 2]. Звісно, не йдеться про словникові значення, які є максимально лаконічними. У випадку відносного прикметника *український* лексикографічне тлумачення лише відсилає до інших складних понять, розуміння яких змінне в часі: "**УКРАЇНСЬКИЙ**, а, е. Прикм. до українці і Україна" [14: 423]. Ця лексема поєднує в одну категорію низку дуже різних об'єктів (від назв конкретних предметів до абстракцій), яким не властива подібність. Утворювана категорія не має природних меж, як, скажімо, категорії об'єктів, що їх позначають відносні прикметники на зразок *молочний* або *хвойний*. Вона ґрунтується на стосунку до однієї когнітивної моделі, компоненти якої носії мови переосмислюють унаслідок суспільних змін. Знаний американський історик Т. Снайдер у передмові до праці "Перетворення націй. Польща, Україна, Литва, Білорусь 1569–1999" відзначає таку істотну зміну у розумінні прикметника *український*: "Термін "український" позначає географічне поняття в Середньовіччі та ранньомодерному часі, але політичне – в сучасному контексті" [15: 9].

Щоб пояснити зміни лексичного значення досліджуваного прикметника, варто застосувати поняття когнітивної моделі, яка, за Д. Лакоффом, є цілісною структурою, що є чимось більшим, ніж просте поєднання її частин [26: 21]. Поєднуючись з іншими назвами, прикметник *український* модифікує їх, сам зазнаючи модифікацій, а вся когнітивна модель є динамічним утворенням, яке відбиває уявлення про обсяг і якісні характеристики того, що може належати до сфери українського. На думку словацького лінгвіста Ю. Дольніка, збереження пережитої

референційної реальності чи у формі ілюстрації, чи більш абстрактної ідеї, концепції чи одиниці знань не є частиною значення слова, а тлом, умовою для його розуміння [22: 314]. Водночас ґрунтовне вивчення лексичного значення не можливе без урахування умов функціонування слова в дискурсі, тим паче коли йдеться про одиниці, що позначають суспільні феномени. Крім того, досвід семантичної інтерпретації прикметників засвідчив, що вони містять багато дискурсивної семантики, часто виступаючи ключовими елементами для розуміння буквального, емоційного, культурного та метафоричного значення речення. Тому варто окремо враховувати здатність прикметника викликати концептуальну структуру, яка складається через сумісність з іншими фреймами, активованими спорідненими іменниками та дієсловами в тому самому дискурсі. Сумісність означає, наскільки (не)звичною є композиція двох або більше фреймів у певній мові/культурі [23: 167]. Отже, аналізуючи назви, поєднані в певний період життя суспільства з прикметником *український*, з'ясовуючи його парадигматику, встановлюємо істотні семантичні характеристики лексеми й властивості когнітивної моделі, що пов'язана з нею. Оскільки в період національно-визвольних змагань відбулися важливі для життя нації події, можна припустити, що досліджуваний прикметник *український* зазнав семантичних змін, які відбиватимуть, зокрема, модифікації відповідної когнітивної моделі.

На початку ХХ століття в Російській імперії прикметник *український* уживали не лише на позначення географічних і етнографічних понять, що засвідчив, зокрема, аналіз його функціонування в щоденникових записках Євгена Чикаленка, які відбивають події 1907–1917 років [21]. Бачимо поєднання цієї одиниці з широким колом різноманітних назв,

що засвідчують культурну й політичну активність української громади, наприклад: *белетристика, видання, газета, журнал, книгарня, культурний центр, література, музей, наукове товариство, національний союз, партія, преса, театр, тижневик, товариство, трупа, фракція, спектакль, репертуар* тощо. Наявність чималої кількості носіїв української національної ідеї, їх намагання провадити організовані та цілеспрямовані дії демонструють повторювані в тексті щоденника словосполучення *український рух і українська справа*. Важливим є позначення відповідної національної належності представників різних соціальних груп (*інтелігенція, молодь, аристократ, критик, магнат, педагог, письменник*) і значна частотність згадувань української інтелігенції, яка має вирішальну роль у становленні та розвитку модерної нації. За твердженням Р. Шпорлюка, зародження інтелігенції стало "симптомом глобальних змін у Східній Європі", адже, "як засвідчує західноєвропейський приклад, націєтворення нерозривно пов'язане з розвитком інтелігенції" [20: 419].

Водночас щоденник фіксує несприятливість умов для реалізації національної ідентичності українців в умовах Російської імперії: створення та функціонування українських інституцій відбувалося всупереч протидії держави, натрапляло на численні перешкоди. Прикметним видається вживання словосполучення *українське питання*, що оприявнює невизначений політичний статус українців, "виразно демонструє вторинність українців як громадян, периферійність для держави їхніх потреб та інтересів, складність презентації останніх у державних органах влади" [21: 101].

Своєрідна різноспрямованість синонімічних відношень досліджуваної лексеми виявляє розбіжності між сприйняттям українського в різних суспільних сферах. Для української спільноти природним було поєднання в синонімічний ряд лексем *український*,

свій, наш, рідний, національний. Йому протистоїть імперське бачення, де український – це інородчеський, малоруський, малоросійський, мазепинський, хохлацький (хахлацький), що засвідчує "ставлення до українців як периферійного етносу, вторинного, піддеглого російському народові й невіддільного від нього, а також загрозливого, небезпечного для імперії" [21: 103]. Водночас щоденник фіксує й такі випадки, коли українці послуговуються звичними для імперського дискурсу назвами, уживаючи як синонімічні лексеми український, малоросійський, наш, хохлацький [17: 227, 228, 280]. Отже, синтагматика та парадигматика лексеми український, що їх простежуємо в щоденникових записах Є. Чикаленка за 1907-1917 роки, з одного боку, демонструють багатство і різноманітність уявлень про українське як окрему категорію, з другого боку, фіксують невизначеність, периферійність її політичних складників, відмінність власного і зовнішнього (державного, імперського) аспектів бачення себе, які, однак, не є цілком розмежованими.

У щоденникових записах Є. Чикаленка та В. Винниченка за 1917–1920 роки синтагматика прикметника український засвідчує істотне розширення його семантичної сумісності. Українською номіновано державу та інституції, що безпосередньо пов'язані з її функціонуванням (армія, уряд, суд). Важливо, що прикметник український уживано не в роздумах про можливість або потребу створення держави, використані номінації відбивають реальний, хоч і не зовсім успішний досвід значної кількості носіїв мови. Наприклад: *Коли Директорія продержиться ще хоч з місяць, коли матиме хоч клаптик території, коли Америка згодиться на підтримку української держави, то це, може, вдасться децю урятувати за допомогою німців.* [3: 350]; *Всі тепер бачать, що держава українська гине, що вона попала в руки російських*

кадето-октябристів... [18: 65]; *...Раптом знов проіснувала скільки місяців Українська Держава, з своїм урядом, з своїм військом, з рідною школою...* [18: 141]; *Український уряд є носієм національної ідеї* [3: 369]; *По селах Голота теж проти українського уряду, бо він воює з большевиками, які стоять за бідний народ* [18: 50]; *Коли самочинно, по ініціативі Міхновського, почалась організація української армії, наші соціялісти рішуче виступили проти неї і взяли під свою оборону Оберучева, який всіма силами борюся з ідеєю української армії* [18: 63]; *...Повернули українське військо назад од Перекопу* [18: 82]; *Тоді Ейхгорн видав наказ про заснування німецьких польових судів, які будуть судити за всі уголовні та політичні вчинки, а українському суду лишаються дрібні справи та цивільні* [18: 59]. У семантичному просторі мови ознака, вербалізована прикметником український, змінила свій статус, потрапивши до класу власне політичних. Відбулися зміни й у сприйнятті низки соціальних інститутів, яких вона стосувалася, – армія, уряд, суд стали частиною українського світу, а не чимось, що перебуває за його межами, належить до зони відповідальності метрополії. Термін "колоніалізм" у постколоніальних дослідженнях використовують насамперед для опису європейського завоювання, заселення та систематичного адміністративного контролю (за допомогою інституційних структур управління, юридичного апарату і військового домінування) територій в Азії, Африці, Південній Америці, Канаді та Австралії, а також Ірландії та Америки, що були колоніями [27: 30–31]. Маркування органів управління як українських фіксує вихід нації з колоніального статусу і набуття нею державної суб'єктності.

Безперечно, важливим аспектом функціонування держави, що втілює її самостійність, є власна валюта. "Центральна Рада вперше в історії

України запровадила національні паперові грошові знаки, оголосила про створення власної податкової і банківської системи, Державного банку і Державної скарбниці, створила урядове фінансове відомство сучасного зразка" [4: 10]. На згадку про українські гроші натрапляємо в записках Є. Чикаленка: *Бо в людей є багато українських грошей і вони пропадуть, коли Україну буде "знищено". Виходить, що єсть спосіб зовсім легкий врятування України, треба тільки побільше друкувати та розпускати українських грошей* [18: 192]. Наявність досвіду використання національних грошей, зафіксованого у свідомості широких верств населення України, зокрема, через номінацію відповідного поняття, його позначення як українського, сприяло органічному сприйняттю національної валюти під час розбудови української держави після розпаду СРСР. Застосування вже наявних у когнітивній моделі структур є простішим, ніж вибудовування нових.

Актуальність ідеї відділення від імперії демонструє чимала кількість у текстах обох щоденників уживань прикметника *український* у супроводі лексем *самостійний, самостійність, суверенність*, наприклад: *...Уряд цей свідомо стоїть за самостійну українську державність...* [18: 98]; *...Треба збудувати самостійну Українську Державу* [18: 111]; *...Він всіма силами буде працювати над відбудуванням самостійної української держави* [18: 72]; *Я виставив п'ять пунктів, з яких головніші: самостійність і суверенність Української Советської Республіки...* [3: 330]. Частотність поєднання лексем *національний і український* засвідчує принципівість потрактування прикметника *український* як похідного від назви нації, наприклад: *Я їм повторив свої попередні умови: самостійність, національний український советський уряд, незалежна армія, боротьба за Галичину* [3: 409]; *Але*

німецьке командування з незрозумілих мені причин чомусь не стає рішуче на бік національної української державності... [18: 133]; *...Остання течія перемогла в германському урядові і в політиці німецькій на Україні має бути зміна на користь українського національного напрямку* [18: 144]. Водночас таке вживання виявляє потенційну семантичну сумісність лексеми *український* із іншими прикметниками (наприклад, *народний, державний*), можливість витлумачення її як похідної від назви географічного, етнографічного поняття. Додавання прикметника *національний* усуває різночитання, оприявнює той з аспектів когнітивної моделі, який, на думку авторів щоденників, принциповий для реалізації ознаки "український" щодо держави.

Закономірно, що в період постановня національної держави розширюється семантична сумісність прикметника *український* із назвами абстрактних понять, що стосуються діяльності держави, осмислення її сутнісних рис, наприклад: *Оповідаючи на слова п. Черняхівської, п. гетьман П. Скоропадський сказав, що він завше думав і мріяв про те, про що говорила п. Черняхівська. "Політика українська повинна бути завше демократичною і щиронародною"* [18: 73]; *...Я скоро втрачу те довір'я, бо не зможу з українською меншістю в кабінеті одстояти виразної української як закордонної, так і внутрішньої політики* [18: 188]; *А то страшно, а то боляче й соромно, що своїми цуценьчими паскудствами ідею української державности натовкмачили лицем у погане місце* [3: 296]; *Лизогуб зостається і, по совісті кажучи, з ним можна мати діло, бо він щиро стоїть на українській державності* [18: 183].

Зміни відбулися й у баченні свого місця у світі. Уживання прикметника *український* із назвами закордонних представництв демонструє сприйняття України як країни, що є частиною Європи і офіційно взаємодіє з іншими

державами, наприклад: *Наші, – як в занадто крикливому захваті доносить "Українська пресова служба у Відні" – мають великі перемоги і над поляками, і над большевиками* [3: 358]; **Українська делегація** в Парижі заявила, що відмовляється від самостійності і готова на федерацію чи автономію, аби Антанта забезпечила українські національні права. Так пишуть газети. [3: 368]; Можливо, що держави не схотять прийняти на мирову конференцію **українську делегацію**, бо уряд цей витворений німцями, а не людністю [18: 178]. Установлення міжнародних зв'язків завжди є привілеєм імперського центру, колонії не причетні до формування державної політики й на міжнародному рівні позбавлені суб'єктності. Розширення семантичної сумісності досліджуваної лексеми засвідчує самостійне представництво України на міжнародному рівні та вихід з колоніальної залежності у цій сфері, що фіксує й відповідна когнітивна модель.

Щоденникові записи дають змогу простежити парадигматичні зв'язки, що оприявнюють складники когнітивної моделі, яку вербалізує прикметник *український*. Антонімічні відношення з прикметниками *неукраїнський*, *антиукраїнський*, *протиукраїнський* виявляють функціонування ознаки у кількох вимірах. Протиставлення *український* – *неукраїнський* засвідчує співіснування об'єктів, що мають досліджувану ознаку і не мають її, натомість протиставлення *український* – *антиукраїнський*, *протиукраїнський* фіксує наявність об'єктів, що спрямовані на активну боротьбу проти виявів українського, наприклад: *Трудовий принцип є спроба примирення неукраїнського і українського елементів* [3: 389–390]; *Зовнішні прояви організування антиукраїнських сил* [3: 376]; *За нового уряду поширив свою антидержавну й антиукраїнську діяльність "Русский Союз"* [18: 78]; *От, ідіть помагати нам боротись з*

протиукраїнською політикою в уряді [18: 183]. Отже, когнітивна модель охоплює й уявлення про існування об'єктів, які не належать до сфери українських і можуть бути як нейтральними, так і ворожими.

У період постановня української держави, очевидно, формується протиставлення українського і малоросійського, що демонструє усвідомлення відмінностей між власним та імперським баченням себе, актуалізує гостру потребу позбутися колоніального статусу і відкинути нав'язаний імперією наратив про меншовартість, периферійність України, її природну підлеглість Москві. Наприклад: *А поки що ці хами роблять паради. І знову з попами, з молебнами, на пляцу приймають присягу на вірність республіці. Яка дурна, нікчемна, смішна комедія! Цілковита петлюрівщина, з вихлясами, з самовдоволеннями, пустопорожніми промовами, декорація з малоросійської історичної п'єси, буфонада дрібненького і хворобливо-спухлого славолюбства* [3: 406]. *С.-федералісти таки одмовились і Василенко склав кабінет кадетсько-октябристський, в якому є два-три українці, чи, краще сказати, малороси, а з такими людьми хіба можна будувати українську державу?* [18: 64]. Малоросійство асоціюється із декоративними виявами українського, байдужим або ворожим ставленням до ідеї самостійної української держави. Антоніми *український* – *малоросійський* вербалізують наявне в когнітивній моделі протиставлення справжнього, самостійного у своїх виявах українського і зросійщеного, колоніального, підлеглого імперії.

Висновки та перспективи дослідження. Отже, уживання прикметника *український* у щоденникових записах В. Винниченка та Є.Чикаленка 1917–1920 років демонструє розширення семантичної сумісності цієї одиниці в порівнянні з текстами, що відбивають події в Російській імперії на початку ХХ ст. У період Української революції

досліджуваний прикметник набуває здатності характеризувати державу та її інституції, поєднується з іншими лексемами, що уточнюють, актуалізують важливий для опису подій аспект вияву українського, – *самостійний, національний, суверенний*.

Семантичні зміни досліджуваної лексеми виявилися не лише в синтагматиці, а й парадигматиці. Утратила свою актуальність синонімія з низкою прикметників, які виражали імперське ставлення до українського (*інородчеський, мазепинський, хохлацький*) й активно функціювали у публічному дискурсі Російської імперії на початку ХХ ст. Водночас в антонімічних відношеннях *український – малоросійський* оприявнилося специфічне протиставлення справді українського, самостійного колоніальному, українському лише за зовнішніми, неістотними ознаками, такому, що відповідає імперській політиці москви.

Хоча щоденники описують численні складнощі на шляху відродження української державності, водночас вони засвідчують, що у свідомості носіїв мови закріпилися нові структури когнітивної моделі, яку вербалізує

прикметник *український*. У мовному коді ця номінація змінила свій статус – перейшла до розряду політичних. Лексема, що є одним із мовних засобів позначення національної ідентичності, набула нових семантичних характеристик, які зафіксували досвід існування самостійної української держави. Перехід до власне політичного статусу відбувся через долання тих семантичних обмежень, які характерні для функціонування номенів на позначення колонізованих народів, розрив семантичних зв'язків із лексемами імперського дискурсу, а також протиставлення справді національного (українського) і колонізованого (малоросійського).

Упродовж ХХ–ХХІ століть бачення українського, його мовна репрезентація зазнавали істотних змін, що потребує ґрунтовного вивчення на різному мовному матеріалі з урахуванням найновіших досягнень не лише в галузі лінгвістики, а й історії, літературознавства, соціології та політології. Послугуючись здобутками постколоніальної теорії, вважаємо, що важливо потрактувати зміни семантики прикметника *український*, які сталися в радянському тоталітарному дискурсі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Агеєва В. За лаштунками імперії. Есеї про українсько-російські культурні відносини. Київ: Віхола, 2021. 355 с.
2. Верстюк В. Ф. Українська революція 1917–1921. *Енциклопедія історії України: Україна – Українці.* / Редкол.: В.А.Смолій (голова) та ін. НАН України, Ін-т історії України. Київ: Наукова думка, 2019. Кн. 2. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Ukrainska_revoliutsiia_1917 (дата звернення: 27.10.2022).
3. Винниченко В. Щоденник. Едмонтон – Нью-Йорк: Канадський Інститут Українських Студій, 1980. Т. 1. 1911–1920. 500 с.
4. Гай-Нижник П. Українська дипломатія й міжнародна фінансова політика урядів Центральної Ради, Української Держави (Гетьманату) та Директорії УНР (1917–1922 рр.). Київ: Дуліби, 2016. 532 с.
5. Гриценко П. Українська мова в Росії ХІХ – початку ХХ ст.: шляхи утвердження. *Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання (1847–1914).* Збірник документів і матеріалів / відп. ред. Г. Боряк; НАН України, Ін-т історії України; Укрдержархів, ЦДІАК України. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2013. С. XXXIX–LII.

6. Кабиш О.О. Зміни в семантичній структурі та функціонуванні маркованої лексики: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2007. 233 с.
7. Карпіловська Є.А. Реакція мови на зміну суспільних стереотипів. *Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки (Мовознавство)*. 2012. Т. 137. С. 88–91.
8. Масенко Л. Мова радянського тоталітаризму. Київ: ТОВ "Видавництво "Кліо"", 2017. 240 с.
9. Мінчак Г.Б. Конотативна семантика сучасних ідеологічно забарвлених номінативних одиниць (на матеріалі української преси 90-х років ХХ століття): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2003. 301 с.
10. Плохій С. Брама Європи. Харків: Книжковий Клуб "Клуб Сімейного Дозвілля", 2021. 512 с.
11. Ренчка І. Зміни в семантиці лексичних одиниць економічної сфери в сучасній українській тлумачній лексикографії. *Мова: класичне – модерне – постмодерне*. 2018. Вип. 4. С. 111-128.
12. Ренчка І. Лексикон тоталітаризму. Київ: ТОВ "Видавництво «Кліо», 2018. 232 с.
13. Саїд Е. Культура й імперіалізм. Київ: Критика, 2007. 608 с.
14. Словник української мови: в 11 т./ ред. рада: І. К. Білодід (голова) та ін.; АН УРСР, Ін-т мовознавства. Київ: Наук. думка, 1979. Т. 10. 658 с.
15. Снайдер Т. Перетворення націй. Польща, Україна, Литва, Білорусь 1569 – 1999. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2017. 464 с.
16. Степаненко М., Кірічек І. Синтаксична і семантична валентність відносних прикметників у сучасній українській мові: монографія. Полтава: Астроя, 2018. 236 с.
17. Чикаленко Є. Щоденник: у 2 т. Київ: Темпора, 2004. Т. 1: 1907–1917. 427 с.
18. Чикаленко Є. Щоденник (1918–1919). Київ: Темпора, 2011. 424 с.
19. Чикаленко Є., Винниченко В. Листування. 1902–1929 роки / упоряд. та вс. ст. Н. Миронець. Київ: Темпора, 2010. 448 с.
20. Шпорлюк Р. Формування модерних націй: Україна – Росія – Польща. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. 552 с.
21. Ясакова Н. Лексема *український* у дискурсі Російської імперії початку ХХ століття (на матеріалі "Щоденника" Євгена Чикаленка). *Мова. Література. Фольклор*. 2021. № 2. С. 96–104.
22. Dolník J. Lexical meaning in a reception perspective. *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*. 2018, Vol. 69, № 3, p. 302 – 315.
23. Gangemi A., Nuzzolese A. G., Presutti V., Reforgiato R. D. Adjective Semantics in Open Knowledge Extraction. *Formal Ontology in Information Systems*. R. Ferrario and W. Kuhn (Eds.). 2016. P. 167-180. URL: <https://ebooks.iospress.nl/volumearticle/44244> (дата звернення: 27.10.2022).
24. Goddard C., Wierzbicka A. Words and Meanings. *Lexical Semantics across Domains, Languages, and Cultures*. Oxford: Oxford University Press, 2014. 314 P.
25. Hrytsak Y. The Postcolonial Is Not Enough. *Slavic Review*, 2015. Vol. 74, № 4. P. 732–737
26. Lakoff G. *Women, Fire, and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*. Chicago, London: The University of Chicago Press, 1987. 614 p.
27. Nayar. P. K. *The postcolonial studies dictionary*. John Wiley & Sons, Ltd, 2015. 201 p. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/book/10.1002/9781119118589> (дата звернення: 27.10.2022).

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Aheieva V. (2021). *Za lashtunkamy imperii. Esei pro ukrainsko-rosiiski kulturni vidnosyny* [Behind the Scenes of the Empire. Essays on Cultural Relationships Between Ukraine and Russia] Kyiv: Vikhola. 355 p. [in Ukrainian].
2. Verstiuk V. F. *Ukrainska revoliutsiia 1917–1921* [The Ukrainian revolution 1917–1921]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy: Ukraina – Ukraintsi.* / ed.board: V.A.Smolii

- (chief) et al. Kyiv: Naukova dumka. Book 2. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Ukrainska_revoliutsiia_1917 (reference date: 27.10.2022) [in Ukrainian].
3. Vynnychenko V. (1980). Shchodennyk [Diary]. Edmonton – New-York: Kanadskyi Instytut Ukrainskykh Studii. Vol. 1. 1911–1920. 500 p. [in Ukrainian].
 4. Hai-Nyzhnyk P. (2016). Ukrainska dyplomatiia y mizhnarodna finansova polityka uriadiv Tsentralnoi Rady, Ukrainskoi Derzhavy (Hetmanatu) ta Dyrektorii UNR (1917–1922 rr.) [Ukrainian diplomacy and international financial policy of the governments of the Central Rada, the Ukrainian State (Hetmanate) and the Directory of the *Ukrainian* National Republic (UNR) (1917–1922)]. Kyiv: Duliby. 532 p. [in Ukrainian].
 5. Hrytsenko P. (2013). Ukrainska mova v Rosii XIX – pochatku XX st.: shliakhy utverdzhennia [The Ukrainian language in Russia in the 19th and early 20th centuries: ways of establishment]. Ukrainska identychnist i movne pytannia v Rosiiskii imperii: sprobа derzhavnoho rehuliuвання (1847–1914). Zbirnyk dokumentiv i materialiv / ed.by H. Boriak; NAN Ukrainy, In-t istorii Ukrainy; Ukrderzharkhiv, TsDIAK Ukrainy. Kyiv: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy. P. XXIX–LII [in Ukrainian].
 6. Kabysch O. O. (2007). Zminy v semantychnii strukturі ta funktsionuvanni markovanoi leksyky [Changes in the semantic structure and functioning of marked vocabulary]: dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01. Kyiv. 233 p. [in Ukrainian].
 7. Karpilovska Ye. A. (2012). Reaktsiia movy na zminu suspilnykh stereotypiv [Reaction of language to change of public stereotypes] Naukovi zapysky NaUKMA. Filolohichni nauky (Movoznavstvo). T. 137. P. 88–91 [in Ukrainian].
 8. Masenko, L. (2017). Mova radianskoho totalitaryzmu. [The language of Soviet totalitarianism]. Kyiv: TOV "Vydavnytstvo "Klio"". 240 p. [in Ukrainian].
 9. Minchak H. B. (2003). Konotatyvna semantyka suchasnykh ideolohichno zabarvlenykh nominatyvnykh odynyts (na materialі ukrainskoi presy 90-kh rokiv XX stolittia) [Connotative semantics of modern ideologically colored nominative units (on the material of the Ukrainian press of the 90s of the 20th century)]: dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01. Kyiv. 301 p. [in Ukrainian].
 10. Plokhii S. (2021). Brama Yevropy [The Gates of Europe]. Kharkiv: Knyzhkovyi Klub "Klub Simeinoho Dozvillia", 2021. 512 p. [in Ukrainian].
 11. Renchka I. (2018). Zminy v semantytsi leksychnykh odynyts ekonomichnoi sfery v suchasniі ukrainiskiiі tлумachniі leksykohrafii [Changes in the semantics of the lexicial units of economic sphere in the modern ukrainian interpretative lexicography]. Mova: klasychne – moderne – postmoderne. Vyp. 4. P. 111–128 [in Ukrainian].
 12. Renchka I. (2018). Leksykon totalitaryzmu. [The lexicon of totalitarianism]. Kyiv: TOV "Vydavnytstvo "Klio"". 232 p. [in Ukrainian].
 13. Said E. (2007). Kultura y imperiializm [Culture and Imperialism]. Kyiv: Krytyka. 608 p. [in Ukrainian].
 14. Slovyk ukrainskoi movy (1979). [Dictionary of the Ukrainian language]: v 11 t./ red.board: I. K. Bilodid (chief) et al.; AN URSS, In-t movoznavstva. Kyiv: Nauk. dumka, 1979. Vol. 10. 658 p. [in Ukrainian].
 15. Snyder T. (2017). Peretvorennia natsii. Polshcha, Ukraina, Lytva, Bilorus 1569 – 1999 [The Reconstruction of Nations. Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus, 1569 – 1999]. Kyiv: DUKH I LITERA, 2017. 464 p. [in Ukrainian].
 16. Stepanenko M., Kirichuk I. (2018). Syntaksychna i semantychna valentnist vidnosnykh prykmetnykiv u suchasniі ukrainiskiiі movi [Syntactic and semantic valence of relative adjectives in the modern Ukrainian language]: monograph. Poltava: Astraia. 236 p. [in Ukrainian].

17. Chykalenko, Ye. (2004). *Shchodennyk (1907–1917) [Diary (1907–1917)]*. Vol. 1. Kyiv: Tempora. 427 p. [in Ukrainian].
18. Chykalenko Ye. (2011). *Shchodennyk (1918–1919) [Diary (1918–1919)]*. Kyiv: Tempora. 424 p. [in Ukrainian].
19. Chykalenko Ye., Vynnychenko V. (2010). *Lystuvannia. 1902-1929 roky [Correspondence. 1902–1929] / afranged by and foreword by N. Myronets*. Kyiv: Tempora, 2010. 448 p. [in Ukrainian].
20. Shporliuk R. (2016). *Formuvannia modernykh natsii: Ukraina – Rosiia – Polshcha [Formation of modern nations: Ukraine – Russia – Poland]*. Kyiv: DUKH I LITERA. 552 p. [in Ukrainian].
21. Yasakova N. (2021). *Leksema ukrainskyi u dyskursi Rosiiskoi imperii pochatku XX stolittia (na materialy "Shchodennyka" Yevhena Chykalenka) [Lexical item ukrainskyi in the discourse of the Russian Empire of the early 20 century (based on the materials of Yevhen Chykalenko's "Diary")]*. *Mova. Literatura. Folklor*. № 2. P. 96–104. [in Ukrainian].
22. Dolník Ju. (2018). *Lexical meaning in a reception perspective*. *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2018, Vol. 69, No 3, pp. 302–315. [in English].
23. Gangemi A., Nuzzolese A. G., Presutti V., Reforgiato R. D. (2016). *Adjective Semantics in Open Knowledge Extraction*. In *Formal Ontology in Information Systems*. R. Ferrario and W. Kuhn (Eds.) OS Press P. 167–180 [in English].
24. Goddard C., Wierzbicka A. (2014). *Words and Meanings. Lexical Semantics across Domains, Languages, and Cultures*. Oxford: Oxford University Press. 314 p. [in English].
25. Hrytsak Ya. (2015). *The Postcolonial Is Not Enough*. *Slavic Review*, Vol. 74, No. 4 (WINTER 2015). P. 732–737 [in English].
26. Lakoff G. (1987). *Women, Fire, and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*. Chicago, London: The University of Chicago Press. 614 p. [in English].
27. Nayar P. K. *The postcolonial studies dictionary*. John Wiley & Sons, Ltd, 201 p. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/book/10.1002/9781119118589> (reference date: 27.10.2022) [in English].

Стаття надійшла до редколегії: 02.09.2022

Схвалено до друку: 25.11.2022

ЗМІСТ

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО	5
Богданова І. В. Трансформації мотивів релігійної драми в літературі ХХ–ХХІ століть: філософський аспект	5
Василенко В. С. Мистецький Український Рух як явище й факт післявоєнного літературного процесу	18
Кретова О. І., Кретов П. В. Постмодерна пародія як онтологізація реальності (на матеріалі оповідання Д. Бартелмі "Золотий душ")	35
Лавринович Л. Б. "Кулемети й вишні" Вітольда Шабловського: репортаж як пам'ять і пошук	46
Прищепя О. П. Мова символів у поезії "Молодої Музи"	57
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛІНГВІСТИКИ	68
Башманівський О. А., Яриновська К. Т., Лиса І. В. Лексико-граматичні особливості перекладу рекламних слоганів автомобільних компаній за допомогою вільних програмних продуктів	68
Главацька Ю. А. An Autobiographical Text: the Shifting of the Linguistic Form (Case Study of its Typology and Stylistic Features).....	79
Глуховцева К. Д., Глуховцева І. Я. Питомі риси української мови у висловлюваннях передових культурних діячів	90
Дяченко Н. М., Усатий А. В. Війна в Україні: гумор vs страх (комунікативно-прагматичний аспект).....	106
Каліщук Ю. К. Номінація атмосферних опадів, процесів та понять, пов'язаних із замерзанням води	116
Криворучко Т. В., Дячук Н. В., Вілюк І. А. The Study of Male and Female Speech in Spoken English	126
Луканинець Р. В. Українська ментальність у фраземах античного походження: лінгвокультурологічний аспект.....	137
Назаренко О. М., Занько О. В. Діалог і категорія діалогічності в українському мас-медійному дискурсі	149
Наливайко М. Я. З історії вивчення неофіційних іменувань	159
Пиц Т. Б. Назви ремісників металообробних ремесел у німецьких діалектах.....	171
Таран А. А. Зміна змістового обсягу слів як спосіб неосемантизації	183
Чадюк М. О. Різновиди та маркери (де)легітимації аналогією в новинах	192
Шитик Л. В., Юлдашева Л. П. Тактики перекладу англійських назв фільмів українською мовою	207
Ясакова Н. Ю. Зміни семантики прикметника український у період української революції 1917–1921 років.....	217